

VALODA: | NOZĪME UN
FORMA

Gramatika un
vārddarināšana

LANGUAGE: | MEANING AND
FORM

Grammar and
Word Formation

15

2 0 2 4

VALODA: NOZĪME UN
FORMA

15

**Gramatika un
vārddarināšana**

Andra Kalnača
(krājuma sastādītāja un redaktore)

LANGUAGE: MEANING AND
FORM

15

**Grammar and
Word Formation**

Andra Kalnača
(editor)

Valoda: nozīme un forma 15. Gramatika un vārddarināšana = Language: Meaning and Form 15. Grammar and Word Formation. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas tūpinājumi (periodisks rakstu krājums). Krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2024. 266 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 15. Gramatika un vārddarināšana* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes domes 2024. gada 12. februāra lēmumu, protokola Nr. 26-3/38.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitāte

Ilze Auziņa, Latvijas Universitāte

Ina Druviete, Latvijas Universitāte

Daiki Horiguchi, Kyoto University

Pauls Balodis, Helsingin yliopisto

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitāte

Michal Škrabal, Univerzita Karlova

Visi krājuma raksti ir recenzēti savstarpēji anonīmi / All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS*, *MLA International Bibliography*, *EBSCO*, *ERIH PLUS*, *CEEOL*, *Index Copernicus International*

Krājumam *Valoda: nozīme un forma* ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / *Language: Meaning and Form* is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Maketu veidojusi Ineta Prīga

Korektore Gita Kļaviņa (latviešu valoda), Andra Damberga (angļu valoda)

© Latvijas Universitāte, 2024

© Krājuma rakstu autori, 2024

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-36-334-4

ISBN 978-9934-36-335-1 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/vnf.15>

Saturs

Priekšvārdi	5
Ilze Auziņa, Guna Rābante-Bušā	
Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze <i>The typical phonetic features of colloquial Latvian: Speech corpus data analysis</i>	7
Anete Daina	
Modālais darbības vārds <i>drīkstēt</i> īstenības izteiksmē un valodas ietekmējošā funkcija Saeimas sēžu stenogrammu korpusā <i>Modal verb drīkstēt 'may' in indicative mood and the conative function of language in the Corpus of the Saeima</i>	24
Daiga Deksnē	
Priedēkļi lietvārdu vārddarināšanas modeļos un atvasinājumu semantika <i>Prefixes in noun word-formation models and semantics of derivatives</i>	42
Ieva Fībiņa	
Terminrade hipokrātiskajā korpusā: osteoloģija un angioloģija <i>Term formation in the Hippocratic Corpus: Osteology and angiology</i>	55
Anna Frīdenberga	
Ieskats vārddarināšanas jautājumos Jāņa Endzelīna darbos <i>An insight of word-formation issues in the works of Jānis Endzelīns</i>	75
Daiki Horiguchi	
Latvian reflexive and non-reflexive verbs and action nouns with <i>paš-</i> 'self' <i>Latviešu valodas atgriezeniskie un neatgriezeniskie darbības vārdi un darbības lietvārdi ar paš-</i>	95
Linda Lauze	
Verbi <i>pietikt</i> , <i>trūkt</i> un teikuma priekšmeta locījums apgalvojumā un noliegumā <i>Verbs pietikt 'suffice', trūkt 'lack' and the case of subject in affirmation and negation</i>	108
Julija Korostenskiene	
A generative syntactic analysis of Latvian grammatical prefixes <i>jā-</i> , <i>ne-</i> <i>Latviešu valodas gramatisko priedēkļu jā-, ne- ģeneratīvi sintaktiskā analīze</i>	119

Jurgis Pakerys, Virginijus Dadurkevičius, Agnė Navickaitė-Klišauskienė How lemmatisation and derivational annotation affect productivity measures: The case of deverbial agent nouns in the Joint Corpus of Lithuanian <i>Kā lematizēšana un derivatīvā anotēšana ietekmē produktivitātes</i> <i>vērtēšanu: darītājpārdaļi Vienotajā lietuviešu valodas korpusā</i>	138
Alla Placinska Spāņu valodas dzimtes kategorija etnolingvistiskā un sociolingvistiskā aspektā <i>Ethnolinguistic and sociolinguistic aspects of the gender category</i> <i>in Spanish</i>	152
Laura Rītuma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte, Lauma Pretkalniņa Salīdzinājuma konstrukcijas latviešu valodā <i>Comparison constructions in Latvian</i>	172
Daiga Straupeniece Substantīvu piedēkļu <i>-in-</i> un <i>-īn-</i> lietojums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā <i>The use of substantives' suffixes -in- and -īn- in the Latvian language</i> <i>of Būtiņģe and Šventoji</i>	198
Nijolė Tuomienė Development of Lithuanian dialects in the active Baltic-Slavic contact zone: Signs of the decay of morphological structure <i>Lietuviešu dialektu attīstība aktīvajā baltu-slāvu saskarsmes zonā:</i> <i>morfoloģiskās struktūras sabrukšanas pazīmes</i>	210
Jolanta Vaskelienė Productive word-formation types of compound neologisms in the Lithuanian language <i>Produktīvie jauno salikteņu darināšanas tipi lietuviešu valodā</i>	227
Anna Vulāne Tauriņu taksonomija: sprīžmešu dzimtas sugu nosaukumu derivatīvi semantiskā struktūra <i>Butterfly taxonomy: The derivative-semantic structure of the names of</i> <i>species of the Geometridae family</i>	250
IZDOŠANAS PRINCIPI	260
PUBLISHING PRINCIPLES	263

Priekšvārdi

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas periodiskajā rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 15. Gramatika un vārddarināšana” apkopotas piecpadsmit publikācijas.

Krājums veltīts Jānim Endzelīnam (1873–1961), Latvijas Universitātes ilggadējam profesoram, Baltu filoloģijas nodaļas dibinātājam, izcilajam latviešu un baltu valodu pētniekam, fundamentālo darbu „Lettische Grammatik” (1922) un „Latviešu valodas gramatika” (1951) autoram, kuram 2023. gadā apritēja 150. jubileja.

Godinot profesoru Jāni Endzelīnu, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļa 2023. gada 16. un 17. martā rīkoja 58. prof. Artura Ozola dienas starptautisko zinātnisko konferenci „Gramatika un vārddarināšana”. Tematiski konference bija saistīta ar vienu no svarīgākajām prof. Jāņa Endzelīna pētījumu jomām – gramatiku, t. sk. vārddarināšanu, šo jautājumu aprakstu un interpretāciju gan sinhroniskā, gan diahroniskā aspektā.

Konferencē tika nolasīti 42 Latvijas, Lietuvas un Japānas augstskolu un zinātnisko institūtu pētnieku referāti saistībā ar dažādiem gramatikas un vārddarināšanas jautājumiem areālā, tipoloģiskā, sastatāmā, kvantitatīvā aspektā latviešu un citu valodu materiālā.

Periodiskajā rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 15. Gramatika un vārddarināšana”, ietverti piecpadsmit pētījumi, kas tapuši uz 58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences referātu pamata.

Tematiski krājuma raksti iedalāmi divos virzienos – pētījumi, kas veltīti vārddarināšanas problemātikai, un valodas gramatiskās, t. sk. fonētiskās, sistēmas analīzei dažādos strukturālos, pragmatiskos, sociolingvistiskos un vēsturiskos aspektos.

Pirmo virzienu pārstāv šādi raksti: Jurgis Pakerys, Virginijs Dadurkevičs un Agne Navickaite-Klišauskiene (*Jurgis Pakerys, Virginijus Dadurkevičius, Agnė Navickaitė-Klišauskienė*) „How lemmatization and derivational annotation affect productivity measures: The case of deverbal agent nouns in the Joint Corpus of Lithuanian” (Viļņas Universitāte), Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi*) „Latvian reflexive and non-reflexive verbs and action nouns with *paš-* ‘self-’” (Kioto Universitāte), Jolanta Vaskeliene (*Jolanta Vaskelienė*) „Productive word-formation types of compound neologisms in the Lithuanian Language” (Viļņas Universitātes Šauļu Akadēmija), Daiga Deksnē „Priedēkļi lietvārdu vārddarināšanas modeļos un atvasinājumu semantika” (Latvijas Universitāte), Anna Frīdenberga „Ieskats vārddarināšanas jautājumos Jāņa Endzelīna darbos” (Latvijas Universitāte), Anna Vulāne “Tauriņu taksonomija: sprīžmešu dzimtas sugu nosaukumu derivatīvi semantiskā struktūra” (Latvijas Universitāte), Ieva Fībiga „Terminrade hipokratiskajā korpusā: osteoloģija un angioloģija” (Rīgas Stradiņa universitāte), Daiga Straupeniece „Substantīvu piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā” (Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas Akadēmija).

Savukārt valodas sistēmas analīze aplūkota šādos pētījumos: Jūlija Korostenskiene (*Julija Korostenskiene*) „A generative syntactic analysis of Latvian grammatical prefixes *jā-*, *ne-*” (Viļņas Universitāte), Nijole Tomiene (*Nijolė Tuomienė*) „Development of Lithuanian dialects in the active Baltic-Slavic contact zone: Signs of the decay of morphological structure” (Lietuviešu valodas institūts), Ilze Auziņa, Guna Rābante-Buša „Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze” (Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts), Laura Rituma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte, Lauma Pretkalniņa „Salīdzinājuma konstrukcijas latviešu valodā” (Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts), Linda Lauze „Verbi *pietikt*, *trūkt* un teikuma priekšmeta locījums apgalvojumā un noliegumā” (Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas Akadēmija), Alla Placinska „Spāņu valodas dzimtes kategorija etnolingvistiskā un sociolingvistiskā aspektā” (Latvijas Universitāte), Anete Daina „Modālais darbības vārds *drīkstēt* īstenības izteiksmē un valodas ietekmējošā funkcija Saeimas sēžu stenogrammu korpusā” (Latvijas Universitāte).

Rakstu krājuma „Valoda: nozīme un forma 15. Gramatika un vārddarināšana” izdošanu finansiāli atbalsta Latvijas Universitāte, kā arī tās zinātniskās darbības attīstības projekts „58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un vārddarināšana” 2023. gada 16. un 17. martā” (2023, projekta vadītāja Andra Kalnača).

Periodiskā rakstu krājuma „Valoda: nozīme un forma” 15. numurs „Gramatika un vārddarināšana” būs nodēris ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studiju kursos.

Krājuma sastādītāja pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, kā arī redakcijas kolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Īpaša pateicība pienākas krājuma korektoriem Paulai Ozolai, Milanam Hopličekam (*Milan Hopliček*) un Anitai Butānei.

Andra Kalnača,

Krājuma „Valoda: nozīme un forma 15. Gramatika un vārddarināšana”
sastādītāja un redaktore

Priekšvārdam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /
This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze¹

The typical phonetic features of colloquial Latvian: Speech corpus data analysis

Ilze Auziņa, Guna Rābante-Buša

Matemātikas un informātikas institūts

Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1459, Latvija

E-pasts: ilze.auzina@lumii.lv, g.rabante@gmail.com

Sarunvaloda ir teritoriāli neierobežots nacionālās valodas paveids, ko saprot visa runātāju kopiena un ko parasti lieto neformālā saziņā dažādās ikdienas situācijās, galvenokārt mutvārdu formā. Sarunvalodas galvenās pazīmes ir spontāna mutvārdu forma un runas situācijas neformālums. Tai raksturīga arī specifiska teikumu un teksta uzbūve, ekspresivitāte, plašs stilizējošo līdzekļu spektrs, īpatnēja leksika, daudzveidīgs neverbālās saziņas līdzekļu izmantojums u. tml. Sarunvalodā notiek fonētiski pielāgojumi, kas saistīti ar runas tempu, ritmu (uzsvērto vārdu regularitāte, maiņa), runas nepārtrauktību, pauzēm un to ilgumu, artikulācijas precizitāti un skaņu pārmaiņām. Cenšoties ekonomēt valodas līdzekļus un atvieglot izrunu, runātāji reizēm pavirši izrunā kādu skaņu vai reducē to, un tas savukārt izraisa gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos.

Rakstā, izmantojot „LATE sarunu korpusa” (LATE-sarunas) datus, kas pierakstīti ortogrāfiskajā transkripcijā, analizētas sarunvalodai raksturīgās fonētiski fonoloģiskās pazīmes.

LATE-sarunas datu analīze ļauj definēt vairākas sarunvalodai tipiskās pazīmes: 1) svārstības patskaņu kvantitatē, 2) patskaņu vai līdzskaņu zudums, 3) kombinēta tipa fonētiskās pārmaiņas, kuru rezultātā veidojas saīsinātas darbības vārdu formas, notiek saliktu skaitļa vārdu saīsināšana, vērojama neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna, 4) runas intonācija un pauzes izteikumā.

Atslēgvārdi: sarunvaloda; sarunvalodas fonētiskās pazīmes; runas korpus; ortogrāfiskā transkripcija.

---

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

levads

Valodas mutvārdu forma, īpaši sarunvaloda, salīdzinājumā ar rakstu valodu ir spontānāka un dabiskāka, turklāt tā atklāj valodas daudzveidību un sniedz ieskatu pārmaiņās, kas notiek valodā laikā un telpā, kā arī saskarsmē ar valodas variantiem.

Pieņemot, ka sarunvaloda (arī *ikdienas runa*, sk. Bušs 1984; Lauze 2004) ir vienota patstāvīga sistēma, ir loģiski šīs sistēmas izpēti sākt ar tās veidotājelementu sīku analīzi. Līdz šim latviešu valodnieki pētījuši sarunvalodu, izmantojot tiešā vērrojuma metodi (reizēm audio vai videoierakstus), arī veidojot kartotēkas, taču mūsdienās var izmantot runas korpusus. Tā kā ir izveidots „LATE sarunu korpus”, ir iespējams pievērsties sarunvalodas izpētei visos valodas līmeņos, jo korpusā ir pieejams ikdienas runas normai, runas situācijai maksimāli atbilstošs materiāls, kas pierakstīts ortogrāfiskajā transkripcijā, saglabājot runai raksturīgās pazīmes.

Sarunvaloda tiek izmantota savstarpējai saziņai mutvārdos. Tas ir teritoriāli neierobežots nacionālās valodas paveids, ko lielākoties saprot visa runātāju kopiena un ko parasti lieto neformālā saziņā dažādās ikdienas situācijās, piem., ģimenē, sadzīvē, saziņā ar draugiem un darba kolēģiem (Lauze 2004, 16; Lauze, Auziņa 2019). Sarunvalodas galvenās pazīmes ir spontāna mutvārdu forma un runas situācijas neformālums. 1984. gadā Ojārs Bušs (1984, 34) raksta, ka ikdienas runai jeb kolokvioletam, kā viņš iesaka saukt sarunvalodu, lai atspoguļotu atšķirības starp jēdzienu „sarunvaloda” un „sarunvalodas stils”, ir stihisks un spontāns raksturs, un visi, kas pārvalda sarunvalodu, izmanto tai raksturīgās valodas vienības un formas, bet ne vienmēr apzinās šo formu eksistenci. Kad sarunvalodas vienības un formas ir fiksētas rakstveidā, tās izraisa izbrīnu, bet dažreiz arī sašutumu.

Sarunvalodas izteiksmes līdzekļi pastāv visos valodas līmeņos. Latviešu valodas teorētiskajā literatūrā visvairāk minēti sintaktiskie, leksiskie un semantiskie, arī morfoloģiskie un vārddarināšanas līdzekļi (piem., Freimane 1993, 306–315; Lauze 2004; Lokmane 2009; Mežale 2017), savukārt fonētiskie līdzekļi raksturoti mazāk. Lai vispusīgi aprakstītu sarunvalodas īpatnības, parādītu tās atšķirības no literārās valodas, latviešu sarunvalodā ir jāanalizē ne tikai leksiskas un gramatiskas pazīmes, bet arī fonētiski fonoloģiskas pazīmes.

Šī raksta mērķis ir, izmantojot latviešu valodas runas korpusa datus, raksturot būtiskākos sarunvalodā izmantotos fonētiskos līdzekļus un nosaukt sarunvalodai tipiskās fonētiski fonoloģiskās pazīmes. Rakstā aplūkoti arī ar sarunvalodas jēdzienu saistīti jautājumi un sarunvalodas pazīmes.

1. Sarunvaloda un tās pazīmes

Mūsdienu latviešu valodniecībā nav vienotas izpratnes par termina „sarunvaloda” skaidrojumu (sk., piem., Freimane 1993, 32–37; Rozenbergs 1995, 95–99; Lauze 2004, 10–16; Mežale 2017). Galvenās atšķirības starp dažādām pieejām ir saistītas ar sarunvalodas un literārās valodas attieksmēm: vai sarunvaloda ir literārās valodas apakšsistēma, vai arī tā pastāv neatkarīgi no literārās valodas (piem., Lauze 2004, 10).

Latviešu valodniecībā tradicionāli aplūkoti pieci funkcionālie stili jeb valodas funkcionālie paveidi (piem., Lokmane 2009, 5):

- 1) zinātniskais stils;
- 2) lietišķo rakstu stils;
- 3) publicistikas stils;
- 4) sarunvalodas stils;
- 5) daiļliteratūras stils.

Latviešu valodniecībā sarunvaloda parasti tiek aplūkota stilistikas aspektā – sarunvalodas funkcionālais stils definēts kā tāds, kas tiek lietots „ikdienas mutvārdu saziņā” (Skujiņa 2007, 346), „ikdienas sazināšanās vajadzībām” (Rozenbergs 1995, 95). Tajā plaši izmantoti emocionāli ekspresīvie valodas līdzekļi, un tam raksturīgs sarunvalodas vārdu (neliterārajā paveidā – arī slengismu) lietojums, tēlaina izteiksme, vienkāršas sintaktiskās uzbūves teikumi, daudz reducētu un aprautu izteikumu, ko kompensē neverbālās saziņas līdzekļi, liekvārdība (Freimane 1993, 306–315; Skujiņa 2007, 346). Rakstu formā sarunvalodu izmanto, piem., dienasgrāmatās, neoficiālās vēstulēs, kā stilistisku izteiksmes līdzekli daiļliteratūrā un publicistikā.

Jānis Rozenbergs (1995, 94), sīkāk klasificējot sarunvalodas stilu, šķir literāro un neliterāro sarunvalodu. Šim dalījumam piekrīt arī citi valodnieki (piem., Freimane 1993). Tomēr šāda dalījuma lietderība mūsdienās tiek apšaubīta, piem., Linda Lauze (2004, 13) uzskata, ka „visos sarunvalodas līmeņos vēlamāks vērtējuma kritērijs būtu atbilstība sarunvalodas normām un runas situācijai”, nešķirot literāro un neliterāro sarunvalodu.

Ikdienas sarunās valodas līdzekļus izvēlamies atbilstoši runas situācijai. Tas nozīmē, ka mēs variējam vārdu krājumu un gramatiskās struktūras izvēlamies atkarībā no saziņas formāluma. Sarunvalodai tipiskā saziņas forma – dialogs vai polilogs – lielākoties nosaka to, kāda būs izteikuma sintaktiskā struktūra un izmantotās gramatiskās formas. Ina Druviete (1989, 112–113) atzīst: „Būtiskākais, kas šķir dzīvo sarunvalodu no rakstu valodas, meklējams sintaksē un rakstos neatspoguļojamajās prosodiskajās parādībās – specifiskā intonatīvā uzsvērumā, pauzēs, runas tempā, īpašā mīmikā vai žestos. Sarunvaloda funkcionē kā runas plūsma, neatbilstot mūsu priekšstatiem par sadalījumu teikumos. Runā frāzes nereti ir sintaktiski nenoformētas, teikuma locekļi reducēti atkarībā no runas situācijas un sarunas dalībnieku kopējās pieredzes.” Sarunvalodā liela nozīme ir ekstralingvistiskajiem faktoriem – mīmikai un žestiem, arī apkārtējai videi. Tāpat svarīga ir arī runas situācija, atmosfēra, sarunbiedru savstarpējās attiecības.

Kopumā sarunvalodu var raksturot pēc vairākām pazīmēm:

- 1) brīvāka attieksme pret literārās valodas normām – normas runas akta laikā apzināti vai neapzināti netiek ievērotas;
- 2) specifiska teikuma un teksta uzbūve – teikumu konstrukcijas ir vienkāršas, daudz iespraudumu, vērojami atkārtojumi, aprāvumi, redukcijas, uzruna, teikuma daļu bezsaikļa saistījumi;
- 3) brīvi un radoši tiek izmantoti dažādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, piem., salīdzinājumi, tropi, stilistiskās figūras;
- 4) leksikas īpatnības – tiek izmantota vispārzināma leksika, vārdi ar emocionāli ekspresīvu noskaņu, sarunvalodas slānim piederīgi vārdi, arī vienkāršrunas

vārdi un žargonvārdi, dialektismi (Rozenbergs 1995, 96–97; Lauze, Auziņa 2019, 4–5);

- 5) daudzveidīgs neverbālās saziņas līdzekļu izmantojums;
- 6) spontāns sniegums, iepriekš neprognozējamu struktūru veidošana.

Sarunvalodai bieži vien piemīt lielāks izrunas ātrums un brīvāks ritms, turklāt runātāji var paātrināt vai palēnināt runas tempu atkarībā no sarunas rakstura un emocionālās nokrāsas.

Par sarunvalodai tipiskām fonētiskajām pazīmēm plašu informāciju var atrast pētījumos, kas veltīti pareizrunas problēmām. Par atkāpēm no pareizrunas normām, kas parasti raksturīgas ikdienas sarunās, rakstījuši daudzi valodnieki (piem., Bendiks 1965; Ceplītis 1986; Laua 1997; Strautiņa, Šulce 2009). Ir arī pētījumi par skaņu pārmaiņām spontānā runā (piem., Kariņš 1995; Auziņa, Rābante-Buša 2014), spontānas runas prosodiskajām parādībām (piem., Auziņa 2014; Rābante-Buša 2023).

2. Analizēto datu raksturojums

Datu analīzei izmantots „LATE sarunu korpus” (LATE-sarunas), kas izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” un ir pieejams <https://korpuss.lv/id/LATE-sarunas>. Tajā iekļautas:

- 1) privātas sarunas (2011. gadā SIA „Desol” un valodu skolas un tulkošanas aģentūras SIA „Valodu vēstniecības” īstenotā projekta laikā 48 jauniešu ierakstītas ikdienas sarunas);
- 2) intervijas (Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieku 1987., 1989., 2015.–2019., 2021., 2022. gada ekspedīciju ieraksti);
- 3) publisku uzstāšanos (2013.–2019., 2021., 2022. gada konferenču, piem., Krišjāņa Barona konferences, konferences „Valoda un kultūra digitālajā laikmetā”, materiāli) ieraksti un to atšifrējumi ortogrāfiskajā transkripcijā.

Katram audioierakstam ir pievienoti metadati: runātāja dzimums un vecumgrupa, informācija par runas formu – dialogs, monologs, spontāna vai sagatavota runa u. tml. Transkribēto ierakstu apjoms 2024. gada jūlijā ir 35 stundas (347 000 tekstvienību), runātāju skaits – 309 (74% – sievietes, 26% – vīrieši). Runāju sadalījums pa vecumgrupām: 16–25 gadi – 36%, 26–50 gadi – 32%, 51–75 gadi – 27%, 76+ gadi – 5%. Korpus vēl tiek papildināts, tādējādi tā apjoms palielināsies un datu sadalījums mainīsies.

Šajā pētījumā skatītas sarunvalodas fonētiskās īpatnības nevis atsevišķā vecumgrupā, bet gan visā korpusā kopumā.

Korpusa LATE-sarunas dati ir pierakstīti ortogrāfiskajā transkripcijā, izmantojot korpusa transkribēšanas vadlīnijas, kas balstītas uz iepriekšējo pieredzi, veidojot „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpusu” (Pinnis et al. 2014; <https://korpuss.lv/id/LRK2013>) un „Radioloģisko izmeklējumu transkripciju korpusu” (Dargis et al. 2020; Auziņa et al. 2022; <https://korpuss.lv/id/LVMED>). Galvenais princips – pieraksts veidots tā, lai tas ir saprotams plašam interesentu lokam, tiecoties pēc iespējas precīzāk atspoguļot mutvārdu teksta (tostarp individuālās runātāja) iezīmes, turklāt

mutvārdu teksts pierakstīts, pēc iespējas ievērojot literārās valodas ortogrāfijas normas. Atveidojot runātās valodas piemērus rakstu formā, saglabāts runas fakta autentiskums:

- runātais pierakstīts burtiski, norādot arī vārdu atkārtojumus (sk. (1) piemēru), pārteikšanos, aprautus vārdus (sk. (2) piemēru) u. tml.;

(1) *man pieraksti **nav nav** bijuši vajadzīgi* (S_16_VVI017)

(2) *uz mūsdienu **raks*** uz mūsdienu ortogrāfiju* (S_26_1137615)

- pēc iespējas ievērota pareizrakstība;
- nav izmantotas interpunkcijas zīmes, izņēmums – jautājuma zīme, izsaukuma zīme izteikuma beigās, pēdīņas;
- norādītas būtiskas atkāpes no pareizrūnas normām, kvadrātiekvās norādot vārda vai vārdformas reālo izrunu, bet ne fonētisko transkripciju (sk. (3), (4) piemēru);

(3) *tā cena kas ir nosvītrotā bez atlaides tā ir divi **četrdesmit [čēsmi]*** (S_26_VVI014)

(4) *tagad man vēl ir tāda prakse jauniešu vēl tagad jūlijā tur tāda mēs tur **rakstām [rakstam] pārrakstām [pārrakstam]** tekstus un tad augustā viņa beigsies tad sākšu domāt kaut ko tad tālāk atkal* (S_16_VVA026)

- visi vārdi, ja vien tie nav īpašvārdi vai akronīmi, rakstīti ar mazajiem burtiem;
- cipari, saīsinājumi rakstīti ar vārdiem atbilstoši to izrunai audioierakstā (sk. (5), (6) piemēru);

(5) ***SIA** [siā] **Jaunrīgas** attīstības uzņēmums* (S_26_1824648)

(6) *itāliešu valodā arī izdota **tūkstoš deviņsimt četrdesmit piektajā** gadā* (S_51_1848786)

- norādītas pauzes – klusuma pauzes un aizpildītās pauzes (*ē, āā, ēē, em* u. tml.) (sk. (7) piemēru);

(7) *kas bija jāsavāc **konkrēts (ē)** svars **(ē)** skolai jānodod* (V_26_1579598)

- neskaidrs, nesaprotams teksts, par kura precizitāti transkribētājs nav pārliecināts, likts figūriekavās (sk. (8), (9) piemēru).

(8) *tur kādi brīnumi tur **{tajā}*** (V_16_VVA019)

(9) *man nav jēgas **{--}*** (S_16_VVI007)

Rakstā piemēri doti ortogrāfiskajā transkripcijā, ievērojot iepriekš raksturotos ortogrāfiskās transkripcijas principus. Piemēros treknrakstā vispirms dots runātās valodas vārds atbilstoši rakstu valodas principiem, aiz tā kvadrātiekvās norādīts izrunas variants. Aiz katra izteikuma iekavās norādīts runātāja identifikators, kur iekodēts runātāja dzimums (S – sieviete, V – vīrietis), vecumgrupas sākuma gads (piem., 26 – vecumgrupa no 26 līdz 50 gadiem), kā arī kodēta informācija par ieraksta izcelsmi.

Neverbālie elementi, piem., ieelpa un izelpa, cilvēka radīts fizioloģisks troksnis – mēles klakšķināšana, šņaukšanās, čāpstināšana u. tml., pārsvarā nav norādīti. Īss ortogrāfiskajā transkripcijā izmantoto apzīmējumu apkopojums dots tabulā.

Apzīmējamā parādība	Apzīmējums / pieraksts	Atspoguļojums <i>noSketchEngine</i>
Akronīmi	<i>LATE</i>	
	<i>ASV</i> [ā es vē]	<i>ASV</i> ā es vē
Interneta adreses	<i>draugiem.lv</i> [draugiem el vē]	<i>www.rigaslaiks.lv</i> vē vē vē rīgas laiks punkts el vē
Teksts svešvalodā	<en> <i>shortcuts</i> [šortkats] </en>	
Neskaidrs teksts	{teksts} {---}	<i>un {varbūt} ja nebūtu tās skaņas</i>
Aprauts vārds	*	<i>min* nu tas labklājības ministrs nā* nākamais</i>
Izrunas varianti	<i>radio</i> [rādio] <i>balzams</i> [balzāms]	<i>kaut ko izlasām izlasam</i>
	<i>zināt</i> [zinat] <i>lasām</i> [lasam]	
	<i>paskatīties</i> [pastīties] <i>četrdesmit</i> [čēsesmit]	
Klusuma pauze	(.)	<i>kaut kāda (.) neatliekamā laikam</i>
Aizpildīta pauze	(ā) (ē) (ēē) (am) u. tml.	<i>un (ē) un un un</i>
Ieelpa	<.h>	<i>neiespējami <.h> jo <.h> iesūtītāju ir četri simti</i>
Izelpa	<h.>	<i>padomju <h.> gados</i>
Smieklī, smejojoties izrunāts teksts	@	<i>nē jāizprovē viss ir @ @ @ <@> tas viss ir </@></i>
	<@>teksts</@>	
Fizioloģiskie trokšņi	<ftr>	<ftr>
	<ftr> teksts </ftr>	<ftr> teksts </ftr>

Tabula. Ortogrāfiskajā transkripcijā izmantotie apzīmējumi

Runas ieraksti transkribēti programmā ELAN (ELAN. Version 6.7). Strādājot ELAN programmā, katram runātājam tiek piešķirta sava rinda, kurā ierakstīt runas atšifrējumu. Rindas segmentētas, ņemot vērā loģiskās izteikuma robežas, intonatīvās vienības, runas pauzes. Līdz ar to segmentu garums variējas. Katram runātājam ir piešķirts kods, lai atvērtajā piekļuvē pieejamais teksts būtu pseidonimizēts, bet korpusa veidotāji varētu viņus identificēt un saistīt ar metadatiem. Runātāju kodos ietverta informācija par dzimumu, vecuma grupu un audioierakstu.

Savukārt attēlā dots ortogrāfiskās transkripcijas piemērs *noSketchEngine* rīkā, kur segmentu robežas norādītas ar <s>, </s> un izrunas varianti doti zem atbilstošās vārdformas konkordancē.

nekas briesmīgs nenotiks</s><s>a tur jau	vajadzēja vaidzēja	ik pēc kaut kādām stundām kaut ku* kaut kau
t jau karpas</s><s>tad man vairs brekšus	nevajadzēs nevaizdēs	audzēt</s><s>reku tev arī tāriņi un maiz
»v ir pacietība(ū) vairāk tad tad to naidiņu	nevajag nevaig	maksāt</s><s>uz to viņi arī spēlē uz to ci
<s>tur.<h> tu nu jā tev varbūtās tev viņu	vajadzēja vaidzēja	</s><s>tu krievu valodā saproti tā?</s><s>:

Attēls. Ortogrāfiskās transkripcijas piemērs *noSketchEngine* rīkā

LATE-sarunu dati ir automātiski morfoloģiski marķēti, katram vārdam norādot pamatformu un morfoloģisko informāciju, kas atspoguļota morfoloģisko pazīmju virknē. Korpusa dati pārlūkoti, izmantojot *noSketchEngine* programmā iebūvēto konkordanču rīku un vārdu biežuma sarakstu ieguves iespēju. Korpusa pārlūkošanas programmā ortogrāfiski transkribētais teksts sasaistīts ar audiofailu – ir iespējams atlasīto fragmentu noklausīties un, ja nepieciešams, lejupielādēt, lai turpinātu fonētiski fonoloģiskos pētījumus kādā skaņu analīzes programmā.

Analizējot korpusa datus, izmantotas konkordances, kas iegūtas ar vienkāršu vai CQL (*Corpus Query Language*) vaicājumu palīdzību, kā arī kvantitatīvās analīzes metodes, skatot atrasto vārdformu izplatības biežumu korpusā. Atlasīto runas datu fonētiskā analīze veikta datorprogrammā PRAAT (versija 6.4.04) (Boersma, Weenink 2024).

3. Sarunvalodai tipisko fonētisko pazīmju analīze

Sarunvalodā notiek arī daudz fonētisku pielāgojumu, kas saistīti ar runas tempu, ritmu (uzsvērto vārdu regularitāte, maiņa), runas nepārtrauktību, pauzēm un to ilgumu, artikulācijas precizitāti un skaņu pārmaiņām. Analizējot LATE-sarunu datus, ir skaidrs, ka latviešu sarunvalodā ir daudz fonētisko sarunvalodas pazīmju, un vairākas no tām var skaidri definēt:

- 1) svārstības patskaņu kvantitatīvā:
  - a) garo patskaņu saīsināšana noteiktās darbības vārdu formās,
  - b) īso patskaņu pagarināšana noteiktās darbības vārdu formās;
- 2) fonēmu zudums:
  - a) patskaņu zudums,
  - b) līdzskaņu zudums;
- 3) kombinēta tipa fonētiskās pārmaiņas:
  - a) saīsinātas darbības vārdu formas,
  - b) saliktu skaitļa vārdu saīsināšana,
  - c) neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna;
- 4) runas intonācija un pauzes izteikumā.

3.1. Svārstības patskaņu kvantitātē

Sarunvalodai tipiskie izrunas varianti, kas konstatēti runas korpusa datos un kas atšķiras no literārās valodas, galvenokārt ir saistīti ar kvantitatīvām svārstībām patskaņu izrunā: īsā patskaņa vietā tiek izrunāts garais, garā patskaņa vietā – īsais.

Visbiežāk garais patskanis [a:] tiek lietots īsā patskaņa [a] vietā 1. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formās, no morfoloģijas viedokļa šajās formās izmantotas 3. konjugācijas 1. grupas galotnes, piem., *liekas* vietā *liekās* (10), *saucas* – *saucās* (11), *atšķiras* – *atšķirās*, *dodas* – *dodās*, *izdodas* – *izdodās*, *cenšas* – *cenšās*.

- (10) *man **liekas [liekās]** pusotru vai divas sezonas* (S_26_1790581)
 (11) *(ēēē) šīs atmodas idejas var saskaīt nodaļā </turn> <turn> kas **saucas [saucās]** "Attieksme pret ornamentu mūsdienū dekoratīvi lietišķajā mākslā"* (S_26_1838036)

Ar garu patskani [a:] lieto 2. un 3. konjugācijas atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formas, piem., *gribas* vietā *gribās* (sk. (12) un (13)), *negribas* – *negribās* (14), *atmaksājas* – *atmaksājās*.

- (12) *nu man vienkārši **gribas [gribās]** lai ir lai ir vasarā savādāk jau es* (S_16_VVG040)
 (13) *jo viņai patīk jūra un viņai **gribas [gribās]** tādu tautastērpu* (S_26_974283)
 (14) *man pat pilnīgi vairs tik ļoti **negribas [negribās]** jūs dzīt ārā bet tieši Maijai jāraksta* (S_16_VVG044)

Īsais patskanis [a] tiek lietots garā patskaņa [a:] vietā arī tiešo un atgriezenisko 3. konjugācijas darbības vārdu (nenoteiksmē ir izskaņa *-īt, -īties, -ināt, -ināties*) tagadnes dsk. 1. un 2. pers. formās un divdabjos, piem., vārdformas *lasām* vietā lietota vārdforma *lasam* (15), *rakstām* – *rakstam*, *skatāmies* – *skatamies*, *zinām* – *zinam* (16).

- (15) *piemēram „Sievietes Pasaulē” **lasām [lasam]** </turn> <turn> klasiski slaidis stāvs pelēki zilas vērtējošas* (S_26_875530)
 (16) *kur mēs ļoti labi **zinām [zinam]** ka gan* (S_51_868421)

Par svārstībām garo un īso patskaņu lietojumā noteiktās darbības vārdu formās rakstīts ar literārās valodas normu un ortoepijas jautājumiem saistītos pētījumos (Strautiņa, Šulce 2009, 24; Markus 2013, 128–132). Pašlaik runātajā valodā, t. sk. sarunvalodā, ir plaši izplatīta tendence ar garo patskani [a:] galotnē izrunāt visu atgriezenisko darbības vārdu tagadnes 3. personas formas un ar īso patskani [a] izrunāt atbilstošās 3. konjugācijas darbības vārdu formas, tomēr šīs formas nav vispārināmas un atzīstamas par normu.

Aizgūtu un valodā salīdzinoši bieži sastopamu lietvārdu, piem., *radio*, *organizators*, *albums*, *ģerbonis*, *premjers*, *premjermīnistrs*, *medijs*, *multimedijs*, *kino*, *televīzors*, izrunā gaidāmā (normētā) īsā patskaņa vietā dzirdams garais patskanis. Piem., vārds *radio* korpusā sastopams 18 reižu, un 2/3 gadījumu tas izrunāts ar garo patskani [a:] (17), savukārt visos vārda *albums* pieminējumos (deviņas reizes) dzirdams garais patskanis [u:] (18). Patskaņa pagarinājums divzilbju un trīszilbju vārdu pirmajā zilbē saistīts ar vārda uzsvaru un zilbes struktūru – garš patskanis stājas īsa patskaņa vietā īsās, uzsvērtās, vaļējās zilbēs. Lai varētu apgalvot, ka runas ritms – uzsvērtu, neuzsvērtu zilbju

maiņa vārdā, kā arī palīguzsvara vieta vairākzilbju vārdā – ietekmē garā patskaņa lietojumu svešvārdos, būtu jāveic papildu pētījumi. Marta Rudzīte (1993, 259), rakstot par patskaņu pagarinājumu palīgakcenta ietekmē, atzīst, ka „vecu īsumu pagarinājumu var radīt palīgakcents”, tomēr turpat arī konstatē, ka pagarinājuma nav vienmēr, jo „locījumu sistēmā palīgakcents nav vienā un tai pašā vietā un tāpēc pagarinājums nevar rasties”.

- (17) *jo es riktīgi es nezināju es šodien pa radio [rādio] tikai dzirdēju kad* (S_16_VVG079)
 (18) *dienasgrāmatā gan nav ziņu par šiem konkrētajiem albumiem [albūmiem]* (S_26_885242)

Svešvārdos vērojama arī pretēja tendence – garā patskaņa vietā dzirdams īsais patskanis, piem., vārdos *mūzika*, *mūziķis*, *bibliotēka* (sk. (19) un (20)). Iespējams, vārdu *mūzika* un *mūziķis* izruna ar īsu patskani [u] ir raksturīga noteikta vecumposma cilvēkiem, bet tas vēl ir jāpēta.

- (19) *kā saka, mūzikas [muzikas] pārvaldījumu, ja?* (S_51_1375643)
 (20) *kā mūziķis [muziķis] un un un <.h> un vēlāk ir vadījis orķestri* (S_51_876090)

Ļoti bieži sarunvalodā dzirdami apstākļa vārdu *kāpēc*, *tāpēc* izrunas varianti ar īsu patskani [a], uzsverot pirmo zilbi: *kapēc* (21), *tapēc* (22). Reizēm apstākļa vārds *kāpēc* tiek izrunāts ne tikai ar īsu patskani [a], bet ar otrās zilbes uzsvaru: [ka'pe:ts]. Tas skaidrojams ar garumu saīsinājumu neuzsvērtā zilbē, kas, mainoties galvenā uzsvara vietai, saglabājas (Rudzīte 1993, 250).

- (21) *viss ir ļoti labi tikai ka* kāpēc [kapēc] katra rindiņa savā fontā* (S_16_VVG081)
 (22) *tāpēc [tapēc] no vienas puses es arī labāk gribētu braukt ar autobusu* (S_16_VVI007)

Tāpat vārdu savienojumā *tā kā* ļoti bieži pirmajā vārdā – partikulā *tā* – garā patskaņa vietā tiek izrunāts īsais (23), retāk abi vārdi izrunāti ar īso patskani [a], ātrā runā sapludinot abus vārdus (24).

- (23) *un viņi mani [man] bija tur tā [ta] kā noskatījuši* (S_26_1790581)
 (24) *šodien es bišķi jutos tā [ta] kā [ka] kaut kādos pestēļos kad es pie viņa ai** (S_16_VVI017)

Atsevišķos gadījumos šajā vārdu savienojumā partikulā *tā* patskanis tiek reducēts tik ļoti, ka zaudē savu sākotnējo kvalitāti vai pat pilnībā zūd. Tā kā šis vārdu savienojums sarunvalodā ir ļoti izplatīts (pašlaik korpusā tas konstatēts 851 reizi), tā izrunas varianti būtu jāpēta, ņemot vērā gan izteikuma sintaktisko struktūru, gan funkciju, kādā tas lietots, gan fonētiskos apstākļus – runas tempu, fonētisko apkaimi.

3.2. Fonēmu redukcija

Redukcija ir fonētiska parādība, kad neuzsvērtā zilbē vājinās skaņu artikulācija un skaņas pārveidojas kvalitatīvi vai kvantitatīvi, pat pilnīgi izzūd (Skujiņa 2007, 322; Auziņa 2013, 81). Sarunvalodā, īpaši spontānā runā, šī parādība ir plaši izplatīta. Latviešu

valodniecībā parasti terminu „redukcija” attiecina uz patskaņu rakstura maiņu vai patskaņu zudumu artikulācijas dēļ, tomēr reducēti var tikt arī līdzskaņi. Runājot par saistītu runu, pilnīgu patskaņu vai līdzskaņu redukciju dēvē arī par elīziju (Crystal 2008, 166).

Latviešu valodai ir raksturīga neuzsvērtā vārda gala zilbju patskaņu kvantitatīvā redukcija. Lai gan parasti uzskatīts, ka latviešu valodā galvenokārt notiek kvantitatīva patskaņu redukcija, t. i., īsais patskanis neuzsvērtā vairākzilbju vārda gala zilbē kļūst pāriiss (Kariņš 1995; Laua 1997, 72 u. c.), spontānās runas pētījumi parāda, ka mainās arī šo patskaņu kvalitāte vai tie zūd pavisam (Bušs 1984, 33; Auziņa, Rābante-Buša 2014). Arī latviešu valodas runas korpusa LATE datu audītīvā analīze parāda, ka patskaņu kvantitatīvā redukcija vai pat pilnīgs neuzsvērtās gala zilbes īsā patskaņa zudums ir ļoti izplatīts spontānā runā.

Runas plūsmā visai bieži reducēti vairākzilbju vārdu pēdējie patskaņi, īpaši tajās loctījumu formās, kas beidzas ar patskani (vaļējās zilbes), piem., *skaisti* var tikt izrunāts kā [skaistī] vai [skaist]. Pēdējais patskanis var būt reducēts arī tad, ja pēc tā seko vēl kāds līdzskanis, piem., *māsas* var izrunāt kā [ma:sās] vai [ma:ss], *skaistas* – kā [skaistās] vai [skaists]. Tātad redukcijas pakāpe šādās pozīcijās var būt pilna vai daļēja. Ja redukcija ir daļēja, tad reducētais patskanis saklausāms ļoti vāji vai tā vietā dzirdams tikai troksnis. Tomēr, lai šo fonētiski fonoloģisko procesa izplatību un raksturu varētu aprakstīt precīzāk, nepieciešams fonētiski marķēts runas korpus.

Darbības vārda *būt*, *nebūt* vienkāršās pagātnes 3. personas forma tiek izrunāta bez galotnes *-a*, t. i., *bija* vietā dzirdams *bij*, *nebija* vietā – *nebij*. *Bij* un *nebij* ir sena darbības vārda *būt* pagātnes forma (Endzelīns 1938, 192), kas 20. gs. sākumā tika lietota arī rakstos, sarunvalodā tā ir ļoti izplatīta. Turklāt līdzskanis [j], nonākot vienā zilbē ar īso patskani [i], tiek pakļauts pozicionālai fonētiskai pārmaiņai – tas daļēji vokalizējas: *bij* [bi̯i], *nebij* [nebi̯i] (Grigorjevs 2013, 39; Auziņa 2013, 86) (sk. (25)–(27)).

- (25) *m* m* maksimālais ko viņi izspieda [izspied] bija [bij] Margorita*
(S_16_VVA024)
- (26) *kad dzimšanas diena bija [bij] arī* (S_16_VVG020)
- (27) *jā vai [va] ne tas mani priecē ka nebija [nebij] kaut [kau] kāds referāts jāraksta*
(S_16_VVG005)

Bieži spontānā runā svešvārdos, arī saliktnos tiek atmests patskanis (patskaņi) kādā no neuzsvērtajām zilbēm, savukārt patskaņa elidēšana izraisa:

- 1) zilbju struktūras maiņu un zilbju skaita samazināšanos (piem., *bibliotēka* (5 zilbes) > *bibloteka* (4 zilbes), *temperatūra* (5 zilbes) > *tempratūra* (4 zilbes));
- 2) īsa patskaņa pagarināšanos (piem., *bibliotēka* (izrunā ar īsu patskani [ɔ]) > *bibloteka* (izrunā ar garu patskani [ɔ:]));
- 3) grūti izrunājamu līdzskaņu grupu veidošanos, kas tālāk tiek vienkāršotas (piem., *četrdesmit* > *četrdsmit* > *čēsnt*).
- 4) Īsais patskanis [e] vai [i] zūd arī vairākos bieži lietotos svešvārdos, kuros ir vairāk nekā trīs zilbes. Patskaņa zuduma dēļ samazinās arī zilbju skaits vārdā, piem., pieczilbju vārdā *temperatūra* atmetot otro patskani [e], vārda izrunas variantā [tem.pra.tu.rā] ir tikai četras zilbes.

Īpašības vārdā *interesants*, apstākļa vārdā *interesanti*, lietvārdā *interese* un darbības vārdā *interesēt* zūd īsais patskanis [e] ((28)–(31)). Īpašības vārdā un apstākļa vārdā biežāk zūd pirmais patskanis [e], bet ir sastopami arī izrunas varianti, kuros ir atņemts otrais patskanis [e] (29).

- (28) *interesanti [intresanti] parādīts tas viss* (V_16_VVI004)
 (29) *un tur interesants [intersants] arī tas bet nu (.) tas tā* (S_51_1375643)
 (30) *romāns (ēē) protams ir daudz interesantāks [intresantāks] par filmu* (S_16_VVA013)
 (31) *un abiem diviem interesē [intresē]* (S_16_VVG030)

Patskanis [i] ļoti bieži tiek izlaists lietvārdos *bibliotēka*, *universitāte* (32), lietvārdā vai īpašības vārdā *oriģināls* un apstākļa vārdā *oriģināli* (33), kā arī saliktoņos ar *oriģināl-* (34).

- (32) *nu lūk un nu man ļoti bibliotēkā [biblotekā] patīk Lā* Lāču bibliotēkā [biblotekā] tagad ir Valsts bibliotēkā un universitātes [unverstātes] lielajā bibliotēkā [biblotekā] <.h> es tagad arī strādāju pilnīgi ar tādu baudu* (S_26_VVA010)
 (33) *jā un tāpēc es izdomāju bišķīt oriģinālāk [orģinālāk]* (S_16_VVG037)
 (34) *ā nē man viņa ir angļu valodā oriģinālvalodā [orģinālvalodā]* (V_16_VVI004)

Sarunvalodā sastopama arī pilnīga līdzskaņu redukcija, t. i., līdzskaņu zudums, kas visregulārāk pamanāms dažu ļoti bieži lietotu vienzilbes vārdu beigās, piem., *i* ‘ir’ (35), *a* ‘ar’ (36), (37), *pa* ‘par’ (38), *kau* ‘kaut’. Šo parādību pieminējis arī O. Bušs (1984, 33). Mūsdienās vērojamā parādība sasauca ar M. Rudzītes (1993, 300) norādīto, ka „samērā plaši tiek atņemts beigu *r* vienzilbes vārdos, ja zudums nerada homonīmiju, piem., *a* ‘ar’, *ku* ‘kur’, bet *tur* (adv)”.

- (35) *un un un un diezgan arī viņas ir [i] slidenas* (S_26_1652053)
 (36) *visi nācām ar [a] groziņiem* (S_51_1659973)
 (37) *es tik ar [a] vienu kāju un ar [a] otru kāju kaut [kau] kā kaut [kau] kā tur ņurkoju* (V_51_1086660)
 (38) *man varbūt par [pa] daudz bija [bij] tās fizikas un matemātikas skolā* (S_51_1168242)

Ļoti bieži līdzskanis [t] zūd partikulā *kaut* (39), (40), īpaši tad, ja tā ir savienojumā ar citu vārdu, kas sākas ar nebalsīgu troksneni, piem., *kaut kas, kaut kad, kaut kāds, kaut kā, kaut kur, kaut cik*. Līdzskaņa [t] zudums partikulā *kaut* ir atkarīgs ne tikai no tai sekojošā vārda, bet arī no partikulas novietojuma izteikumā un runas tempa (Rābante-Buša 2023, 191; sk. arī Rudzīte 1993).

- (39) *nu ja nu kaut [kau] kad jāsa* viegli jau nav bet nu ko tad darīsi?* (S_76_VVA015)
 (40) *nu pieņemsim kaut [kau] kāda* (S_16_VVA016)

Plaši izplatīts ir pozicionāls līdzskaņu zudums vārdu vidū – līdzskanis [t] zūd vārdos *atkal* (41), *atpakaļ* (42).

- (41) *atkal [akal] tev tur kaut kas mirgo* (V_26_VVA008)
 (42) *atnāk **atpakaļ** [apakaļ] tur izstrādā un mēs pārkam pēc tam pa dārgu naudu visādus tos smukos guļbaļķišus sastallētos un viss* (V_16_VVA007)

M. Rudzīte (1993, 353) atzīst, ka izlokšnēs līdzskaņa [t] zudums [k] un [p] priekšā ir tipisks. Iespējams, ka arī LATE-sarunās fiksētie gadījumi ir saistīti ar runātāju dialektālajām iezīmēm, tomēr nevar noliegt runātāju vēlmi atvieglināt vārdu *atkal* un *atpakaļ* izrunu, atmetot vienu no līdzskaņu savienojuma *-tp-* vai *-tk-* līdzskaņiem – lai gan abas fonēmas balsīguma un artikulācijas veida ziņā ir identiskas, to artikulācijas vieta atšķiras.

Jāpiekrīt O. Bušam (1984, 33–34), ka runā sastopamās formas ar pilnīgu patskaņu vai līdzskaņu redukciju, t. i., skaņu zudumu, neliecina par to, ka runa ir neliterāra, jo neliterārā runā vārdi ar pilnu redukciju tiek lietoti jebkurā izteikuma pozīcijā neatkarīgi no runas tempa. Savukārt ikdienas runā šīs formas lietotas tikai paātrinātā tempā un noteiktās ritmiski intonatīvās pozīcijās.

3.3. Kombinēta tipa skaņu pārmaiņas

Spontānā runā, runātājiem cenšoties, cik vien iespējams ekonomēt valodas līdzekļus un atvieglot artikulāciju, vērojams skaņu zudums (sk. 3.2. nodaļu), kas sekmē gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos – rodas reducētas vārdformas. Skaidri tas redzams darbības vārdu *vajadzēt* (*nevajadzēt*) un *paskatīties* un īpašības vārda *vajadzīgs* formu, kā arī saliktu skaitļa vārdu izrunā. Kombinēta tipa pārmaiņas saistītas gan ar vokālismu, gan ar konsonantismu.

Darbības vārds *vajadzēt* (*nevajadzēt*) LATE-sarunās dažādās formās sastopams 427 reizes, visbiežāk vārdformas *vajag* (194 reizes), *vajadzēja* (81 reizi), *nevajag* (63 reizes), *vajadzētu* (47 reizes), *nevajadzēja* (16 reizes). Aplūkotajos spontānas runas ierakstos aptuveni 56% vārdformu veidojas izrunas varianti: *vajag* > *vaig* [vaig] (sk. (43)), *vajadzēja* > *vaidzēja* [vaidze:jā], *nevajag* > *nevaig* [nevaig], *nevajadzēja* > *nevaidzēja* [nevaidze:jā], *nevajadzētu* > *nevaidzētu* [nevaidzæ:tū] (sk. (44)).

- (43) *bet nu viņam vajag [vaig] paspēlēt* (S_16_VVA030)
 (44) *par to īpaši iespringt nevajadzētu [nevaidzētu]* (S_25_VVG041)

Savukārt īpašības vārdam *vajadzīgs* un *nevajadzīgs* izrunas varianti, kur notiktu iepriekš minētās skaņu pārmaiņas, pašreizējā datu kopā konstatēti tikai atsevišķos gadījumos. Arī lietvārda *vajadzība* izrunas varianti šobrīd korpusā nav konstatēti.

Izrunas varianti, kuros notikušas kombinētas skaņu pārmaiņas, sarunvalodā konstatēti arī darbības vārda *paskatīties* vārdformām: *paskatīties* > *pastīties*, *paskaties* > *pasties* ((45), (46)). Vārdformās zudusi zilbe *-ka-*.

- (45) *paskaties [pasties] šitas viss ir man te vēl nākošais jāprivatizē ir* (S_51_VVI003)
 (46) *var paskatīties [pastīties] vēl pilsētu veselu dienu tev brīvs* (S_16_VVG049)

Sarunvalodā, izrunājot saliktus skaitļa vārdus *divdesmit*, *trīsdesmit*, *četrdesmit*, *piecdesmit*, *sešdesmit*, *septiņdesmit*, *astoņdesmit*, *deviņdesmit*, tie bieži tiek saīsināti: izlaisti līdzskaņi, arī patskaņi, zūd pat vesela zilbe un saliktna daļas saplūst. Piem.,

skaitļa vārdu *divdesmit* izrunā [diudesnt], [diudēs] u. tml., *trīsdesmit* izrunā [tri:esmit], [tri:desmīt], [tri:smīt], [tri:snt] u. tml., skaitļa vārdu *četrdesmit* izrunā [tʃe:snt], [tʃe:smit], [tʃe:zn] u. tml.; skaitļa vārdu *piecdesmit* izrunā [piesmīt], [piesmīt] u. tml. (Auziņa 2014, 136–137). Salikto skaitļa vārdu izruna ortogrāfiskajā transkripcijā norādīta, izrunas variantu un aptuveno vārda izrunu rakstot kvadrātiekvās.

- (47) *un tad septiņdesmit [septiņš] pirmā gadā tam ir divi [div] komats četrdesmit [čēsent] viens (V_51_VVG036)*
- (48) *mamma saka tev dienā divsimt piecdesmit [piēsnt] vārdi jāraksta tas taču normāli taču [tač] nav daudz (S_25_VVG041)*

Spontānā runā ir vairāki literārās valodas vārdu savienojumi, kas, pirmajā vārdā notiekot fonētiskajām pārmaiņām, t. i., zūdot neuzsvērtās vārda beigu zilbes īsajam patskanim, saplūst, veidojot salikteni. Tā sarunvalodā vārdu savienojuma *pagājušajā gadā* vietā bieži dzirdams saliktenis *pagājšgad* un vārdu savienojuma *visu laiku* vietā – *vislaik* (sk. (49), (50)). Turklāt līdzskanis [j] vārdā *pagājšgad* ‘pagājušajā gadā’ parasti daļēji vokalizējas vai zūd pavisam.

- (49) *un tad mēs vienkārši visu laiku [vislaik] ejam uz spēlēm (S_16_VVI007)*
- (50) *nu tici man viņas nepatika arī jau pagājšgad (S_16_VVI008)*

Tā kā LATE-sarunu dati ir pierakstīti ortogrāfiskajā transkripcijā, norādot tikai audītīvi viegli uztveramas atkāpes no pareizrunas normām, svārstības vokāļu kvantitātē, zilbju skaita samazināšanos vārdā u. tml., visas skaņu pārmaiņas, kas sastopamas spontānā runā un ir tipiskas saistītai runai, nav iespējams konstatēt, izmantojot *noSketchEngine* rīku. Padziļinātai analīzei nepieciešams fonētiski marķēts runas korpuss vai no „LATE sarunu korpusa” ortogrāfiski marķētajiem datiem atlasīta datu kopa tālākai fonētiskajai analīzei kādā no skaņu analīzes programmām.

3.4. Pauzes un runas intonācija

Pauze līdzās pamattonim, intensitātei, loģiskajam uzsvaram, tempam, balss augstumam un tembram ir viens no runas intonācijas elementiem (Halliday 1989, 48–49; Auziņa 2014, 7). Pauzes runā bieži vien atkarīgas no runas tempa un stila. Tās parasti izmanto, lai iezīmētu izteikuma gramatisko struktūru, izceltu semantiski nozīmīgos vārdus, palīdzētu runātājam sagrupēt vārdus intonatīvās vienībās. Spontānā runā, kas ir tipiska sarunvalodai, ar pauzēm tiek parādīts domāšanas process, vilcināšanās u. tml.

Ortogrāfiski transkribējot runas ierakstus, tiek ņemtas vērā gan klusuma pauzes, gan aizpildītās pauzes. Klusuma pauzes laikā artikulētas skaņas netiek izrunātas (Skujiņa 2007, 291), vērojams pārrāvums runas plūsmā. Runas analīzē nozīmīgas ir pauzes, kas garākas par 250 ms. Īsākas pauzes ir nepieciešamas artikulācijas nodrošināšanai un var būt saistītas ar fizioloģiskiem procesiem, piem., ar ieelpu, izelpu, rīšanu (Goldman-Eisler 1968). Savukārt aizpildīto pauzi veido tā saucamie vilcināšanās vai svārstīšanās trokšņi, piem., *mm...*, *ēē...* u. tml. (Skujiņa 2007, 291). Parasti tās ir neintonatīvas jeb nesemantiskas pauzes. Aizpildītās pauzes nemaina izteikuma nozīmi – tās

runātāji izmanto domāšanas laikā, kā arī, ja nav pārliecināti par sacīto. Aizpildītās pauzes var būt jebkurā runas plūsmas vietā un ir tipiskas sarunvalodai.

Aizpildīto paužu laikā tiek izrunāta kāda skaņa vai skaņu savienojums, piem., patskaņi [ɑ], [ɑ:], [e], [e:], [æ], [æ:], līdzskanis [m], patskaņa un līdzskaņa savienojumi [am], [em]. Ortogrāfiskajā transkripcijā šīs skaņas norādītas apaļajās iekavās, izmantojot atbilstošus burtus, piem., (a), (ā), (āā), (e), (ēē), (am), (em) (sk. (51), (52)).

(51) *pēc tam ir (ēē) vienā logā (ā) tur ir apakšveļas veikals {--}* (S_16_VVI016)

(52) *jā tas (ē) viņa jau toreiz kad Ma* (oo) tas (a) <.h> nū veda Uldis* (S_76_VVA015)

Ar runas intonāciju un pauzēm saistīta vēl viena sarunvalodai raksturīga pazīme, proti, skaņu pārgarums. Tas nozīmē, ka skaņu izrunas laiks ir ilgāks nekā parasts pēc valodas likumiem. Tiek pagarināta pēdējā vārda skaņa, parasti skaneņi *m*, *n*, spraudzeņi *s*, *š*, patskaņi – gan *garie*, gan *īsie*. Skaņu pārgarums izmantots līdzīgi kā aizpildītās pauzes. Spontānā runā skaņas parasti tiek pagarinātas pirms ieelpas vai pauzes, lai norādītu, ka doma vēl nav pabeigta un tiks turpināta pēc pauzes, lai iegūtu laiku domu un izteikuma noformulēšanai (Betz, Wagner 2016; Paschen et al. 2022). Tā kā korpusā ortogrāfiskajā transkripcijā pagarinātās skaņas nav marķētas, tas apgrūtina to analīzi.

Sarunvalodā bieži notiek runas ātruma vai ritma maiņa, padarot izteiksmi neformālāku un ikdienišķāku. Daudzi vārdi zaudē savu uzsvāru, tiek izrunāti īsi un neskaidri, kā arī apvienoti ar uzsvērtu vārdu vienā fonētiskā vārdā. Nozīmīgs intonācijas elements ir loģiskais uzsvārs, kas izceļ izteikumā vissvarīgāko. Ar loģiskā uzsvāra palīdzību var precizēt izteikuma nozīmi, atbilstoši izceļot nepieciešamo vārdu (53).

(53) *vai tu varētu **pastāstīt** mazliet **vairāk** kas tas **bij**?* (V_26_868692)

Runas ritmiskumu nosaka ne tikai informatīvi nozīmīgo vārdu izcēlums mazāk nozīmīgo vidū, bet arī dažādi iesprausti vārdi un vārdu savienojumi, kas atkārtojas ar zināmu regularitāti, piem., *ja, saprotiet, lūk, tā teikt, jūs zināt, vai ne, kā saka*. Sarunvalodai tipiski ir dažādi intonēti izsaukmes vārdi un partikulas, piem., *mhm, ne-e, ja-a*.

Secinājumi

Spontānā runā, cenšoties pēc iespējas ekonomēt valodas līdzekļus, atvieglot artikulāciju, bieži vērojama fonēmu redukcija, kas sekmē gan pozicionālas skaņu pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos. Tādējādi rodas sarunvalodai tipiski vārdu un vārdformu izrunas varianti, piem., *vaig* ‘vajag’, *nevaig* ‘nevajag’, *pasties* ‘paskaties’, *intresanti* ‘interesanti’, *biblotēka* ‘bibliotēka’, *akal* ‘atkal’, *kau kas* ‘kaut kas’, *čēesmit* ‘četrdesmit’, *pieesmit* ‘piecdesmit’. Sarunvalodai tipiskie izrunas varianti, kas konstatēti runas korpusa datos, visbiežāk saistīti ar kvantitatīvām vai kvalitatīvām svārstībām patskaņu, retāk līdzskaņu izrunā.

Analizējot runas korpusa datus – galvenokārt spontānās runas ierakstus –, ir skaidrs, ka latviešu sarunvalodā ir daudz fonētisko sarunvalodas pazīmju, un vairākas no tām var skaidri definēt, piem.:

- 1) garo patskaņu saīsināšana noteiktās darbības vārdu formās, piem., *lasam* vārdformas *lasām* vietā;
- 2) īso patskaņu pagarināšana noteiktās darbības vārdu formās, piem., *dodās* vārdformas *dodas* vietā;
- 3) saīsinātas darbības vārdu formas;
- 4) saliktu skaitļa vārdu saīsināšana;
- 5) neprecīza, vienkāršota trīs un vairāk zilbju garu svešvārdu izruna;
- 6) aizpildīto paužu lietojums.

Tā kā pašlaik analizēti tikai dati ortogrāfiskajā transkripcijā, ir apgrūtināta padziļināta fonētiskā analīze – nepieciešami dati fonētiskajā transkripcijā. Šāda datu kopa top, tā ļaus analizēt pozicionālās skaņu pārmaiņas ne tikai viena vārda robežās, bet arī vārdu sadūrā un saistītā runā. Fonētiski marķēti dati ļaus pētīt fonēmu kvalitāti sarunvalodā.

Rakstā aplūkotas tipiskās sarunvalodā sastopamās fonētiskās īpatnības. Veicot padziļinātu datu izpēti, būtu iespējams atklāt arī citas, retāk sastopamas, ar tiešo vērojuma metodi nepamanāmas sarunvalodai raksturīgas fonētiskās pārmaiņas.

Saīsinājumi

CQL	Corpus Query Language
dsk.	daudzskaitlis
LATE-sarunas	LATE sarunu korpuss
pers.	persona

Avoti

- Boersma, Paul, Weenink, David. 2024. *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.4.04. Pieejams: <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
- ELAN (Version 6.7) [Computer software]. 2023. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive. Pieejams: <https://archive.mpi.nl/tla/elan>
- LATE sarunu korpuss (LATE-sarunas). 2024. Rīga: Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/LATE-sarunas>

Literatūra

- Auziņa, Ilze. 2013. Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 80–94.
- Auziņa, Ilze. 2014. Pauzes publiskajā runā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 18 (1), 7–13.
- Auziņa, Ilze et al. 2022. Specializēta latviešu valodas runas korpusa un izrunas vārdnīcas izveide vizuālās diagnostikas izmeklējumu lingvistiskai analīzei un sistemātiskai transkribēšanai. *Letonica*. 47, 244–262.
- Auziņa, Ilze, Rābante-Buša, Guna. 2014. Qualitative and quantitative vowel reduction and deletion in the spoken Latvian. *Linguistica Lettica*. 22, 5–15.

- Bendiks, Hermanis. 1965. Lasām, lasāt vai varbūt lasam, lasat? *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 1, 104–110.
- Betz, Simon, Wagner, Petra. 2016. Disfluent lengthening in spontaneous speech. *Elektronische Sprachverarbeitung (ESSV)*. 27, 135–144. Pieejams: <https://pub.uni-bielefeld.de/download/2900485/2901408/disfluent-lengthening-spontaneous%288%29.pdf>
- Bušs, Ojārs. 1984. Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 19, 22–34.
- Ceplītis, Laimdots. 1986. Daži problemātiski pareizrūnas jautājumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22, 31–35.
- Crystal, David. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Oxford: Blackwell Publishing.
- Darģis, Roberts et al. 2020. Creation of language resources for the development of a medical speech recognition system for Latvian. *Human Language Technologies – the Baltic Perspective*. Utka, Andrius et al. (eds.). Amsterdam: IOS Press, 135–141.
- Druviete, Ina. 1989. Sarunvalodas elementi jaunākajā publicistikā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 25, 110–121.
- Endzelīns, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Goldman-Eisler, Frieda. 1968. *Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech*. New York: Academic Press.
- Grigorjevs, Juris. 2013. Diftongiskie savienojumi. *Valoda: nozīme un forma*. 3, 38–44.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood. 1989. *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Kariņš, Krišjānis A. 1995. Vowel deletion in Latvian. *Language Variation and Change*. 7(01), 15–34.
- Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Lauze, Linda. 2004. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA.
- Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. 2019. *Dzīvā valoda. Autentiski mutvārdu teksti*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Lokmane, Ilze. 2009. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma*. 1, 5–13.
- Markus, Dace. 2013. Galvenās latviešu valodas pareizrūnas jeb ortoepijas problēmas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 123–137.
- Mežale, Emīlija. 2017. Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā. *Res Latvienses*. 4, 118–137. <https://doi.org/10.22364/RL.4.10>
- Paschen, Ludger, Fuschs, Susanne, Seifart, Frank. 2022. Final lengthening and vowel length in 25 languages. *Journal of Phonetics*. 94, 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2022.101179>
- Pinnis, Mārcis, Auziņa, Ilze, Goba, Kārlis. 2014. Designing the Latvian Speech Recognition Corpus. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.). Reykjavik: European Language Resources Association, 1547–1553.
- Rābante-Buša, Guna. 2023. Partikulas kaut izrunas varianti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 27 (1), 184–191. <https://doi.org/10.37384/vtpa.2023.27.184>
- Rozenbergs, Jānis. 1995. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.

- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. 2009. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga: RaKa.

Summary

Colloquial language is a territorially unlimited type of national language that is understood by the entire community of speakers and usually serves as the means of informal communication in various everyday situations, in the form of oral questions. The main characteristics of colloquial language are spontaneous oral form and informality of the speech situation. It is also characterized by a specific sentence and text structure, expressiveness, a wide spectrum of stylizing means, a specific vocabulary, diverse use of non-verbal means of communication, etc.

In spoken language, a series of phonetic adjustments takes place, related to the pace of speech, rhythm (regularity of stressed words, change), continuity of speech, pauses and their duration, accuracy of articulation and sound changes. In an effort to economize language resources and make pronunciation easier, speakers sometimes pronounce a sound carelessly or reduce it, which causes both positional changes of sounds in words and a reduction in the number of syllables. The article analyses the phonetic-phonological features characteristic of the colloquial language using the data of the “LATE conversations corpus” (LATE-conversations), that are written in orthographic transcription.

The analysis of LATE-conversations data enables defining several features typical of spoken language: 1) fluctuations in the quantity of vowels; 2) loss of vowels or consonants; 3) phonetic changes of a combined type, which are formed by shortened forms of verbs, shortening of words of compound numbers, imprecise, simplified three and pronunciation of foreign words with more syllables; 4) speech intonation and pauses in utterance.

Keywords: colloquial language; phonetic characteristics of colloquial language; speech corpus; orthographic transcription.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Modālais darbības vārds *drīkstēt* īstenības izteiksmē un valodas ietekmējošā funkcija Saeimas sēžu stenogrammu korpusā¹

Modal verb drīkstēt 'may' in indicative mood and the conative function of language in the Corpus of the Saeima

Anete Daina

Latviešu valodas institūts

Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: anete.daina@lu.lv

Rakstā aplūkots latviešu valodas modālā darbības vārda *drīkstēt* lietojums īstenības izteiksmē. Pētījuma avots – „Latvijas Republikas 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpus”. Analizējot darbības vārda *drīkstēt* lietojumu īstenības izteiksmē, noteiktas un skaidrotas ne tikai tā paustās modālās nozīmes un iespējamā teksta autora izvēles motivācija, bet arī iespējamais saistījums ar valodas ietekmējošo funkciju, kā arī sniegts ieskats lietojuma biežuma datos. Pēc statistikas visbiežāk lietotā modālā darbības vārda *drīkstēt* forma ir vienkāršās tagadnes 3. persona noliegumā, visretāk – vienkāršās pagātnes un nākotnes 1. un 2. personas formas, kā arī salikto laiku formas, kur pārstāvēta tikai saliktās tagadnes 3. persona. Novērots arī, ka izplatītāks ir *drīkstēt* nolieguma lietojums (5200 gadījumu) nekā apgalvojuma (1745 gadījumi). Analizētie piemēri liecina, ka līdz ar to visbiežāk tiek izteikti aktuāli vispārēji aizliegumi, norādījumi un aizrādījumi, ko parasti nosaka kādi vispārēji noteikumi, likumi, tād kuru autors nav teksta autors, un bieži adresāts nav konkrēts, līdz ar to ietekmējošā funkcija īstenojas netieši.

Atslēgvārdi: modalitāte; modāls darbības vārds; īstenības izteiksme; valodas ietekmējošā funkcija.

Ievads

Raksts tapis autores promocijas darba „Verba modalitāte un valodas ietekmējošā funkcija latviešu valodā” izstrādes gaitā. Iepriekšējos pētījumos tuvāk pievērsoties modālā darbības vārda *varēt* pētniecībai (Daina 2015; 2022; 2023), aplūkots arī darbības vārda

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-Letonika-2021/1-0006) atbalstu.

drīkstēt lietojums (Daina 2022), kas reizumis ir tuvs vārda *varēt* lietojumam. Proti, *varēt* ir iespējams lietot darbības vārda *drīkstēt* nozīmē, tāpēc šī raksta mērķis ir tuvāk aplūkot tieši modālo darbības vārdu *drīkstēt*, kā arī *nedrīkstēt*. Minētajā rakstā (Daina 2022) piemēri *drīkstēt* lietojuma analīzei arī ņemti no Saeimas sēžu stenogrammu korpusa, taču viena gada (Auziņa et al. 2018) periodā, un raksta noslēgumā secināts, ka pilnīgākam priekšstatam nepieciešams veikt pētījumu plašākā materiālā, tāpēc šajā rakstā kā pētījuma avots izmantots viss Latvijas Republikas 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (http://hdl.handle.net/20.500.12574/50). Lai ierobežotu aplūkojamā materiāla apjomu, šajā rakstā analizēts (*ne*)*drīkstēt* lietojums tikai īstenības izteiksmē, lietojuma analīzi citās izteiksmēs atstājot turpmākiem pētījumiem. Lai analīzi veiktu strukturēti un (*ne*)*drīkstēt* tiktu aplūkots visās iespējamajās formās īstenības izteiksmē, atsevišķi apskatītas katras personas formas visos korpusā pieejamajos laikos. Piemēri atstāti oriģinālrakstībā, treknrakstā izcelts analizētais modālais darbības vārds kopā ar konstrukcijā ietilpstošā patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi (ja darbības vārds, kura nenoteiksme saistāma ar modālo darbības vārdu atrodas citā teikuma daļā vai citviet tekstā, tas pasvītrots ar vienu līniju). Piemēru analīze balstās deskriptīvajā metodē, aprakstoši skaidrojot pētāmo vienību lietojumu, kā arī veikta pētāmo vienību lietojuma biežuma analīze.

Latviešu valodā darbības vārda modalitāte galvenokārt saistāma ar darbības vārda izteiksmju lietojumu, kas ir gramatiska kategorija. Modālie darbības vārdi, savukārt, ir semantiska darbības vārdu grupa, jo modālās nozīmes tiem piemīt neatkarīgi no funkcijas teikumā (Ivulāne, Kalnača 2013, 468). Kā norāda Andra Kalnača un Ilze Lokmane (2022, 92), iespējams, obligātais izteiksmju lietojums ir iemesls tam, ka modālie darbības vārdi latviešu valodā nav gramatizējušies tik lielā mērā kā, piem., angļu vai vācu valodā. Modālā darbības vārda *drīkstēt* semantika pamatā saistīta ar atļaujas un no tās izrietošu nozīmju un nozīmju nianšu izteikšanu – ‘būt tādām, kam ir atļauts (ko darīt)’, ‘varēt, būt iespējamam’ (Jērāne et al. 2023).

Darbības vārda *drīkstēt* nozīmes skaidrojums rāda, ka tas ierasti vairāk saistāms ar deontisko modalitāti, proti, tādu teksta autora attieksmi un vērtējumu par sprieduma saturu vai situācijas norisi, kas izsaka pavēli, atļauju, aizliegumu, ieteikumu u. c. modālas nozīmes; retāk ar epistēmisko modalitāti, kad tas lietots darbības vārda *varēt* nozīmē, izsakot iespējamību, varbūtību (Lyons 1977, 452; Bussmann 2006, 754; Kalnača 2007, 168–169; 2013, 498; Kalnača, Lokmane 2021, 256, 257 u. c.). Kā rāda deontiskās modalitātes skaidrojums, tās pārstāvētās modālās nozīmes ir vērstas uz teksta adresāta ietekmēšanu – vai nu pavēlot un atļaujot ko darīt, vai to aizliedzot u. tml. – līdz ar to, pēc raksta autore domām, arī modālais darbības vārds *drīkstēt* saistāms ar valodas ietekmējošo funkciju.

Turpmāk rakstā, analizējot *drīkstēt* lietojumu, sniegts arī raksta autore komentārs par iespējamo saistījumu ar valodas ietekmējošo funkciju no izteikuma autora puses.

Modālais darbības vārds ierasti tiek lietots konstrukcijā ar patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi. No gramatiskās palīgnozīmes aspekta tieši modālais darbības vārds ir tas, kas norāda uz konstrukcijas personu, laiku, kārtu un izteiksmi, jo nenoteiksme šīs funkcijas nespēj veikt (Ivulāne, Kalnača 2013, 469). Modālajam darbības vārdam *drīkstēt* ir pilna personas formu paradigma. Tas var tikt lietots gan vienkāršajās laika

formās, gan saliktajās laika formās, gan darāmajā kārtā, gan ciešamajā kārtā, lai gan lietojums ciešamajā kārtā Saeimas sēžu stenogrammu korpusa materiālā nav reģistrēts.

Darbības vārds *drīkstēt* var tikt lietots arī visu darbības vārda izteiksmju formās, proti, īstenības, vēlējuma, atstāstījuma, vajadzības un pavēles izteiksmē. Rakstā aplūkotā īstenības izteiksme – atšķirībā no citām izteiksmēm – norāda uz reālu darbību, kas notiek, ir notikusi vai notiks, un tai nav īpašu gramatisko formantu (Kalnača 2013, 483, 494).

Kā norāda Frenks Roberts Palmers (*Frank Robert Palmer* 2001) un Aksels Holvūts (*Axel Holvoet* 2007), modālo darbības vārdu lietojums pavēles izteiksmē un ciešamajā kārtā nav ierasta to pazīme un tā tas ir vairākās pasaules valodās. Latviešu valodā gan šāds lietojums ir sastopams, taču, kā atzīmē A. Kalnača un I. Lokmane (2022, 105), būtu nepieciešami padziļinātāki pētījumi par to, vai tā ir jauna tendence, kas varētu mainīt līdzšinējo priekšstatu par modālajiem darbības vārdiem, vai arī tie ir tikai atsevišķi, nesistemātiski gadījumi.

Turpmāk rakstā aplūkots darbības vārda (*ne*)*drīkstēt* lietojums īstenības izteiksmē, pievēršot arī uzmanību lietojumam personā, laikā, apgalvojumā un noliegumā u. c.

1. *Drīkstēt* īstenības izteiksmes vienskaitļa 1. personā

Modālais darbības vārds *drīkstēt* gan apgalvojumā, gan noliegumā vienskaitļa 1. personā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos, bet ne saliktajos laikos.

1.1. Vienkāršā tagadne

Vienkāršā tagadne izsaka darbību, kas notiek runas momentā (Kalnača 2013, 476). Darbības vārds *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā apgalvojumā visā Saeimas sēžu stenogrammu korpusā fiksēts vien 150 gadījumos, noliegumā – 60 (šeit un turpmāk dati līdz 2023. gada novembrim). Vairumā gadījumu tas izmantots jautājuma teikumā, lūdzot atļauju (parasti turpināt runāt vai pabeigt sakāmo), piem.:

- (1) *Vai es drīkstu atbildēt?*
- (2) *Es drīkstu turpināt?*

Ir gadījumi, kad pati darbība nav nosaukta, bet no konteksta noprotams, ka tā ir saistīta ar lūgumu izteikties, piem.:

- (3) *Es gribētu runāt šobrīd kā deputāte. Vai es drīkstu?*

Šādā lietojumā teiktā autors lūdz atļauju (ko darīt), nevis to sniedz, līdz ar to tieša ietekmējošā funkcija neīstenojas.

Tāpat netieša atļauja tiek lūgta ar *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā palīgteikumā, ko ievada pakārtojuma saiklis *ja*, piem.:

- (4) *Varbūt, priekšsēdētāja kungs, ja es drīkstu iejaukties kā vadītājs...*

Retāk ar vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personas formu tiek pausts kategorisks apgalvojums, ka teksta autors ir tiesīgs, drīkst (ko darīt), piem.:

- (5) *Uzskatu, ka es kā šīs komisijas vadītājs **drīkstu izteikt** savu viedokli par šo priekšlikumu.*
- (6) *(No zāles: „Jūs **nedrīkstat tā teikt!**”) **Drīkstu gan!***

Ietekmējošā funkcija šādos gadījumos nepastāv, jo teksta autors ziņo par savām tiesībām jeb atļauju, kas viņam ir dota, nevis pats to dod kādam.

Sastopami arī gadījumi, kuros *drīkstēt* lietots vispārinātas vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personas nozīmē, piem.:

- (7) *Beigu beigās, ja man labpatiksies, es varu no Daugavpils aizbraukt uz Saldu un nobalsot Saldū, Kurzemes apgabalā. To es **drīkstu**. Bet kāpēc, atrodoties ārzmēs, es nevaru izvēlēties apgabalu?*

Šādi teksta autors uztver sevi jebkuras personas lomā, kuru var ietekmēt minētie noteikumi, ne runājot konkrēti par sevi pašu. Šāds lietojums parādās arī noliegumā, piem.:

- (8) *Kāpēc mēs atļaujam īpašniekam iespēju pārdot? To likums atļaus, bet, ja es, īpašnieks būdams, gribu iesaistīties ar zemi, teiksim, tajā sabiedrībā, tad es to **nedrīkstu darīt**.*

Lielākoties ar darbības vārdu *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā noliegumā teksta autors norāda, ka viņš apzinās, ka viņš nav tiesīgs darīt, kas nav atļauts, piem.:

- (9) *Taču es gribēju pieteikties debatēs, bet, ja es runātu pavisam īsi, es teiktu – es, kā cilvēks, kā deputāts, protams, atbalsētu to viedokli, bet es to **nedrīkstu darīt**.*

Līdzīgi kā iepriekš, arī šeit ietekmējošā funkcija neīstenojas, jo teksta autors nav izteiktā aizlieguma autors un tas nevienam netiek adresēts.

Noliegumā fiksēti arī gadījumi, kuros *drīkstēt* vietā varētu tikt lietots arī darbības vārds *varēt*, piem.:

- (10) *[..] un nekad jūs nesagaidīsiet no manis tādu kompromisu, kāds tiek prasīts šajā brīdī. Tik daudz krupju es **nedrīkstu norīt**, nerīšu šos krupjus citu pēc cita. Varbūt varētu vienu šādu krupi norīt, ja nebūtu rīts pirms tam jau simtiem krupju un ja nedraudētu ar vēl simtiem krupju nākotnē.*

Šādos gadījumos saņemtās atļaujas vai aizlieguma semantika ir nosacīta, jo konteksts rāda, ka teksta autors negrasās ko darīt, jo to neļauj viņa pārliecība, sirdsapziņa, līdz ar to runa drīzāk ir par viņa nespēju un/vai nevēlēšanos.

1.2. Vienkāršā pagātne

Vienkāršā pagātne norāda uz darbību, kas ir notikusi pirms runas momenta (Kalnača 2013, 477). Darbības vārda *drīkstēt* vienkāršās pagātnes vienskaitļa 1. personas lietojums ir rets. Apgalvojumā tie ir divi gadījumi:

- (11) *Bet nu es **drīkstēju** mājās **sēdēt**, kopā ar tautu klausīties, kā jūs gudri un pareizi lēmāt, [..].*

- (12) *Tad, kad es devu šo interviju par Latviešu leģionu – un es **drīkstēju** to **dot**, jo 6. Saeima ir pieņēmusi deklarāciju, ka jāaizsargā Latviešu leģiona gods –, [..].*

Noliegumā ir trīs lietošanas gadījumi, piem.:

- (13) *Vairāku apstākļu dēļ, protams, **pieņemt** sev tādu dāvanu es vienkārši nevarēju un **nedrīkstēju**, [..].*
- (14) *Ievērojot to, ka komisijā es vienīgais balsoju „pret” šo grozījumu, tad, protams, komisijas vārdā ziņojot, es **nedrīkstēju** savu viedokli **teikt**, tāpēc pieteicos debatēs.*

Šajos piemēros teksta autors vēsta par reiz saņemtu atļauju vai aizliegumu, ko paredzējuši kādi noteikumi, zināma kārtība, nevis ko tieši norādījusi kāda konkrēta persona.

Līdzīgi kā vienkāršās tagadnes gadījumā, arī vienkāršajā pagātnē ar izteikto atļauju vai aizliegumu ietekmējošā funkcija neīstenojas, jo teksta autors nav bijis to autors un nav nevienam tos adresējis.

1.3. Vienkāršā nākotne

Vienkāršā nākotne izsaka darbību, kas notiks pēc runas momenta (Kalnača 2013, 477). Darbības vārda *drīkstēt* vienkāršās nākotnes vienskaitļa 1. personas lietojums arī ir samērā rets. Apgalvojumā tas fiksēts vienā gadījumā:

- (15) *Mani neuztrauc, kādu likumu jūs šeit pieņemsit, vai es **drīkstēšu** vai **nedrīkstēšu** 7. Saeimā **balotēties**, ar vai bez Kanādas pavalstniecības.*

Savukārt noliegumā – četros gadījumos, piem.:

- (16) *[..] es saprotu, ka, pēc ārstniecības iestādes iekšējās kārtības noteikumiem, es, ja būšu slimnieks, **nedrīkstēšu**... būs aizliegums slimnīcā **smēķēt** vispār.*

(16) piemērā *drīkstēt* lietots vispārinātas nākotnes vienskaitļa 1. personas nozīmē, kur teksta autors, līdzīgi kā iepriekš minētajos tagadnes piemēros, nostāda sevi jebkuras personas lomā, kuru var ietekmēt minētie noteikumi, ne runājot konkrēti par sevi pašu. Iespējams, šāds paņēmieni – problēmas personificēšana – izmantots, lai auditorijai labāk vizualizētu esošo vai potenciālo problēmu.

Līdzīgi kā iepriekš, arī vienkāršajā nākotnē ar vienskaitļa 1. personu ietekmējošā funkcija netiek īstenota.

2. *Drīkstēt* īstenības izteiksmes vienskaitļa 2. personā

Vienskaitļa 2. personā darbības vārds *drīkstēt* gan apgalvojumā, gan noliegumā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos, bet ne saliktajos laikos.

2.1. Vienkāršā tagadne

Darbības vārds *drīkstēt* vienkāršās tagadnes vienskaitļa 2. personā Saeimas sēžu steno-grammu korpusā apgalvojumā uzrādīts 16 gadījumos, savukārt noliegumā – 27 gadījumos.

Tā kā 2. personas formas ir tiešāk vērstas uz adresātu, tām ir arī izteikta loma ietekmējošās funkcijas īstenošanā. Tiešas atļaujas vai aizliegumi ar darbības vārdu *drīkstēt* vienskaitļa 2. personā gan izteiktas reti – tie ir seši gadījumi, turklāt tikai noliegumā, proti, izsakot aizliegumu jeb atļaujas/tiesību noliegumu, piem.:

- (17) *Tu nedrīksti sarunāties ar zāli!*
 (18) *Atbalstīt šo budžetu nevaru. ([..]: „Tu nemaz nedrīksti!”)*
 (19) *Tāpēc es personīgi šajā farsā nepiedalīšos, nebalsošu „par” šo likumprojektu. ([..]: „Tu jau nemaz nedrīksti!”)*

Šajos piemēros var novērot arī to, ka šis aizliegums/norādījums nav gluži teksta autora nosacīts, bet teksta autors ir tas, kurš atgādina par noteikto darba kārtību, līdz ar to ietekmēšana no teksta autora puses ir pastarpināta un tas vairāk līdzinās aizrādījumam.

Piemērā (18) vērojams arī darbības vārda *drīkstēt* nolieguma pretstatījums darbības vārda *varēt* noliegumam, proti, pirmais teksta autors ziņo par kaut ko, ko viņš nevar darīt, bet otrs teksta autors starpsaucienā aizrāda, ka pirmais teksta autors to nemaz nedrīkst darīt, resp., viņam nav atļauts. Runājot par politisko diskursu, Pols Čiltons (*Paul Anthony Chilton* 2004, 6–8) raksta, ka politiķi ierasti izmanto norādi uz semantiku kā atrunu, lai izvairītos no kritikas un politiski sensitīvām detaļām, proti, politiķim aizrādot, ka viņa izvairīgais, dažāda interpretācijai atvērtais kādas situācijas, parādību u. tml. skaidrojums būtībā nozīmē ko konkrētu un, iespējams, negatīvu, viņš izvairās to noliegt vai apstiprināt, noliedzot, ka cits domas formulējums jebkāda veidā mainītu izteikuma nozīmi. Pēc raksta autore domām, precīzāks vai korektāks domas formulējums nemainītu pamatvēstījumu jeb teikuma dziļo struktūru, taču mainītu to, kā ziņojumu uztvers un interpretēs apkārtējie un līdz ar to – kādas būs iesaistīto personu turpmākās savstarpējās attiecības, viedoklis un attieksme pret teksta autoru. Tā piemēru (18) un (19) starpsaucienos ar modālā darbības vārda *drīkstēt* nolieguma formu tā autors būtībā norāda, ka pamatteksta autors ir izteicies neprecīzi, liekot apkārtējiem domāt, ka viņš kaut ko nevar darīt vai nedarīs savu uzskatu, principu, sirdsapziņas vai tml. dēļ, kaut patiesībā viņš to nemaz nedrīkst vai nav tiesīgs darīt. Šādos gadījumos var domāt par to, vai šādi oriģinālā teksta autors apzināti lieto sev izdevīgāku formulējumu sava pozitīvā tēla uzturēšanas nolūkos vai darbības vārdu *varēt* un *drīkstēt* gadījumā tā ir neapzināta abu darbības vārdu jaukšana to tuvās semantikas dēļ.

Turpinot aplūkot vienkāršās tagadnes vienskaitļa 2. personas formu, vairumā gadījumu tā lietota vispārinātas 2. personas nozīmē, līdzīgi kā minētajos vienskaitļa 1. personas piemēros, proti, tiek runāts par vispārējiem noteikumiem, kas ko atļauj vai aizliedz, piem.:

- (20) *Vācijā tu nedrīksti būt fašistu organizācijā, Amerikā tu nedrīksti būt komunistu organizācijā, bet, uhū, Latvijā mēs to atļausimies.*

Daudzos gadījumos tā lietota citātos, attēlojot reālu vai hipotētisku citu izteikto atļauju vai aizliegumu, bieži – ironizējot, piem.:

- (21) *Ekonomikas ministrija saka: „Nu protams! Viss ir kārtībā! Tu drīksti tā darīt!”*

Šādos gadījumos ietekmējošā funkcija netiek realizēta, jo atļaujas vai aizlieguma autors nav konkrētā teksta autors un adresāts ir vispārināta vienskaitļa 2. persona.

2.2. Vienkāršā pagātne

Vienskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā pagātnē fiksēts vien divos gadījumos – viens apgalvojumā, otrs noliegumā:

- (22) *Katram ģimenes loceklim bija jāstrādā. Un pat papildu darbu tu **nedrīkstēji strādāt**, nesaņēmis darbavietas atļauju. Tā bija patiesība.*
- (23) *Šīs tiesības ir pašreiz jādod. Varbūt pēc dažiem gadiem to nevajadzēs. Tad nebūs šo daudzo „kāpēc”: kā tu to **drīkstēji izdarīt, iznīcināt, nopostīt, ņirgāties?***

Piemērā (22) redzams, ka *drīkstēt* noliegumā norāda uz kādu aizliegumu pagātnē, kas no tagadnes skatpunkta ir kā fakta konstatācija, turklāt *tu* ir hipotētisks adresāts, jebkurš cilvēks pagātnē, uz kuru aizliegums būtu varējis attiekties. Arī (23) piemērā adresāts ir hipotētisks, jautājums ir retorisks, no nākotnes skatpunkta uz pagātnē veiktu darbību. Ja arī jautājums [...] *kā tu to drīkstēji izdarīt, iznīcināt, nopostīt, ņirgāties?* būtu tiešs, ar konkrētu adresātu un aktuāls pašreizējā brīdī, tas vairāk pildītu pārmetuma izteikšanas, nevis burtiska jautājuma funkciju. Šo iemeslu dēļ abos piemēros ietekmējošā funkcija nav saskatāma.

2.3. Vienkāršā nākotne

Vienskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā nākotnē fiksēts vienā gadījumā apgalvojumā un vienā – noliegumā, turklāt abi viena teikuma robežās, proti:

- (24) *Respektīvi, tu pērc zemi, bet tā... Tas ir kaķis maisā, jo varbūt tu **drīkstēsi kaut ko būvēt**, bet varbūt arī **nedrīkstēsi** neko **būvēt**.*

Arī šādā lietojumā adresāts nav konkrēts, bet ir hipotētisks, tāpat kā pats notikums vai darbība. Šis pazīmes norāda, ka tieša ietekmējošā funkcija neīstenojas – tā ir hipotētiska atļauja vai aizliegums hipotētiskai darbībai un adresātam, bet tā varētu būt aktuāla un ietekmēt nākotnē.

3. *Drīkstēt* īstenības izteiksmes daudzskaitļa 1. personā

Darbības vārds *drīkstēt* daudzskaitļa 1. personā apgalvojumā un noliegumā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos, bet ne saliktajos laikos.

3.1. Vienkāršā tagadne

Darbības vārds *drīkstēt* vienkāršās tagadnes daudzskaitļa 1. personā apgalvojumā fiksēts 128 gadījumos, noliegumā – 1141. Tāpat kā iepriekš noskaidrotajos *drīkstēt* lietošanas veidos, arī ar daudzskaitļa 1. personas formām izteikta atļauja (apgalvojumā)

vai aizliegums (noliegumā) saskaņā ar kādiem iepriekš noteiktiem likumiem, kārtību, taču šajā gadījumā tā attiecināta ne tikai uz citiem, bet arī uz pašu teksta autoru, līdz ar to šī atļauja vai tās noliegums ir vairāk kā fakta konstatācija un tiešu ietekmējošo funkciju neveic, piem.:

- (25) *[..] pagaidām, kamēr ir spēkā Konstitucionālais likums, mēs pakārtotos aktus tikai **drīkstam pieskaņot** Konstitucionālajam likumam, nevis labot tos.*
- (26) *[..] mēs **nedrīkstam pārkāpt** arī citu Satversmes pantu, proti, **nedrīkstam pieņemt** likumu, kuram ir negatīva fiskālā ietekme, ja nenorādām kompensācijas avotus.*

Tiesāku ietekmējošo funkciju, savukārt, veic ar šo pašu *drīkstēt* formu noliegumā, izsakot klātesošajiem norādījumus, ko viņiem visiem kopā – tāpat arī teksta autoram – nav ieteicams/vēlams darīt, piem.:

- (27) *Mēs **nedrīkstam** – mēs **nedrīkstam!** – **pieļaut** to, ka, aizverot it kā vienas durvis, mēs paveram šādai iespējai jaunas durvis, teiksim, citā regulējumā. Un tāpēc atbalstīsim un strādāsim uz otro lasījumu, lai šāda iespēja nepastāvētu!*

Piemērā (27) vērojams, ka noliegtam darbības vārdam *drīkstēt* kategorisko norādījuma raksturu izceļ, pirmkārt, tā atkārtojums un izcēlums kā iespraudumam; otrkārt, aiz otrā modālā darbības vārda lietotā izsaukuma zīme, kas ierasti norāda uz izsaukumu/pamudinājumu/vēlējumu; treškārt, tālāk tekstā lietotās daudzskaitļa 1. personas formas, proti, *atbalstīsim* un *strādāsim*, kas lietotas pavēles izteiksmes funkcijā un izsaka aicinājumu/pamudinājumu, uz ko norāda arī lietotā beigu pieturzīme – izsaukuma zīme.

Līdzīgi kā vienskaitļa 1. personas gadījumā, *drīkstēt* daudzskaitļa 1. personas formas samērā bieži sastopamas jautājuma teikumos. Ja ar vienskaitļa 1. personas formām teksta autors lūdz atļauju (ko darīt), tad daudzskaitļa 1. personas formu ietver retoriski jautājumi, piem.:

- (28) *Kā mēs **drīkstam** tik zemu **devalvēt** to, kas mums, visai tautai, ir svēts? Es jūs aicinu padomāt un balsot „pret”.*

Šādu jautājumu, atļauju lūgšanas tieša interpretācija nav iespējama un nav loģiska. Šādu retorisko jautājumu nolūks ir likt sev pašiem – Saeimai – aizdomāties par esošo problēmu un drīzāk norādīt, ka nedrīkst kaut ko darīt, līdz ar to zināmā mērā tiek īstenota netieša ietekmējošā funkcija.

Iepriekš konstatēts, ka darbības vārds *varēt* var tikt lietots *drīkstēt* nozīmē, kā arī dažviet *drīkstēt* vietā piemērotāks būtu bijis darbības vārds *varēt*, taču sastopami arī piemēri, kuros teksta autors nošķir šo abu darbības vārdu nozīmi un zināmā mērā pat pretstata tos, piem.:

- (29) *Mēs **varam** un **drīkstam** šeit, parlamentā, **strīdēties**, un mums nav vienam otrs jāsaudzē politiskās diskusijās. Bet Latvijas iedzīvotāji nekad nedrīkst no tā ciest.*
- (30) *Kolēģi, mēs **nevaram** un **nedrīkstam pieļaut**, lai cilvēki tiktu šķīroti un diskriminēti pēc nodokļu nomaksāšanas statusa.*

Darbības vārds *drīkstēt* abos piemēros saistāms ar atļaujas vai tās nolieguma izteikšanu, savukārt *varēt* norāda uz uzrunāto un arī teksta autora iespēju vai spēju ko darīt, proti, teksta autors apgalvo vai noliedz, ka ir iespējams kaut kas konkrēts vai Saeima spēj ko izdarīt un ka tas ir atļauts/aizliegts. Darbības vārds *varēt* vairāk akcentē no teksta autora un uzrunātajiem atkarīgu aspektu, bet darbības vārds *drīkstēt* – no ārējiem apstākļiem atkarīgu vai to nosacītu aspektu. Raugoties no ietekmējošās funkcijas aspekta, (29) piemērs vairāk ir kā fakta konstatācija un tiešu ietekmējošo funkciju neveic, taču (30) piemērā no teksta autora puses izteikts aicinājums ko nepieļaut, kas signalizē par ietekmēšanas mēģinājumu.

3.2. Vienkāršā pagātne

Daudzskaitļa 1. personas lietojums vienkāršajā pagātnē apgalvojumā fiksēts vienā gadījumā, bet noliegumā – deviņos. Apgalvojuma gadījumā *drīkstēt* pagātnē lietots palīgteikumā, kur teksta autors pauž neizpratni par pagātnē atļautu darbību, bet ietekmēšanu neveic, proti:

- (31) *Un man tiešām liekas interesanti, ka es nedzirdu no tā paša [...] kunga vai citiem kolēģiem argumentus, kāpēc mēs **drīkstējām parakstīt** brīvās tirdzniecības līgumu ar Dienvidkoreju, bet mēs **nedrīkstam** parakstīt ar Kanādu.*

Noliegumā vairumā gadījumu ar *drīkstēt* izteiktie aizliegumi ir kā fakta konstatācija par pagātnē neatļautām darbībām, kas no šodienas skatpunkta tiešu ietekmējošo funkciju neveic, piem.:

- (32) *Tie, kuri šeit dzīvoja astoņdesmito gadu beigās, ļoti labi atceras, ka mēs **nedrīkstējām** nevienu nekur **ievēlēt**, ja nebija vismaz vēl viens cits pretendents.*

Taču sastopami arī gadījumi, kuros *drīkstēt* pagātnē noliegumā vēsta par pagātnes notikumu/rīcību, bet tā nav fakta konstatācija, drīzāk tas ir teksta autora norādījums, ka šī rīcība/darbība ir bijusi nepareiza, un no tagadnes skatpunkta ir kā pārmetumu izteikšanas līdzeklis, piem.:

- (33) *Cienījamie kolēģi! Pirms pievēršanās konkrētajam pantam gribu tomēr izteikt nožēlu par to, kas nupat notika Saeimā. Mēs **nedrīkstējām atbalstīt** šādu atbildīgās komisijas ieteiktu likumprojekta redakciju.*

Minētajā piemērā teksta autors pārmet aplamu situācijas risinājumu, kam, viņa izpratnē, būtu vajadzējis būt aizliegtam. Teksta autoram šādi situāciju ietekmēt/maiņīt vairs nav iespējams, taču ir iespējams ietekmēt auditorijas domas, rosināt vainas apziņu par izdarīto.

3.3. Vienkāršā nākotne

Daudzskaitļa 1. personas lietojums vienkāršajā nākotnē apgalvojumā konstatēts deviņos gadījumos, noliegumā – 13. Šajos piemēros teksta autors vēsta par

hipotētiskiem/potenciāliem kā noteiktiem norādījumiem un atļaujām vai aizliegumiem, ja īstenosies kāds no nosacījumiem, taču šo norādījumu autors nav konkrētā teksta autors, piem.:

- (34) *[..] ja mums būs meži ar ogām un sēnēm, taču mēs **nedrīkstēsīm** tur iet, [..] tad, man liekas, tā būtu diezgan pabēdīga dzīve mūsu dzimtenē.*
- (35) *Būs noteikts šī produkcijas veida daudzums, kādu mēs **drīkstēsīm** ražot un **tirgoties** ar to.*

Tā kā izteiktās atļaujas un aizlieguma autors nav šī teksta autors, tieša ietekmējošā funkcija neīstenojas.

4. Drīkstēt īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personā

Daudzskaitļa 2. personā darbības vārds *drīkstēt* korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos – gan apgalvojumā, gan noliegumā –, bet ne saliktajos laikos.

4.1. Vienkāršā tagadne

Modālā darbības vārda *drīkstēt* vienkāršās tagadnes daudzskaitļa 2. personas formas apgalvojumā reģistrētas astoņos gadījumos, noliegumā – 42. Apgalvojuma piemēros gan tiešas atļaujas/tiesību sniegšanas gadījumi no teksta autora puses nav novēroti, uzrādītās formas – līdzīgi kā vienskaitļa 1. un 2. personas formas – lietotas vispārinātās daudzskaitļa 2. personas nozīmē, izsakot atļauju/tiesības atkarībā no kādiem noteikumiem, kārtību, piem.:

- (36) *Kvotu speciālistiem nosaka ar apmeklējumu skaitu, ko apmaksā valsts. Piemēram, šodien jūs **drīkstat veikt** piecas elektrokardiogrammas.*

Šāds lietojums sastopams arī noliegumā, piem.:

- (37) *Un, ja jūs kā procesa virzītājs teiksiet, ka aizdomās turētais ir pārkāpis drošības līdzekļa noteikumus, un gribēsiet piemērot bargāku drošības līdzekli, jūs to **nedrīkstat darīt**, jo viņš nav pārkāpis kriminālprocesa kārtību, [..].*

Noliegumā ar daudzskaitļa 2. personas formām biežāk uzrunātas konkrētas personas, kurām norādīts par atļaujas/tiesību neesamību, piem.:

- (38) *Augsti godājamais [..] kungs! Es runāju, jūs **nedrīkstat** manis teikto **komentēt**, jums jāļauj man izteikties.*
- (39) *Un tās ir trīs lietas, kuras es jums te vienkārši nosaucu, kur jūs vienkārši melojat. Jūs kā ministre **nedrīkstat to darīt!***

Lai gan šo atļaujas/tiesību noliegumu izsaka teksta autors, tā nav teksta autora nosacīta. Teksta autors aicina ievērot noteiktos aizliegumus jeb, citiem vārdiem sakot, aizrāda par to neievērošanu. To labi ilustrē plašāks konteksts vienā no *drīkstēt* nolieguma lietojumiem daudzskaitļa 2. personā:

- (40) *Un noteikti šī ir lieta, kas, ja nobalsos tā, kā piedāvā komisija, nokļūs Satversmes tiesā. Un tur jūs nesīsiet atbildību kā liecinieki nevis par frakcijas disciplīnu, bet par Saeimas kārtības rullī paredzēto savu individuālo atbildību skaidrot savus lēmumus. [...] Būs jāpaskaidro! Un, kā jūs zināt, jūs **nedrīkstat melot**. Jūs **nedrīkstat melot!** Jūs to zināt.*

Piemērā (40) minētais teikums *Un tur jūs nesīsiet atbildību kā liecinieki nevis par frakcijas disciplīnu, bet par Saeimas kārtības rullī paredzēto savu individuālo atbildību skaidrot savus lēmumus* norāda, ka izteiktais aizliegums melot ir kārtības ruļļa noteikts, proti, personām ir pienākums atklāti skaidrot savus lēmumus.

Tā kā teksta autora aicinājumam ievērot noteiktos aizliegumus ir konkrēts adresāts, tiek veikta tieša ietekmējošā funkcija.

4.2. Vienkāršā pagātne

Daudzskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā pagātnē noliegumā nav reģistrēts nevienā gadījumā, apgalvojumā – vienā:

- (41) *Jūs neesat vērā ņēmuši pat mūsu Satversmi un neesat vērā ņēmuši šo Kriminālkodeksu, kas ir saistošs visām amatpersonām. Vienīgais, ko jūs ar Prezidenti **drīkstējāt darīt** [...], ir aicināt tautu uz referendumu šajā jautājumā, ja mēs gribam atdot Latvijas teritorijas vienu daļu, neko neprasot pretī.*

Šajā gadījumā teksta autors norāda uz atļauju, kas attiecās uz adresātiem kādā pagātnes notikumā un ko viņi ir pārkāpuši, proti, viņi ir rīkojušies ārpus noteiktajiem ierobežojumiem. Tieša ietekmējošā funkcija nepastāv, jo teksta autors izsaka pārmetumus par kādu pagātnes notikumu.

4.3. Vienkāršā nākotne

Darbības vārda *drīkstēt* daudzskaitļa 2. personas lietojums vienkāršajā nākotnē fiksēts vien trīs gadījumos noliegumā, piem.:

- (42) *Un, kad „Latvenergo” teiks: „Stop! [...]”, – tad mums pateiks: „Nē, tā jūs sevi **noslēgt nedrīkstēsiet**, mēs to neļausim, turklāt neļausim jau visā valstī, ne tikai kompānijā!”*
- (43) *Un turpmāk [...] arī jūs **nedrīkstēsiet izdarīt** noziegumus pret Latvijas Republiku, pret ārvalsti vai tās iedzīvotājiem. Es domāju, ka pirmajā lasījumā mēs to droši varam pieņemt, [...].*

Abos minētajos piemēros ar *drīkstēt* noliegumā netiek veikta tieša ietekmējošā funkcija, ko nosaka ne tikai tas, ka *drīkstēt* lietots nākotnē, bet arī tas, ka minētie notikumi ir hipotētiski. Piemērā (42) hipotētisks ir arī pats izteikums – teksta autors izsaka pieņēmumu, ko noteiktajā situācijā varētu teikt kāda cita persona, iestāde u. tml. Piemērā (43) hipotētisks/vispārināts ir adresāts, kā arī minētās darbības aizliegums, jo minētie likuma labojumi vēl nav pieņemti.

5. Drīkstēt īstenības izteiksmes 3. personā

Darbības vārds *drīkstēt* 3. personā korpusā reģistrēts visos vienkāršajos laikos un saliktajā tagadnē, bet nav reģistrēts saliktās pagātnes un saliktās nākotnes konstrukcijā.

5.1. Vienkāršā tagadne

Visplašāk darbības vārds *drīkstēt* korpusa materiālā uzrādīts vienkāršās tagadnes 3. personas lietojumā, apgalvojumā tas ir 1301 lietojuma gadījums, noliegumā – 3704 gadījumi. Statistika arī šajā gadījumā rāda, ka izplatītāks ir nolieguma lietojums – gandrīz trīs reizes pārsniedzot apgalvojuma lietojuma biežumu.

Darbības vārda 3. persona norāda, ka ar *drīkstēt* modificētā darbība ir attiecināta uz citu personu vai personām, piem., izsakot vispārējus norādījumus, atļauju, aizliegumu, tā ir attiecināta uz visiem vai vairākiem, un to paredz likums, noteikumi, kārtība. Visskaidrāk tas izpaužas daudzskaitļa 3. personā (darbības vārda *drīkstēt* forma gan paliek nemainīga, bet uz to norāda konteksts), piem.:

- (44) *Šīs uzņēmēj sabiedrības drīkst nodarboties tikai ar šo bankas operāciju – pirkt un arī pārdot sertifikātus. Šīs uzņēmēj sabiedrības nedrīkst piedalīties ar nopirktajiem sertifikātiem privatizācijā, lai iegūtu kādu valsts īpašumu.*

Līdzīgi kā citu darbības vārda personu lietojumā, arī ar vienskaitļa 3. personu kas tiek atļauts vai aizliegts nevis konkrētai personai, bet vispārīgai, hipotētiskai – jebkuram, uz kuru teiktais varētu attiekties, piem.:

- (45) *Viņš pēc šīs normas drīkst rakstīt tikai latviešu valodā, viņš nedrīkst rakstīt angļiski, jo viņš pilda publiskas pārvaldes deleģētu uzdevumu aizstāvēt Latvijas Republiku. Tātad viņš jā sōda, viņš nedrīkst komunicēt ar saviem kolēģiem kaut kur citur.*

Daudzviet 3. persona nav nosaukta ne tuvākā, ne plašākā kontekstā un nav arī tik viegli izsecināma. Tie ir vispārēji nosacījumi, kuros izteiktā atļauja vai aizliegums ir attiecināts uz visiem sabiedrības locekļiem, kurus tas varētu saistīt, piem.:

- (46) *Tātad tas faktiski nozīmē, ka nepilngadīgos vecumā no 16 līdz 18 gadiem drīkst sodīt arī par tādiem administratīvajiem pārkāpumiem, kuri ir paredzēti jaunajā 155. 3. pantā.*

Šis 3. personas izteikto norādījumu, atļaujas vai aizlieguma vispārējais raksturs arī liecina par to, ka darbības vārds *drīkstēt* šajos gadījumos neveic tiešu ietekmējošo funkciju, jo izteiktie norādījumi u. tml. pasniegti kā fakta konstatācija. Taču, neraugoties uz to, netiešu ietekmi tie tomēr atstāj, jo tie ir kāda noteikti norādījumi, atļaujas un aizliegumi, kam attiecīgā situācijā ir jāpakļaujas, tie jāievēro.

Līdzīgi kā vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā, arī ar *drīkstēt* 3. personā apgalvojumā netieša atļauja tiek lūgta palīgteikumā, ko ievada pakārtojuma saiklis *ja*, piem.:

- (47) *Es runāšu arī par nākamo, ja drīkst tā darīt, [..].*

(48) *Un tagad es, ja **drīkst**, runāšu komisijas vārdā.*

Tā kā teksta autors pats ir tas, kas lūdz atļauju kaut ko darīt – parasti turpināt izteikties –, viņš būtu varējis arī šeit lietot vienskaitļa 1. personas formu. Jautājums ir, vai tas ir apzināts 3. personas lietojums ar kādu nolūku vai tikai runas situācijas noteikts formu jaukums. Uz apzinātu 3. personas formas izvēli teksta autoru varētu mudināt tas, ka 3. persona norāda uz vispārinātu atļauju – tādu, ko paredz noteikumi, nevis tā ir atļauja, kas attiektos tikai uz teksta autoru, proti, viņš netieši lūdz atļauju kaut ko darīt, ja to atļauj noteikumi, kārtība. Taču, ņemot vērā, ka tā ir runāta valoda un lūgtās atļaujas visbiežāk šādos gadījumos ir saistītas ar papildu laika piešķiršanu, turklāt laika trūkumu, lai pilnīgi izteiktos, nav iespējams paredzēt, un tas liecina par teiktā spontānumu, ticamāks šķiet neapzināts, neplānots formu jaukums.

Ar tādu pašu nolūku, proti, lūdzot atļauju (turpināt) izteikties, 3. persona tiek lietota jautājuma teikumā, piem.:

(49) *Es vēlos sniegt paziņojumu saistībā ar debatēm. **Drīkst**?*

(50) *Es varu turpināt? Priekšsēdētājas biedre, **drīkst turpināt**, ja?*

Interesanti, ka (50) piemērā teksta autors atļauju turpināt runāt vispirms lūdzis ar darbības vārdu *varēt*, turklāt vienskaitļa 1. personā, savukārt tūlīt pēc tam – ar darbības vārdu *drīkstēt* 3. personā. Tas vēlreiz norāda uz iespējamu modālo darbības vārdu *varēt* un *drīkstēt* jaukumu un paralēlu lietojumu ne tikai tuvās semantikas dēļ, bet šajā gadījumā jaukts ir arī to personas formu lietojums.

Korpusā reģistrēti arī gadījumi, kuros ar *drīkstēt* 3. personā izteikta tieša atļauja vai aizliegums konkrētam adresātam, tātad tiek veikta tieša ietekmējošā funkcija, piem.:

(51) *Es tūliņ beigšu. Ja **drīkst**... (No zāles [..]: „**Drīkst beigt!**”)*

(52) *Vai es varu turpināt? (No zāles [..]: „**Drīkst!**”)*

(53) *Kolēģi, to **nedrīkst pieņemt!***

Šeit iespējams novērot, ka piemēros (51) un (52) teksta autors varētu būt lietojis vienskaitļa 2. personas formu *drīksti*, jo tā adresēta vienai konkrētai personai, kas lūdz atļauju, taču izvēlēties lietot 3. personas formu. Iespējams, tā darīts iepriekš minētā iemesla dēļ, proti, 3. persona norāda uz vispārinātu atļauju, tādu, ko paredz noteikumi, kārtība, un teksta autors izsaka atļauju, kas ir saskaņā ar tiem. Otrs iemesls līdz ar to varētu būt 3. personas neitralitāte, proti, 2. personas forma ir tiešāka. Saskaņā ar Penelopes Braunas un Stīvena Levinsona (*Penelope Brown, Stephen Levinson* 1987, 190) pieklājības teoriju izvairīšanās no 1. un 2. personas formu lietojuma ir viena no pieklājības stratēģijām, lai mazinātu iespaidu par teksta autora tiešumu, uzstājību, ietekmi u. tml.

Tieša atļauja vai aizliegums ko darīt tāpat izteikta arī vispārīgam, hipotētiskam adresātam, piem.:

(54) *Un arī tad, ja viņš teiks: „Nē, man ir tikai 15 tūkstoši!”, bet faktiski viņam būs 50 tūkstoši. Arī tad būs atbildība. **Nedrīkst melot! Nedrīkst!***

Šādā gadījumā gan tieša, tūlītēja ietekmēšana nepastāv, jo teksta adresāts nav konkrēts un minētā situācija ir hipotētiska.

5.2. Saliktā tagadne

Saliktā tagadne norāda uz iepriekš notikušas darbības rezultativitāti tagadnē (Kalnača 2013, 479). Saliktās tagadnes konstrukcijā darbības vārds *drīkstēt* 3. personā apgalvojumā korpusā nav reģistrēts, bet noliegumā lietots trīs gadījumos, proti:

- (55) *Deputātiem varētu rasties priekšstats, ka Juridiskā komisija varbūt ir gribējusi šo priekšlikumu pieņemt, bet nav varējusi pieņemt un nav drīkstējusi to pieņemt formālu apstākļu dēļ [...].*
- (56) *Ir četri gadījumi, kuros drīkst to atņemt –, respektīvi, kad vadītājs ir braucis pāri dzelzceļa pārbrauktuvei, ja to nav drīkstējis darīt; [...].*
- (57) *Otrkārt, es varu teikt savu vēlētajū vārdā, ka latviešiem tā ir pēc būtības paze-mojoša situācija – savā valstī iet un kārtot tiesas lietas par to, ka viņš (vai viņa) nav varējis, nav drīkstējis runāt latviešu valodā [...].*

Šo formu lietojums vēsta par pagātnē veiktu darbību, kas nav bijusi atļauta, un no šodienas un no teksta autora puses ir kā fakta konstatācija, kas tiešu ietekmējošo funkciju neveic.

5.3. Vienkāršā pagātne

Vienkāršās pagātnes 3. personas formas lietojums korpusā apgalvojumā uzrādīts 37 gadījumos, noliegumā – 93. Tāpat kā citu personu lietojumos vienkāršajā pagātnē, arī ar 3. personas formu teksta autors var ziņot par pagātnē spēkā bijušām atļautām vai aizliegtām darbībām, kas no teksta autora puses nāk kā fakta konstatācija, piem.:

- (58) *Agrāk tas tā nebija, agrāk bija limitēts skaits – 28 akadēmiķi drīkstēja vispār būt, un tikai tad, ja kāds nomira, drīkstēja izvēlē jaunū.*
- (59) *Varēja... drīkstēja bez bailēm izstāties no partijas un dibināt jaunas partijas, biedrības dibināt.*
- (60) *Padomju laikos nedrīkstēja lietot nosaukumu „Latvijas valsts” vai arī atsevišķi „valsts”. [...] Tā kā vārdu „republika” nedrīkstēja lietot kopā ar vārdu „Latvija”, tad tas bija jāsaka bez vārda „Latvijas”. Tātad vienkārši „republika”. Varēja lietot arī „LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika”.*

Piemēros (59) un (60) arī redzams, ka teksta autors kādā brīdī uz atļautu darbību gribējis norādīt vai norādījis ar modālo darbības vārdu *varēt*, kas vēlreiz liecina par abu modālo darbības vārdu tuvu semantiku. Piemērā (59) teksta autors sakāmo iesāk ar *varēt*, taču pārdomā un tā vietā lieto *drīkstēt*. Iespējams, ar nolūku akcentēt, ka attiecīgā darbība/rīcība nebija tikai iespēja, bet gan kāda/kā noteikta atļauja. Piemērā (60) noliegumā, norādot uz kādas darbības aizliegumu, lietots darbības vārds *drīkstēt*, savukārt, informējot par atļauju, – *varēt* apgalvojumā. Iespējams, ka tā ir nevilša abu modālo darbības vārdu jaukšana vai paralēls lietojums to tuvās semantikas dēļ, bet, iespējams, *drīkstēt* lietots tajos gadījumos, kad teksta autors vēlējis norādīt uz pagātnes aizliegumu kategoriskumu, savukārt ar *varēt* atspoguļotā atļauja ir mazsvarīga salīdzinājumā ar aizliegumiem, tāpēc uz to norādīts kā uz iespēju, nevis nosacījumu.

Līdzīgi kā citās personās, arī šeit sastopami gadījumi, kuros *drīkstēt* pagātnē noliegumā vēsta par pagātnes notikumu/rīcību, kurā teksta autors norāda, ka šī rīcība/darbība ir bijusi nepareiza, un no tagadnes skatpunkta tas darbojas kā pārmetumu izteikšanas līdzeklis atbildīgajām personām, piem.:

- (61) *Pat tad, ja šiem vairāk nekā 20 tūkstošiem [...] nebūtu taisnība, nācijai „tēvs”, kāds domājas sevi esam mūsu Valsts prezidents, **nedrīkstēja tā rīkoties.***
- (62) *Krīzes situācijā, kad daudziem cilvēkiem nav iespējas samaksāt par medicīniskajiem pakalpojumiem, veselības aprūpes nozarei **nedrīkstēja samazināt finansējumu!***

Līdzīgi kā daudzskaitļa 1. personas lietojumā vienkāršajā pagātnē, arī šeit teksta autors situāciju ietekmēt/mainīt vairs nespēj, taču izteikumu pārmetuma raksturam ir iespējams ietekmēt auditorijas domas, rosināt vainas apziņu par izdarīto.

5.4. Vienkāršā nākotne

Vienkāršās nākotnes 3. personas formas lietojums korpusā apgalvojumā uzrādīts 89 gadījumos, noliegumā – 96. Tāpat kā ar 3. personas lietojumu vienkāršajā pagātnē, arī ar 3. personas formu vienkāršajā nākotnē teksta autors var ziņot par nākotnē plānotām atļautām vai aizliegtām darbībām, kas no teksta autora puses nāk kā fakta konstatācija, piem.:

- (63) *[...] reģistrējot jaunu reliģisko organizāciju, tās nosaukums **nedrīkstēs maldināt** par draudzes piederību pie reliģiskās savienības, ja draudze neatzīst savu piederību tai.*

Korpusā ar vienkāršās nākotnes 3. personas formām faktiski netiek izteikti tieši aizliegumi vai atļaujas no teksta autora puses. Dažāдай interpretācijai atvērts gan ir viens piemērs, proti:

- (64) *Ziniet, jūsu politiskajam spēkam tas ir īpaši raksturīgi – tielēties: sākumā pateikt vienu un pēc tam nevis konstruktīvi to arī realizēt, bet censties panākt vēl kādus uzlabojumus. „Nu ja mēs atzīsim okupāciju, vai tad drīkstēs?” – „Nē, tad vēl nedrīkstēs!” – „A kad tad drīkstēs? Vai tad, kad [...] A tad jau drīkstēs?” Nu arī tad vēl **nedrīkstēs. Drīkstēs** tad, kad jūs pirmām kārtām kā „vīrs un vārds” turēsieties pie tā... kad jūs sapratīsiet, kāda ir patiesā lietu kārtība, un tad, kad jūs, neskatoties uz to, kurš ir uzrakstījis šo Valdības deklarāciju, ja tur iekšā ir labas lietas, par tām arī iestāties, nevis runāties muļķības.*

Piemērā (64) izcelti vien divi *drīkstēt* lietojumi tā iemesla dēļ, ka tie ir vienīgie, kas atspoguļo teksta autora teikto aktuālajā brīdī un var tikt tiešā veidā saistīti ar iespējamu ietekmēšanu. Iepriekš lietotais (*ne*)*drīkstēt* 3. personā dots pēdējās, tādējādi signalizējot par reāla vai hipotētiska dialoga atstāstu. Izceltajā *nedrīkstēs* un *drīkstēs* lietojumā teksta autors faktiskajā brīdī adresātam izsaka attiecīgi vispirms aizliegumu un tad atļauju ar nosacījumiem. Šādā lietojumā vērojami arī teksta autora centieni

ietekmēt adresātu, lai gan, kā rāda konsituācija, nekas neliecina, ka teksta autoram būtu oficiāla pilnvara ko atļaut vai aizliegt, kā arī atļaušanas un aizliegšanas nosacījumi – *kad jūs pirmām kārtām kā „vīrs un vārds” turēsieties pie tā... kad jūs sapratīsiet [...]; kad jūs, [...], par tām arī iestāsieties, nevis runāsiet muļķības* – drīzāk liecina par ironizēšanu, un ietekmēšanas nolūks ir aizrādīt, nosodīt, likt aizdomāties/pārdomāt.

Secinājumi

Modālais darbības vārds *drīkstēt* pēc nozīmes ir tiešs un kategorisks darbības vārds, ko apstiprina tā lietojums, izsakot dažāda veida atļauju un aizliegumu. Nereti konteksts rāda, ka teksta autors nav tiesīgs ko atļaut vai aizliegt, un tādos gadījumos darbības vārda *drīkstēt* lietojums liecina vai nu par vispārēju atļauju vai aizliegumu, kas saistīts ar kādiem noteikumiem, vai arī par ironizēšanu, un ietekmēšanas nolūks ir aizrādīt, nosodīt, likt aizdomāties/pārdomāt.

Darbības vārds *varēt* var tikt lietots *drīkstēt* nozīmē, savukārt *drīkstēt* – nereti arī *varēt* nozīmē, un šāds jaukts lietojums vai nu norāda uz teksta autora nespēju nošķirt abu darbības vārdu nozīmes, vai arī ir apzināts, pamatojoties uz to, ka *varēt* ir mazāk kategorisks nekā *drīkstēt*. Tai pašā laikā ir autori, kas apzināti blakus lieto abus šos darbības vārdus, savā ziņā tos pretstatot, – *varēt* norāda uz darbību, ko ir iespējams īstenot, bet tas nav obligāti, savukārt ar *drīkstēt* modificētā darbība ir obligāti īstenojama. Par šādu pretstatījumu liecina arī gadījumi, kuros teksta autors sakāmo iesācis ar vienu modālo darbības vārdu, bet pārdomājis un izmantojis otru.

Novērots arī, ka izplatītāks ir *drīkstēt* nolieguma lietojums (5200 gadījumu) nekā apgalvojuma (1745 gadījumi). Analizētie piemēri rāda, ka līdz ar to visbiežāk tiek izteikti aktuāli vispārēji aizliegumi, norādījumi un aizrādījumi, ko visbiežāk nosaka kādi vispārēji noteikumi, likumi; retāk ar *drīkstēt* formām izteikta atļauja.

Acīmredzams ir arī (*ne*)*drīkstēt* lietojuma pārsvars vienkāršajos laikos salīdzinājumā ar saliktajiem laikiem. Vienkāršās un saliktās laika formas atšķir rezultativitātes jēdziens, proti, vienkāršajām laika formām tās trūkst, savukārt saliktās laika formas pauž iepriekš notikušas darbības seku vērtējumu, tātad norāda uz pabeigtību. Saime sēdēs parasti tiek runāts par aktuāliem jautājumiem, tas, iespējams, ir par iemeslu vienkāršo laika formu lietojuma pārsvaram, īpaši vienkāršās tagadnes (6577 gadījumi), kas norāda uz aktuālām darbībām runas momentā un arī veic vistiešāko ietekmējošo funkciju. Retāk tiek apspriestas darbības, kas notiks pēc runas momenta, proti, tas ir vienkāršās nākotnes lietojums (217 gadījumi), un darbības, kas ir notikušas pirms runas momenta, proti, vienkāršās pagātnes lietojums (197 gadījumi). Ar vienkāršās pagātnes formām netieša ietekmējošā funkcija tiek īstenota gadījumos, kad izteikumam ir pārmetuma raksturs, norādot, kā būtu vajadzējis rīkoties.

Novērots, ka vistiešāko ietekmējošo funkciju veic tās (*ne*)*drīkstēt* formas, kas vistiešāk arī vērstas uz adresātu, resp., vienskaitļa un daudzskaitļa 2. persona vienkāršajā tagadnē, lai gan visizplatītākais ir *drīkstēt* lietojums 3. personā vienkāršajā tagadnē noliegumā, proti, tā ir forma *nedrīkst*. Kā rāda piemēru analīze, tie pamatā ir gadījumi, kad izteikts vispārējs norādījums, aizliegums, kas attiecināts uz visiem vai

vairākiem un ko paredz likums, noteikumi, kārtība, līdz ar to ietekmējošā funkcija īstenojas netieši. Reti sastopami gadījumi, kad šādam aizrādījumam/aizliegumam ir konkrēts adresāts, kā tas ir (53) piemērā.

Avoti

- Auziņa, Ilze et al. 2018. *LR 5.–13. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (Saeima)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>
- Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Trauth, Gregory, Kazzazi, Kerstin (transl., eds). London: Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780203980057>
- Jērāne, Santa et al. 2023. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/88>; <https://mlvv.tezaurs.lv>

Literatūra

- Brown, Penelope, Levinson, Stephen. 1987. Politeness: some universals in language usage. *Studies in Interactional Sociolinguistics*. 4. Gumperz, John Joseph. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813085>
- Chilton, Paul Anthony. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London/ New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203561218>
- Daina, Anete. 2015. Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 89–102. <https://doi.org/10.22364/vnf.6>
- Daina, Anete. 2022. Darbības vārdi *varēt*, *drīkstēt* un valodas ietekmējošā funkcija Latvijas Republikas Saeimas 2018. gada sēžu stenogrammās. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 26, 24–35. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2022.26.024>
- Daina, Anete. 2023. Darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē Saeimas sēžu stenogrammu korpusā. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 22–32. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.02>
- Holvoet, Axel. 2007. *Mood and Modality in Baltic*. Kraków: Wydawnictwo universitetu Jagiellońskiego.
- Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 462–470.
- Kalnača, Andra. 2007. Modalitātes tipoloģija un latviešu valodas izteiksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11, 166–173.
- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Grigorjevs, Juris, Nītiņa, Daina (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–564.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. The verb *vajadzēt* ‘to need, must’ in Latvian: its Livonian origins, modal and distributional features. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 13(1), 91–120. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.04>
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>

Summary

The focus of the study is on Latvian modal verb *drīkstēt* 'may' in indicative mood. The object of the research is *verbatim* reports from the Corpus of the *Saeima* (the parliament of Latvia). When analysing the use of *drīkstēt* 'may' in indicative mood, in addition to determining and interpreting its modal meanings, its possible connection to the conative function of language, as well as the frequency of the use is being taken into account. According to statistics, the most used form of modal verb *drīkstēt* 'may' is the negated present simple third person, the least used – the past simple and future simple first and second person, also the compound tenses. It has been also observed that *drīkstēt* 'may' is more often used in negation (5200 uses) than in affirmation (1745 uses). The analysis of these uses shows that in *verbatim* reports of the *Saeima* it is more common to express general prohibitions, instructions and reprimands, which often are rather dictated by general regulations or even laws, and not so much by the author of the text; furthermore, the addressee often is not specific, and thus, the conative function is indirect.

Keywords: modality; modal verb; indicative mood; the conative function of language.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Priedēkļi lietvārdu vārddarināšanas modeļos un atvasinājumu semantika¹

Prefixes in noun word-formation models and semantics of derivatives

Daiga Deksnē

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: *daigade@inbox.lv*

Atvasinot lietvārdus, prefiksācijas paņēmiens tiek izmantots daudz retāk nekā sufiksācijas paņēmiens. Vairums lietvārdu, kuru sastāvā ir priedēklis, ir atvasināti no priedēkļverbiem. Tomēr ir arī prefiksāli lietvārdi, kuru motivētājvārds ir lietvārds. Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par prefiksālu lietvārdu izplatību un lietojumu. Pētījumā analizēti 238 korpusā „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018” sastopamie lietvārdu motivēti lietvārdi, to vārddarināšanas modeļi un lietvārdu semantika. Jebkurš no priedēkļiem lietvārdam var piešķirt telpisku nozīmi, kas saistīta ar priedēklim atbilstoša apstākļa vārda virzienu telpā. Ir priedēkļi, kas lietvārdam var piešķirt temporālu vai kvantitatīvu nozīmi. Salīdzinājumā ar prefiksāliem verbiem lietvārdu nozīmju klāsts ir ierobežots. Biežāk sastopami atvasinājumi ar priedēkļiem *pa-* un *aiz-*. Starp aplūkotajiem atvasinājumiem aptuveni 24% vārdu korpusā ir tikai viens lietojuma piemērs. Korpusā ir iekļauti arī bieži lietoti lietvārdi, kas ir leksikalizējušies, piem., *pasaule*.

Atslēgvārdi: lietvārds; vārddarināšana; priedēklis; prefiksācija.

Ievads

Darīnot lietvārdus latviešu valodā, sufiksācija tiek izmantota biežāk nekā prefiksācija vai cirkumfiksācija ar priedēkli un galotni (Vulāne 2015, 220; Kalnača, Lokmane 2021, 125, 140). Pretstatā tam verbu atvasināšanā daudz produktīvāk tiek izmantota prefiksācija ar priedēkļiem *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* (Vulāne 2015, 279; Kalnača, Lokmane 2021, 307). Atvasinot verbus, katrs no priedēkļiem tiek

¹ Publikācija izstrādāta ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (VPP-LETONIKA-2021/1-0006) atbalstu.

lietots vairākās nozīmēs. Priedēklis *pār-* ir pat 13 nozīmes (Deksne 2021, 162). Šīs morfēmas tiek izmantotas arī lietvārdu atvasināšanā, kaut gan pastāv neskaidrības, vai tās uzskatāmas par priedēkļiem vai par prepozīcijām (Vulāne 2015, 212–213, 246–248; Kalnača, Lokmane 2021, 141). Daži autori min, ka arī prepozīcijas *bez-*, *pēc-*, *pirms-* un *zem-* (piem., Kalme, Smiltnece 2001, 64) uzskatāmas par priedēkļiem, kurus var izmantot lietvārdu atvasināšanā. A. Vulāne (2015, 213) sniedz pamatojumu, kādēļ šīs prepozīcijas var uzskatīt par priedēkļiem. Lai varētu salīdzināt nozīmes, kādas priedēkļi piešķir atvasinātiem vārdiem un lietvārdiem, ar *bez-*, *pēc-*, *pirms-* un *zem-* atvasināti lietvārdi šajā pētījumā nav aplūkoti. Sīkāk nav aplūkoti arī atvasinājumi, kuros lietvārds atvasināts no prefiksāla verba, izmantojot sufiksāciju vai pievienojot lietvārda galotni. Tādu ir ļoti daudz. Vārdi *ieēja* (1), *izeja* (2) un *pāreja* (3) darināti no prefiksālu verbu tagadnes celma. Vārdadarināšanas ķēde var būt vēl garāka. Piem., vārds *uzlīme* (4) radies no lietvārda *līme* motivēta prefiksāla verba.

Pētījuma mērķis ir analizēt lietvārdu vārdadarināšanas modeļus, kuru motivētājs ir lietvārds.

- (1) *ie+iet* → *ieej-a*
- (2) *iz+iet* → *izej-a*
- (3) *pār+iet* → *pārej-a*
- (4) *līme* → *līm+ē-t* → *uz+līmēt* → *uzlīm-e*

Daudzi lietvārdi ir leksikalizējušies, t. i., „zudušas vai mainījušās semantiskās attiecības starp sākotnējo motivētāju un derivātu, vai arī motivētājvārds vairs nav restaurējams” (Vulāne 2015, 191). Motivētāja lietvārda celms tikai attālināti saistīts ar prefiksālu lietvārdu. Piem., vārdi *aploks* un *apriņķis* apzīmē fiziski vai administratīvi ierobežotu teritoriju. Motivētājvārdi *loks* un *riņķis* norāda uz noslēgtu formu, priedēklis *ap-* šo norobežotības nozīmi vēl pastiprina. Skaidrojums šo atvasinājumu saistībai ar motivētājvārdiem rodams senākos datu avotos, piem., Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (1923). Vārdiem *aploks* un *apriņķis* kādreiz bijušas vairākas nozīmes, kuras mūsdienās vairs nelieto. Pie pirmās vārda *aploks* nozīmes minēts piemērs „suns ņēma ap viņu lielus aplokus [..]; vajātāji bij sastājušies ciešā aplokā ap savu vārdzināmo”. Šī nozīme saistīta ar virzību vai atrašanos visapkārt kaut kam. Otrā nozīme skaidrota ar piemēru „priedes, egles salocīju aiz cepures aplociņa”. Tikai trešā nozīme ir tā, kas tiek lietota arī mūsdienu valodā. Tā ilustrēta ar piemēru „ieliec zirgus aplokā” un apzīmē ar sētu ietvertu laukumu (Mīlenbahs 1923, 103). Arī vārda *apriņķis* pirmā nozīme saistīta ar virzību telpā. Pirmā nozīme skaidrota ar piemēru „abiem tikai apriņķī iet”, savukārt otrā nozīme atbilst mūsdienu valodā lietotajai nozīmei – administratīvas teritorijas apzīmējumam. Vārdnīcā iekļauts piemērs „Talsu apriņķī; apriņķa ārsts” (Mīlenbahs 1923, 115).

Pētījumā izmantotie lietvārdu piemēri ekscerpēti no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018). Izmantojot meklēšanas iespējas, ko sniedz *NoSketch Engine* platforma, no korpusa tika atlasītas 8698 vārdu pamatformas, kuras sākas ar *aiz*, *ap*, *at*, *ie*, *iz*, *no*, *pa*, *pār*, *pie*, *sa* un *uz* (vārdu atlasē izmantots vaicājums, kurā prasīts priedēklis vārda sākumā un norādīts lietvārds *n* marķējumā, piem., [lemma="(aiz|ap|at|ie|iz|no|pa|pār|pie|sa|uz).*" & tag="n.*"]. Vārdu saraksts tika manuāli

caurskatīts, atlasot vārdus, kurus ievada kāds no priedēkļiem un kuru motivētājs ir lietvārds. Caurskatītajā sarakstā ir 238 atvasināti lietvārdi, kuri iegūti ar prefiksācijas vai cirkumfiksācijas paņēmieni. Prefiksācija ir morfoloģiskais vārddarināšanas paņēmiens, kas apzīmē vārdu darināšanu ar priedēkli, bet cirkumfiksācija – vārdu darināšanu ar priedēkli un derivatīvo galotni (Vulāne 2015, 200–201). Šajā vārdu skaitā ietverti arī vārdu varianti, ja tiem ir lietojuma piemēri korpusa datos, piem., *pavasaris* un *pavasars*. Šobrīd ir pieejams „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)”, kurā ar priedēkļiem atvasinātu lietvārdu skaits ir daudz lielāks. Šajā korpusā ir vairāk nekā 27 000 lietvārdu pamatformu, kas sākas ar *aiz*, *ap*, *at*, *ie*, *iz*, *no*, *pa*, *pār*, *pie*, *sa* un *uz*. „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)” nebija pieejams, uzsākot pētījumu. Tā kā vārdu manuāla atlase ir ilgstošs process, dati no LVK2022 nav kvalitatīvi analizēti.

Pētījuma mērķis ir gūt ieskatu par prefiksālu lietvārdu vārddarināšanas modeļiem, semantiku un lietojumu, kas atspoguļojas mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusos.

1. Vārddarināšanas modeļi

Ir vairāki lietvārdu derivatīvie modeļi, kuros motivētājs ir lietvārds (par to detalizēti sk. Vulāne 2015, 212–249). Dažkārt motivētājs ir grūti nosakāms, ja eksistē tās pašas saknes denomināls verbs un lietvārds un lietvārdam nav piedēkļa, kas norādītu uz tā motivētāja vārda vārdšķiru. Piem., ļoti produktīvs ir vārddarināšanas modelis $V + -um- \rightarrow N$ (5). Ir tādi vienas saknes lietvārdi, kuru motivētāji ir dažādu vārdšķiru vārdi. Lietvārds *pazīme* norāda uz līdzīgumu ar motivētāju lietvārdu *zīme* (6). Tas nav saistīts ar darbību *pazīmēt*. Savukārt vārda *atzīme* motivētājs ir verbs *atzīmēt* (7). Šis vārds nosauc darbības rezultātu.

- (5) $pie+nāk-t \rightarrow pienāk-um-s$
 (6) $pa+zīm-e \rightarrow pazīm-e$
 (7) $zīm-e \rightarrow zīm-ē-t \rightarrow at+zīmē-t \rightarrow atzīm-e$

Hanss Marčands (*Hans Marchand* 1964) ir definējis septiņus kritērijus, ar kuru palīdzību var noteikt bezsufiksa vārdu atvasināšanas virzienu angļu valodā:

- 1) atvasinājums ir semantiski atkarīgs no motivētāja (verbs *zāģēt* saistīts ar lietvārdu *zāģis*);
- 2) atvasinājuma nozīme ir ierobežota salīdzinājumā ar motivētāju – atvasinājumam ir mazāk formu, to lieto ierobežotā kontekstā vai retāk;
- 3) motivētāja nozīme ir vispārīgāka;
- 4) atvasinājumam var piemist vārdšķirai raksturīgs semantiskais modelis (verbi *ogot* un *sēnot* atbilst denominālajam modelim ‘lasīt kaut ko’);
- 5) afiksi var norādīt uz motivētāja vārdšķiru (denomināla verba *document* afikss *-ment* angļu valodā);
- 6) vārda daļu vārdšķira saliktenī var palīdzēt noteikt motivētāju (angļu verba *blacklist* komponenti ir īpašības vārds un lietvārds, tādēļ tas ir denomināls atvasinājums);

7) uz atvasinājuma virzienu var norādīt arī vārdšķirai raksturīga uzsvara maiņa.

Šos kritērijus Magda Ševčikova (*Magda Ševčíková* 2021) izmantojusi arī čehu valodai. Viņa konstatējusi – ja eksistē tās pašas saknes bezsufiksa lietvārds un imperfektīvs verbs un perfektīvs verbs ar dažādiem sufiksiem, tad lietvārda motivētājs ir verbs (8). Ja eksistē tās pašas saknes bezsufiksa lietvārds un imperfektīvs verbs, bet atbilstošu perfektīvu verbu var atvasināt ar priedēkli, tad motivētājs ir lietvārds (9).

(8) *zapsat / zapisovat* ‘ierakstīt.PFV/IPFV’ – *zápis* ‘ieraksts’

(9) *sůl* ‘sāls’ – *solit* ‘sālīt.IPFV’

Atšķirībā no slāvu valodām latviešu valodā imperfektīvs verbs no perfektīva verba ar sufiksa palīdzību parasti netiek atvasināts (Kalnača 2014, 108–109; Vulāne 2015, 541), tādēļ M. Ševčikovas piedāvāto kritēriju nevar izmantot. Daži H. Marčanda kritēriji gan ir izmantojami arī latviešu valodai, piem., vērtējot, kurš no vārdiem ir semantiski atkarīgs no otra un kuram no vārdiem ir vispārīgāka nozīme.

No korpusa LVK2018 ekscerpētie piemēri iedalāmi piecās grupās:

1) modelis PREF + N → N

Vārdiem, kas darināti, izmantojot derivatīvo modeli PREF + N → N, tiek pievienots priedēklis (piemēri (10) un (11)). Nedz lietvārda dzimte, nedz galotne nemainās.

(10) *kaln-s* (M) → *uz-kalns* (M)

(11) *viln-a* (F) → *pa-vilna* (F)

2) modelis PREF + N + *-e* → N

Ir modeļi, kuros lietvārda celmam tiek pievienots priedēklis un galotne. Vārdi, kas atvasināti, izmantojot modeli PREF + N + *-e* → N, iedalāmi divās grupās. Ir atvasinājumi, kuru dzimte ir tāda pati kā motivētājiem lietvārdiem (12), un ir tādi, kuru dzimte ir atšķirīga (13).

(12) *kāj-a* (F) → *pie+kāj-e* (F)

(13) *krast-s* (M) → *pie+krast-e* (F)

3) modelis PREF + N + *-is* → N

Vārdarināšanas modelis PREF + N + *-is* → N (14) nav tik bieži izplatīts kā iepriekš minētie modeļi.

(14) *plāksn-e* (F) → *sa+plāksn-is* (M)

4) modelis PREF + N + (*-a, -as, -es, -u*) → N

Starp lietvārdiem, kuri atvasināti ar priedēkli un galotni, sastopami ģenitīveņi (sk. piemērus (15)–(18)). Tie darināti, izmantojot modeli PREF + N + (*-a, -as, -es, -u*) → N. Ģenitīveņi ir „nelokāmi lietvārdi vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvā, kas semantiski daļēji līdzinās īpašības vārdiem” (Vulāne 2015, 214).

(15) *kuņģ-is* → *aiz+kuņģ-a*

(16) *jūr-a* → *aiz+jūr-as*

(17) *front-e* → *pie+front-es*

(18) *robež-a* → *aiz+robež-u*

Vārdi tiek lietoti atributīvā nozīmē tikai ģenitīva formā un kontekstā paskaidro pēc tā esošu nomenu (sk. piemērus (19) un (20)). Līdzīgiem atvasinājumiem var būt arī citi locījumi, piem., vārdam *piejūras* semantiski līdzīgs atvasinājums *piekrastes* tiek lietots ne vien ģenitīvā, bet arī citos locījumos (21). Šādi vārdi darināti no ģenitīva formas, izmantojot metonīmi (Kalnača, Lokmane 2016, 188). Piem., vārdam *piekraste* piemīt ne vien noteikta īpašība – ‘atrašanās pie krasta’ –, bet arī vispārīga vietas nozīme.

- (19) *Nelielā piemājas dārziņā, kur netiek regulāri pļauts, šis zāliens mēdz atstāt nekoptu iespaidu.* (LVK2018)
- (20) *Izplosījusies viņa izstiepās piejūras pļavās un gaidīja pirmo pērkonu.* (LVK2018)
- (21) *Pa kreisi vīdēja Igaunijas piekraste, apakšā jūras virsmu šūpoja viegls vējiņš.* (LVK2018)

5) modelis PREF + N + (-ij-, -en-) + (-a, -is) → N

No korpusa ekscerpēti divi vārdi, kuru modelī ir gan priedēklis, gan piedēklis, gan arī galotne (sk. piemērus (22) un (23)). Tie ir atvasināti, izmantojot modeli PREF + N + (-ij-, -en-) + (-a, -is) → N.

- (22) *skap-is* → *aiz+skap-ij-a*
- (23) *pirkst-s* → *uz+pirkst-en-is*

Ir motivētāji lietvārdi, no kuriem iespējami atvasinājumi ar dažādiem derivatīvajiem modeļiem:

1) atvasinājumiem var būt dažādas galotnes un dažādi priedēkļi, bet vienādas vai līdzīgas nozīmes. Tādi ir vārda *kalns* atvasinājumi;

- (24) *pa+kaln-s* un *uz+kaln-s* ir „neliels, kalnam, pauguram līdzīgs zemes virsas paaugstinājums” (*tezaurs.lv*)
- (25) *pie+kaln-e* ir „vieta pie reljefa veidojuma (parasti kalna, paugura) nogāzes” (*tezaurs.lv*)

2) atvasinājumiem var atšķirties gan priedēkļi, gan galotnes, gan nozīmes. Tādi ir vārda *roka* atvasinājumi. Vārds *ierocis* (26) ir instruments, savukārt vārdi *aproce* (27) un *uzrocis* (28) saistīti ar apģērbu;

- (26) *ie+roc-is* ir „līdzeklis, ko izmanto, lai ievainotu vai nogalinātu cilvēkus vai dzīvniekus vai lai sagrautu celtnes, ierīces” (*tezaurs.lv*)
- (27) *ap+roc-e* ir „piešuve piedurknes nobeiguma daļai [...]” vai „ap roku valkājama rota” (*tezaurs.lv*)
- (28) *uz+roc-is* ir „sieviešu ziemas apģērba piederums [...]” vai „no plaukstas līdz elkonim uzvelkams apģērba gabals” (*tezaurs.lv*)

3) atvasinājumiem ir dažādas galotnes, tie ir viena vārda varianti (29)–(32) vai arī apzīmē cilvēku vīriešu un sieviešu dzimtē (33).

- (29) *no+vakar-e* un *no+vakar-s*
- (30) *pa+vasar-is* un *pa+vasar-s*

- (31) *aiz+aus-s* un *aiz+aus-e*
 (32) *uz+kaln-s* un *uz+kaln-e*
 (33) *pār+galv-is* un *pār+galv-e*

Šajā nodaļā aplūkoti piemēri liecina, ka ir vairāki lietvārdu derivatīvie modeļi, kas atšķiras pēc tajos izmantotajiem afiksiem. Tāpat arī redzams, ka vienu un to pašu motivētāju lietvārdu var izmantot dažādos derivatīvajos modeļos, pievienojot lietvārda celmam gan dažādus priedēkļus, gan dažādas galotnes.

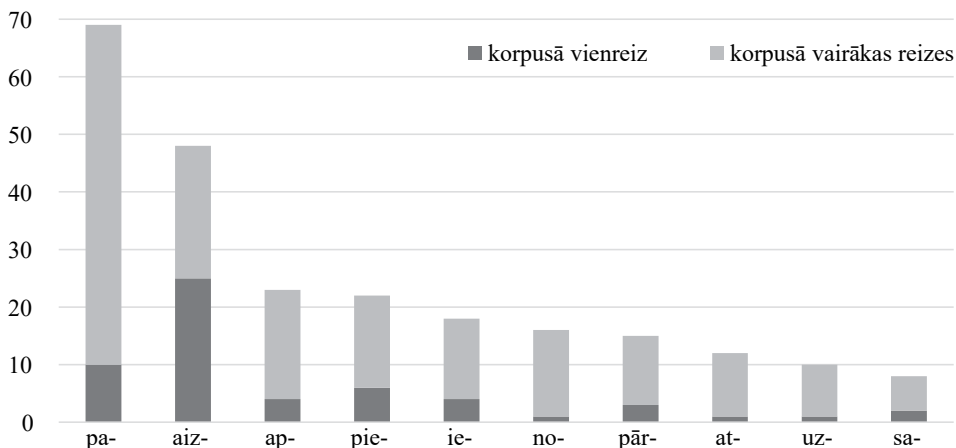
2. Atvasinātu lietvārdu semantika

Ar dažādiem priedēkļiem atvasinātu lietvārdu skaits ir ļoti atšķirīgs (sk. attēlu). Īpaši produktīvi ir atvasinājumi ar priedēkļiem *pa-* un *aiz-*. Starp aplūkotajiem atvasinājumiem 57 vārdiem korpusā ir tikai viens piemērs (daži piemēri vārdiem, kas korpusā minēti vienreiz (34)–(37)).

- (34) *Informācijas apmaiņa un sadarbs*. (LVK2018)
 (35) *Nedroši viņa ienāk Brūniķu apdārzā, smagi elpodama*. (LVK2018)
 (36) *[..] brīdi būt brīvam kā bērnam aizmājas pļavā*. (LVK2018)
 (37) *Kad pēkšņi no aizstūra iznāca melna šaha figūra [..]* (LVK2018)

Aptuveni puse no priedēkļa *aiz-* atvasinājumiem korpusā minēti tikai vienreiz. Daudzi no šiem atvasinājumiem lietoti ģenitīva formā. Ja vienreiz minētos vārdus neņemtu vērā, tad *aiz-* produktivitāte daudz neatšķirtos no priedēkļu *ap-*, *pie-*, *ie-* un *no-* produktivitātes.

Gan korpusā LVK2018, gan korpusā LVK2022 visvairāk piemēru ir prefiksāliem lietvārdiem *pasaule* un *sabiedrība*.

Attēls. Ar priedēkļiem atvasinātu lietvārdu skaits korpusā LVK2018

Salīdzinot ar priedēkļiem atvasinātu lietvārdu un verbu skaitu korpusā LV2018, ir vērojamas atšķirības. Gan lietvārdiem, gan verbiem visproduktīvākais ir priedēklis *pa-*. Otrajā vietā produktivitātes ziņā verbiem ir priedēklis *sa-*, bet lietvārdiem atvasinājumu ar šo priedēkli ir vismazāk. Lietvārdiem otrajā vietā ir priedēklis *aiz-*, kurš savukārt verbiem ir otrais no beigām produktivitātes sarakstā. Priedēkļverbu produktivitāte dilstošā secībā ir šāda: *pa-* (> 1000), *sa-*, *no-*, *iz-*, *ie-*, *ap-*, *pie-*, *at-*, *uz-*, *aiz-*, *pār-* (< 400) (aptuvens skaits LVK2018). Protams, prefiksācijas produktivitāte verbiem ar jebkuru no priedēkļiem ir daudz lielāka par prefiksācijas produktivitāti lietvārdiem. Ar priedēkli *pa-* ir atvasināti vairāk nekā 1000 verbi, bet ar priedēkli *pār-* atvasināti aptuveni 400 verbi.

Ar priedēkļiem atvasināti lietvārdi nereti tiek lietoti vides objektu apzīmēšanai. Pētot ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdus, Sanda Rapa (2014, 59) savā disertācijā atzīmē, ka „latviešu ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi rāda latviešu iekšējo skatījumu uz pasauli [...], kas izpaužas daudzajos prepozicionālajos apelatīvos ar priedēkli *aiz-*, *pār-*, kas norobežo savu un svešo teritoriju, kura bieži vien nav iepazīta un konkretizēta”. Daži no S. Rapas minētajiem piemēriem ir *aizsils*, *aiztilte*, *aiztīrelis*, *aizupe*, *pārkalne*, *pārupe*. Disertācijā apzināti 114 ar priedēkļiem darināti nomenklatūras vārdi. Līdzīgi kā korpusā LVK2018 arī latviešu ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu derivācijai visbiežāk tiek lietoti priedēkļi *aiz-*, *pa-*, *ap-* (Rapa 2014, 117).

2.1. Ar priedēkli *pa-* atvasināti lietvārdi

Korpusā konstatēti 69 ar priedēkli *pa-* atvasināti lietvārdi. Ar šo priedēkli atvasinātu lietvārdu ir visvairāk.

30 lietvārdiem priedēklis piešķir telpisku nozīmi – ‘atrašanās zem kaut kā’. Šī nozīme piemīt šādām lietvārdu grupām:

- 1) no dabas objektiem atvasināti lietvārdi: *pasaule*, *pasaulīte*, *padebesis*;
- 2) augu valsts: *pamežs*, *pakrūme*, *pazare*;
- 3) ar cilvēka būvēm, mājokli vai tā iekārtojumu saistīti vārdi: *pagalms*, *palodze*, *paleta*, *pajumte*, *pajumts*, *pavārte*, *palodzīte*, *pabeņķe*, *palievenis*, *patrepe*, *pagalmiņš*, *patilte*, *pagalde*, *pažobeļe*, *pagulte*;
- 4) lietas, ko cilvēks izmanto: *pagalvis*, *pazole*;
- 5) abstraktā vai pārnestā nozīmē lietoti vārdi: *padibenes*, *parindenis*, *pagrīde*;
- 6) citi vārdi, kuros priedēklim *pa-* piemīt telpiska nozīme: *pagale*, *paleja*, *pazeme*, *pamale*.

Atsevišķā grupā var iedalīt 15 vārdus, kas saistīti ar cilvēka vai dzīvnieka ķermeņa un apzīmē atrašanos zem kaut kā: *pakausis*, *papēdis*, *paduse*, *paspārne*, *pakrūte*, *pavēdere*, *pazode*, *pakakle*, *papēdītis*, *paribe*, *padusīte*, *padegune*, *pacele*, *pavilna*.

11 vārdiem piemīt kvantitatīvas iezīmes:

- 1) neliels: *pakalniņš*, *pakalne*, *pakalns*;
- 2) sīkāks iedalījums: *pasuga*, *pavalsts*;
- 3) daļējs: *pamiers*, *paēna*, *pavēnis*, *pakrēslis*, *pakrēslīte*, *pamuļķis*.

18 vārdiem piemīt nozīme ‘līdzīgs ar motivētāju lietvārdu’. Tie ir:

- 1) cilvēki: *patēvs*, *pamāte*, *pameita*, *pabērns*, *padēls*, *pakalps*;

- 2) augi un dzīvnieki: *pabērzs, paeglis, paauglis, panātre, paceplītis, paciprese, pacelmene*;
- 3) ar dabu saistītas reālijas vai objekti: *pavasaris, pavasars, palāse*;
- 4) abstrakti jēdzieni: *pazīme*.

Ir vārdi, kuru izcelsme uzreiz nav nosakāma. K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (Mīlenbahs 1927, 28) vārds *pagasts* apzīmē gan zemnieku pulcēšanās vietu, lai maksātu nodevas, gan pašas nodevas, gan noteiktu teritoriju. Tas ir aizguvums no krievu *нозѳцмъ*. Vārda *paduse* šķirkli minēta tā saistība ar senindiešu *doš-* un īru *dóe* ‘roka’ (Mīlenbahs 1927, 19).

Vienam vārdam var piemist vairākas nozīmes. Vārdus *pavilna* un *pamežs* varētu pat ierindot trīs nozīmju grupās – telpiskā nozīme ‘atrašanās zem’, līdzības nozīme un mazākas kvantitātes nozīme. *Pavilna* ir „apakšējais, īsākais, biežākais, mīkstsais un smalkais apmatojums atšķirībā no virsējā, garākā, kas veido akotu” (tezaurs.lv). *Pamežs* ir „kokaugu kopums, kas veido meža apakšējo stāvu un attiecīgajos augšanas apstākļos nekad nerasniedz augšējā stāva koku garumu” (tezaurs.lv).

20. gs. sākumā izdotajās vārdnīcās atrodami seni prefiksāli lietvārdi, kuriem nav piemēru mūsdienu valodas korpusos, piemēram, *paēža* un *paegliens* (Mīlenbahs 1927, 24).

Priedēklīm *pa-* lietvārdu atvasināšanā piemīt vairākas nozīmes, kas raksturīgas šim priedēklīm verbu atvasināšanā – telpiskā nozīme ‘zem’ un deminutīva nozīme (Deksne 2021, 111–117). Verbiem deminutīva nozīme saistīta ar samazinātu darbības intensitāti, bet aplūkotojāiem lietvārdiem – ar samazinātu kvantitāti vai īpašības izteiktību.

2.2. Ar priedēkli *aiz-* atvasināti lietvārdi

Korpusā ir 48 lietvārdi, kas atvasināti ar priedēkli *aiz-*. Lietvārdus var iedalīt trīs grupās:

- 1) lietvārdi ar telpisku nozīmi;
- 2) lietvārdi ar temporālu nozīmi;
- 3) abstrakti lietvārdi.

Vislielāko grupu veido lietvārdi ar telpisku nozīmi. Šie vārdi apzīmē telpu aiz kāda objekta: *aizgalds, aizjūras, aizkapličas, aizkumode, aizmājas, aizmeža, aizokeāna, aizpurva, aizrobežu, aizskatuve, aizstūris, aizūdēns, aizdurve, aizgleznu, aizjūras, aizkrāsne, aizkulises, aizplaukte, aizskape, aizskapija, aizspogulija, aizvārte*. K. Mīlenbaha (1923, 20, 28) „Latviešu valodas vārdnīcā” sastopami daži vārdi, kas mūsdienu valodā vairs netiek lietoti: *aizgulte, aizceplis*. Tie vācu valodā tiek skaidroti kā “der Raum hinter dem [...]” ‘telpa aiz [...]’. Ir vārdi, kas apzīmē ķermeņa daļas, precīzāk, vietu aiz kādas ķermeņa daļas: *aizkuņģa, aizausis, aizauss, aizause, aiznadži*. Daži vārdi tiek lietoti atributīvā nozīmē, un tiem ir nepilna paradigma – tikai ģenitīva forma (38).

Vārdi *aizdūmaka, aizmigla, aizvējš, aizvēnis, aizmākoņu* apzīmē vietu, kur nav motivētāja lietvārda nosauktās parādības. Piem., *aizvējā* nav vēja. Telpiska nozīme piemīt arī vietvārdiem *Aizlīči, Aizkalne, Aizupe*. Rīgas ielu sarakstā atrodami ielu nosaukumi *Aizpriežu iela* un *Aizsila iela* (atrodas blakus priežu mežam). Ar priedēkli *aiz-* atvasināti verbi visbiežāk apzīmē virzību projām. Verbu, kas apzīmē virzību aiz kāda objekta, ir krietni mazāk (Deksne 2021, 75).

- (38) *Ārstēšanas pamats ir aizkuņģa dziedzerim saudzējošs režīms un diēta, papildu fermentu lietošana un atsāpināšana.* (LVK2018)

Vārdiem *aizaižvakardiena, aizkapa, aizlaiks, aizmūšs, aiznāve, aizlaiki, aizvēsture* piemīt temporāla nozīme. Tie apzīmē laiku aiz kāda atskaites punkta.

Vārdi *aizkadrs, aizpasaule, aizsaule, aizplāns, aizprāts, aizmugure* apzīmē abstraktas lietas. Abstrakta nozīme ir arī mūsdienās vairs nelietotam vārdam *aizacis* „nerunā nekad aizacīs; pasaki acīs” (Mīlenbahs 1923, 17).

2.3. Ar piedēkli *ap-* atvasināti lietvārdi

Ar citiem piedēkļiem atvasinātu lietvārdu skaits korpusā ir daudz mazāks. No korpusa ekscerpēti 22 lietvārdi, kas atvasināti ar piedēkli *ap-*. Vārdiem piemīt viena no četrām nozīmēm:

- 1) kaut kas tiek ietverts: *apdārzs, apgabals, apkaime, aploks, apmērs, aprindas, apriņķis, apvidus*;
- 2) tas, kas atrodas objektam apkārt: *apauši, apdobe, apgērbs, apkakle, aploce, aploda, aploksne, apmale, aproce, apsarme, apvāks*;
- 3) stāvoklis: *apmiers*;
- 4) abstrakta lieta: *apveids, appasaule*.

Produktīvākas ir abas telpiskās nozīmes, kuras nosauc pretējus objektus – to, kas tiek aptverts, un to, kas aptver kaut ko.

2.4. Ar piedēkli *at-* atvasināti lietvārdi

Korpusā ietverti 12 ar piedēkli *at-* atvasināti lietvārdi, kas iedalāmi sešās nozīmju grupās:

- 1) nost vērsta virsmas forma: *atzars*;
- 2) darbojas pretējā virzienā: *atspars, atvars, atstraume, atceļš, atspole, atvilnis*;
- 3) vieta, kas ir nost no motivētāja lietvārda: *atkraste*;
- 4) parādība, kas atkārtojas: *atvasara*;
- 5) vāji izteikta parādība: *atēna*;
- 6) pārnesta nozīme: *atelpa*. Šis vārds veidots pēc līdzības pamata ar vārdu *atpūta*. *Atelpa* tiek skaidrota kā „atpūta, neliels pārtraukums (parasti spraigā darbā)” vai „atpūšanās, vienmērīgas elpošanas atgūšana (pēc fiziskas piepūles)” (tezaurs.lv).

Produktīvākā no *at-* nozīmēm saistīta ar dinamisku kustību pretējā virzienā. Citām nozīmēm ir tikai pa vienam piemēram.

2.5. Ar piedēkli *ie-* atvasināti lietvārdi

No korpusa ekscerpēti 18 ar piedēkli *ie-* atvasināti vārdi. Tie iedalāmi piecās grupās:

- 1) iekšup vērsta virsmas forma: *ieroobs, iedobe, ieloks, ierievis*;
- 2) ķermeņa daļa vai ar ķermeni saistīta vieta: *ierocis, ienāši, iegurnis, iemute, iemutis*;

- 3) kas ietverts: *ielapa, ielogs*;
- 4) vieta: *iedzelme, ierinda, ieļeja*;
- 5) abstraktas īpatnības: *iedaba, iemaņa, ienaidis, ienaidnieks*.

Produktīvāko grupu veido vārdi, kas saistīti ar ķermeni. Ar ķermeni saistīti motīvētāji lietvārdi ir raksturīgi arī priedēkļiem *aiz-* un *uz-*.

2.6. Ar priedēkli *no-* atvasināti lietvārdi

Korpusā ietverti 16 lietvārdi ar priedēkli *no-*. Šiem vārdiem piemīt kāda no sešām nozīmēm:

- 1) saistīts priekšmets vai vāja parādība: *noēna, nokrēsla, nokrāsa, nojume*;
- 2) daļa no kaut kā: *nomalis*;
- 3) stāvoklis: *nomiegs, nomods*;
- 4) laiks tuvu motivētāja lietvārda nosauktajam, beigu daļa: *novakare, novakars, nogale*;
- 5) vieta nost no kaut kā: *nokalne, nostūris, nomale, nogabals*;
- 6) kvalitatīvas īpatnības: *nodaba, nozare*.

Nozīmju klāsts ir diezgan sazarots. Lietvārdiem ar priedēkli *no-* piemīt gan telpiskas, gan temporālas, gan kvalitatīvas un kvantitatīvas īpašības.

2.7. Ar priedēkli *pār-* atvasināti lietvārdi

No korpusa ekscerpēti 13 vārdi ar priedēkli *pār-*. Pēc nozīmes tos var iedalīt divās grupās:

- 1) ar īpašībām virs normas; *pārcilvēks, pārgalvis, pārgalve, pārmērs, pārskābe, pārspēks, pārsvars*;
- 2) vieta pāri kaut kam konkrētā vai abstraktā nozīmē: *pārnovads, pārrobeža, pārrobežu, pārpuce, pārezers, pārlaiks*.

Abas priedēkļa *pār-* nozīmes ir līdzīgas produktivitātes ziņā. Viena izsaka kvantitatīvas īpašības, bet otra apzīmē fizisku vai abstraktu telpu.

2.8. Ar priedēkli *pie-* atvasināti lietvārdi

No korpusa ekscerpēti 22 lietvārdi ar priedēkli *pie-*. Tos var iedalīt piecās grupās:

- 1) vieta tuvumā kaut kam: *piebena, piegrunts, pieledāju, piemāja, pieostas, piedarbs, piejūra, piekalne, piekāje, piekraste, piemale, piepilsēta, pierīga, pierobeža, pievārte, piefrontes*;
- 2) vieta ar noteiktām īpašībām: *piesaule*;
- 3) papildu īpatnība: *piekrāsa, piesmaka*;
- 4) klātpievienošanas process: *piezveja*;
- 5) laiks tuvumā motivētājam lietvārdam: *pievakare*.

Īpaši produktīva ir priedēkļa *pie-* telpiskā nozīme. Tai ir nepārprotama, konkrēta atrašanās klāt vai tuvumā semantika.

2.9. Ar priedēkli *uz-* atvasināti lietvārdi

No korpusa ekscerpēti 10 lietvārdi, kas atvasināti ar priedēkli *uz-*. Tos var iedalīt trīs grupās:

- 1) ķermeņa daļa vai ar ķermeni saistīta vieta, kas atrodas virs kaut kā vai virsū kaut kam: *uzacs, uzpirkstenis, uzplecis, uzpurnis, uzrocis, uzsvārcis, uzgalis*;
- 2) uz augšu vērsta virsmas forma: *uzkalns, uzkalne*;
- 3) abstrakta lieta: *uzvārds*.

Aplūkojot lietvārdus ar priedēkli *uz-*, kuriem ir vismaz pieci lietojuma piemēri korpusā LVK2022, ir atrasts tikai viens vārds *uztakts*, kas nav korpusā LVK2018. Vārds ir skaidrots kā „nepilna takts skaņdarba vai tā daļas sākumā” (tezaurs.lv). No tā var secināt, ka šim vārdam piemīt nedaudz atšķirīga telpiska nozīme – atrašanās pirms pilnas takts.

2.10. Ar priedēkli *sa-* atvasināti lietvārdi

Piemēru ar priedēkli *sa-* ir vismazāk – tikai astoņi lietvārdi atrodami korpusā LVK2018. Visiem vārdiem ir līdzīga nozīme – tie izsaka vairāku iesaistīto abstraktu vai konkrētu eksistenci vai darbības veidu kopā: *sabiedrs, sadarbs, sabiedrība, sadraudzība, saplāksnis, saprāts, sasaite, sazobe*.

Šajā nodaļā aplūkotie lietvārdu piemēri liecina, ka ar priedēkļiem atvasinātu lietvārdu nozīmju loks nav plašs. Lielākajai daļai atvasinātu lietvārdu piemīt telpiska rakstura nozīmes, kas saistītas ar priedēkļa virziena semantiku.

Secinājumi

Korpusa piemēru analīze apliecina, ka prefiksācijas paņēmiena izmantošanu lietvārdu atvasināšanā nav produktīva. Priedēkļu nozīmju loks ir ierobežots. Katrs no priedēkļiem var piešķirt lietvārdam telpisku nozīmi. Ir tikai daži priedēkļi, kuriem ir vēl kāda nozīme ar atšķirīgu semantiku. Priedēkļiem *pa-* un *no-* piemīt gan telpiskas, gan temporālas, gan kvantitatīvas nozīmes. Parasti atvasinātu vārdu ar telpisku nozīmi ir vairāk, taču priedēklim *pār-* produktīvāka ir kvantitatīvā nozīme (virs normas).

Gan verbu prefiksācijā, gan lietvārdu prefiksācijā visvairāk atvasinātu vārdu ir ar priedēkli *pa-*. Tomēr ir arī atšķirības:

- 1) verbiem produktīvs, bet lietvārdiem reti sastopams ir priedēklis *sa-*;
- 2) lietvārdiem produktīvs, bet verbiem relatīvi reti sastopams ir priedēklis *aiz-*.

Ir daudz senu prefiksālu lietvārdu. Starp tiem arī tādi vārdi, kuri mūsdienu latviešu valodas korpusos nav minēti, bet ir atrodami 20. gadsimta sākumā izdotajās vārdnīcās.

Pētījumā ir aplūkoti pieci vārddarināšanas modeļi, kuriem atbilst no korpusa ekscerpētie piemēri. Vārdi ir atvasināti ar vienu afiksu – priedēkli, ar diviem afiksiem – priedēkli un sieviešu vai vīriešu dzimtes galotni, ar trīs afiksiem – priedēkli, priedēkli un galotni. Lietvārdam var būt arī nepilna paradigma – tikai ģenitīva forma.

Atvasinātu lietvārdu lietojumu skaits korpusā ir atšķirīgs. Piem., korpusā ir vairāk nekā 11 000 piemēru, kas ilustrē vārda *pasaule* lietojumu. Lielai daļai vārdu ir tikai viens piemērs korpusā. Īpaši daudz vienreiz minētu atvasinājumu ir ar priedēkli *aiz-*. Daudzi no tiem ir ģenitīveņi, ko lieto, lai apzīmētu kāda priekšmeta atrašanās vietu aiz cita priekšmeta, piemēram, *aizmājas pļava* ir pļava, kas atrodas aiz mājas.

Saīsinājumi un apzīmējumi

F	sieviešu dzimte
IPFV	imperfektīvs verbs
LVK2018	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018
LVK2022	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2022
M	vīriešu dzimte
N	lietvārds
PFV	perfektīvs verbs
PREF	priedēklis
V	verbs

Avoti

- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *K. Mullenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Lettisch-deutsches Woerterbuch*. I. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija.
- Mīlenbahs, Kārlis. 1927. *K. Mullenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Lettisch-deutsches Woerterbuch*. III. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Kultūras fonda izdevums.
- Spektors, Andrejs et al. 2024. *Tēzauris.lv, 2024, Vasaras versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/107>

Literatūra

- Deksne, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. <https://doi.org/10.22364/vnf.11.02>
- Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiepU.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Compound genitives in Latvian. *Word-Formation across Languages*. Körtvélyessy, Livia, Štekauer, Pavol, Valera, Salvador (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 169–197.

- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Marchand, Hans. 1964. A set of criteria for the establishing of derivational relationship between words unmarked by derivational morphemes. *Indogermanische Forschungen*. 69, 10–19. <https://doi.org/10.1515/9783110243116.10>
- Rapa, Sanda. 2014. *Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi latviešu toponīmijā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4573>
- Ševčíková, Magda. 2021. Action nouns vs. nouns as bases for denominal verbs in Czech: A case study on directionality in derivation. *Word Structure*. 14(1), 97–128. <https://doi.org/10.3366/word.2021.0181>
- Vulāne, Anna. 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

For deriving nouns in Latvian, the prefixation is used much less frequently than the suffixation. Most nouns containing a prefix are derived from prefixed verbs. However, there are also prefixed nouns derived from other nouns. This study examines productive noun word-formation models that employ prefixation. The study analyses 238 nouns from “The Balanced Corpus of Modern Latvian LVK2018”, their word-formation models, and noun semantics. Any prefix may impart the noun a spatial meaning associated with the direction of the adverb corresponding to the prefix. Some prefixes can give a noun temporal or quantitative meaning. However, compared to prefixed verbs, the range of noun meanings is limited. The derivation models with prefixes *pa-* ‘under’ and *aiz-* ‘behind’ are more productive. Among the derivatives considered, approximately 24% of nouns in the corpus have only one example of usage. The corpus also contains some common lexicalized prefixed nouns, such as *pasaule* ‘the world’.

Keywords: noun; word-formation; prefix; prefixation.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Terminrade hipokratiskajā korpūsā: osteoloģija un angioloģija

Term formation in the Hippocratic Corpus: Osteology and angiology

Ieva Fībiga

Rīgas Stradiņa universitāte
Dzirnciema 16, Rīga, LV-1007, Latvija
E-pasts: ieva.fibiga@rsu.lv, ieva.fibiga@gmail.com

Raksts ir veltīts hipokratiskā korpūsā anatomiskā traktāta „Par kaulu dabu” terminrades analīzei. Līdz šim nav veikts traktāta tulkojums latviešu valodā, tāpēc terminiem sniegts autores tulkojums latviešu valodā. Raksts sastāv no ievada, empīriskās daļas un secinājumiem. Raksta ievadā sniegta informācija par hipokratisko korpūsā, traktāta iespējamo tapšanas laiku, autorību, saturu un tā pētniecību mūsdienās. Empīriskajā daļā iepazīstināts ar traktāta terminrades klasifikāciju un terminu analīzi, atainojot vispārlietojamās valodas vārdu pārnesei uz konkrētu medicīnas nozari, terminos izmantotās vārdšķiras un to veidotās struktūras, kā arī vārdadarināšanas paņēmienus. Šīs daļas izstrādei izmantotais pētījuma materiāls ir traktāta oriģinālteksts sengrieķu valodā. Traktātā vērojami gan vārdkoptermini, gan salikņetermini. Rakstā termini aplūkoti šādā secībā: 1) substantīvs, 2) substantīvs ar nesaskaņoto apzīmētāju, 3) substantīvs ar saskaņoto apzīmētāju, 4) substantīvs ar adverbu un 5) salikņeti. Pirmā grupa ietver vispārlietojamās valodas vārdus, kurus skārusi terminoloģizācija. Šī grupa terminu skaita un terminu lietojuma biežuma ziņā ir plašākā, taču aptver tikai anatomijas pamatus. Otrā, trešā un ceturta grupa atbilst vārdkopterminiem. Tās ir šaurākas nekā pirmā, taču šo grupu termini ir specializēti, proti, ar tiem nosaukti ne vairs tikai anatomijas pamatjēdzieni, bet gan anatomijas nozares algoloģijas jēdzieni. Pēdējā grupa ir salikņetermini. Salīdzinājumā ar pirmo grupu šī ir šaura, taču, līdzīgi kā vārdkopterminu grupas, arī šie termini ir specializēti.

Atslēgvārdi: terminrade; termini; vārdkoptermini; salikņetermini; hipokratiskais korpūs; osteoloģija; angioloģija.

levads

Hipokratiskais korpūs (lat. *Corpus Hippocraticum*) ir līdz mūsdienām saglabājusies sengrieķu valodā tapšu medicīnas darbu kolekcija, kurā pēc „Thesaurus Linguae Graecae” („Grieķu valodas tēzauris”) datubāzes statistikas ietilpst 57 traktāti. Tikai neliela daļa traktātu tiek atzīta par paša Hipokrata (Ἱπποκράτης / *Hippokratēs*) rakstītu, pārējie darbi bijuši viņa skolnieku vai vēlāku sekotāju sacerēti, turklāt korpūsā esošo

traktātu sacerēšanas laika diapazons ir plašs, proti, sākot no 5. gs. p. m. ē. līdz pat ēru mijai (Gaile, Hofa 2003, xxxix–xli; Craik 2017, xxi; Fībiga 2023). Traktāts „Par kaulu dabu” (sengr. „Περὶ ὀστέων φύσιος” / „Peri osteōn physios”, lat. „De ossium natura”) ietilpst hipokratiskāajā korpusā, un izteikta hipotēze, ka tas varētu būt tapis 5. gs. beigās p. m. ē. (Craik 2017, 229). Traktāts sarakstīts sengrieķu valodas joniskajā dialektā, kas parasti tika izmantots prozas tekstos (Wickkiser 2008, 135; Kučjalko 2023). Šis traktāts ir sacerējums anatomijā (Craik 2017, xxvi), kurā aprakstīti ne tikai jautājumi osteoloģijā – anatomijas nozarē, kas pēta kaulu formu un uzbūvi kopsakarā ar kaulu funkcijām (Rudzītis 2005, 897), bet arī angioloģijā – anatomijas nozarē, kas pēta asinsrites un limfātisko sistēmu (Rudzītis 2005, 82).

Traktāts „Par kaulu dabu”, kā uzskatīts medicīnas vēsturnieku vidū, nav paša Hipokrata rakstīts, turklāt tā ir kompilācija vismaz no trīs atsevišķiem sacerējumiem. Uz to norāda gan vienu un to pašu tematu atkārtotāšanās, gan vienotas kompozīcijas trūkums. Tāpēc līdz pat 20. gs. tas nav uzskatīts par ievērojamas cienīgu pētījumu materiālu – ne medicīnas vēsturē, ne filoloģijā (Potter 2010, 11–15).

Salīdzinājumā ar tādiem antīkās literatūras tekstiem kā eposi, traģēdijas, komēdijas u. c. medicīniska satura traktāts uzskatāms par zinātnisku sacerējumu. Medicīnas uzplaukuma dēļ 5. gs. p. m. ē. izveidojās nepieciešamība pēc specializētas valodas, jo īpaši specializētas leksikas, kas varētu nosaukt medicīnas parādības (Lipourlis 2007, 1109). Šādas situācijas ietekmē veidojas zinātnisks stils un specializēta leksika, tāpēc traktātā aprakstītie kauli, saites, asinsvadi, iekšējie orgāni u. c. anatomiskas struktūras vērtējami kā termini, proti, konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdiski apzīmējumi – vārds vai vārdkopa (Skujiņa 2007), nevis profesionālismi. Lai gan par profesionālismu tiek uzskatīts vārds, vārdkopa vai frazeoloģisms, ko lieto vienas profesijas vai specialitātes pārstāvji, bet kas nav oficiāli pieņemts termina statusā (Skujiņa 2007), nebūtu adekvāti to pilnībā attiecināt uz antīkās pasaules medicīniska satura traktātu.

Konkrētā traktāta tapšanas laikā nepastāv tāda terminoloģijas izpratne, kā to saprotam pašlaik, tādējādi nevar būt oficiāli pieņemti termini. Teksts rakstīts zinātniskā stilā, kura pamatā ir antīko ārstu mācības pierakstīšana un sistematizēšana (Fībiga 2015, 201), tāpēc tā specializēto leksiku var uzskatīt par terminiem. Līdz ar to rodas problēmjautājums, kādus terminrades darināšanas modeļus varētu konstatēt vairāk nekā 20 gadsimtu senā medicīnas traktātā, kas ir raksta pētniecības materiāls. No šī problēmjautājuma izriet raksta pētījuma mērķis, proti, analizēt hipokratiskāajā korpusa traktāta „Par kaulu dabu” terminradi, kas ir raksta pētījuma priekšmets. Mērķa sasniegšanai, izmantojot leksiski semantisko un teksta kontekstuālo analīzi, pētīts traktāts oriģinālā sengrieķu valodā, attiecīgas tekstvietas tulkotas latviešu valodā. Izmantojot statistikas, komparatīvo un tipoloģisko metodi, traktātā esošie termini atlasīti, klasificēti un to klasifikācija analizēta. Klasifikācijai izmantota Valentīnas Skujiņas monogrāfija „Latviešu terminoloģijas izstrādes principi” (2002).

Lai gan lielākā daļa traktātā sastopamo terminu ir anatomiski, tomēr parādās arī klīniskie termini. Galvenā atšķirība starp anatomiskajiem un klīniskajiem terminiem ir tā, ka ar anatomiskajiem terminiem tiek nosaukta ķermeņa forma un uzbūve (Rudzītis

2005, 76), savukārt ar klīniskajiem – medicīniskā izpēte un praktiskā darbība, kas tieši saistīta ar slimnieku (Rudzītis 2005, 764).

Traktāta saturu var sadalīt 19 paragrāfos: (1) osteoloģija un daži komentāri par iekšējiem orgāniem, (2) sirds vadi, (3) ķermeņa saites, (4) nieru uzbūve un funkcijas, (5–6) ķermeņa augšējās daļas vadi, (7) divi krūškurvja vadi, (8–9) platu vadu pārskats, (10) citu vadu un stiegru pārskats, (11–19) angioloģija (Potter 2010, 14; Craik 2017, 224). Dažviet saturs ir neskaidrs, un nav iespējams noteikt, kādi tieši vadi tiek aprakstīti, lai gan ir pētnieki, kas centušies definēt, vai konkrētie vadi vispār ir asinsvadi, un, ja jā, vai tie ir vēnas vai artērijas. Tāpēc sniegtajā satura pārskatā lietots plašas nozīmes termins „vads”. Savukārt par varbūtējo kompilāciju no vismaz trīs atsevišķiem traktātiem liecina, pirmkārt, 1. paragrāfs, kas pilnībā atšķiras no pārējā teksta un apraksta osteoloģijas jautājumus, otrkārt, 2.–10. paragrāfs, kuros sniegts pārskats par dažādiem ķermeņa vadiem un kuros aprakstīti angioloģijas jautājumi, un, treškārt, 11.–19. paragrāfs, kuros vēlreiz aprakstīti dažādi ķermeņa vadi, kā arī angioloģijas jautājumi.

Traktāts izdots, tulkots un komentēts, sākot no 16. gs. Šā raksta tapšanā izmantots grāmatu sērijas „Loeb Classical Library” (LCL) hipokrātiskā korpusa devītais izdevums (Potter 2010), kurā iekļauts arī traktāts „Par kaulu dabu”. Izdevums ir bilingvāls – oriģinālā sengrieķu valodā un tulkojumā angļu valodā. Tulkotājs un komentāru autors ir antīkās medicīnas pētnieks Pauls Poters (*Paul Potter*).

Terminrade šā traktāta pētniecībā skatīta morfoloģiskā un terminu struktūras aspektā, ar to saprotot konkrētu vārdu secību, ko izmantojuši traktāta autori. Traktātā vērojamā specializētā valoda rāda, ka termins var sastāvēt no viena vai vairākiem vārdiem. Termini ar vairākiem vārdiem uzskatāmi par vārdkopterminiem (Skujiņa 2002, 105–115), un tiem ir dažāda struktūra. Līdzās šādai terminradei vērojami arī daži vārdarināšanas (Skujiņa 2002, 81–99) paņēmieni, tādējādi iespējams konstatēt terminrades darināšanas modeļus, kas ļauj izdalīt vairākas grupas. Kā termins var funkcionēt:

- 1) substantīvs;
- 2) substantīvs ar nesaskaņoto apzīmētāju;
- 3) substantīvs ar saskaņoto apzīmētāju;
- 4) substantīvs ar adverbu;
- 5) salikteņi.

1. Substantīvs

Šī ir vienlaikus vienkāršākā un plašākā grupa. Vispārlietojamās valodas vārdi tiek iekļauti konkrētā medicīnas nozarē un iegūst termina nozīmi. Tajā kā termini funkcionē substantīvi – gan vienskaitļa nominatīva formā, gan daudzskaitļa nominatīva formā. Pāra orgāni vai anatomiskās struktūras, kas var būt vairāk nekā viena, parādās gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa formās. Kopumā no 125 terminiem 18 termini lietoti tikai daudzskaitļa formā, piem.:

- (1) δάκτυλοι / *daktyloi* ‘pirksti’.

Tā kā traktāta tematika veltīta anatomiskiem aprakstiem, vairums terminu ir anatomiski, tomēr parādās arī klīniskie termini, kopumā 12, piem.:

- (2) ἄσθμα / *asthma* ‘astma’;
 (3) ὀδύνη / *odynē* ‘sāpes’.

Daļa šīs grupas terminu ir metaforiski. Ar metaforisku terminu šeit saprotams termins, kas konkrētā nozarē lietots ne ar tā tiešo, bet pārnestu nozīmi (piem., Fībīga 2021). Metaforas definīcija atrodamā jau antīkajā pasaulē, piem., Aristoteļa traktātā „Poētika” („Περὶ ποιητικῆς” / „Peri poiētikēs”) teikts, ka metafora ir vārda nozīmes pārnese (TLG: Poet. 1457b8; Kassel 1966) (Ķemere, Lāms 2008, 93, Augusta Ģiezena tulkojums), Marka Fābija Kvintiliāna (*Marcus Fabius Quintilianus*) traktātā „Oratora mācīšana” („Institutio oratoria”) norādīts, ka metafora ir īsāks salīdzinājums, un tā nosauc pašu lietu (TLG: Inst. Orat. 8.6.8; Halm 1868) (raksta autore tulkojums). Šajā grupā vērojami tādi metaforiski termini kā

- (4) ἄκανθα / *akantha* ‘mugurkauls’, burt. ‘ērķšķis’;
 (5) θώραξ / *thōrax* ‘krūškurvis’, burt. ‘bruņas’;
 (6) κλείς / *kleis* ‘atslēgas kauls’, burt. ‘atslēga’.

Sniegtajos piemēros redzams, ka avotjoma (Lakoff, Johnson 2003; Knowles, Moon 2006, 33–34) nav saistīta ar medicīnu, bet uz līdzības pamata un pārnestas nozīmes dēļ konkrētajā traktātā vārds iegūst jaunu nozīmi un funkcionē kā termins.

Daļa terminu izmantoti gan ar metaforisku, gan ar tiešu nozīmi, piem.:

- (7) κεφαλή / *kephalē* ‘galva’;
 (8) στόμα / *stoma* ‘mute’.

Abi termini var tikt lietoti ar to tiešo nozīmi, kā arī ar metaforisku, t. i., galva kā ķermeņa augšējā daļa vai galva kā kādas anatomiskas struktūras daļa, mute kā atvere galvas priekšpusē vai mute kā kādas anatomiskas struktūras daļas atvere.

Vairums terminu lietoti ar vienu nozīmi vienu vai vairākas reizes. Tas liecina par nostabilizējušos terminoloģiju, nosaucot tādas anatomiskas struktūras, kas traktāta tapšanas laikā vairs nav diskutablas, piem.:

- (9) ἥπαρ / *hēpar* ‘aknas’;
 (10) καρδίη / *kardiē* ‘sirds’.

Ir termini, kas izmantoti ar divām nozīmēm, piem.:

- (11) περόνη / *peronē* ‘spieķakauls’ un ‘mazais apakšstilba kauls’;
 (12) τάρσος / *tarsos* ‘pēdas pamats’ un ‘plauksta’.

Ir arī jēdzieni, kuru nosaukšanai izmantoti divi vai pat trīs termini, piem.:

- (13) ‘kakls’ ἀνθερέων / *anthereōn*, ἀρχήν / *auchēn* un τράχηλος / *trachēlos*.

Šī jēdziena nosaukšanai izmantoti trīs termini, taču, līdzīgi kā tas ir mūsdienu anatomijas terminoloģijā, termins „kakls” var tikt lietots tiešā un metaforiskā nozīmē,

proti, kakls kā ķermeņa daļa starp galvu un vidukli un kakls kā kādas anatomiskas struktūras daļa, iespējams, tāpēc šā jēdziena apzīmēšanai izmantoti trīs dažādi termini.

Jautājumus raisa tādi jēdzieni, kas traktātā parādās tikai ar vienu nozīmi, bet to nosaukšanai lietoti divi termini. Tie ir:

- (14) ‘acs’ ὀφθαλμός / *ophthalmos* un ὄψ / *ōps*;
- (15) ‘potīte’ ἀστράγαλος / *astragalos* un σφυρόν / *sphyron*;
- (16) ‘krūts’ μάζος / *mazos* un τιθός / *tithos*;
- (17) ‘mugurkauls’ ἄκανθα / *akantha* un νῶτον / *nōton*;
- (18) ‘sperma’ γονή / *gonē* un σπέρμα / *sperma*.

Visticamāk, tas saistīts ar traktāta autorību, proti, viens autors jēdziena nosaukšanai izmanto vienu, cits – citu terminu, taču tas nav viennozīmīgi, jo ir gadījumi, kad viens un tas pats jēdziens nosaukts ar diviem terminiem tajos traktāta paragrāfos, kas piedēvēti vienam autoram. Savukārt termins ‘elkoņa locītava’ vienā un tajā pašā rindkopā parādās ar paralēlām formām – συγκαμπή / *synkampē* un ξυγκαμπή / *ksynkampē*, kurās atšķirība vērojama tikai prefiksa sākumburtā.

Kā pētījuma avots izmantots oriģinālteksts no LCL „Hippocrates Volume IX” (Potter 2010) izdevuma, un šajā oriģinālteksta variantā parādās termins ἀστράγαλος / *astragalos* un arī tālāk rindkopā pieminētas termina „elkoņa locītava” paralēlās formas, taču, piem., „Perseus Digital Library” pieejamajā oriģināltekstā (Crane 2024) termina ἀστράγαλος / *astragalos* nav, kā arī terminam „elkoņa locītava” ir tikai viena forma – ξυγκαμπή / *ksynkampē*.

Ir termini, kuru nozīme nav skaidra, un tie vairumā gadījumu ir termini, kas tieši saistīti ar angioloģiju. Analizējot traktāta saturu no medicīniskā skatpunkta, var konstatēt, ka traktāta autoriem vēl nav pilnīgu zināšanu šajā jomā, jo angioloģiskās struktūras aprakstītas neskaidri. Tiek lietoti šādi termini:

- (19) ‘stiegra’ νεῦρον / *neuron*;
- (20) ‘cīpsla’ τένων / *tenōn*;
- (21) ‘saite’ τόνος / *tonos*;
- (22) ‘vads’ φλέψ / *phleps*;
- (23) ‘artērija’ ἀρτηρία / *artēriē*.

Termini „stiegra”, „cīpsla” un „saite” nozīmes ziņā daļēji pārklājas, arī termins „vads”, kas varētu būt gan dobja, gan nedobja anatomiska struktūra, turklāt termins „artērija” netiek lietots mūsdienu medicīniskās terminoloģijas izpratnē, kurā ar terminu „artērija” apzīmē asinsvadu, pa kuru arteriālās asinis plūst no sirds uz perifēriju (Rudzītis 2005, 113).

Šīs grupas termini 1. pielikumā sakārtoti grieķu alfabēta secībā, tie pierakstīti vienskaitļa nominatīva vai daudzskaitļa nominatīva formā. Pieraksts veikts daudzskaitļa nominatīva formā gadījumos, kad traktātā konkrētais termins ne reizi nav lietots vienskaitļa formā. Terminiem sniegta arī dzimte. Ja terminam pievienota piezīme *klin*, tas nozīmē, ka vārds ir klīniskais termins. Pārējie termini, kuriem šādas piezīmes nav, ir anatomiskie termini. Piezīme *met* norāda, ka termins ir metaforisks. Pēc šāda principa veidots pieraksts arī attēlos un 2. un 3. pielikumā.

2. Substantīvs ar nesaskaņoto apzīmētāju

Šī grupa ir salīdzinoši daudz mazāka nekā iepriekšējā, turklāt katrs no šiem terminiem traktātā parādās tikai vienu reizi, tomēr no terminoloģiskā viedokļa šīs grupas terminu struktūra ir sarežģītāka, proti, substantīvam pievienotais nesaskaņotais apzīmētājs veido vārdkopterminu. Lai gan pierakstā (sk. 2. pielikumu) nesaskaņotais apzīmētājs novietots pirms substantīva, kas ir nominatīva formā, traktātā vārdu secība var būt arī pretēja.

Vairums terminu parādās arī iepriekšējā grupā, un šajā tie lietoti ar to pašu nozīmi, piem.:

(24) καρδίας κοιλίη / *kardiēs koiliē* ‘sirds dobums’.

Tātad lielākajā daļā gadījumu termina izmantošana citādā termina struktūrā nemaina tā nozīmi. Tomēr traktātā konstatēts viens izņēmums, un tas ir termins καρπός / *karpos*, kas iepriekšējā grupā ir ar nozīmi ‘plauksta’, bet šajā – ar nozīmi ‘locītava’. Nozīmes maiņu nosaka konteksts.

Pie šīs grupas daļēji pieder arī termini, kas sastāv no trīs vārdiem. Tie ir:

(25) ὀστέον (S.NOM.N.SG) κνημιαίου (ADJ.GEN.F.SG) ἄκρον (S.GEN.F.SG) / *osteon knēmiaiū akrū* ‘apakšstilba gala kauls’, burt. ‘apakšstilbīgā gala kauls’;

(26) καρδίας (S.GEN.F.SG) πηγῆ (S.NOM.F.SG) ξυγγενῆς (ADJ.NOM.F.SG) / *kardiēs pēgē ksyngenēs* ‘sirds iedzimts avots’.

Ar pēdējo (26), visticamāk, domāta aorta. Šo divu terminu struktūra ir vēl vienu soli sarežģītāka nekā pārējiem šīs grupas terminiem. Tie sastāv no substantīva nominatīva locījumā un nesaskaņotā apzīmētāja, kas papildināts ar saskaņoto apzīmētāju (25), un no substantīva nominatīva locījumā, kas papildināts ar saskaņoto apzīmētāju, un nesaskaņotā apzīmētāja (26). Pirmajā terminā saskaņotais apzīmētājs lietots pirms apzīmējamā vārda, otrajā – aiz. Tā kā vārdu secība sengrieķu valodā var būt brīva, saskaņotā apzīmētāja novietojumam nav terminoloģiskas atšķirības. Šāda tipa termina struktūra traktātā sastopama tikai divas reizes, taču mūsdienu anatomiskajā terminoloģijā tā ir bieži izplatīta, turklāt vārdu secība anatomiskajā terminoloģijā latīņu valodā ir strikta un apzīmētājs gandrīz vienmēr ir aiz apzīmējamā vārda.

3. Substantīvs ar saskaņoto apzīmētāju

Šī grupa, plašāka nekā iepriekšējā, terminu struktūras sarežģītības ziņā vērtējama kā līdzīga – substantīvs ar apzīmētāju, taču šajā gadījumā tas ir nevis nesaskaņotais, bet saskaņotais apzīmētājs, piem.:

(27) μέγалаι φλέβες / *megalai phlebes* ‘lielie vadi’.

Lielākā daļa terminu izmantoti tikai vienu reizi, taču ir daži, kas parādās vairākkārt. Substantīvs var būt papildināts ar vienu vai vairākiem saskaņotajiem apzīmētājiem. Sengrieķu valodā adjektīvs un particips saskaņojas ar substantīvu dzimtē, skaitlī

un locījumā. Adjektīviem atšķiras gradācija, un konkrētam gradācijas lietojumam ir terminoloģiska atšķirība. Lai gan pierakstā (sk. 3. pielikumu) saskaņotais apzīmētājs lielākoties novietots pirms substantīva, kas ir nominatīva formā, traktātā vārdu secība var būt arī pretēja.

Visbiežāk šajā grupā parādās termins φλέψ / *phleps* ‘vads’. Tas norāda uz centieniem izveidot detalizētu angioloģijas terminoloģiju, taču izsekot anatomiskajam aprakstam no medicīniskā skatpunkta ir gandrīz neiespējami. Šis termins apzīmēts vai nu ar vienu, vai vairākiem saskaņotajiem apzīmētājiem, un tie var būt adjektīvi un participi. Izmantots arī adjektīvu gradācijas pozitīvs un superlatīvs šādos terminos:

- (28) παχείη φλέψ / *pacheiē phleps* ‘platais vads’;
 (29) παχύταται φλέβες / *pachytatai phlebes* ‘visplatākie vadi’.

Šie termini nosauc divus dažādus jēdzienus.

Vadu diferencēšanai lietota termina φλέψ / *phleps* ‘vads’ deminutīva forma – φλέβια / *phlebia* ‘vadiņi’. Šajā grupā šis termins parādās tikai daudzskaitļa formā.

Dažkārt šīs grupas terminu tulkojumā latviešu valodā nav iespējams lietot adjektīvu, kā tas bijis oriģinālā sengrieķu valodā, tāpēc izmantots vielas ģenitīvs, piem.:

- (30) νοτιαῖος μυελός / *nōtiaios myelos* ‘mugurkaula smadzenes’;
 (31) πλάγιος σφόνδυλος / *plagios sphondylos* ‘sānu skriemelis’.

Burtiski (30) termins būtu ‘mugurkaulīgās smadzenes’ un (31) – ‘sānīgais skriemelis’, taču, kā vērojams mūsdienu medicīnas terminoloģijā, vielas ģenitīvs nav reta parādība, piemēram, anatomijas terminā *septum nasale* ‘deguna starpsiena’ latīņu *nasale* ir adjektīvs.

Šajā grupā daļēji iederas arī tie termini (sk. 1. tabulu), kas sastāv tikai no adjektīva vai participa gadījumos, kad reducēts substantīvs, tādējādi iezīmējot gan metonīmijas, gan konversijas funkcijas (Skujiņa 2002, 97–99). Visi adjektīvi parādās arī iepriekšējā sarakstā, kurā saskaņotais apzīmētājs ir kopā ar apzīmējamo vārdu.

ἔναιμοι [φλέβες] / <i>enaimoi [phlebes]</i> (ADJ. NOM.F.PL)	‘asins saturoši [vadi]’
εὐθειᾶ [φλέψ] / <i>eutheia [phleps]</i> (ADJ.NOM.F.SG)	‘taisnais [vads]’
λεπταί [φλέβες] / <i>leptai [phlebes]</i> (ADJ.NOM.F.PL)	‘plānie [vadi]’
μέγας [σφόνδυλος] / <i>megas [sphondylos]</i> (ADJ. NOM.M.SG)	‘lielais [skriemelis]’
μέγισται [ἀποσχίδες] / <i>megistai [aposchides]</i> (ADJ. NOM.F.PL)	‘vislielākie [sazarojumi]’
μεγάλος [σφόνδυλος] / <i>megalos [sphondylos]</i> (ADJ. NOM.M.SG)	‘lielais [skriemelis]’
παχείη [φλέψ] / <i>pacheiē [phleps]</i> (ADJ.NOM.F.SG)	‘platais [vads]’

1. tabula. Adjektīvs substantīva funkcijā

Participis, kas pilda termina funkcijas gadījumos, kad reducēts substantīvs, ir tikai viens, proti, ἀφιγμένος / *aphigmenos* ‘atnākušais’, turklāt tas izmantots, apzīmējot divus substantīvus, un konteksts nosaka konkrētā participa nozīmes atšķirības. Tie ir:

- (32) ἀφιγμένη [ἀποσχίς] / *aphigmenē* [*aposchis*] (PART.NOM.F.SG) ‘atnākušais [sazarojums]’;
 (33) ἀφιγμένη [φλέψ] / *aphigmenē* [*phleps*] (PART.NOM.F.SG) ‘atnākušais [vads]’.

Diviem no šīs grupas saskaņotajiem apzīmētājiem izmantotas paralēlas formas. Tie ir adjektīvi:

- (34) ‘taisns’ εὐθύς / *euthys* un ἰθύς / *ithys*;
 (35) ‘liels’ μέγας / *megas* un μέγᾱλος / *megalos*.

Iespējams, ka šīm paralēlajām formām ir terminoloģiska nozīme, iespējams, tās lietotas sinonīmiski. Var izteikt tikai varbūtības, jo paralēlo formu lietojuma atšķirības nav sasaistāmas ar traktāta autorību, turklāt termins σφόνδυλος / *sphondylos* ‘skriemelis’ nosaukts, izmantojot abas adjektīva „liels” formas.

4. Substantīvs ar adverbu

Šajā grupā (sk. 2. tabulu), kas ir salīdzinoši daudz mazāka nekā iepriekšējās, lielākā daļa terminu parādās tikai vienu reizi, taču terminu struktūras sarežģītības ziņā vērtējama kā līdzīga iepriekšējām divām, kurās substantīvs lietots kopā ar apzīmētāju. Tomēr tā atšķiras ar to, ka šeit apzīmētāja funkciju veic adverbs. Šāda tipa struktūra nav sastopama mūsdienu medicīnas terminoloģijā, lai gan tādi latīņu valodas adverbi kā *celere* ‘ātri’, *caute* ‘uzmanīgi’ u. c. tiek izmantoti kā medicīnas un farmācijas termini. Šajā grupā iekļautie adverbi norāda konkrētu vietu un visi ir anatomiskie termini.

ἄνω (ADV) ἀρτηρίη (S.NOM.F.SG) / <i>anō artēriē</i>	‘augšpus artērija’
ἄνω (ADV) μοῖρα (S.NOM.F.SG) / <i>anō moira</i>	‘augšpus viens’
ἄνω (ADV) φλέψ (S.NOM.N.SG) / <i>anō pheps</i>	‘augšpus vads’
ἐντός (ADV) ἐπιγούνης (S.NOM.F.SG) / <i>entos epigūnis</i>	‘iekš ceļa kauls’
ἐντός (ADV) φλέψ (S.NOM.F.SG) / <i>entos pheps</i>	‘iekš vads’
ἔσωθεν (ADV) μέρεα (S.NOM.N.PL) / <i>esōthen merea</i>	‘iekšpus daļas’
κάτωθεν (ADV) μέρος (S.NOM.N.SG) / <i>katōthen meros</i>	‘apakš daļa’
ὑποκάτω (ADV) αἰμόρρους (S.NOM.F.SG) / <i>hypokatō haimorrhūs</i>	‘zemapakš asinsvads’
ὑποκάτω (ADV) νεῦρα (S.NOM.N.PL) / <i>hypokatō neura</i>	‘zempakaš stiegras’

2. tabula. Substantīva un adverba vārdkopu piemēri

ἄνω (ADV) μέρος (S.NOM.N.SG) σώματος (S.GEN.N.SG) / <i>anō meros sōmatos</i>	‘augšpus ķermeņa daļa’
κάτω (ADV) μέρη (S.NOM.N.PL) φρενῶν (S.GEN.F.PL) / <i>katō merē phrenōn</i>	‘apakš vidus daļas’
κάτω (ADV) μέρος (S.NOM.N.SG) καρδίας (S.GEN.F.SG) / <i>katō meros kardiēs</i>	‘apakš sirds daļa’

3. tabula. Substantīva un adverbja vārdkopu piemēri ar nesaskaņoto apzīmētāju

ἄνωθεν (ADV) [νεῦρον] / <i>anōthen [neuron]</i>	‘augšpus [stiegra]’
κάτωθεν (ADV) [νεῦρον] / <i>katōthen [neuron]</i>	‘apakš [stiegra]’
κάτωθεν (ADV) [φλέβης] / <i>katōthen [phlebes]</i>	‘apakš [vadi]’

4. tabula. Adverbs substantīva funkcijā

Trīs no šīs grupas adverbjiem daļēji atgādina mūsdienu anatomiskajā terminoloģijā izmantotos latīņu valodas komparatīvos adjektīvus *superior* (M, F), *superius* (N) ‘augšējais’ un *inferior* (M, F), *inferius* (N) ‘apakšējais’. Tie ir:

- (36) ἄνω / *anō* ‘augšpus’;
 (37) κάτωθεν / *katōthen* ‘apakš’;
 (38) ὑποκάτω / *hypokatō* ‘zemapakš’.

Pēdējie divi adverbji (37) (38) norāda uz līdzīgu vietu, taču pēc konteksta grūti noteikt, vai tiem ir terminoloģiska atšķirība, vai tomēr tie izmantoti kā paralēli varianti.

Šajā grupā daļēji iederas arī terminu struktūra, kurā substantīvs ar adverbju papildināts ar substantīvu ģenitīva locījumā (sk. 3. tabulu).

Tāpat šeit iederas terminu struktūra, kas veidota tikai no adverbja gadījumos, kad reducēts substantīvs (sk. 4. tabulu).

3. un 4. tabulā sniegtie termini veido ļoti mazu daļu no kopējās terminoloģijas, kas parādās traktātā, taču 3. tabulā rādītā terminu struktūra, kurā izmantots substantīvs ar adverbju un substantīvu ģenitīva locījumā, liecina par traktāta autoru spēju izveidot vārdkopterminus, ar kuriem iespējams precīzi nosaukt angioloģiskus jēdzienus. Savukārt 1. un 4. tabulā sniegtie vārdkoptermini ar reducētu apzīmējamo vārdu vairāk liecina par piezīmēs vai mācībās izmantojamu stilu. Šāda zinātniskā stila teksta traktātā, kurā konstatējama stabila terminu lietošana, termini, kuros apzīmējamais vārds ir reducēts, rada zināmu nekonsekvenci. Taču var izteikt minējumu, ka traktāta autoriem un tā mērķauditorijai izmantotā terminoloģija bijusi skaidra un apzīmējamā vārda izlaidums dažos gadījumos neapgrūtina teksta uztveri.

5. Salikteņi

Šī grupa (sk. 5. tabulu) uzskatāma par pilnīgi citādu nekā iepriekš aprakstītās. Iepriekšējās grupās tika iztirzāta terminu struktūra, taču raksta pēdējā grupa aplūko

terminus, kuru vārddarināšanas iezīmes atspoguļo konkrētas tendences terminradē. Šie ir salikteņtermini – vienvārda termini, kas izteikti ar salikteņiem (Skujiņa 2007).

Terminiem sniegta nozīme un to burtisks tulkojums latviešu valodā, kas varētu veidot labāku priekšstatu par konkrētām vārddarināšanas iezīmēm lasītājam bez sengrieķu valodas zināšanām. Salikteņos apvienoti divi celmi vairākos variantos. Novērojami pieci vārdšķiru salikumi – prefikss ar substantīvu, substantīvs ar sufiksu, substantīvs ar substantīvu, substantīvs ar adjektīvu, adjektīvs ar substantīvu.

αἰμόρρους (M, F), ουν (N) (ADJ) / <i>haimorrhūs, ūn</i>	‘asinsvads’, burt. ‘asinsplūsma’
ἀκρωμία / <i>akrōmia</i> (S.NOM.F.SG)	‘pleca paugurs’, burt. ‘galplecs’
γαστροκνημία / <i>gastroknēmīa</i> (S.NOM.F.SG)	‘apakšstilbs’, burt. ‘vēderkāja’
δυσίητος (M), ή (F), όν (N) (ADJ) / <i>dysiētos, ē, on klin</i>	‘grūti ārstējams’, burt. ‘grūtārstējams’
δύσκριτος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>dyskritos, on</i>	‘grūti izšķirams’, burt. ‘grūtizšķirams’
δύσπνοια / <i>dyspnoia</i> (S.NOM.F.SG) <i>klin</i>	‘apgrūtināta elpošana’, burt. ‘grūtelpa’
δυστράπελος (M), α (F), ον (N) (ADJ) / <i>dystrapelos, a, on</i>	‘grūti pagriežams’, burt. ‘grūtgriežams’
εὐμεγέθης (M, F), ες (N) (ADJ) / <i>eumegethēs, es</i>	‘liels’, burt. ‘lablieluma’
εὐπορος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>euporos, on</i>	‘viegli plūstošs’, burt. ‘labplūsmains’
ήπατιτις / <i>hēpatitis</i> (S.NOM.F.SG)	‘aknu vads’, burt. ‘tas, kas no aknām’
νευρόπαχος (M), εἶα (F), ύ (N) (ADJ) / <i>neuropachys, eia, y</i>	‘ar biežām stiegrām’, burt. ‘stiegrbiezs’
ὀλίγαμος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>oligaimos, on</i>	‘ar maz asinīm’, burt. ‘mazasinīgs’
πολύπλοκος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>polyplokos, on</i>	‘samezgjlojies’, burt. ‘daudzsavīts’
πολύρριζος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>polyrrhizos, on</i>	‘ar daudz saknēm’, burt. ‘daudzsakņains’
πολύστομος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>polystomos, on</i>	‘ar daudzām atverēm’, burt. ‘daudzmutains’
πυκνόρριζος (M, F), ον (N) (ADJ) / <i>pykinorrhizos, on</i>	‘ar samezgotām saknēm’, burt. ‘mezglsakņains’
σφαγιτις / <i>sphagitis</i> (S.NOM.F.SG)	‘jūga vēna’, burt. ‘tas, kas no rīkles’
ταχύπνοια / <i>tachypnoia</i> (S.NOM.F.SG) <i>klin</i>	‘pāātrināta elpošana’, burt. ‘ātreelpa’
φλεβοτομία / <i>phlebotomia</i> (S.NOM.F.SG) <i>klin</i>	‘asins nolaišana’, burt. ‘vadgriešana’
ώμοπλάτη / <i>ōmoplastē</i> (S.NOM.F.SG)	‘lāpstiņa’, burt. ‘plecplatumš’

5. tabula. Salikteņi

Šīs grupas termini ir gan substantīvi, gan adjektīvi. Adjektīvi traktātā lietoti kopā ar substantīvu, ko tie apzīmē, vai arī bez substantīva, ja konteksts ļauj saprast nozīmi. Vairākos gadījumos lietoti prefiksi *δυσ-* / *dys-* ‘grūts, apgrūtināts’ un *πολύ-* / *poly-* ‘daudz’. Var novērot arī antonīmiju, proti, saliktoņu izmantoti pretējas nozīmes prefiksi – *εὖ-* / *eu-* ‘viegls, labs’ un *ὀλίγ-* / *olig-* ‘maz’.

Visos terminos katrai saliktoņa daļai ir konkrēta nozīme, un tas atainots burtiskajos tulkojumos latviešu valodā, taču divi no terminiem darināti citādi. Tie ir:

(39) ἥπατιτις / *hēpatitis* ‘aknu vads’;

(40) σφαγιτις / *sphagitis* ‘jūga vēna’.

Termina ἥπατιτις / *hēpatitis* pirmā saliktoņa daļa ir no substantīva ἥπαρ / *hēpar* ‘aknas’, termina σφαγιτις / *sphagitis* – no substantīva σφαγή / *sphagē* ‘rīkle’. Par abu terminu otro saliktoņa daļu *-itis* / *-itis* tik vienkāršu skaidrojumu sniegt nevar, jo tam nav nozīmes, kā tas ir visos pārējos šīs grupas terminos. Traktātā terminos ἥπατιτις / *hēpatitis* un σφαγιτις / *sphagitis* saliktoņa daļa *-itis* / *-itis* izmantota ar nozīmi ‘vads’ (39) un ‘vēna’ (40). Tātad tas iegūst nozīmi kontekstā. Mūsdienu medicīnas terminoloģijā pastāv terminelements *-itis*, un tas saliktoņterminos ieguvus nozīmi ‘iekaisums’, turklāt latīņu valodā tas saglabājis sengrieķu valodas dzimti, piem., *hepatitis* (S.NOM.F.SG) *chronica* (ADJ.NOM.F.SG) ‘hronisks hepatīts’. To izmanto arī medicīnas terminoloģijā latviešu valodā (*-īts*) ar nozīmi ‘iekaisums’, piem., holecistīts, nefrīts, encefalīts utt.

Saliktoņu grupā iederas arī adjektīvi, kas darināti ar izskaņu *-ειδής* / *-eidēs* ‘veida’. Šie adjektīvi izdalīti atsevišķi tās lietojuma biežuma dēļ. Tas ir stabils terminelements, kas saglabājis arī mūsdienu medicīnas terminoloģijā – latīņu valodā vai nu transliterēts *-oideus* (M), *-oidea* (F), *-oideum* (N), vai ar burtisku tulkojumu *-formis* (M, F), *-forme* (N), latviešu valodā līdzīgi – vai nu transliterēts *-oīds*, vai ar burtisku tulkojumu *-veida*. Latviešu valodā tas vairs nav adjektīvs, bet gan ir ģenitīvenis (Kalnača, Lokmane 2021, 94–96).

αίματώδης (M, F), ες (N) / <i>haimatōdēs, es</i>	‘asinsveida’
ἀφρώδης (M, F), ες (N) / <i>aphrōdēs, es</i>	‘putveida’
ινώδης (M, F), ες (N) / <i>inōdēs, es</i>	‘šķiedrveida’
κοιλιώδης (M, F), ες (N) / <i>koiliōdēs, es</i>	‘dobumveida’
νευρώδης (M, F), ες (N) / <i>neurōdēs, es</i>	‘stiegrveida’
πνευματώδης (M, F), ες (N) / <i>pneumatōdēs, es</i>	‘elpveida’
σπογγοειδής (M, F), ες (N) / <i>spongoidēs, es</i>	‘sūkļveida’
φθινώδης (M, F), ες (N) / <i>phthinōdēs, es</i>	‘dilstošveida’
χολώδης (M, F), ες (N) / <i>cholōdēs, es</i>	‘žultsveida’
χονδρώδης (M, F), ες (N) / <i>chondrōdēs, es</i>	‘graudveida’

6. tabula. Saliktoņi ar izskaņu *-ειδής* / *-eidēs* ‘veida’

Adjektīvsalikteņi kopā ar apzīmējamo vārdu vērtējami kā viens no trāpīgākajiem terminrades darināšanas modeļiem, proti, tas ir vārdkoptermins, kurā parādās medicīnas valodai raksturīgs saliktenis un kurš var precīzi nosaukt anatomisku jēdzienu, neradīt pārpratumus jēdzienos un veidot noteiktu terminoloģiju, šajā gadījumā osteoloģijā un angioloģijā.

Secinājumi

Traktātā terminrade galvenokārt izpaužas terminoloģizācijas procesā. Terminoloģizācijā izmantoti vārdkoptermini, kas lietoti bieži un dažādās struktūrās, tādējādi veidojot detalizētu osteoloģijas un angioloģijas terminoloģiju. Būtiski ir arī terminrades vārdarināšanas paņēmieni, pēc kuriem veidoti salikteņtermini, tāpat arī vienskaitļa un daudzskaitļa formu lietojums.

Apraktītās grupas, terminu skaits un atsevišķu terminu vairākkārtējs lietojums liecina par terminoloģiju, kas vairumā gadījumu ir stabila. Vārdkopterminos kā terminelementi lielākoties funkcionē vispārlietojamās valodas vārdi, tie lietoti vai nu ar tiešo, vai pārnesto nozīmi. Salikteņterminos terminelementi lielākoties ir dažādi, balstīti dažādās vārdšķirās, tomēr ir daži terminelementi, kas izmantoti vairākkārt.

Lai gan traktātā nav aspektu, ko varētu uzskatīt par terminzinātnei piederīgiem, tomēr vērojamas dažas terminoloģijas teorijas iezīmes. Četros traktāta paragrāfos (7., 9., 12., 13. paragrāfs) līdzās anatomiskiem aprakstiem parādās īsi komentāri par jēdzienu nosaukšanu, proti, izmantoti verbi ὀνομάζω / *onomazō* ‘nodēvēt’ un καλέω / *kaleō* ‘nosaukt’. Piem., 9. paragrāfā teikts – Αἱ δὲ δεύτεραι φλέβες ἐκ τῆς κεφαλῆς παρὰ τὰ ὄτα διὰ τοῦ ἀυχένοϋ, σφαγιτίδες καλεόμεναι [...] / *Hai de deuterai phlebes ek tēs kephalēs para ta ōta dia tū auchenos, sphagitides kaleomenai* [...] ‘Tie divi vadi, kas no galvas gar ausīm un caur kaklu, par jūga vēnām nosaukti [...]’. Tāpēc varētu pieņemt, ka traktāta autori terminus ne tikai lietojuši, bet apzinājušies, ka noteiktu jēdzienu var apzīmēt ar vārdu vai vārdu savienojumu, apzinājušies terminēšanu.

Saīsinājumi

ADJ	adjektīvs
ADV	adverbs
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
Inst. Orat.	Institutio Oratoria
<i>klin</i>	klīniskis
LCL	Loeb Classical Library
M	vīriešu dzimte
<i>met</i>	metaforiskis
N	nekatrā dzimte
NOM	nominatīvs

PART	particips
PL	daudzskaitlis
Poet.	Ars Poetica
S	substantīvs
SG	vienskaitlis
TLG	Thesaurus Linguae Graecae

Avoti

- Crane, Gregory R. (ed.). 2024. *Hippocrates, De ossium natura*. Chapter 1–19. Pieejams: <https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tlg0627.tlg048.1st1K-grc1:1-5/>
- Fībīga, Ieva. 2023. Hipokratiskais korpuss. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/131041-hipokratiskais-korpuss>
- Halm, Karl. (ed.). 1868. *Quintilian. Institutio Oratoria*. Lipsiae: Teubner. Pieejams: https://penelope.uchicago.edu/thayer/e/roman/texts/quintilian/institutio_oratoria/home.html
- Kassel, Rudolf. (ed.). 1966. *Aristotle's Ars Poetica*. Oxford: Clarendon Press. Pieejams: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0055>
- Kukjalko, Brigita. 2023. Joniešu dialekts. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/96577-jonie%C5%A1u-dialekts>
- Ķemere, Ināra, Lāms, Ojārs (red.). 2008. *Aristotelis. Poētika*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
- Potter, Paul (ed.). 2010. *Hippocrates*. IX. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Rudzītis, Kristaps. 2005. *Terminologia medica*. Rīga: Nacionālais apgāds.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Pieejams: <https://termini.gov.lv/>
- Thesaurus Linguae Graecae: A Digital Library of Greek Literature*. 2001. Irvine, California: TLG. Pieejams: <https://stephanus.tlg.uci.edu/>

Literatūra

- Craik, Elizabeth M. 2017. *The 'Hippocratic' Corpus: Content and Context*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315736723>
- Fībīga, Ieva. 2015. Medicīnas valoda Senajā Grieķijā un tās attīstība. *Linguistica Lettica*. 23, 182–202. Pieejams: https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2021/03/Linguistica_Lettica_23.pdf
- Fībīga, Ieva. 2021. *Metaforisku terminu attīstība sengrieķu medicīnas tekstos*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-1635557211/Fibiga_Ieva_if07001.pdf
- Gaile, Agnese, Hofa, Aija van. 2003. *Hipokratiskie raksti. Izlase*. Rīga: Liepnieks un Rītups.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Knowles, Murray, Moon, Rosamund. 2006. *Introducing Metaphor*. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203642368>
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 2003. *Metaphors We Live by*. Chicago, London: University of Chicago Press.

- Lipourlis, Dimitrios. 2007. Medical vocabulary. *A History of Ancient Greek from Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, Anastasios-Fivos (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1104–1115.
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Wickkiser, Bronwen, L. 2008. *Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.

Summary

The article is dedicated to observations regarding term formations in The Hippocratic Corpus treatise “Nature on Bones”. The research material is analysed in its original text in Ancient Greek. The article encompasses an introduction, empirical part, and a conclusion. The introduction informs on the readers of The Hippocratic Corpus, its origin, possible time of writing of the treatise, authorship, content, and the present-day research of this source. The empirical part elaborates on the classification of term formation and analysis of terms, elucidating the transfer of common language words to a specific medical field, parts of speech used in terms and the structures underlying parts of speech, as well as methods of word formation. There are terms, multi-word terms and compound-word terms observed in the treatise. In the article, terms are analysed in the following groups: 1) nouns, 2) nouns with non-agreement attributes, 3) nouns with agreement attributes, 4) nouns with adverbs, and 5) compounds. The first group includes words of common language which have been under influence of the process of terminologization. This group is the largest regarding the number of terms and use, but these terms are employed only for reference to basic anatomy. The second, third, and fourth groups cover multi-word terms. These three groups are not as large as the first one, but the terms here are highly specialized, allowing the naming of concepts in angiology. The last group is compound-word terms. It is the smallest group but similarly to the multi-word terms these are more specialized and can also be attributed to a conceptualized terminology.

Keywords: term formation; term; multi-word term; compound word terms; Hippocratic Corpus; osteology; angiology.

PIELIKUMS

1. Substantīvs

ἀγκών / <i>ankōn</i> (S.NOM.M.SG)	‘elkonis’
αἷμα / <i>haima</i> (S.NOM.N.SG)	‘asinis’
αἰτία / <i>aitia</i> (S.NOM.F.SG) <i>klin</i>	‘cēlonis’
ἄκανθα / <i>akantha</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘mugurkauls’, burt. ‘ērķšķis’
ἄκρα / <i>akrē</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘virsotne, galotne’
ἄλγημα / <i>algēma</i> (S.NOM.N.SG) <i>klin</i>	‘ciešanas, sāpes’
ἀνθερεών / <i>anthereōn</i> (S.NOM.M.SG)	‘kakls’
ἀντικνήμιον / <i>antiknēmion</i> (S.NOM.N.SG)	‘mazais liela kauls’
ἀρτηρία / <i>artēriē</i> (S.NOM.F.SG)	‘artērija, balsene’
αἰδοῖον / <i>aidoion</i> (S.NOM.N.SG)	‘ārējie dzimumorgāni’
ἀποσχίδες / <i>apochides</i> (S.NOM.F.PL)	‘sazarojumi’
ἀρχός / <i>archos</i> (S.NOM.M.SG) <i>met</i>	‘tūplis’, burt. ‘vadītājs’
ἄσθμα / <i>asthma</i> (S.NOM.N.SG) <i>klin</i>	‘astma’, burt. ‘elšana’
ἀστράγαλος / <i>astragalos</i> (S.NOM.M.SG)	‘potīte’
αὐχὴν / <i>auchēn</i> (S.NOM.M.SG)	‘kakls’
βουβών / <i>būbōn</i> (S.NOM.M.SG)	‘cirksnis’
βραχίων / <i>brachiōn</i> (S.NOM.M.SG)	‘augšdelms’
βρόγχος / <i>bronchos</i> (S.NOM.M.SG)	‘elpvads’
γαστήρ / <i>gastēr</i> (S.NOM.F.SG)	‘vēders’
γένυς / <i>genys</i> (S.NOM.F.SG)	‘žoklis’
γλουτός / <i>glūtos</i> (S.NOM.M.SG)	‘sēžamvieta’
γλῶσσα / <i>glōssa</i> (S.NOM.F.SG)	‘mēle’
γομφίος / <i>gomphios</i> (S.NOM.M.SG)	‘dzeroklis’
γονή / <i>gonē</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘sperma’, burt. ‘atvase’
γόνυ / <i>gony</i> (S.NOM.N.SG)	‘ceļgals’
δάκτυλοι / <i>daktyloi</i> (S.NOM.M.PL)	‘pirksti’
δέρμα / <i>derma</i> (S.NOM.N.SG)	‘āda’
ἐγκέφαλος / <i>enkephalos</i> (S.NOM.M.SG)	‘smadzenes’
ἔντερα / <i>entera</i> (S.NOM.N.PL)	‘iekšas’
ἐπιγονίς / <i>epigūnis</i> (S.NOM.F.SG)	‘ceļa kauls’
ἐπωμῖς / <i>epōmis</i> (S.NOM.F.SG)	‘pleca paugurs’
ἦπαρ / <i>hēpar</i> (S.NOM.N.SG)	‘aknas’
ἦτρον / <i>ētron</i> (S.NOM.N.SG)	‘vēders’
θώραξ / <i>thōrax</i> (S.NOM.M.SG) <i>met</i>	‘krūškurvis’, burt. ‘bruņas’
ἰγνύη / <i>ignyē</i> (S.NOM.F.SG)	‘ciska’
ἰνίον / <i>inion</i> (S.NOM.N.SG)	‘pakausis’

ἰσχία / <i>ischia</i> (S.NOM.N.PL)	‘gurni’
καρδίη / <i>kardiē</i> (S.NOM.F.SG)	‘sirds’
καρπός / <i>karpos</i> (S.NOM.M.SG)	‘plauksta’
κενεῶνες / <i>keneōnes</i> (S.NOM.M.PL)	‘sāni’
κερκίς / <i>kerkis</i> (S.NOM.F.SG)	‘lielais liela kauls’
κεφαλή / <i>kephalē</i> (S.NOM.F.SG)	‘galva’
κίνησις / <i>kinēsis</i> (S.NOM.F.SG) <i>klin</i>	‘kustība’
κλείς / <i>kleis</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘atslēgas kauls’, burt. ‘atslēga’
κνήμια / <i>knēmai</i> (S.NOM.F.PL)	‘apakšstilbi’
κοιλίη / <i>koiliē</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘dobums’
κόλα / <i>kola</i> (S.NOM.N.PL)	‘zarnas’
κορυφή / <i>koryphē</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘virsošne’
κοτυληδών / <i>kotylēdōn</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘gūžas kaula locītavas iedobums’, burt. ‘tases veida iedobums’
κρόταφοι / <i>krotaphoi</i> (S.NOM.M.PL)	‘deniņi’
κτείς / <i>kteis</i> (S.NOM.M.SG) <i>met</i>	‘ārējie dzimumorgāni’
κύστις / <i>kystis</i> (S.NOM.F.SG)	‘pūslis’
λάρυγξ / <i>larynx</i> (S.NOM.M.SG)	‘balsene’
λοβός / <i>lobos</i> (S.NOM.M.SG)	‘daiva’
μαζός / <i>mazos</i> (S.NOM.M.SG)	‘krūts’
μασχάλη / <i>maschalē</i> (S.NOM.F.SG)	‘paduse’
μεσοκόλον / <i>mesokolon</i> (S.NOM.N.SG)	‘mezokolons’, burt. ‘viduszarna’
μετάφρενον / <i>metaphrenon</i> (S.NOM.N.SG)	‘mugura’, burt. ‘pēcvidus’
μέτωπον / <i>metōpon</i> (S.NOM.N.SG)	‘piere’, burt. ‘pāracis’, ‘vieta pēc acīm’
μηροί / <i>mēroi</i> (S.NOM.M.PL)	‘augšstilbi’
μήρτηρ / <i>mērtrē</i> (S.NOM.F.SG)	‘dzemde’
μυελός / <i>myelos</i> (S.NOM.M.SG)	‘kaula smadzenes’
μῦς / <i>mys</i> (S.NOM.M.SG) <i>met</i>	‘muskulis’, burt. ‘pele’
νεῦρον / <i>neuron</i> (S.NOM.N.SG)	‘stiegra’
νεφρός / <i>nephros</i> (S.NOM.M.SGS)	‘niere’
νηδύς / <i>nēdys</i> (S.NOM.F.SG)	‘dobums’
νόσημα / <i>nosēma</i> (S.NOM.N.SGS) <i>klin</i>	‘slimība’
νοῦσος / <i>nūsos</i> (S.NOM.F.SG) <i>klin</i>	‘slimība’
νώτον / <i>nōton</i> (S.NOM.N.M.SG)	‘mugurkauls’
ὀδύνη / <i>odynē</i> (S.NOM.F.SG) 2x <i>klin</i>	‘sāpes’
ὀμφαλός / <i>omphalos</i> (S.NOM.M.SG)	‘naba’
ὄνυχες / <i>onychēs</i> (S.NOM.M.PL)	‘nagi’
ὄρχις / <i>orchis</i> (S.NOM.F.SG)	‘sēklinieks’

οὐρητήρ / <i>ūrētēr</i> (S.NOM.M.SG)	‘urīnvads’
οὔρον / <i>ūron</i> (S.NOM.N.SG)	‘urīns’
ὀστέα / <i>ostea</i> (S.NOM.N.PL)	‘kaulī’
ὀσφύς / <i>osphys</i> (S.NOM.F.SG)	‘krusti’
ὀφθαλμός / <i>ophthalmos</i> (S.NOM.M.SG)	‘acs’
ὀφρύς / <i>ophrys</i> (S.NOM.F.SG)	‘uzacs’
περόνη / <i>peronē</i> (S.NOM.F.SG) <i>met</i>	‘spieķakauls, mazais apakšstilba kauls’, burt. ‘adata’
πῆχυς / <i>pēchys</i> (S.NOM.M.SG)	‘apakšdelms’
πλεύμονες / <i>pleumones</i> (S.NOM.M.PL)	‘plaušas’
πλευραί / <i>pleurai</i> (S.NOM.F.PL)	‘ribas’
πνεῦμα / <i>pneuma</i> (S.NOM.N.SG) <i>klin</i>	‘elpa’
πόνος / <i>ponos</i> (S.NOM.M.SG) <i>klin</i>	‘mocības’
πούς / <i>pūs</i> (S.NOM.M.SG)	‘pēda’
πτέρνα / <i>pterna</i> (S.NOM.F.SG)	‘papēdis’
πύλαι / <i>pylai</i> (S.NOM.F.PL) <i>met</i>	‘vārtu vēna’, burt. ‘vārti’
πῶρος / <i>pōros</i> (S.NOM.M.SG) <i>klin</i>	‘sacietējums’, burt. ‘akmens’
ῥάχης / <i>rhachis</i> (S.NOM.F.SG)	‘[daļa] skriemeļu’
ῥεῦμα / <i>rheuma</i> (S.NOM.N.SG) <i>klin</i>	‘plūsma’
ῥίς / <i>rhis</i> (S.NOM.F.SG)	‘deguns’
σάρξ / <i>sarks</i> (S.NOM.F.SG)	‘miesa’
σκέλος / <i>skelos</i> (S.NOM.N.SG)	‘kāja’
σπέρμα / <i>sperma</i> (S.NOM.N.SG) <i>met</i>	‘sperma’, burt. ‘sēkla’
σπλάγχνον / <i>splanchnon</i> (S.NOM.N.SG)	‘iekšējie orgāni’, burt. ‘iekšpuse’
σπλήν / <i>splēn</i> (S.NOM.M.SG)	‘liesa’
στήθεα / <i>stēthea</i> (S.NOM.N.PL)	‘krūtis’
στόμα / <i>stoma</i> (S.NOM.N.SG) <i>met</i>	‘atvere’, burt. ‘mute’
στόμαχος / <i>stomachos</i> (S.NOM.M.SG)	‘kuņģis’ (tekstā „barības vads”)
συγκαμπή / <i>synkampē</i> (S.NOM.F.SG) vai ξυγκαμπή / <i>ksynkampē</i> (S.NOM.F.SG)	‘elkoņa locītava’
σύνδεσμοι / <i>syndesmoi</i> (S.NOM.M.PL)	‘savienojumi’
συνοκωχή / <i>synokōchē</i> (S.NOM.F.SG)	‘savietojums’
σφαγαί / <i>sphagai</i> (S.NOM.F.PLS)	‘jūga vēnas’, burt. ‘rīkle’
σφόνδυλος / <i>sphondylos</i> (S.NOM.M.SG)	‘skriemelis’
σφυρόν / <i>sphyron</i> (S.NOM.N.SGS)	‘poīte’
σῶμα / <i>sōma</i> (S.NOM.N.SG)	‘ķermenis’
ταρσός / <i>tarsos</i> (S.NOM.M.SGS) <i>met</i>	‘pēdas pamats, plauksta’, burt. ‘skalu grozs’
τιθός / <i>tithos</i> (S.NOM.M.SG)	‘krūts’

τένων / <i>tenōn</i> (S.NOM.M.SG)	‘cīpsla’
τόνος / <i>tonos</i> (S.NOM.M.SG)	‘saite’
τράχηλος / <i>trachelos</i> (S.NOM.M.SG)	‘kakls’
ύμήν / <i>hymēn</i> (S.NOM.M.SG)	‘plēve’
φάρυγξ / <i>pharynx</i> (S.NOM.F., reti M.SG)	‘rīkle’
φλέψ / <i>pheps</i> (S.NOM.F.SG)	‘vads’
φλέβιον / <i>phlebion</i> (S.NOM.N.SG)	‘vadiņš’
φρήν / <i>phrēn</i> (S.NOM.F.SG)	‘diafragma’, burt. ‘vidus’
χείρ / <i>cheir</i> (S.NOM.F.SG)	‘roka’
χολή / <i>cholē</i> (S.NOM.F.SG)	‘žults’
χονδρός / <i>chondros</i> (S.NOM.M.SG) <i>met</i>	‘skrimslis’, burt. ‘grauds’
ψόα / <i>psoa</i> (S.NOM.F.SG)	‘jostasvieta’
ῶμος / <i>ōmos</i> (S.NOM.M.SG)	‘plecs’
ῶτα / <i>ōta</i> (S.NOM.N.PL)	‘ausis’
ῶψ / <i>ōps</i> (S.NOM.F.SG)	‘acs’

2. Substantīvs ar nesaskaņoto apzīmētāju

ἀρτηρίας (S.GEN.F.SG) τόνος (S.NOM.M.SG) / <i>artēriās tonos</i>	‘artērijas saite’
γαστρὸς (S.GEN.F.SG) δέρμα (S.NOM.N.SG) / <i>gastros derma</i>	‘vēdera āda’
γούνατος (S.GEN.N.SG) κοιλίη (S.NOM.F.SG) / <i>gūnatos koilē</i>	‘ceļgala dobums’
καρδίης (S.GEN.F.SG) κοιλίη (S.NOM.F.SG) / <i>kardiēs koilē</i>	‘sirds dobums’
κνήμης (S.GEN.F.SG) μῦς (S.NOM.M.SG) / <i>knēmēs mys</i>	‘apakšstilba muskulis’
λαρυγγός (S.GEN.M.SG) ἐσαγωγή (S.NOM.F.SG) / <i>laryngos esagōgē</i>	‘balsenes ieeja’
μηροῦ (S.GEN.M.SG) κοτύλη (S.NOM.F.SG) / <i>mērū kotylē</i>	‘augšstilba [locītavas] iedobums’
νεύρων (S.GEN.N.PL) ἔκφυσις (S.NOM.F.SG) / <i>neurōn ekphysis</i>	‘saišu izaugums’
ποδός (S.GEN.M.SG) ἔνδεσις (S.NOM.F.SG) / <i>podos endesis</i>	‘pēdas locītava’
πνεύματός (S.GEN.N.SG) καὶ αἵματος (S.GEN.N.SG) δίοδοι (S.NOM.F.PL) / <i>pneumatōs kai haimatos diodoi</i>	‘elpas un asins ceļi’
χειρός (S.GEN.F.SG) καρπός (S.NOM.M.SG) / <i>cheiros karpōs</i>	‘rokas locītava’

3. Substantīvs ar saskaņoto apzīmētāju

ἄκραι (ADJ) πλευραὶ (S) / <i>akrai pleurai</i> (NOM.F.PL)	‘galējās ribas’
ἀνωτάται (ADJ) πλευραὶ (S) / <i>anōtatai pleurai</i> (NOM.F.PL)	‘visaugstākās ribas’
ἄσαρκος (ADJ) τόπος (S) / <i>asarkos topos</i> (NOM.M.SG)	‘bezmiesīga vieta’
δέξις (ADJ) λοβός (S) ἡπατιαῖος (ADJ) / <i>dexios lobos hēpatiaios</i> (NOM.M.SG)	‘labā aknu daiva’, burt. ‘labā daiva aknīgā’
διπλή (ADJ) ἔναιμος (ADJ) φλέψ (S) / <i>diplē enaimos pheps</i> (NOM.F.SG)	‘divkārsš asinis saturošs vads’
ἔναιμα (ADJ) φλέβια (S) / <i>emaima phlebia</i> (NOM.N.PL)	‘asins saturoši vadiņi’
ἐπίκοιλος (ADJ) φλέψ (S) / <i>epikoilos pheps</i> (NOM.F.SG)	‘iedobumains vads’
εὐμεγέθης (ADJ) φλέψ (S) / <i>eumegethēs pheps</i> (NOM.F.SG)	‘lielais, burt. ‘lablieluma’, vads’
ἱερὸν (ADJ) ὀστέον (S) / <i>hieron osteon</i> (NOM.N.SG)	‘krusti’, burt. ‘dievišķais kauls’
ἰθύς (ADJ) τόνος (S) / <i>ithys tonos</i> (NOM.M.SG)	‘taisnā lente’
λεπτὰ (ADJ) φλέβια (S) / <i>lepta phlebia</i> (NOM.N.PL)	‘šaurie vadiņi’
λεπταί (ADJ) φλέβες (S) / <i>leptai phlebes</i> (NOM.F.PL)	‘šaurie vadi’
λεπτή (ADJ) ἰνώδης (ADJ) φλέψ (S) / <i>leptē inōdēs pheps</i> (NOM.F.SG)	‘šaurais šķiedrveida vads’
μέγας (ADJ) δάκτυλος (S) / <i>megas daktylos</i> (NOM.M.SG)	‘īkšķis’, burt. ‘lielais pirksts’
μεγάλοι (ADJ) φλέβες (S) / <i>megalai phlebes</i> (NOM.F.PL)	‘lielie vadi’
μεγάλοι (ADJ) λοβοί (S) / <i>megaloi loboī</i> (NOM.M.PL)	‘lielās daivas’
μεγάλος (ADJ) σφόνδυλος (S) / <i>megalos sphondylos</i> (NOM.M.SG)	‘lielais skriemelis’
νόθαι (ADJ) πλευραὶ (S) / <i>nothai pleurai</i> (NOM.F.PL)	‘neīstās ribas’
νωτιαῖος (ADJ) μυελός (S) / <i>nōtiaios myelos</i> (NOM.M.SG)	‘mugurkaula (adj.) smadzenes’, burt. ‘mugurkaulīgās smadzenes’
ξηραὶ (ADJ) φθινάδες (S) / <i>kṣērai phthinades</i> (NOM.F.PL) <i>klin</i>	‘sausās izdīlšanas’
παχεῖη (ADJ) φλέψ (S) / <i>pacheiē phleps</i> (NOM.F.SG)	‘platais vads’
πλατεῖς (ADJ) λοβοί (S) / <i>plateis loboī</i> (NOM.M.PL)	‘platās daivas’
παχεῖς (ADJ) τόνοι (S) / <i>pacheis tonoi</i> (NOM.M.PL)	‘platās saites’
παχύταται (ADJ) φλέβες (S) / <i>pachytatai phlebes</i> (NOM.F.PL)	‘visplatākie vadi’
πλάγιος (ADJ) σφόνδυλος (S) / <i>plagios sphondylos</i> (NOM.M.SG)	‘sānu (adj.) skriemelis’, burt. ‘sānīgais skriemelis’

πλατύ (ADJ) νεῦρον (S) / <i>platy neuron</i> (NOM.N.SG)	‘platā stiegra’
πολύπλοκος (ADJ) λεπτή (ADJ) στερεά (ADJ) ινώδης (ADJ) φλέψ (S) / <i>polyplokos leptē sterea</i> <i>inōdēs pheps</i> (NOM.F.SGf)	‘savijies šaurais stingrais šķiedrveida vads’
πυκνά (ADJ) λεπταί (ADJ) ἐπιλλαγμένοι (PART) φλέβες (S) / <i>pyknai leptai epēllagmenai phlebes</i> (NOM.F.PL)	‘ciešie šaurie pārklājušamies vadi’
πυκνά (ADJ) φλέβια (S) / <i>pykna phlebia</i> (NOM.N.PL)	‘tuvie vadiņi’

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Ieskats vārddarināšanas jautājumos Jāņa Endzelīna darbos

An insight of word-formation issues in the works of Jānis Endzelīns

Anna Frīdenberga

Latviešu valodas institūts
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: anna.fridenberga@lu.lv

Raksts veltīts Jāņa Endzelīna devumam latviešu valodas vārddarināšanas jomā. J. Endzelīns vārddarināšanas jautājumiem savos darbos pievērsies vairākos aspektos. Vēsturiskā aspektā latviešu valodas vārddarināšanas sistēma aplūkota J. Endzelīna zinātniskajos darbos, savukārt praktiski ieteikumi vārdu darināšanā un valodas kultūras jautājumos skarti, piem., Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs, kur 20. gs. 30. gados daudz tiek runāts par jaunu terminu darināšanu.

Vairākiem ar vārdu darināšanu saistītiem jautājumiem J. Endzelīns pievērsis īpašu uzmanību, tie arī aplūkoti rakstā. Piem., J. Endzelīns skaidrojais dažādu vārddarināšanas afiksu izmantošanu jaunu vārdu darināšanā, pievērsdams uzmanību dažu darinājumu atšķirībām semantikā – substantīviem ar piedēkli *-īb-* un *-um-*, adjektīviem ar *-īg-* un *-isk-*, *-ēj-* un *-īg-* u. c. Valodniecības nodaļas sēdēs daudzkārt spriests par attiecīgā afiksa lietojuma kļūdu. J. Endzelīns uzskata par latviešu valodai neatbilstošiem vairākus salikteņu darināšanas modeļus un to vietā iesaka dažādus darinājumus ar piedēkli *-kl-*.

Sniedzot ieteikumus par jaunu vārdu, terminu darināšanu, J. Endzelīns balstās uz vairākiem principiem. Divi galvenie J. Endzelīna principi jaunu vārdu darināšanā ir latviešu valodas tradīcija, lietotās likumības, kā arī formu un konstrukciju senums, salīdzinājums ar lietuviešu valodu. Runājot par tradīciju, J. Endzelīns bieži piemin vārddarināšanā nozīmīgo analogijas principu, kā arī uzsver, ka būtiski ievērot vārddarināšanas celmu, no kura darina konkrētos atvasinājumus, un konkrēto piedēkļu nozīmi. J. Endzelīnam svarīgs arī valodas ekonomijas princips. Jauni termini darināmi pēc valodā eksistējošiem paraugiem, un, atvasinot jaunus vārdus, jāpārzina konkrētā afiksa semantika, kā arī jaunvārdiem jāiekļaujas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā. Ļoti būtiskas J. Endzelīnam ir saites starp baltu valodām, kopīgas leksikas piemēri.

Atslēgvārdi: Jānis Endzelīns; vārddarināšana; valodas prakses ieteikumi; darinājumu diferencēšana; valodas vēsture.

levads

2023. gadā, atzīmējot izcilā valodnieka Jāņa Endzelīna 150 gadus, tika rīkoti vairāki plaši pasākumi, tajā skaitā divas starptautiskas zinātniskas konferences – „Endzelīns. Valoda. Laiks” (2023. gada 22. un 23. februārī, LU Latviešu valodas institūts) un 58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un vārddarināšana” (2023. gada 16. un 17. martā, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļa). Šajās konferencēs vairāki pētnieki savos referātos aplūkoja kādu konkrētu valodniecības jomu, kurā J. Endzelīns ir devis savu ieguldījumu, piem., dialektoloģiju, rakstu valodas vēsturi, terminoloģiju. Tādējādi raksta autorei radās doma pievērst uzmanību J. Endzelīna darbībai saistībā ar vārddarināšanas jautājumiem.

J. Endzelīna valodnieciskā darbība ir ārkārtīgi plaša, viņa pētījumus un sarakstītos darbus min, runājot gandrīz par jebkuru latviešu valodniecības nozari, tradicionāli piemin viņu kā latviešu dialektoloģijas pamatlicēju, uzsver viņa ieguldījumu vēsturiskās valodniecības, salīdzināmās valodniecības pētījumos, it īpaši baltistikā (Nītiņa 2014, 7), un citās jomās. J. Endzelīna zinātnisko darbību, īpaši pētījumu metodiku, ir ietekmējušas vācu jaungramatiķu tradīcijas (Nītiņa 2014, 8), valodnieks galvenokārt pievērsies salīdzināmi vēsturiskajiem pētījumiem (Nītiņa 2016, 32), kas balstīti uz plašu savākto valodas faktu materiālu. Galveno uzmanību J. Endzelīns veltījis latviešu valodas un baltu valodu salīdzināmi vēsturiskajai izpētei.

J. Endzelīnam gandrīz nav atsevišķu pētījumu vai rakstu, kas būtu veltīti tikai un vienīgi vārddarināšanai vai kādam konkrētam jautājumam par vārdu darināšanu (izņemot dažus rakstus periodikā, piem., Endzelīns 1980b; 1980c). Tomēr vārddarināšanas jautājumiem J. Endzelīns savos darbos (sk. 1. nodaļu) nepārprotami ir pievērsies, turklāt vairākos aspektos – vēsturiskā aspektā, mācību grāmatās, kā arī valodas praksē. Raksta mērķis ir, izmantojot aprakstošo metodi, dot ieskatu J. Endzelīna devumā vārddarināšanas jomā. Raksta uzdevumi ir sniegt pārskatu par J. Endzelīna darbiem, kuros skatīti vārddarināšanas jautājumi, sīkāk aplūkot valodas prakses izdevumos biežāk apspriestos vārddarināšanas jautājumus, par kuriem J. Endzelīns izteicis savu viedokli, kā arī, balstoties J. Endzelīna ieteikumos, apkopot valodnieka galvenos principus un atziņas jaunu vārdu darināšanā.

1. Dažādu vārddarināšanas jautājumu apraksts J. Endzelīna darbos

Vārdu darināšana latviešu valodā no vēsturiskās valodniecības viedokļa aplūkota J. Endzelīna fundamentālajā zinātniskajā darbā „Lettische Grammatik” (1922), tās tulkotajā un papildinātajā 1951. gada izdevumā „Latviešu valodas gramatika”, darbos „Latviešu valodas skaņas un formas” (1938), „Baltu valodu skaņas un formas” (1948) u. c. Jāmin arī J. Endzelīna disertācija „Latyšskie predlogi” (1. d. 1905, 2. d. 1906; aizstāvēt 1. daļu, ieguvus maģistra grādu salīdzināmajā valodniecībā) jeb „Latviešu valodas prievārdi”, kur aplūkoti gan prievārdu, gan no tiem radušos priedēkļu

semantika un funkcijas, proti, vēsturiskajā aspektā salikti vārdi – gan substantīvi, gan verbi, piem., 2. daļā sīki aplūkotas piedēķļverbu semantiskās grupas (Endzelīns 1971, 307–605). „Latviešu valodas gramatikā” šī daļa, kas veltīta vārddarināšanai, ir „Vārdu mācība”, un tajā ir sadaļas:

- 1) „Salikteņi” (pie kuriem pieder arī mūsdienu tradīcijā piedēķļu atvasinājumi);
- 2) „Reduplikācija”;
- 3) „Nominālo celmu atvasināšana”, kurā aplūkoti vēsturiskie nomenu piedēķļi.

„Latviešu valodas gramatikā” (Endzelīns 1951, 266–394) nomenu darināšana analizēta plašā izlokšņu un rakstu valodas materiālā. J. Endzelīns īpašu uzmanību pievērsis nomenu atvasināšanai ar piedēķļiem. Valodas fakti darbā kārtoti pēc vēsturiskajās gramatikās izveidojušās tradīcijas, piedēķļa aprakstā dotas ziņas par vārddarināšanas celmu, par darinājumu izplatību dialektos, kā arī par piedēķļa cilmi un attīstības vēsturi. Izcelta arī atvasinājumu nozīme – norādīta piedēķļu piederība dažādām semantiskajām grupām, piem., „Dzīvu radījumu nosaukumi”, „Vārdi sieviešu dzimtes apzīmēšanai”, „Priekšmetu nosaukumi” u. c. (Endzelīns 1951, 393–394).

Šāds materiāla dalījums nodaļās un vārddarināšanas līdzekļu un paņēmienu apskats raksturīgs arī citām J. Endzelīna gramatikām un zinātniski pētnieciskajiem darbiem, piem., līdzīga struktūra darbā „Baltu valodu skaņas un formas” ir tā II daļā „Formu mācība”, kur aplūkota arī vārdu darināšana pēc J. Endzelīna gramatikās ieras-tās kārtības:

- 1) „Salikteņi” (arī piedēķļu atvasinājumi);
- 2) „Reduplikācija”;
- 3) „Nominālo celmu piedēķļi”.

Beigās dots piedēķļu sakopojums pēc nozīmes: *nomina actionis*; *nomina agentis*; personu vārdi; vārdi dzīviem radījumiem u. c. (Endzelīns 1948, 59–111). Šāds ieda-lījums salīdzināms ar tradīciju lietuviešu valodniecībā, kur sufiksālie atvasinājumi grupēti pēc vārddarināšanas kategorijām (Ambrazas 1993, 10; 2000, 113; Urbutis 2006, 87; 2009, 330).

Jāņa Endzelīna darbi, kas sarakstīti kopā ar Kārli Mīlenbahu, ir mācību mērķiem paredzēti vai domāti plašākai sabiedrībai. „Latviešu gramatika” (1907) ir zinātniskā sistēmā izstrādāts aptverošs gramatikas apraksts (kā saka autori – plašāku aprindu vāja-dzībām) un tiek uzskatīta par pirmo normatīvo gramatiku latviešu valodā. J. Endzelīna un K. Mīlenbaha kopīgais darbs piedzīvo piecus izdevumus. J. Endzelīns tajā rakstījis skaņu un formu mācību (tātad arī par vārdu darināšanu, kas tiek aplūkota pie morfo-loģijas), bet K. Mīlenbahs rakstījis par sintaksi un mācību par pieturas zīmēm. Autori izmanto vēsturiski salīdzināmo metodi.

Kopumā „Latviešu gramatika” kļūst par pamatu tālākajā vārddarināšanas teorijas un prakses attīstībā. Vārddarināšana tajā apskatīta II nodaļā „Vārdu mācība” (morfolo-gija), kur rakstīts par vārdu atvasināšanu (šis termins arī ir jaunums, iepriekš – *vārdu celšanās*), locīšanu, nozīmi (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 29). Apakšnodaļa „Vārdu atvasināšana” ietver:

- 1) svarīgāko nominālo piedēķļu apskatu;
- 2) salikteņu apskatu (tai skaitā piedēķļu atvasinājumus).

Pirms tam dots īss vārda morfoloģiskā sastāva un atvasināšanas raksturojums. „Jaunus vārdus rada, ne vien saknei pievienojot piedēkļus, bet arī saliekot gatavus vārdus, piem., *bez-kauna*, *mež-sargs* u. c.” (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 33) Jaunus vārdus tātad *rada*, arī *darina*. Detalizēti aplūkoti nominālie piedēkļi, tradicionāli grupējot pēc kopīgā līdzskaņa (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 34–49). Tiek nosaukts piedēklis, uzskaitīts, kādas nozīmes vārdi ar to tiek darināti, no kādas vārdšķiras vārdiem un kādai vārda formai piedēkli pievieno. Apakšnodaļā minētas arī līdzīgas formas lietuviešu valodā, kā arī dažas formas, kas rakstos tiek lietotas nepareizi, piem., *galējs* – *galīgs* vietā, *pilngadējs* – *pilngadīgs* vietā (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 35). Šajā apskatā ir plašs atvasinājumu piemēru klāsts. Atsevišķi dots pēc nozīmes sakārtots piedēkļu pārskats.

Apakšnodaļā par salikteņiem vispirms atsevišķi apskatīti satiksmes vārdu, t. i., prievārdu, savienojumi ar lietvārdiem, īpašības un darbības vārdiem (mūsdienu gramatikās – atvasinājumi ar priedēkļiem), „tāpēc ka satiksmes vārdi šai gadījumā savā nozīmē līdzinās piedēkļiem” (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 50). Uzskaitīti šie savienojumi un to nozīmes. Tālāk analizētas salikteņu sastāvdaļas, proti, no kādām tie var sastāvēt, ja otra daļa ir darbības vārds, lietvārds, īpašības vārds, kā arī īsi raksturota salikteņu nozīme un forma.

Vārdu darināšana aplūkota arī 1907. gadā iznākušajā J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācībā”, kas ir viņu gramatikas īsāks pārstrādājums skolu vajadzībām (tā piedzīvojusi 13 izdevumus). Satura izkārtojums ļoti līdzīgs „Latviešu gramatikai”, bet vienkāršāks un konspektīvāks, kā jau skolēniem paredzētā izdevumā. II daļa arī ir „Vārdu mācība”, kas ietver „Vārdu atvasināšanu” (tātad svarīgākos piedēkļus un salikteņu darināšanu, pie kuriem pieder arī priedēkļu atvasinājumi), bet „Latviešu valodas mācībā”, kā raksta autori, „praktisku iemeslu dēļ” piedēkļa un galotnes savienojumu sauc par galotni (Endzelīns, Mīlenbahs 1927, 10).

Savukārt praktiski ieteikumi vārdu darināšanā (kuri vairāk aplūkoti raksta 2. nodaļā) un arī valodas kultūras jautājumos apskatīti, piem., Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs (proti, šo sēžu protokolos) 1933.–1942. gadā, izdevumā „Dažādas valodas kļūdas” (4. izd. 1932), arī izdevumos „Valodas prakses jautājumi” (1935, sakārtojis P. Ozoliņš, rediģējis J. Endzelīns), „Valodas un rakstības jautājumi” (1940, sakārtojusi V. Rūķe, rediģējis J. Endzelīns), arī rakstos periodikā – „Jaunu vārdu radītājiem” („Latvju Mēnešraksts”, 1943), „No vārdu dzīves” („Izglītības Mēnešraksts”, 1943), nedaudz arī rakstā „Valodnieka vērojumi” („Latvju Mēnešraksts”, 1942). Lai gan diviem no minētajiem izdevumiem sakārtotāji ir citi, tajos nepārprotami ir atspoguļoti J. Endzelīna uzskati, vietām pat vārds vārdā atkārtojas tāds pats formulējums kā J. Endzelīna atbildēs Valodniecības nodaļas sēžu protokolos, arī Valentīna Skujiņa (1972, 23) min, ka šajos izdevumos apkopotī sēžu atzinumi. Minētajos ar valodas praksi saistītajos izdevumos vārddarināšanas jautājumi parasti aplūkoti nodaļā „Galotnes un piedēkļi” (Endzelīns 1980a, 10).

2. Biežāk apspriestie vārddarināšanas jautājumi valodas prakses izdevumos

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs (J. Endzelīns vada Valodniecības nodaļu kopš 1916. gada) tiek spriests par svarīgiem valodas prakses un terminoloģijas jautājumiem, par dažādu vārdu izrunu, nozīmi un lietošanas sfēru (Skujiņa 1972, 18). 20. gs. 30. gados sēžu dalībnieki pārskata visu nozaru terminus, izvēlas piemērotākos no sinonīmiskiem, vajadzības gadījumā rada jaunus. Izskatot Valodniecības nodaļas sēžu protokolus, kas apkopoti izdevumā „Profesora J. Endzelīna atbildes” un ietver Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokolus no 1933. gada līdz 1942. gadam, var konstatēt, ka vairākiem ar vārdu darināšanu saistītiem jautājumiem J. Endzelīns pievērsis īpašu uzmanību, atkārtoti tos skaidrojot. Iespējams, ka šādi jautājumi uzdoti vairākkārt. Šie jautājumi saistīti ar J. Endzelīna ieguldījumu latviešu terminoloģijas tapšanā 20. gs. 20.–40. gados (Skujiņa 1972, 29).

Visbiežāk praktiskajos jautājumos grūti novilkt robežu starp jomām, uz ko tie attiecas, – vai skar vārddarināšanu, valodas kultūru vai terminoloģiju. Vārddarināšana praktiski vairāk saistīta ar terminoloģiju, jo jaunu vārdu darināšana visbiežāk notiek konkrētas vajadzības dēļ, ne velti šajā laika posmā (20. gs. 20.–30. gados, arī 40. gadu sākumā) tas ir ļoti aktuāli; tiek darināti dažādi termini latviešu valodā. Šajās sēdēs J. Endzelīns (VNSP, atsaucēs norādīts sēdes un aplūkotā jautājuma numurs) skaidrojis dažādu vārddarināšanas afiksu izmantošanu jaunu vārdu darināšanā, pievērsdams uzmanību dažu darinājumu atšķirībām semantikā, piem., substantīviem ar piedēkļiem *-īb-* un *-um-*, adjektīviem ar *-īg-* un *-isk-*, kā arī ar *-ēj-* un *-īg-* u. c.

J. Endzelīns arī darinājis (Ozoliņš 1972, 36; Skujiņa 1972, 32; 2002, 17) daudzus terminus vai ieteicis jaunus vārdus, viņaprāt, nepareizi darinātu vārdu vietā, piem., vārda *dzēšlapa* vietā labāk sacīt *sausēklis* (VNSP 358.3), vārda *priekšsēdētājs* vietā – *priekšsēdis* (VNSP 353.2.) u. c. Valodniecības nodaļas sēžu protokolos daudz apspriesti jautājumi par salikteņu darināšanu (piem., VNSP 334.4; 495.5 u. c.). Redzams, ka daudzreiz jautājums formulēts šādi – kā tulkot to vai citu vārdu no atbilstoša vārda (termina) vācu, krievu valodā –, tātad laikā, kad tiek aktīvi ieviesti dažādi termini latviešu valodā, bieži vien runa ir ne tikai par vārdu darināšanu, bet arī par tulkošanu. Piem., tiek spriests, kā tulkot vācu *Verlag*, krievu *издательство* – *izdevniecība*, *apgādiens* vai kā citādi –, un par labu atzīts jau pazīstamais vārds *apgāds* (VNSP 316.3). Daudzi apspriežamie jautājumi sākas ar vārdiem: „Vai pareizi darināti [...]”, pēc kā ir profesora J. Endzelīna atbilde. Daudzkārt spriests nevis par vārdu nepareizu darināšanu, bet gan par attiecīgā afiksa lietojuma kļūdu. Turpmākajās raksta nodaļās minēti daži biežāk apspriestie jautājumi.

2.1. Darinājumi ar *-īb-* un *-um-*, substantīvu piedēkļu semantikas atšķirības

Apspiežot valodas prakses jautājumus, J. Endzelīns bieži pievērs uzmanību darinājumiem ar piedēkļiem *-īb-* un *-um-*, to semantikas atšķirībām, ņemot vērā, ka *-um-* ir konkrētāks raksturs un šos darinājumus mēdz lietot, apzīmējot atsevišķu gadījumu

vai īslaicīgu stāvokli, bet *-īb-* parasti apzīmē pastāvīgu un aktīvu īpašību. Darinājumu ar *-īb-* un *-um-* atšķirībām veltīti vairāki sēžu protokolu jautājumi, sk. (1) un (2) piemēru:

- (1) *Savā nozīmē šķirami vārdi pareizums un pareizība. Par pareizumu* (v. [vācu – aut.] richtig sein) *runājam, apsverot kādas darbības rezultātu, vai tā veikta pareizi* (piem., *par šā rakstījuma pareizumu nav jāšaubās*). *Pareizība* (v. Richtigkeit) *turpretim ir vairāk abstrakts nojēgums un apzīmē kāda lietas sastāva pastāvīgu, negrozīgu un konstitutīvu elementu* (piem., *katra atzinuma formālai uzbūvei nepieciešama pareizība*). *Līdzīgi nozīmē šķirami arī patiesums un patiesība*. (VNSP 401.5)
- (2) *Nepareizi ir runāt par iedzīvotāju biežību* („Jaunākajās Ziņās”), *ūdens cietību*. *Substantīvi ar piedēkli -ība parasti apzīmē pastāvīgu un aktīvu īpašību. Kā runājam par koka resnumu, augstumu, tā jārūnā arī par iedzīvotāju biežumu, ūdens cietumu*. (VNSP 458.1)

Arī J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā” (1951, 333) lasāms, ka lietvārdus ar *-ums* var atvasināt no katra adjektīva, tādējādi darinot abstrakta jēguma apzīmējumu, – ar to atšķiras *-ums* no *-ība*, kas apzīmē substantīva veidā daudz maz pastāvīgas un aktīvas dzīvu radījumu īpašības un tāpēc vien jau nav darināms no visiem adjektīviem. Turpretim atvasinājumi ar *-ums* apzīmē vispirms tikai adjektīva jēguma substantivējumu, sal., piem., (kāda priekšmeta) *cietums* blakus (cilvēka) *cietība*, *tūrums* ‘das Reinsein’ blakus *tīrība* ‘Reinlichkeit’. Atvasinājumi ar *-ums* var ar laiku iegūt gluži konkrētu nozīmi, kā *cietums*, *tūrums*, piem.:

- (3) „Rītā” šāds teikums: „*Visi saprata stāvokļa nopietnību*.” *Nopietnība te neapzīmē dzīva radījuma pastāvīgu un aktīvu īpašību, tādēļ var runāt tikai par stāvokļa nopietnumu*. (VNSP 465.3)

Šādos un citos līdzīgos piemēros mūsdienās bieži vien netiek ievērotas šādas semantiskās atšķirības. Lai gan substantīvi ar *-īb-* apzīmē vairāk vispārīgu īpašību, pazīmi, bet atvasinājumiem ar *-um-* ir konkrētāks raksturs (Baltiņa 1976, 120–121), piedēkļu *-um-* un *-īb-* nozīme bieži vien netiek šķirta (Porīte 1973, 72). Maija Baltiņa (1976, 122) raksta, ka no viena un tā paša adjektīva celma darinātie atvasinājumi ar izskaņām *-ums* un *-ība* bieži vien tiek iesaistīti līdzīgos kontekstos. Semantiskās nianšes grūti uztveramas, piem., atvasinājumiem *nozīmība*, *nozīmīgums*; *domība*, *domīgums*; *savdabība*, *savdabīgums*. M. Baltiņa (1976, 125) uzskata, ka minētie atvasinājumi ir „semantiski satuvinājušies vārddarināšanas celma un izskaņu kopīgo leksiskā gramatisko īpašību mijiedarbes rezultātā”, it īpaši tas skar abstraktu jēdzienu nosaukumu darināšanu. Protams, tas neattiecas uz gadījumiem, kad atvasinājums jau ļoti sen valodā ir ieguvis konkrētu nozīmi, kā tas ir vārdam *labība* (Endzelīns 1951, 392). Tāpēc interesi izraisījusi kāda J. Endzelīna atbilde, kurā minēts vārds *labība*. Ievērojot to, ka atvasinājums ar *-ība* no adjektīva *labs* ieguvis speciālu (konkrētu) nozīmi, J. Endzelīns ierosina, ka blakus atvasinājumam *labums* (v. ‘das Gute’) darināms jaunvārds *labestība* (v. ‘die Güte’) (pēc *mīlestības* un *žēlastības* parauga), jo:

- (4) [...] vārds **labība**, ko atrodam Manceļa rakstos, vai **labata** – nav ieteicami. (VNSP 348.5)

J. Endzelīns vairākkārt atsauca (Endzelīns, Ozoliņš 1935; Endzelīns, Rūķe 1940) uz Georgu Manceli, ka viņam esot vārds *labība* ‘labums’ šādā īpašības nozīmē, kas šķiet dīvaini, jo, pētot darinājumus G. Manceļa tekstos (Frīdenberga 2016a, 75), zināms, ka viņš vārdu *labība* lietojis konkrētā, mums zināmajā nozīmē, turklāt tas ne reizi vien šādā nozīmē minēts gan vārdnīcā „Lettus” (Manc1638_L, 75B₆; 105B₂₁), gan „Phraseologia Lettica”, kur ir, piem., vārdu savienojums *labības tārps* (Manc1638_PhL, 293₂₁), gan arī vārds daudz lietots Manceļa sprediķos. Arī Daina Zemzare (1961, 25) min tādus konkrētus darinājumus ar *-ība* kā *labība*, *barība*, rakstot, ka konkrēta nozīme šiem vārdiem bijusi jau G. Manceļa laikā. Lai pārbaudītu, kāpēc J. Endzelīns min šādu piemēru, nācās veikt atkāpi uz senākiem rakstiem. Izrādās, ka G. Mancelim tiešām ir šāds teksts – 1631. gada „Lettisch Vade mecum” izdevumā un arī dziesmu grāmatā:

- (5) *Tohß Jßalkufchus peepillda tas arr **Labbibu** / vnd attftay tohs Baggatus tuckfchus.* (Manc1631_LVM, 218₁)

Mūsdienu Bībeles tulkojumā šajā vietā ir: *Izsalkušos viņš piepildījis ar labumiem, un bagātos viņš aizraidījis tukšā* (Bībele 2012, Lk 1:53), savukārt salīdzinājumam Lutera Bībelē vācu valodā: *Die Hungrigen füllen er mit **Gütern** und läßt die Reichen leer* ‘Izsalkušos piepildīja viņš ar labumiem un atstāja bagātos tukšā’ (Luther 1545, Lk 1:53).

Tātad tiešām vārdu *labība* šajā tekstā varētu skaidrot kā ‘labumi’. „Lettisch Vade mecum”, proti, pirmā latviešu luterāņu rokasgrāmata, ir avots, kuru G. Mancelis nav pats tulkojis, bet gan pārlabojis un papildinājis agrāko izdevumu (Šiško et al. 1999, 44). Tādējādi rodas jautājums, no kurienes viņš šo tekstu ir pārņēmis. Izrādās, vārds *labība* šādā nozīmē parādās 1615. gada Vidzemes luterāņu dziesmu grāmatā (lai gan jāteic, ka arī šajā avotā *labība* citur lietota konkrētā, mūsdienās zināmajā nozīmē, piem., Ps1615, 51₁). Piem.,

- (6) *Tös ißalektes pepulde tas ar **labbibe** / Vnnde atfta tos Baggates tuckfche.* (Ps1615, 79₁₁)

Jāuzsver, ka šis varētu būt agrākais vārda *labība* lietojums senajos rakstos, interesanti ir tas, ka 16. gs. beigu tekstos šajā kontekstā ir lietots vārds *padoms*. Tā ka šo abu vārdu semantika un lietojums senajos tekstos prasa turpmākus pētījumus.

Lai gan vispār senajos tekstos ir raksturīgs vārdarināšanas piedēkļu paralēlisms, kā arī atvasinājumi ar *-īb-* un *-um-* dažkārt tiek lietoti kā sinonīmi (Frīdenberga 2016b, 10), tomēr tā lielākoties nemēdz būt, ja atvasinājumam valodā jau ir nostiprinājusies konkrēta nozīme. Šai gadījumā skaidrs, ka G. Mancelis šeit vārdu *labība* ‘labums’ pārņēmis no agrākā avota. Bet G. Manceļa „attaisnojumam” piemērs no „Zālamana pamācībām”, kuras viņš savukārt tulko pats un izdod kopā ar vārdnīcu, te uzskatāmi blakus parādās vārdi *labība* un *labums* ar atšķirīgām nozīmēm.

- (7) 27. *Kaß **Labbibu** patturr / tam lahd tee Łaudis / bett fwehtifchanna nahk par to / kaß pahdohd.*
28. *Kaß **labbumu** meckleh / tam noteek labb / bett kaß pehtz Nhelaimes dßän-nahß / tam taß notiech.* (Manc1637_Sal, 36₁)

Mūsdienu Bībeles tulkojumā šie panti attiecīgi skan: *Kas labību ietur, to tauta lād, bet svētība tam, kas apcirkņus atver. Kas lūko uz labu, tas sagaidīs atzinību, kas meklē ļaunu, to dabūs.* (Bībele 2012, Sak 11: 26–27)

Jāuzsver, ka arī literatūrā (Fraenkel 1962, 327) minēta vārda *labība* senākā nozīme ‘labums’, ko salīdzina ar liet. apv. *labýba* ‘manta, bagātība, labumi’, līdzīga vārda nozīmes attīstība bijusi arī dažās citās valodās, piem., poļu *zboże* ‘labība’ senāk ‘manta, īpašums, bagātība’ (Fraenkel 1962, 327).

Valodniecības nodaļas sēdēs tiek apspriesti arī citi substantīvu piedēkļi, piem., *-ēj-* un *-āj-*, *-um-* un *-šan-*, par ko J. Endzelīns norāda, ka šiem piedēkļiem katram sava nozīme un tos nedrīkst patvaļīgi likt vienu otra vietā. Piem., valodnieks uzsver (Endzelīns, Rūķe 1940, 9), ka pēc nozīmes jāšķir arī substantīvi ar piedēkļiem *-ēj-* un *-āj-* (8).

- (8) *Pēc nozīmes jāšķir: dzērējs (kas pašreiz dzer) un dzērājs (kas aizvien mēdz dzert), ēdējs (kas pašreiz ēd) un ēdājs (=1) kas mēdz daudz ēst, 2) kāda kaite). Pareizi jārunā par cilvēku ēdāju (kanibalu), nevis cilvēku ēdēju.* (VNSP 370.3)

Lai gan arī mūsdienu vārdnīcās tiek norādītas šo atvasinājumu semantiskās atšķirības, Anna Vulāne (2013, 224) min, ka valodas lietotāju apziņā šis nozīmes šķīrums arvien vairāk izbāl, arī jaunākajā latviešu valodas gramatikā „Latvian Grammar” teikts, ka mūsdienu latviešu valodā semantiskās atšķirības starp piedēkļiem *-ēj-* un *-āj-* lielā mērā izzudušas (Kalnača, Lokmane 2021, 131).

2.2. Adjektīvu ar *-ēj-* un *-īg-*, *-īg-* un *-isk-* darināšana un semantika

Vēl viens raksturīgs ar vārdu darināšanu saistīts jautājums, kam J. Endzelīns valodas prakses izdevumos (VNSP; Endzelīns, Ozoliņš 1935; Endzelīns, Rūķe 1940) daudz pievērs uzmanību, ir adjektīvu piedēkļi.

Pirmkārt, tiek spriests par to, vai attiecīgie adjektīvi ir pareizi darināti, piem., vai tie darināti no pareizā verba celma:

- (9) „*Studentā*” nepareizi darināts adjektīvs **aizrautīgs** (**aizrautīgs** romāns). Adjektīvus ar **-īgs** darina no verbu pagātnes celma (**paļauties – paļāvīgs**); tā no verba **aizrauties** adj. var skanēt tikai **aizrāvīgs**. Adjektīvs **aizrautīgs** laikam darināts blakus substantīvam **aizrautība**, jo substantīviem ar **-ība** bieži blakus adjektīvi ar **-īgs**. **Aizrautība** nozīmes ziņā neatbilst substantīviem ar **-ība**, tādēļ der lietāt substantīvu **aizraušanās**. (VNSP 463.5)
- (10) *No nervu vārda varētu darināt adj. nervīgs (leišu nervingas) kā prāts – prāfīgs.* (VNSP 469.5)

Arī savos zinātniski pētnieciskajos darbos, piem., aprakstot baltu valodu fonētisko un gramatisko sistēmu, J. Endzelīns (1948, 101) uzsver, ka atvasinājumi ar *-īgs* no vārdiem darināmi no pagātnes celma, minot, ka „atvasinājumi no vārdiem (latviešu valodā palaiķam no pagātnes celma) izteic tieksmi vai spēju veikt atbilstošā verba apzīmēto darbību”.

Otrkārt, J. Endzelīns pievērsis lielu uzmanību atvasināto adjektīvu semantikai (piem., VNSP 385.4; 385.5; 479.3), bieži sēžu protokolos ir aizrādījumi par adjektīvu ar *-ēj-* un *-īg-*, *-īg-* un *-isk-* atšķirīgo semantiku un attiecīgi ieteicamo lietojumu, proti, nozīmju diferencēšanu – adjektīviem ar *-ēj-* ir vairāk konkrēta, ar *-īg-* – abstrakta nozīme; ar *-īg-* atvasinātie adjektīvi apzīmē īpašību, bet ar *-isk-* – piederību, piem.:

- (11) *Tā kā adjektīviem, kas beidzas ar -ējs, ir vairāk konkrēta nozīme, bet ar -īgs abstrakta daba, tad pareizi ir runāt par zivs vispārīgo (ne vispārējo) raksturojumu.* (VNSP 379.4)
- (12) *Adjektīviem dabīgs un dabisks katram sava nozīmes nianse, jo ar piedēkli -īga atvasinātie adjektīvi norāda, ka priekšmetam piemīt kā īpašība pamatvārda nojēgums: dabīgs – kam laba daba (v. gutgeart); turpretim ar -iska atvasinātie adjektīvi apzīmē piederību, piemēribu: dabisks – kas nāk no dabas, ir dabai piemērots (v. natürlich, naturgemäss); tāpēc tāds izteiciens kā „Valmieras dabiskais ūdens” ir pareizs.* (VNSP 493.1)

J. Endzelīns (1980b, 398) raksta, ka adjektīvi ar *-īgs* esot modē, bet ne visi tie ir attaisnojami. Dažreiz to vietā būtu liekams adjektīvs ar *-isks*. Piem., viņš min konkrētu kontekstu, kad *svētdienīgs* vietā labāk derētu *svētdienisks*, *svešniecīgs* vietā – *svešniecisks*. Citur būtu vietā adjektīvs ar *-ējs*, piem., *šodienīgs* vietā – *šodienējs*. J. Endzelīns (1980b, 398) sniedz labi zināmo piemēru, ka *ilggadīgs* var būt stāds, bet darba biedri var būt tikai *ilggadēji*. Mūsdienās valodas lietojumā atvasinātie adjektīvi ar piedēkļiem *-īg-* un *-isk-* bieži vien netiek šķirti, Inta Urbanoviča (2011, 124, 133) savā promocijas darbā norāda – mūsdienu latviešu valodas teksta korpusa (tīmeklis-1.0, Urbanoviča 2011, 7) materiāli apliecina, ka adjektīvi ar *-īg-* un *-isk-*, pa daļai arī *-īg-* un *-ēj-*, valodas praksē ir grūti diferencējami un bieži tiek lietoti kā varianti. Šo atvasinājumu semantika valodas kultūrā bieži apspriesta, dažkārt viedokļi arī atšķiras (Urbanoviča 2011, 118), bet par iepriekšminēto atvasinājumu *ilggadējs*, *ilggadīgs* šķīrumu, šķiet, domstarpību nav.

Treškārt, runājot par adjektīvu darināšanu, J. Endzelīns (VNSP; Endzelīns, Ozoliņš 1935) pievērs lielu uzmanību valodas ekonomijai un daudzkārt iesaka lietot īsāku atvasinājuma variantu, ja lietojumā pastāv varianti. Piem., *literārs*, nevis *literārīks*, *muzikāls*, nevis *muzikālīks* (Endzelīns, Ozoliņš 1935, 52), kā arī *humorīks*, nevis *humoristīks* (VNSP 388.8), sakot, ka atvasinājums ar vienu piedēkli ir ērtāks. J. Endzelīns (13) iesaka citvalodu cilmes adjektīvus darināt ar vienu piedēkli, tāpat kā latviskas cilmes adjektīvus (tātad pēc analogijas), piem.:

- (13) *Ar piedēkli -iska var atvasināt adjektīvu arī no adjektīviem, piem.: liels – lielīks, garens – garenišķs, zems – zemīks. Pēc šo vārdu parauga varam darināt adj. arī no svešvārdiem ar īsākām galotnēm: reāls – reālišķs (ne reālistīks), ideāls – ideālišķs (ne ideālistīks).* (VNSP 384.16)

Tamāra Porīte (1973, 73), uzsverot valodas ekonomijas nozīmi literāro normu attīstībā, min, ka no vienādas nozīmes garāka vai īsāka atvasinājuma variantiem parasti pārsvaru gūst īsākais.

2.3. Atvasinājumi ar piedēkli *-kl-* un tā variantiem

Mūsdienās piedēklis *-kl-* pieder pie neproduktīviem derivatīvajiem līdzekļiem (Vulāne 2013, 235). Atvasinājumus, kas lielākoties ir verbu motivēti, mūsdienu latviešu valodā darina no piedēkļa *-kl-* un tā variantiem *-ekl-*, *-okl-* (Kalnača, Lokmane 2021, 133–144). J. Endzelīnam piedēklis *-kl-* ir iecienīts substantīvu vārddarināšanas afikss (piem., Endzelīns 1980b; Endzelīns, Rūķe 1940). Ļoti daudzos gadījumos J. Endzelīns mēģina ieteikt piedēkli *-kl-* vai tā paplašinātos variantus dažādu terminu darināšanā, bet laikam tas nav pārāk izdevies, nereti nojaušams, ka arī sēdes dalībnieki neatbalsta šādus ierosinājumus. Daži J. Endzelīna ierosinājumi:

- (14) *Ateljē* vārda vietā, kas ir bez latviskas galotnes, varētu lietāt vārdu *dirbīkla* (sal. ar lš. [leišu – aut.] *dirbyklā* un Priekulē pazīstamo verbu *pidirbt = pietaisīt*). (VNSP 358.2)
- (15) *Nelāgi* darinātā *dzēšlapas* vārda vietā der lietāt vārdu *sausēklis*, jo pazīstams ir verbs *sausēt*, bet *Alūksnē* arī substantīvs *sausēklis*. (VNSP 358.4)
- (16) *Nelatviskās rensteles* (v. Rinnstein) vietā prof. Endzelīns ieteic vārdu *notekle*, kas darināts ar piedēkli *-l-* un atgādina daudz citus rīku nosaukumus ar piedēkli *-ekl-*... [Seko piezīme, ka ar *notekles* vārdu visi nav mierā.] (VNSP 402.3)

Kaut arī šie piedēkļi sastopami daudzos senos rīku nosaukumos un citos lietotajam vārdos, kā norāda Mērija Saule-Sleine (1972, 12): „Sabiedrisku atsaucību nav guvuši, piem., daudzi J. Endzelīna ieteiktie lietvārdu atvasinājumi ar sensenu piedēkli, kurā ietilpst skaņu kopa *-kl-* (izskaņās *-kls*, *-klis*, *-kla*, *-kle*, *-eklis*, *-ēklis*, *-īklis*, *-īkle*, *-oklis*, *-uoklis*). Jādomā, tāpēc, ka šis piedēklis piešķir atvasinājumam senisku nokrāsu un nav arī visai labskanīgs.”

Viens no jautājumiem, kam J. Endzelīns atkārtoti pievērsis uzmanību ar valodas prakses jautājumiem saistītos izdevumos (VNSP; Endzelīns, Rūķe 1940; Endzelīns 1980a), ir salikteņu darināšana. J. Endzelīns uzskata, ka latviešu valodā nav ieteicams darināt salikteņus, kam pirmajā daļā ir verba sakne, bet otrajā – substantīvs (izņemot, piem., *grozgalvis*) (Endzelīns, Rūķe 1940, 13). J. Endzelīns (1980b, 399) norāda, ka, latviskojot kādas citas valodas salikteņus, bieži vien tulko abas daļas, pie tam nereti pret latviešu valodas garu ar darbības vārdu celmu pirmajā daļā. Šo salikteņu vietā J. Endzelīns (1980b, 399) iesaka tieši dažādus darinājumus ar *-kl-*, piem., salikteņu *raidstacija*, *sprāgstviela*, *dzēšlapa* vietā J. Endzelīns iesaka – *raidīkla*, *spridzeklis*, *sausēklis*, piem.:

- (17) *Latviešu valodā nevar apvienot saliktenī verba sakni ar substantīvu. Nepareizi salikteņi ir raidstacija* (radiofona programmās) un *lejkanna* („Rītā”). *To vietā var likt atvasinājumus ar -īkla*, kas apzīmē rīkus un vietu, kur var ko darīt: 1) *raidīkla* (kā *ganīkla*), 2) *laisīkla* (kā *kulsīkla*, *mīstīkla*), *laisteklis*, *laisīklis* jeb *laistīkle*. (VNSP 408.3)
- (18) *Nepareizi* darināts saliktenis ir *saistviela* (P. Arends, *Latviešu aizvēstures materiāli II*); tā vietā ieteicams *saisteklis* jeb *saistīkla*. (VNSP 413.3)

Arī šajos atvasinājumos ar *-kl-* J. Endzelīns pievērsis uzmanību tam, kāds motivētātvārds ir darinājuma pamatā, tātad – vai vārds darināts pareizi.

- (19) *K. Ieviņš darinājis jaunvārdu **griezīklas** („Jaunākajās Ziņās”) **dzirkļu** nozīmē; tāds vārds neiespējams; **griezīklas** varētu būt darinātas no verba **griezīt** (kā **adīt** – **adīklis**, **ganīt** – **ganīklas**, **mīstīt** – **mīstīklas**), ne **griezt**; no **griezt** varētu darināt substantīvu **griezēklas**.” (VNSP 444.1)*

V. Skujiņa (2002, 85), aprakstot latviešu terminoloģijas izstrādes principus, min piedēkļus ar *-kl-* kā literārajā valodā mazāk produktīvus vai neproduktīvus, kas tiek izmantoti jaunu terminu veidošanā (*-ekl-*: *dzineklis*, *-īkl-*: *vadīkla*). Latviešu valodas tīmekļa korpusā (Tīmeklis2020) no atvasinājumiem ar *-kl-* bieži sastopams minētais termins *vadīkla*, bet visbiežāk lietotais atvasinājums ar šo piedēkli ir vārds *tīmeklis*, kas gan nav jauns darinājums, bet ieguvis jaunu nozīmi kā informātikas jomas termins. Tīmekļa korpusā raksturīgi arī atvasinājumi ar *-kl-*, piem., *valdīkla*, *rakstīklis*, kam ir sarunvalodas stila raksturs, piem., .. *nekāds ārkārtīgi svarīgais tas DVD rakstīklis kopējā datora komplektā nav* .. (Tīmeklis2020).

2.4. J. Endzelīna uzskati par dažu salikteņu modeļu darināšanu

Vēl viens jautājums, kas bieži parādās gan sēžu protokolos, gan citos ar valodas praksi saistītos avotos, ir salikteņu darināšana. Protams, salikteņi ir ļoti parocīgi terminu darināšanai, un J. Endzelīns arī ieteicis daudzus šādus terminus, piem., *skābcietīgs* (VNSP 437.1), *dzīvniekkopība* (VNSP (529.) 11.1), *ziedkātiņš*, *sakņaugš* (VNSP (521.) 3.20), iestādamies tikai pret nelatviskiem darinājumiem, kas darināti pēc vācu valodas parauga. Kā jau iepriekš minēts raksta 2.3. nodaļā, J. Endzelīns (1980a, 40) uzskata, ka latviešu valodai neatbilstoši ir tādi salikteņi kā *dzenspēks*, *kuļmašīna*, *šujmašīna*. Vācu valodā var verba sakni un pēc tā esošu substantīvu savienot saliktenī, bet latviešu valodā šāds darinājums neesot vēlams. Tāpēc ieteicamāk – *dzenamspēks* jeb *dzinējspēks*, *kuļammašīna*, *šujammašīna*, piem.:

- (20) *Nepieļaujams saliktenis latviešu valodā ir **dzenskrūve** (lietots „Rītā”); verba sakni ar substantīvu saliktenī nevar apvienot. **Dzenskrūves** vietā ieteicams saliktenis **dzinējskrūve**. (VNSP 406.5)*
- (21) *Tāda veida salikteņi kā **celtspēja**, **darītgrība** latviešu valodā nav parasti, un no tiem jāizvairās. Ir gan pazīstams un jau pierasts saliktenis **ēstgrība**, bet tas ir samērā jauna cēluma un neder par paraugu turpmākiem darinājumiem. Labojot minētos salikteņus (**celtspēja**, **darītgrība**), varam teikt: **grība darīt**, **spēja celt**. (VNSP 495.5)*

Otrs salikteņu tips, kuru J. Endzelīns (1980a, 40) neatzīst, ir adjektīvi, kuriem pirmajā daļā ir substantīvs, kā *sniegbalts*, *debeszils*, *līķabāls*, *ledusauksts* u. c. Valodnieks uzskata, ka šie ir latviešu valodā nevēlami ģermānismi, kas darināti pēc vācu salikteņu parauga, jo vācu valodā var gandrīz katru adjektīvu savienot saliktenī ar iepriekšēju substantīvu, bet latviešu valodā tā nav parasts. J. Endzelīns (1980a, 40) iesaka latviski teikt, ka seja ir *bāla kā līķis* jeb *līķa bālumā*. Vai izteikties īsāk – piem., nevis *ledusauksts*, bet *ledainas* vai *ledojas* rokas.

Kā jau minēts 2.2 nodaļā, aplūkojot darinājumus ar piedēkli *-kl-*, J. Endzelīns iebilst arī pret tādu salikteņu darināšanu, kuriem pirmajā daļā ir adjektīvs, bet otrajā verbs, piem.:

- (22) *Tādi salikteni, kur pirmajā daļā adjektīvs, bet otrajā verbs, piem., **daiļrunāt, svētrunāt**, pareizā valodā nav lietājami. Iespējami gan tādi salikteni, kur pirmās daļas adjektīvam pievienots substantīvs, piem., **svētruna, daiļruna, daiļdarbi**. Tāpat nav mums verba **dievkalpot**, bet ir substantīvs **dievkalpojums**. (VNSP 403.17)*

Mūsdienu latviešu valodā terminoloģijā ir daudz saliktenīterminu ar verba celmu pirmajā komponentā, kā *pildspalva, raidluga* (Skujiņa 1972, 28), arī tādi salikti adjektīvi kā *sniegbalts, debeszils* tiek aktīvi lietoti, turklāt šis modelis tiek izmantots terminu darināšanā, piem., *ķieģeļsarkans, pienbalts, olīvzaļš*. Jau 20. gs. 70. gados Emīlija Soida (1975, 150) ir rakstījusi: kaut arī šis saliktu adjektīvu darināšanas modelis nav latvisks, bet aizgūts no vācu valodas, tomēr aizgūtais vārddarināšanas modelis kļuvis par legalizētu latviešu valodas vārddarināšanas sistēmas sastāvdaļu. Aizgūtā modeļa produktīvumu un popularitāti valodas praksē varēja veicināt gan runātāju tendence saīsināt tekstu, pazīmes izteikšanai veidotās konstrukcijas aizstājot ar vienu vārdu, gan arī tas, ka aizgūtais modelis bijis piemērots latviešu valodas iekšējās attīstības tendences realizēšanai. Mūsdienās dažādi saliktenīdarinājumi terminoloģijā ir īpaši produktīvi (Skujiņa 2002, 88), arī tādi, kurus J. Endzelīns savulaik ieteicis neizmanto, salikteni iespējas tiek aktīvi izmantotas okazionālismu, jaunvārdu darināšanā, piem., publicistikā, daiļliteratūrā (Vulāne 2013, 249). Dažādi salikteni modeļi kā mūsdienu latviešu valodai raksturīgi, piem., *aveņsarkans, dziedātgrība*, minēti arī latviešu valodas gramatikā „Latvian Grammar” (Kalnača, Lokmane 2021, 69–72).

3. J. Endzelīna uzskati par vārdu darināšanas principiem

Izskatot J. Endzelīna atbildes uz uzdotajiem valodas prakses jautājumiem un šo atbilžu pamatojumu un skaidrojumu, izceļami daži principi, pēc kuriem J. Endzelīns ir ieteicis kādu vārdu darināšanu vai konkrētu darinājumu lietojumu.

3.1. Formu un konstrukciju senums, salīdzinājums ar lietuviešu valodu

Bieži vien J. Endzelīns (piem., VNSP 337.6; 358.2), izsakot viedokli par kāda darinājuma pareizību vai lietojumu, skaidrojis tā atbilstību ar vārda cilmi, piem., iesakot tādu darinājumu vai formu, kas līdzīga lietuviešu valodā lietotajai vai arī atbilst senākai valodas formai. Tātad viens no J. Endzelīna kritērijiem ir formu un konstrukciju senums. No vairākiem vienādas nozīmes formas vai konstrukcijas variantiem kā biežāk lietojamu viņš parasti ieteicis cilmes ziņā vecāko variantu, kam pamatojums bija atrodams vai nu dzīvās tautas valodas, vai latviešu valodas vēstures faktors (Porīte 1973, 71). Tas redzams vairākos Valodniecības nodaļas sēdēs apspriestos jautājumos, piem.:

- (23) *Kā tulkot vācu **die Wirksamkeit**? Atbilde: vārds **iedarbība** neder; jo latviešiem nav verba **iedarboties**. Var lietāt Terminoloģijas komisijas pēc leišu valodas parauga darināto vārdu **iedirbība**, bet par vislabāko jāatzīst vārds **iedirbe**. (VNSP 337.10)*

- (24) [..] „*Jaunākajās Ziņās*” ar skursteņa nozīmi lietāts jaunvārds **dūmenis**. No formas viedokļa pret **dūmeņa** vārdu nav ko iebilst, atgādina leišu adj. ar **-inis** (‘kam sakars ar dūmiem’), un šāda adj. substantīvizējums var apzīmēt „dūmu vadu”. (VNSP 471.4) [Acīmredzot te domāts lie. *dūminis* ‘dūmu-’.]
- (25) *Latviešu valodā ir gan substantīvs īpatnis indivīda nozīmē, bet nav adjektīva īpatns. Kā leišu platis ir latviski plats, plašs, tā arī adjektīvs, kas leišu valodā skan ypatis, ir latviski īpats, īpašs.* [..] (VNSP 377.1)

Šī kritērija svarīgumu apliecina J. Endzelīna (1980c, 372) vārdi: „Bagātināt varam savu rakstu valodu arī aizgūdami trūkstošos vārdus no izloksnēm un no leišu vai senprūšu valodas vai paši tos darinādami.”

Par saiknes nozīmību ar otru dzīvo baltu valodu liecina arī valodnieka teiktais, kas attiecas uz terminoloģiju: „Jānožēlo, ka radot zinātnisko terminoloģiju leiši un latvieši nav savā starpā sazinājušies un saskaņojušies; būtu bijis iespējams radīt lielu skaitu abām tautām kopēju terminu.” (Endzelīns 1980c, 373)

3.2. Latviešu valodas tradīcija, lietotās likumības, analogija

Vārdu darināšanas pareizību vai lietojumu J. Endzelīns (piem., VNSP 400.10; 487.1) pamatojis arī ar tradicionāli latviešu valodā lietotajām likumībām. Svarīgi ir tas, kuri ir latviešu valodai raksturīgi darinājumi un kuri nav, – darinot jaunus vārdus, jāņem vērā darināšanas tradīcija, kā arī darinājumu lietojuma tradīcija un izplatība.

Kā šo principu formulējis pats J. Endzelīns (1980c, 373): „Pašiem darinot vārdus derētu rīkoties saskaņā ar latviešu valodas tieksmēm.” Piem.:

- (26) *No verba virt (tag. verdu, pag. viru) ar -ums atvasinātais substantīvs izvirums nav aizstājams ar vārdu izverdums („Jaunākajās Ziņās” rakstīts par jūtu izverdumiem), jo var izlikties darināts no tagadnes celma. Literārā valodā ieteicama forma izvirdums, kas atvasināta no izloksnēs sastopamā verba virt – verdu – virdu pagātnes celma.* (VNSP 434.3)

Kā jau minēts 2.2. nodaļā, J. Endzelīnam ļoti svarīgs ir analogijas princips, proti, valodnieks uzskata – ja latviešu valodā jau ir kāds paraugs (vai ja šāds paraugs tiks atrasts!), tad pēc analogijas iespējams šādus darinājumus pēc jau zināmiem vārd darināšanas modeļiem radīt, piem.:

- (27) *Vai pareizi sacīt uzskate (uzskatāmības nozīmē)? Atb.: jaunākā laikā ir radīts vārds apskate, analogi tam var būt arī uzskate, kas jāatzīst par labu vārdu.* (VNSP 356.3)
- (28) *Vai pareizi darināts verbs nuometņuo (Jaunākajās Ziņās” nometņotāji)? Kamēr nav atrasts vecs, labs paraugs, kur ar līdzīgu nozīmi būtu darināti šādi verbi no substantīviem, tikmēr šāds darinājums nav ieteicams.* (VNSP 472.3)
- (29) *Īsa stāstiņa nozīmē var lietāt jaunvārdu pastāsts, kas darināts līdzīgi tādiem subst. kā pabēzīšs, paeglis.* (VNSP 399.14)

J. Endzelīns atzina jaunvārdus, kas ir atvasināti atbilstoši latviešu valodas struktūras likumībām, piem.:

- (30) **Zēnība** („Rītā” [..]) – *pareizi darināts vārds (zēns – zēnība kā bērns – bērniņa, draugs – draudzība)*. (VNSP 411.2)
- (31) *Pareizi darināti vārdi vāktuve, savāktuve, t. i., vieta, kur ko vāc, savāc.* (VNSP 450.10)

Daudzos ar vārdu darināšanu saistītos jautājumos J. Endzelīnam bijusi konsekventa nostāja, vismaz valodas praksei veltītajos izdevumos (VNSP; Endzelīns 1980b), piem., par latviešu valodai neatbilstošiem viņš uzskatījis darinājumus ar *-nīca*, rakstot, ka *-nīca* aizgūta no krievu valodas (Endzelīns 1951, 363), un sakot, ka „[...] *slimnīcas, vārdnīcas* u. c. vairs laikam nespētum izskaust, bet vismaz jaunus vārdus ar šo piedēkli nederētu atvasināt” (Endzelīns 1980b, 397). Piem.,

- (32) *Piedēklis -nīca nāk no kr. [krievu – aut.] valodas un nav latviešu valodā sevišķi iecienīts. Ar šo piedēkli atvasina no subst. priekšmetu nosaukumus (vārdnīca, lemesnīca) un tikai retumis arī no adj. (piem., slimnīca), bet ne no verbiem; tāpēc tāds vārds kā ēdnīca (BZ) skan neparasti un nav atzīstams par derīgu. Ēdamā nama (ēdamās vietas) apzīmēšanai der v. ēstuve.* (VNSP 496.2)
- (33) „Rītā” minēts **dziednīcas** vārds sanātorijas nozīmē. *Bet piedēklis -nīcā- ir kaut kas krievisks; bez tam šis vārds pārprotams un to var uztvert kā apzīmējumu vietai, kur dzied. Drīzāk varētu šā dziednīcas vārda vietā likt jaunvārdu dziedētava, lai gan nav ieteicams bez vajadzības darināt jaunus vārdus.* (VNSP 395.1)

V. Skujiņa (2002, 85) piedēkli *-nīc-* min pie mazāk produktīvajiem vai neproduktīvajiem jaunu terminu darināšanā, kā piemēru dodot mazāk zināmu terminu *tabelnīca*, tomēr šķiet, ka šis piedēklis vairāk sastopams bioloģijas jomas terminos, piem., *putekšņīca, auglenīca, gliemežnīca*, kā arī jaunākā darinājumā *domnīca*, pēdējā laikā sastopams arī vārds *iesalnīca*, kas gan nav jauns darinājums, bet senāks vārds, kura lietojums aktualizējies (Tīmeklis2020).

3.3. Citi J. Endzelīna formulētie jaunu vārdu darināšanas principi

Vairāki J. Endzelīna paša formulēti jaunu vārdu darināšanas principi parādās tieši rakstos periodikā, kuri ir uzrakstīti konkrētā laika posmā, proti, 1942.–1943. gadā. It īpaši rakstā „Jaunu vārdu radītājiem” („Latvju Mēnešraksts”), kas veltīts tieši šiem jautājumiem, nedaudz arī abos pārējos rakstos – „Valodnieka vērojumi” un „No vārdu dzīves”. Būtībā šajos rakstos formulēti daži principi –, piem., ka rakstu valodu var bagātināt, aizgūstot vārdus no latviešu valodas izloksnēm un no abām pārējām baltu valodām (Endzelīns 1980c, 372–373), savukārt, darinot jaunus vārdus, jāņem vērā atvasinājuma darināšanas likumības, proti, no kāda celma darina vārdus ar šādu piedēkli un piedēkļa nozīme (Endzelīns 1980b, 397) –, kas parādās arī valodas prakses izdevumos. Tomēr, piem., sēžu protokolos nereti atbildes ir formulētas īsi (piem., *pareizi darināts, nepareizi*), tā ka šie principi ir jāizlopa (tas arī saprotams, ka sēžu protokolos nav teorētisku apcerējumu), savukārt šajos rakstos tie formulēti uzskatāmi, top arī skaidrākas dažas J. Endzelīna atbildes.

Jāpiemin J. Endzelīna (1980b, 396) uzskats, ka pirmie apzinātie jaundarinājumi bijuši pirmo rakstu autoriem, izkopjot latvisko baznīcas terminoloģiju. Daži viņu

darinājumi atzīstami par labiem, piem., īpašības vārds *garīgs*, arī saliktenis *biedrakalps* ‘darba biedrs’, kas tagad aizmirsts, tomēr tolaik radušies arī dažādi neveiksmīgi kalki. J. Endzelīns atzinīgi novērtējis dažus Georga Manceļa un Kristofa Fīrekeras rakstos sastopamos darinājumus, piem., substantīvu *kopa* G. Mancelim (34) un adjektīvu *īpats* K. Fīrekeram (35), piem.:

- (34) *Vācu Menge* (fr. ensemble) var latviski tulkot ar vārdiem **kopa**, **kopums** [...], **Kopas** vārds ar nozīmi **die Menge** pazīstams jau Mancelim, piem.: *izvilka tie lielu kopu zivju.*” (VNSP 486.4) [Jāpiezīmē gan, ka G. Manceļa tekstos ir *apvilka tie lielu kopu zivju* ..]
- (35) *Vārds īpats* sastopams jau Fīrekeras pazīstamajā grēku sūdzēšanas dziesmā: „*Ak, to bij Jēzum matīt, kas ir tavs īpats bērns*”, un šī forma atzīstama arī tagad literārā valodā par derīgu. (VNSP 377.1)

J. Endzelīns (1980b, 397) raksta, ka tautiskās atmodas laikmetā un it sevišķi pēc 1920. gada jau radies daudz jaunvārdu, bet ne visi tie izdevušies. Tāpēc valodnieks min dažus aizrādījumus, no kādām kļūdām jāvairās, jaunus vārdus darinot. Tos arī var pieskaitīt pie dažiem no viņa principiem vārdu darināšanā.

Pirmkārt, vajadzētu vairīties no nozīmes ziņā tukšām skaņām (tā bez jebkādas nozīmes un vajadzības nereti iesprausti nāseņi *n* un *m*). Piem., J. Endzelīns (1980b, 397) iesaka vārdu *salde*, ne *saldme* (no *salds*), *irde*, ne *irdne* (no *irds*), *būte*, ne *būtne* (no *būt*), bet „par pareiziem ir atzīstami, piem., tie vārdi ar *-tne*, kas darināti no pag. pasīvā divdabja, piem., *celtne*, *šķirtne*, *vītne* ..”. Te der pieminēt, no M. Saules-Sleines (1972, 13) atmiņām, ka J. Endzelīns mēdzis arī revidēt savus uzskatus, piem., 1944. gada „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā”, kuras redakcijas komisijas priekšsēdis ir J. Endzelīns, vārdi *būte* un *būtne* doti kā varianti, resp *būt[n]e* (Rūķe 1944, 27).

Otrkārt, J. Endzelīns (1980b, 397) raksta, ka, izraugoties jaunvārda atvasināšanai kādu piedēkli, jāņem vērā, no kāda celma darina vārdus ar šādu piedēkli, piem., „Bijušam Vēstures institūtam ir radies nevis savs *apgāds*, bet *apgādiens* [...]” – lai gan, ja gribētu darināt atvasinājumu ar *-iens* no verba *apgādāt*, tad formāli iespējams būtu tikai *apgādājiens*. Turklāt nozīmes ziņā šis atvasinājums nederētu, lai aizstātu jau stipri ieviesušos vārdu *apgāds*, jo no darbības vārda darinātie lietvārdi ar *-iens* apzīmē kādu vienreizēju, laika ziņā ierobežotu darbību vai tās rezultātu (Endzelīns, 1980b, 397).

J. Endzelīns (1980b, 397) min, ka ne vienmēr tiek ievērota piedēkļa nozīme (tas tāpat ir ļoti svarīgi!). No pasīvajiem divdabjiem atvasinātie lietvārdi ar *-ība* apzīmē kādu īpašību, piem., *noteikts* > *noteiktība*. Savukārt ar lietvārdu ar *-ība*, kas atvasināts no darbības vārda, mēdz apzīmēt darbību (*sacensība*, *uzraudzība*). Tā kā ar vārdu *sūtība* nav domāta nekāda sūtīšana, J. Endzelīns (1980b, 398) neiesaka to lietot vārda *misija* vietā. „Kamēr šī *sūtība* nav balstīta ar kādu labu paraugu [!] un kamēr trūkst labāka *misijas* latviskojuma, varam mierīgi paturēt latīniskās cilmes *misiju*.”

Savukārt īpašības vārdi ar *-ains* norāda, ka tas, ko apzīmē atbilstošais pamatvārds, sastopams lielā vairumā, piem., *ciņaina pļava*. Tāpēc būtu ieteicams lietot nevis *bezkrāsaina seja*, bet gan *bezkrāsas seja* (Endzelīns 1980b, 398).

Valodas praksei vēltītajos izdevumos J. Endzelīnam vairākkārt izskan doma (Endzelīns 1980b; VNSP) – nav nepieciešams darināt jaunus vārdus, ja valodā jau ir

ieviesies termins kāda jēdziena apzīmēšanai (gan runājot par internacionālismu, gan par kāda latviska vārda lietojumu). J. Endzelīns bez vajadzības neskauda aizguvumus un svešvārdus. Tajos gadījumos, kad latviešu valodā nevarēja rast labu latvisku apzīmējumu, viņš vienmēr ieteica paturēt svešvārdu, piem., lietojot latīniskās cilmes vārdu *misija*, nevis vārdu *sūtība* (Endzelīns 1980b, 398). Valodnieks neieteica latviskot internacionālismus, kas valodā jau sen pazīstami, piem.:

- (36) *Tēlegrafs un tēlegramma ir starptautiski vārdi, ko visi jau pazīst, un pēc kaut kāda tālraksta nav nekādas vajadzības.* (VNSP 381.2)

Arī tad, ja valodā jau ir kāds piemērots latvisks vārds kāda jēdziena apzīmēšanai, valodnieks iesaka nedarināt jaunu vārdu, piem.:

- (37) *J. Veselis lietojis vidotnes vārdu: „labākais, ko autors sniedzis, ir daži vidotnes tēlojumi” („Sējējs” [..]). Šai nozīmē jau nostiprinājies vides vārds, tādēļ jauns darinājums, kas tautā laikam nav radies grūtas izrunas dēļ (divi zobu slēdzeņi!) un kas pēc līdzīgu vārdu parauga (gals – galotne, vīrsus – vīrsotne) varētu viegli rasties, tā aizstāšanai nav vajadzīgs.* (VNSP 423.5)

- (38) *Jaunus vārdus, it īpaši ja kāda nojēguma apzīmēšanai ir jau valodas praksē ieviesušies labāki vārdi, nav vairs vajadzīgs darināt. Tā Sārta jaunvārds dzīsmē pilnīgi aizstājams ar vārdu dzīņa jeb tieksme. Līdzīgus jaunvārdus varētu atļaut dzejniekiem jaunu atskaņu radīšanai.* (VNSP 415.5)

Aplūkojot valodas prakses jautājumus, rakstā nav īpaši analizēts, kuri ieteikumi mūsdienās tiek ievēroti, kuri ne, tomēr ir daudzas J. Endzelīna nostādnes, kas arī mūsdienās ir tādi kā rādītāji (tas vairāk attiecas nevis uz vārdu darināšanu, bet uz darinājumu lietojumu), ka teksts ir kopts, rediģēts, darbojies prasmīgs redaktors, korektors. Piem., tāds ir atvasinājumu *ilggadīgs* un *ilggadējs* nozīmju šķīrums. Ir ieteikumi, kas mūsdienās netiek ievēroti (piem., nelatvisku salikteņu darināšana vai gari atvasinājumi ar *-ība*), pa šiem gadiem arī radīti daudzi šādi termini (Skujiņa 2002, 85). 20. gs. 30.–40. gadu sēžu protokolos redzams, ka daudzos jautājumos J. Endzelīna viedoklis ir visai konsekvents, tomēr laikabiedri, arī V. Skujiņa (1972, 27), piemin arī profesora J. Endzelīna uzskatu elastību. Piem., 20. gs. 40. gadu sākumā J. Endzelīns (VNSP (524.) 6.4; (531.) 13.3) atzīst par lietojamiem terminus *piemērotība*, *neizzinātība* u. c., lai gan iepriekš, piem., 20. gs. 20. gados (Endzelīns 1980a, 24), minējis, ka bez lielas vajadzības nevajag darināt substantīvus no ciešamās kārtas divdabja, tādus kā, piem., *neapmierinātība*. V. Skujiņa (1972, 33) norāda – kā liecina Terminoloģijas komisijas sēžu protokoli, J. Endzelīns pēdējo reizi Terminoloģijas komisijas sēdē piedalījies 1955. gadā, taču interesi par terminoloģijas jautājumiem saglabājis līdz mūža pēdējām dienām. Savukārt Rūdolfis Grabis (1999, 98) atceras, ka tad, kad J. Endzelīns uz Terminoloģijas komisijas sēdēm vairs nav nācis, sēdē apspriežamo terminu saraksti viņam nosūtīti uz mājām, bet izskatīto sarakstu J. Endzelīns atsūtījis atpakaļ ar norādījumiem darīt zināmus viņa labojumus un ieteikumus.

Kā atzīmēts literatūrā (sk. Skujiņa 1972, 32; Ozoliņš 1972, 36), J. Endzelīns pats ir darinājis daudzus vārdus, un daudzi no tiem ir neatņemama mūsdienu latviešu literārās valodas sastāvdaļa. Laikabiedri (piem., Saule-Sleine 1972, 14; Ozoliņš 1972, 36)

visbiežāk min, piem., tādus vārdus kā *aptumsums, atdeve, atradne, cildens, izcils, izcilnieks, klātiene, neklātiene, laimests, noiets, prievārds, šķirklis, uzrocis, vide, ziede*.

Secinājumi

Daļa J. Endzelīna ieteikto darinājumu mūsdienu latviešu valodas lietotājam šķiet pašsaprotami (piem., var likties dīvaini, ka Valodniecības nodaļas sēdēs spriests, vai lietojami tādi vārdi kā *iederīgs, izraktenis*), citi ieteikumi aizgājuši nebūtībā, tagad tiek lietoti citi vārdi vai tieši tie varianti, ko J. Endzelīns neatbalstīja (piem., terminoloģijā). Daudzās viņa atziņās (neapšaubāmi arī uz vēsturisko latviešu valodas vārdarināšanas sistēmas aprakstu viņa fundamentālajos zinātniskajos darbos) balstās arī dažādi turpmākie pētījumi vārdarināšanā, kā arī ieteikumi valodas kultūrā.

Lasot J. Endzelīna atbildes Valodniecības nodaļas sēžu protokolos, atrodams daudz kas noderīgs, kā arī tāds, kas liek pievērst uzmanību un aizdomāties par dažādām vārdu darināšanas niansēm. Nav tik būtiski, vai tiek lietoti konkrēti J. Endzelīna ieteikumi, bet viņa atzinumos par vārdu darināšanu, kā arī viņa principos neapšaubāmi der ieklausīties. J. Endzelīna atziņas vedina uz dažādām domām par iespējamiem pētījumu tematiem.

Var secināt, ka divi galvenie J. Endzelīna principi, uz kuriem viņš balstās jaunu vārdu darināšanā (arī vispār dažādu jēdzienu apzīmējumu, terminu lietojumā), ir latviešu valodas tradīcija, lietotās likumības, kā arī formu un konstrukciju senums, salīdzinājums ar lietuviešu valodu. Vārdu darināšanā būtiski ir dzīvās tautas valodas fakti, arī izloksnes. Runājot par tradīciju, J. Endzelīns bieži pieminējis analogijas principu, kas vārdarināšanā ir ļoti būtisks, kā arī uzsvēris, ka jāievēro vārdarināšanas celms, no kura darina konkrētos atvasinājumus, un konkrēto piedēkļu nozīme. Jauni termini darināmi pēc valodā eksistējošiem paraugiem, un, atvasinot jaunus vārdus, jāpārzina konkrētā afiksa semantika. Jaunvārdiem jāiekļaujas latviešu valodas vārdarināšanas sistēmā. J. Endzelīnam būtiskas ir saites starp baltu valodām, kopīgas leksikas piemēri.

J. Endzelīna darbu un tā vai citādi skarto valodniecības jautājumu loks ir tik plašs, ka, pat gana plaši runājot par jebkuru valodniecības jomu, tas būs tikai ieskats valodnieka atstātajā mantojumā.

Saīsinājumi

fr.	franču
lie.	lietuviešu
Manc1631_LVM	Mancelius. <i>Lettisch Vade mecum</i>
Manc1637_Sal	Mancelius. <i>Die Sprüche Salomonis</i>
Manc1638_L	Mancelius. <i>Lettus</i>
Manc1638_PhL	Mancelius. <i>Phraseologia Lettica</i>
Ps1615	Psalmen vnd geistlihe Lieder
Tīmeklis2020	Latviešu valodas tīmekļa korpus
v.	vācu
VNSP	Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokoli

Avoti

- Bībele ar deiterokanoniskajām grāmatām*. 2012. [b. v.]: Latvijas Bībeles biedrība.
- Latviešu valodas tīmekļa korpus*s (Tīmeklis2020). Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <https://korpus.lv/id/T%C4%ABmeklis2020>
- Luther, Martin. 1545. *Biblia: das ist: die gantze heilige Schrift: Deudsch. Auff's new zugericht*. Wittemberg: Hans Lufft. Pieejams: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Luther,+Martin/Luther-Bibel+1545>
- Mancelius, Georgius. 1631. *Lettisch Vade mecum*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Mancelius, Georgius. 1637. *Die Sprüche Salomonis ...*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Mancelius, Georgius. 1638. *Lettus. Das ist Wortbuch ...*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Mancelius, Georgius. 1638. *Phraseologia Lettica, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache*. Rīga: Gerhard Schröder. Pieejams: <https://senie.korpus.lv>
- Profesora J. Endzelīna atbildes. 2002. *Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokoli. 1933–1942*. Kļaviņš, Pēteris (priekšvārds un rādītāji). 2. izd. ASV: Ramave.
- Psalmen vnd geistlihe Lieder ...* 1615. Rīga: Nicolaus Mollin. Pieejams: <https://senie.korpus.lv>

Literatūra

- Ambrazas, Saulius. 1993. *Daiktavardzių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardzių darybos raida*. II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Baltiņa, Maija. 1976. Vēlreiz par izskaņām -ums un -ība. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 12, 120–126.
- Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 307–655.
- Endzelīns, Jānis. 1980a. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 9–44.
- Endzelīns, Jānis. 1980b. Jauno vārdu radītājiem. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 396–399.
- Endzelīns, Jānis. 1980c. Valodnieka vērojumi. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 371–374.
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu gramatika*. 2. izd. Rīga: Valters un Rapa [pirmizd. 1907].
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1927. *Latviešu valodas mācība*. 6. izd. Rīga: Valters un Rapa [pirmizd. 1907].
- Endzelīns, Jānis (red.), Ozoliņš, Pēteris (sast.). 1935. *Valodas prakses jautājumi*. Rīga: Ramave.
- Endzelīns, Jānis (red.), Rūķe, Velta (sast.). 1940. *Valodas un rakstības jautājumi*. Rīga: Ramave.
- Fraenkel Ernst. 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frīdenberga, Anna. 2016a. *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/34339>
- Frīdenberga, Anna. 2016b. Variantums Georga Manceļa tekstos. *Baltu filoloģija*. XXV (2), 5–19.

- Grabis, Rūdolfis. 1999. Dižuma klātumā. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Barbare, Dzidra, Bušmane, Brigita (sast.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 83–101.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Nītiņa, Daina. 2014. Vispārīgās valodniecības jautājumi akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbos. *Ne tikai gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 7–18.
- Nītiņa, Daina, 2016. *Jāņa Endzelīna lingvistiskie uzskati*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Ozoliņš, Pēteris. 1972. Profesoru Jāni Endzelīnu atceroties. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 33–39.
- Porīte, Tamāra. 1973. J. Endzelīna galvenie literāro normu avoti un normēšanas kritēriji latviešu valodas praksē. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*. 2 (307), 68–75.
- Rūķe, Velta et al. 1944. *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca*. 2. izd. Rīga: Latvju grāmata.
- Saule-Sleina, Mērija. 1972. Par akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbu latviešu valodas kultūras laukā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 7–16.
- Skujiņa, Valentīna. 1972. J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 17–33.
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2. izd. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Soida, Emīlija. 1975. Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. *Inovācijas dažādos valodas līmeņos*. Orlovska, Ļubova (red.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 131–161.
- Šiško, Silvija et al. 1999. *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Urbanoviča, Inta. 2011. *Paronīmija latviešu valodas paralēlismu sistēmā. Sufiksālā paronīmija*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Urbutis, Vincas. 2006. Daiktavardžiu daryba. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Ambrazas, Vytautas (red.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 86–166.
- Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārdarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Summary

The article is devoted to the contribution of Jānis Endzelīns in the field of Latvian word-formation. Endzelīns in his works has turned to the word-formation issues in several aspects. In historical aspect Latvian word-formation system has been viewed in scientific works of Endzelīns, whereas practical recommendations in word-formation and language culture issues are touched upon in the meetings of Riga Latvian Society's Linguistic Department meetings, discussing the formation of many new terms in the 1930s.

Endzelīns has paid special attention to several word-formation issues discussed in the article. For example, he has explained the use of some word-formation affixes in the formation of new words, taking into consideration different semantics of the formatives: substantives with suffix *-īb-* and *-um-*, adjectives with *-īg-* and *-isk-*, *-ēj-* and *-īg-* etc. In the meetings of Linguistic

Department, the incorrect use of affixes is often discussed. Some types of compound formation Endzelīns considers as not corresponding to Latvian and recommends instead different formatives with suffix *-kl-*.

Giving recommendations about the formation of new words, terms, Endzelīns draws upon several principles. Two main principles of Endzelīns in formation of new words is the tradition of Latvian language, its laws, as well as oldness of forms and constructions, comparison with Lithuanian. Speaking of tradition, Endzelīns often mentions the principle of analogy, very significant in word-formation, emphasizes that it is important to take into consideration word-formation stem from which corresponding derivatives are made, and the meaning of suffixes. The principle of language economy is also significant. New terms must be formed on the basis of patterns existing in the language; one must have knowledge of the semantics of the affix, and neologisms must fit in the Latvian word-formation system. Very essential for Endzelīns were the ties between Baltic languages, examples of common lexis.

Keywords: Jānis Endzelīns; word-formation; language practice recommendations; differentiation of formatives; language history.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latvian reflexive and non-reflexive verbs and action nouns with *paš-* ‘self’¹

Latviešu valodas atgriezeniskie un neatgriezeniskie darbības vārdi un darbības lietvārdi ar paš-

Daiki Horiguchi

Kyoto University
606-8501 Kyoto-fu, Kyoto-shi, Sakyo-ku, Yoshida-Honmachi
E-mail: horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp

The author continues to address issues of Latvian reflexive and non-reflexive verbs compounded with *paš-* ‘self’ and their action nouns. A mass media database search yielded 210 reflexive verbs and 39 non-reflexive verbs compounded with *paš-*, as well as 290 reflexive and 160 non-reflexive action nouns compounded with *paš-*. The functionality of *paš-*-compounded reflexive verbs and nouns is facilitated through the interaction of the reflexive and emphatic semantics delivered by both the reflexive marker and *paš-*. For the non-reflexive verbs and action nouns, it may convey the causative semantics “subject someone/something to the autonomous action named by the verbal base” or the exclusive semantics “by oneself”. Although verbal derivation with *paš-* is a peripheral phenomenon in Latvian, reflexive verbs and nouns compounded with *paš-* provide insights into the intersection of verbal and nominal derivations. *Paš-* does not function fully in verbal derivation because of the sparse distribution of compound verbs. Instead, it demonstrates activity in the nominal domain as an action noun. For 53.4% of the reflexive action nouns and 74.3% of the non-reflexive action nouns, corresponding reflexive and non-reflexive verbs are not attested in the mass media database, which suggests the backformation of some *paš-*-verbs due to the paradigmatic nature of the derivation *verb – action noun*. *Paš-* demonstrates its derivational potential from the nominal domain to the verbal domain, and action nouns with *-šan-* can be regarded as derived via this route.

Keywords: word-formation; compound verb; reflexive verb; action noun.

1. *Paš-* ‘self’

In the current paper, the author continues to describe Latvian reflexive verbs and action nouns compounded with *paš-* ‘self’ (Horiguchi 2023), analysing not only the reflexive but also non-reflexive verbs and their corresponding action nouns with *paš-*. *Paš-*,

---

¹ This study was carried out in the framework of the Latvian Council of Science research project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models” (No. Izp-2022/1-0013).

originally the stem of the emphatic pronoun *pats*, is the first component of compound verbs (Ahero et al. 1959, 372; Soida 2009, 263; Vulāne 2013, 293) or compound words, in general. In contrast to prefixation, suffixation, confixation, and circumfixation, compounding is not widely represented in verbal derivation and, therefore, has fallen outside the scope of much previous research.

Compared to verbs, *paš*-compounded adjectivized participles and nouns are productively derived. In the adjectival derivation, *paš*- is mostly added to passive past participles to indicate ‘by oneself’, as in *paštaisīts* ‘self-made’, assigning a genitive meaning to the subject (Ahero et al. 1959, 310). *Paš*- is also added to present active participles (*pašregulējošs* ‘self-adjusting’) and, to a lesser extent, present passive participles (*pašregulējams* ‘self-adjustable’). These examples represent conversion, comprising adjectivization and nominalization. The morphological paradigm of the greater part of compound verbs has been considered defective because it lacks both infinitive and finite forms. Nonetheless, they should be considered products of derivations that do not refer to verbal inflections as such (Vulāne 2002, 66; 2013, 271–272, 292–293).

In the nominal derivation, *paš*- denotes either the subject or subject-object relation through the second component (Ahero et al. 1959, 218–219; Vulāne 2013, 251), such as *pašcieņa* ‘self-respect’. An increase in reflexive compound nouns like *self-help* is robustly attested across a variety of languages (König 2011, 122), and Latvian is no exception. It has been often mentioned that *paš*-, as the first component of compound nouns, was initially used under the influence of German and Russian compound nouns with *selbst-/eigen-* and *samo-* (Ahero et al. 1959, 218; Ahero 1967, 15–16; Frīdenberga 2016, 89), though many derivatives may have already been derived according to the Latvian derivational system (Ahero 1967, 19). Nevertheless, it goes without saying that nowadays, one cannot underestimate the influence of English, which has witnessed an increasing use of *self*-prefixed verbs since around 1970 (Mackenzie 2018, 68). For some derivatives, the influence of English can be seen regardless of the word class when the original English word is used in parentheses or in an explicatory way alongside the Latvian translations with *paš*-, or *vice versa*. *Self-fulfilling prophecies* in (1) is a term coined in psychology and sociology.

- (1) *[..] var materializētie-s arī visai spēcīgs*
 can.PRS.3 materialize.INF-REFL also quite powerful.NOM.SG
pašpiepildošo pareģojumu
 self-fulfilling.PTCP.GEN.PL prophecy.GEN.PL
efekts.
 effect.NOM.SG
 “[..] a quite powerful effect of self-fulfilling prophecies also can materialize.”
 (Bibliotēka: Dienas Bizness, original orthography)

A parallel between Latvian action nouns and English forms with *-ing* can be observed, as both forms may function as gerunds and gerundives. In (2), *pašapgaismošanās* ‘self-illuminating’ seems to be a translation from the original English derivative.

- (2) *[..] plazmas ekrāns ievērojams ar
plasma.GEN.SG screen.NOM.SG notable.NOM.SG with
nevainojamo attēlu un krāsu atveidi,
impeccable.NOM.SG image.GEN.PL and color.GEN.PL rendering.INS.SG
kas sasniegta pateicoties Panasonic plazmas
which achieve.PTCP.NOM.SG thanks_to Panasonic plasma.GEN.SG
pašapgaismošanā-s tehnoloģijām.
self-illuminating.GEN.SG-REFL technology.DAT.PL*
“[..] the plasma screen is notable with its impeccable image and color rendering,
which is achieved thanks to Panasonic’s plasma self-illuminating technology.”
(Bibliotēka: Baltic News Service)

Since *paš-*compounded verbs are peripheral products of Latvian verbal derivation (Horiguchi 2023, 50), in this study, empirical data were acquired from a Latvian mass media database (www.news.lv) to ensure maximal coverage, including hapaxes, were embraced. This database was chosen due to its substantial volume: as of the end of November 2023, it contained approximately 7.32 million texts, compared to the Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2022), which comprises 362 093 texts. All the examples are taken from mass media texts published between 1998 and 2022. The Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2018), utilized in the research project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models”, also provided certain quantitative data.

2. *Paš-*compounded verbs

In the mass media database, 210 reflexive verbs and 39 non-reflexive verbs compounded with *paš-* and used as verbs (infinitive, finite, and participle forms, except adjectivized ones) are attested. There was a significant difference in the number of uses between groups. While verbs like *pašnoteikties* ‘self-determine’ and *pašorganizēties* ‘self-organize’ are used relatively frequently (the infinitive forms were found in 104 and 285 texts respectively), some verbs appear only in several texts or even only in a single text.

2.1. *Paš-*compounded reflexive verbs

Paš- in connection with reflexive verbs, conveying an emphatic meaning, in most cases, refers to the co-reference of the agent and patient. (3) and (4) have a similar context, in which the assumed agent does not have to be engaged in the process denoted by the compound verbs and carried out, in fact, by the real agent. The passivized actions in (5) and (6) are regarded as actions executed by the agent itself at the same time.

- (3) *Sabiedrība paš-attīstā-s, valstij nav
society.NOM.SG self-develop.PRS.3-REFL state.DAT.SG AUX.PRS.NEG.3
jājauca-s.
DEB.interfere-REFL*
“Society develops itself; the state does not need to interfere.” (Bibliotēka: Latvijas Avīze)

- (4) *[..] veselīga, jo kraupja imūna,*
 healthy.NOM.SG because apple_scab.GEN.SG immune.NOM.SG
nav jāretina, jo augļi paš-retinā-s.
 AUX.PRS.NEG.3 DEB.thin because fruit.NOM.PL self-thin.PRS.3-REFL
 “[..] It (the apple cultivar) is healthy because it is immune to apple scab; one does not have to thin it out because the fruit self-thins.” (Bibliotēka: Latvijas Avīze)
- (5) *Jā, šie cilvēki ir diskreditēti un*
 yes those man.NOM.PL AUX.PRS.3 discredit.PTCP.NOM.PL and
paš-diskreditējušie-s, marginalizēti un
 self-discredit.PTCP.NOM.PL-REFL marginalize.PTCP.NOM.PL and
paš-marginalizējušie-s [..].
 marginalize.PTCP.NOM.PL-REFL
 “Yes, those people are discredited and self-discredited, marginalized and self-marginalized [..]” (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai)
- (6) *[..] gan sievietes, gan vīrieši tiek*
 and woman.NOM.PL and man.NOM.PL get.AUX.PRS.3
diskriminēti (paš-diskriminēja-s) attiecībā
 discriminate.PTCP.NOM.PL self-discriminate.PRS.3-REFL relation.LOC.SG
uz profesiju izvēli [..].
 to profession.GEN.PL choice.ACC.SG
 “[..] both women and men are discriminated against (self-discriminated) in terms of their choice of profession [..].” (Bibliotēka: Baltic News Service)

The sparse distribution of *paš*-compounded reflexive verbs may be related not only to constraints of Latvian verbal compounding but also to the fact that the semantics of *paš*-prefixed reflexive verbs can be paraphrased with other reflexive and emphatic markers (Horiguchi 2023, 46–47):

- (a) Emphatic pronoun *pats* + reflexive verb;
- (b) Non-reflexive verb + cluster of emphatic and reflexive pronouns *pats sevi* (NOM ACC) or *pašu sevi* (ACC ACC);
- (c) *Paš*-non-reflexive verb + reflexive pronoun *sevi* (ACC).

In (a), the sense of the agent’s autonomy is expressed by an emphatic pronoun in connection with the reflexive verb. This reinforces reflexive meaning and draws attention to the fact that the action is oriented toward the subject’s sphere. The use of such emphatic pronouns when expressing reflexivity is not imperative (Kalnača, Lokmane 2021, 214). The pronoun clusters mentioned in (b) are called “super-heavy reflexive markers” (Kalnača, Lokmane 2016, 234–255). However, expressing emphatic semantics is not grammatically motivated but rather communicatively. Finally, (c) is analysed in detail in Subsection 2.2.

In terms of the direction of derivation, the verb’s reflexivization usually precedes the addition of *paš*-. While some reflexive verbs attested in this study are full-fledged lexical items registered in lexicographical sources before compounding with *paš*-, other reflexive verbs are not coined frequently without *paš*-, either in their infinitive

or finite forms. For example, *pašiznīcināties* ‘self-destroy oneself’ and *pašslavināties* ‘self-praise oneself’ are among the most frequently used *paš*-compounded reflexive verbs. The corresponding reflexive verbs without *paš*- importantly yield to those compounded with *paš*- in terms of the frequency of several forms:

- (a) infinitive and present second person plural;
- (b) past third person;
- (c) future third person;
- (d) indeclinable participle and oblique mood form.

	<i>iznīcināties</i>	<i>pašiznīcināties</i>	<i>slavināties</i>	<i>pašslavināties</i>
(a)	<i>iznīcināties</i> (8)	<i>pašiznīcināties</i> (72)	<i>slavināties</i> (2)	<i>pašslavināties</i> (22)
(b)	<i>iznīcinājās</i> (0)	<i>pašiznīcinājās</i> (22)	<i>slavinājās</i> (1)	<i>pašslavinājās</i> (4)
(c)	<i>iznīcināsies</i> (1)	<i>pašiznīcināsies</i> (10)	<i>slavināsies</i> (0)	<i>pašslavināsies</i> (0)
(d)	<i>iznīcinoties</i> (0)	<i>pašiznīcinoties</i> (7)	<i>slavinoties</i> (0)	<i>pašslavinoties</i> (4)

Table 1. Comparison of the reflexive verbs without and with *paš*-

Here, the present third-person form of reflexive verbs with and without *paš*- was not considered since this form is identical to the future third-person form of non-reflexive verbs. A quick look at the examples allows us to state that the vast majority of the examples are the latter. For instance, the form *iznīcinās* is identified as the future third-person form of the non-reflexive verb *iznīcināt* ‘destroy’ but not as the present third-person form of the reflexive verb *iznīcināties*. It is noteworthy that in most cases, reflexive verbs without *paš*- serve to convey not the reflexive *per se* but reciprocal semantics, especially in connection with the adverb *savstarpēji* ‘mutually’ (*savstarpēji iznīcināties* ‘mutually destroy each other’). This suggests that the reflexive marker may not be a sufficient indicator of reflexive semantics and the emphatic semantics of *paš*- compensates to fulfil it. Although *paš*- is not classified as a prefix, it may be assumed that *paš*- and the reflexive marker are added to the underlying verbs simultaneously, making this process similar to circumfixation.

Attested reflexive verbs with *paš*- are either subject (auto-causative verbs) or object reflexive verbs (decausative verbs). The semantics of *paš*- orients the subject and increases the agent’s volition and personification, thus allowing most reflexive verbs with *paš*- to be interpreted as subject reflexive verbs (Horiguchi 2023, 45–46). Without *paš*-, reflexive verbs can be interpreted as the middle voice, although this is not characteristic of standard Latvian (Kalnača 2013, 515).

2.2. *Paš*-compounded non-reflexive verbs

Compared to *paš*-compounded reflexive verbs, non-reflexive verbs with *paš*- are encountered less frequently. In the attested examples, they are often used with the reflexive pronoun *sevi* as object, as in (7); thus, co-reference of the subject and object is observed.

- (7) *Inga ir mērķtiecīga un lielā mērā paš-disciplinē sevi.*
 Inga.NOM.SG COP.PRS.3 determined.NOM.SG and big.LOC.SG extent.LOC.SG
 self-discipline.PRS.3 oneself.ACC
 “Inga is determined and self-disciplined to a large extent.” (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai)

When the other nominals take the object’s position, *paš-* clearly conveys exclusive semantics ‘by itself, on its own, independently’. In (8), the screen automatically regulates its brightness. In (9), the subject is unspecified and generalized, but a plausible interpretation is that those who are engaged in culture are meant to finance their activities by themselves.

- (8) *Ekrāns paš-regulē spilgtumu.*
 screen.NOM.SG self-adjust.PRS.3 brightness.ACC.SG
 “The screen self-adjusts the brightness.” (Bibliotēka: Diena)
- (9) *Tāču problēma ir stabils līdzfinansējums, jo kultūru ir praktiski neiespējami paš-finansēt [..].*
 but problem.NOM.SG COP.PRS.3 stable.NOM.SG co-financing.NOM.SG
 because culture.ACC.SG COP.PRS.3 practically impossible
 self-finance.INF
 “However, stable co-financing is a problem because it is practically impossible to self-finance culture [..].” (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai)

In (10), (11) as well, non-reflexive verbs with *paš-* take other objects without subject-object co-reference. Here the verbs express the causative semantics ‘subject someone/something to the autonomous action named by the verbal base’.

- (10) *[..] viņš katru dienu degustē un pārbauda mūsu produkciju, un tas arī paš-disciplinē citus darbiniekus, jo viņi zina – nāks meistars un pārbaudīs.*
 3SG.NOM every.ACC.SG day.ACC.SG taste.PRS.3 and inspect.PRS.3
 1PL.GEN set_of_products.ACC.SG and that.SG.NOM also
 self-discipline.PRS.3 other.ACC.PL worker.ACC.PL because 3PL.NOM
 know.PRS.3 come.FUT.3 master.NOM.SG and inspect.FUT.3
 “[..] he tastes and inspects our products every day, and it also self-disciplines the other employees because they know that the master will come and check.” (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai)
- (11) *[..] es trīs gadus strādāšu, veikšu reformas un to struktūru paš-likvidēšu.*
 1SG.NOM three year.ACC.PL work.FUT.1SG execute.FUT.1SG
 reform.ACC.PL and that.ACC.SG structure.ACC.SG self-liquidate.FUT.1SG
 ‘[..] I will work for three years, implement reforms, and self-liquidate that structure.’ (Bibliotēka: Diena)

Other examples include *pašatlaist 9. Saeimu* ‘self-dissolve the ninth *Saeima*’, or ‘make the ninth *Saeima* dissolve itself’ and *pašierobežot cilvēkus* ‘self-limit people’ or ‘make people limit themselves’. The extended context may be needed to interpret the causative semantics in these examples. It should be noted that the causative use of the verbs in (10)–(11) can be considered as occasional compared to other types of verb usage, such as subject-object coreference in (7) and exclusive semantics in (8)–(9).

3. *Paš*-compounded action nouns with *-šan-*

The derivation of action nouns with the help of the suffix *-šan-* is regular and productive: the suffix can be added to the infinitive stem of any verb and derives action nouns denoting the process of action named by the verb (Ahero et al. 1959, 150; Vulāne 2013, 240; Kalnača, Lokmane 2021, 135). Some nouns are lexicalized with additional meanings or the semantics of the action nouns are desemanticized, and thus they do not represent “pure transposition” (Nau 2016, 471). Our database contains 290 reflexive and 160 non-reflexive action nouns.

3.1. *Paš*-compounded reflexive action nouns

Reflexive action nouns contain the suffix *-šan-* and the reflexive marker *-ās*. *Paš*-compounded reflexive action nouns are attested both with and without their co-referential arguments, as illustrated in (12) and (13), respectively.

- (12) *Līdz ar starptautiskās autoritātes izaugsmi*
 along with international.GEN.SG authority.GEN.SG growth.INS.SG
aug Indijas pašcentrēšanā-s.
 grow.PRS.3 India.GEN.SG self-centering.NOM.SG-REFL
 “Along with its rising international authority, India’s self-centeredness grows.”
 (Bibliotēka: Diena)

- (13) *Ja ir normālas organisma aizsargspējas,*
 If be.PRS.3 normal.NOM.PL organism.GEN.SG defense_ability.NOM.PL
notiek paš-izārstēšanā-s.
 occur.PRS.3 self-healing.NOM.SG-REFL
 “If there are normal body defenses, self-healing occurs.” (Bibliotēka: Rīgas Balss)

From a prescriptive standpoint, *paš-* is deemed redundant in certain derivatives such as reflexive action noun *pašlikvidēšanās* ‘self-liquidating’ (Freimane 1993, 364), since emphatic *paš-* already conveys the reflexive semantics carried by the reflexive marker. However, as demonstrated in 2.1., the functionality of *paš*-compounded reflexive verbs and nouns is facilitated through the interaction of the reflexive and emphatic semantics delivered by both the reflexive marker and *paš-*.

3.2. *Paš*-compounded non-reflexive action nouns

As seen in 2.2, *paš*-compounded noun-reflexive action nouns have the reflexive pronoun in the genitive case, *sevis*, as its most frequent argument, as in (14). In this case, it may be paraphrased as *sevis* + *V*-šana without *paš*-. In (15), the river self-purifies the wastewater and *paš*- allows the exclusive interpretation ‘on its own’.

- (14) *Taču Latvijas ierēdņi ir aizņemti ar sevis pašcildināšanu[.].*
 But Latvia.GEN.SG official.NOM.PL AUX.PRS.3 busy.NOM.PL with
 oneself.GEN self-aggrandizing.INS.SG
 “However, Latvian officials are busy with self-aggrandizement [..].” (Bibliotēka: Dienas Bizness)
- (15) *[.] ar šo notekūdeņu pašattīrīšanu Lielupe pašlaik varētu tikt galā.*
 with this.ACC.SG wastewater.GEN.PL self-purifying.INS.SG
 Lielupe.NOM.SG now can.COND manage.INF
 “[..] Lielupe could now manage the self-purification of this wastewater.”
 (Bibliotēka: Zemgales Ziņas)

In general, reflexiveness does not keep its semantics and grammatical properties in the nominal domain (Kalnača, Lokmane 2010, 56) and the forms of non-reflexive nouns can be used to compensate for the missing forms of reflexive action nouns (Kalnača 2014, 39–44). (16) and (17) are almost identical sentences from different sources and show that although the accusative form of the reflexive action noun is not missing, reflexive and non-reflexive action nouns with *paš*- are mutually replaceable. Compared to the verbal derivatives with *paš*-, the addition of *paš*- to reflexive and non-reflexive action nouns neutralizes reflexivity and synonymizes them.

- (16) *Autors norāda, ka “ar šāda veida paš-iespaidošanu patiesībā cenšamie-s kompensēt Igaunijas tīro zaudējumu Latvijai tā sauktajā reņģu karā”.*
 author.NOM.SG point_out.PRS.3 that with such.GEN.SG kind.GEN.SG
 self-impressing.INS.SG actually make_effort.PRS.1PL-REFL
 compensate.INF Estonia.GEN.SG net.ACC.SG loss.ACC.SG Latvia.DAT.SG
 so called.LOC.SG herring.GEN.PL war.LOC.SG
 “The author points out that “with this kind of self-impression, we are, in fact, trying to compensate for Estonia’s net loss to Latvia in the so-called herring war”.” (Bibliotēka: Neatkarīgā Rīta Avīze Latvījai)
- (17) *Autors norāda, ka “ar šāda veida paš-iespaidošano-s patiesībā cenšamie-s kompensēt Igaunijas tīro zaudējumu Latvijai*
 author.NOM.SG point_out.PRS.3 that with such.GEN.SG kind.GEN.SG
 self-impressing.INS.SG-REFL actually make_effort.PRS.1PL-REFL
 compensate.INF Estonia.GEN.SG net.ACC.SG loss.ACC.SG Latvia.DAT.SG

tā sauktajā reņģu karā.
 so called.LOC.SG herring.GEN.PL war.LOC.SG

“With this kind of self-impression, we are, in fact, trying to compensate for Estonia’s net loss to Latvia in the so-called herring war.” (Bibliotēka: Diena)

A few action nouns, derived from both transitive and intransitive verbs, allow the exclusive meaning:

(18) *Vasarā iespējama augļu un ogu*
 summer.LOC.SG possible.NOM.SG fruit.GEN.PL and berry.GEN.PL

pašlasīšana pie audzētājiem.
 self-picking.NOM.SG at grower.DAT.PL

“In summer, self-picking of fruits and berries at the growers is possible.” (Bibliotēka: Liesma)

The exclusive meaning is also exemplified by *pašizvešana* ‘self-pickup (of something)’, *pašnovērtēšana* ‘self-evaluation (of something)’, *pašmazgāšana* ‘self-washing (of something, for example, a car)’ related to transitive verbs *izvest* ‘pick up’, *novērtēt* ‘evaluate’, *mazgāt* ‘wash’, and *pašsabrukšana* ‘self-collapsing’, *pašsasilšana* ‘self-warming’ referred to intransitive verbs *sabrukt* ‘collapse’, *sasilt* ‘warm’.

3.3. Action nouns and other verb-related nouns

Besides action nouns, there are verb-related derivatives both with certain suffixes like *-um-*, *-ien-*, *-īb-* and without them (*apmāns* ‘deception’, *apgāde* ‘supply’, *cieņa* ‘respect’ related with the verbs *apmānīt* ‘deceive’, *apgādāt* ‘supply’, *cieņīt* ‘respect’). Nouns with *paš-* comprise the majority of lexical items registered in dictionaries. Historically, *-šan-* served to derive both process and result nouns, but has been specialized to derive process nouns (Balčiņa 1975, 133–134). Compared with other suffixes, *-šan-* stands out for its regularity and semantic predictability.

Some verb-related nouns with *paš-* function both as process and result nouns and may be synonyms with the action nouns with *paš-*: *pašizklaide* ‘self-entertainment’ / *pašizklaidēšanās* ‘self-entertaining’, *pašapliecinājums* ‘self-affirmation’ / *pašapliecināšanās* ‘self-affirming’, *pašizglītība* ‘self-education’ / *pašizglītošanās* ‘self-educating’, *pašreklāma* ‘self-promotion’ / *pašreklamēšanās* ‘self-promoting’.

4. Derivational model *verb – action noun*

Our quantitative data from the mass media database demonstrate, firstly, overall prevalence of reflexive derivatives both in the verbal and nominal domains and secondly, prevalence of the nominal domain over the verbal domain. This data is grounded by the data from The Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2018), though absolute number of derivatives identified there is smaller.

	Reflexive	Non-reflexive
Verbs with <i>paš-</i>	210//20	39//5
Action nouns with <i>paš-</i>	290//42	160//30

Table 2. Distribution of reflexive and non-reflexive verbs and action nouns with *paš-* attested in the mass media database and the Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2018)

In both verbal and nominal derivations, *paš-* demonstrates its derivational potential in connection with the reflexive marker. The nominal derivation with *paš-* is more widespread than the verbal derivation. Meanwhile, for 53.4% of the reflexive action nouns (155 out of 290) and 74.3% of the non-reflexive action nouns (119 out of 160), corresponding reflexive and non-reflexive verbs were not attested. It is generally assumed that a reflexive verb is derived from a non-reflexive verb, as discussed in Section 2.2, and action nouns are derived from verbs. Thus, the non-occurrence of reflexive verbs with *paš-* for a great number of action nouns with *paš-* calls this assumption into question, leading us to consider this a backformation.

Backformation is generally understood as a process in which a morpheme or pseudomorpheme is deleted or subtracted (Štekauer 2015, 340). Classic examples are English *burglar* > *burgle*, *baby-sitter* > *baby-sit*, Russian *zontik* ‘umbrella’ reanalysed as diminutive > ‘dediminutivized’ *zont* ‘umbrella’. Backformation is relevant not only diachronically, but also synchronically (Bauer 1983, 65; Becker 1993, 4–6), which means that it allows derivation of new lexical units. For example, in English, verbs can be backformed from nouns, especially those with *-ing* and *-tion*: *snowboarding* > *snowboard*, *ovation* > *ovate* (Stašková 2013, 37). Although the English verb *self-isolate* is not clearly defined as a backformed word in the literature, it would be recognized as such since it was newly coined during the COVID-19 pandemic, and the speaker is referring to the already existing noun *self-isolation* (Mackenzie 2021, 10–11).

Action nouns with *paš-* would be also examples of backformation, given the generally assumed derivational direction *verb* > *action noun*. Considering the paradigmatic nature of the derivation of action nouns, we suggest that prototypical *paš-* derivatives are nouns regardless of the suffix they contain, and the use of *paš-* is extended to action nouns with *-šan-*. On the basis of regularity, action nouns with *paš-* can be derived “anticipatedly” without reference to the verb with *paš-*. In the future, then, existing nouns with *paš-* like *pašinvestīcija* ‘self-investment’ (though attested only in two texts in our database) could trigger the reflexive action noun *pašinvestēšanās* ‘self-investing’ and the reflexive verb *pašinvestēties* ‘self-invest’ (both not currently attested).

As to the gap between reflexive and non-reflexive action nouns ‘lacking’ corresponding verbs (53.4% vs. 74.3%), this might be explained by a relatively small number of *paš-* compounded non-reflexive verbs and a large number of non-reflexive action nouns often functioning as synonyms of their reflexive counterparts.

Conclusions

Although verbal derivation with *paš-* is a peripheral phenomenon in Latvian, reflexive verbs compounded with *paš-* provide insights into the intersection of verbal and nominal derivations. *Paš-* does not function fully in verbal derivation because of the sparse distribution of compound verbs. Instead, it demonstrates activity in the nominal domain as an action noun. *Paš-* demonstrates the possibility of such a process starting from the nominal domain to the verbal domain. Action nouns with *-šan-* can be regarded as derived via this route.

There are a couple of issues for further research.

1. Numerous borrowed verbs and action nouns with *paš-* found in the database correlate most often with nouns with the native suffixes *-um-* and *-īb-* as well as the international suffix *-(āc)ij-*. The semantics and function of deverbal nouns or more globally verb-correlated nouns with and without various suffixes need to be investigated in more detail.
2. Apart from the influence of English as the global language, other social factors may be noted to actualize the role of *paš-* for the derivation of verbs, nouns, and adjectivized participles, indicating a preference for the automatization of many processes thanks to technology and the autonomization of human activities (“Do it yourself”, “Do it your way”).

Abbreviations

ACC	accusative
AUX	auxiliary
COND	conditional mood
COP	copula
DAT	dative
DEB	debitive
FUT	future
GEN	genitive
INF	infinitive
INS	instrumental
LOC	locative
LVK	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus
NEG	negation
NOM	nominative
PL	plural
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
REFL	reflexive
SG	singular

Sources

Bibliotēka. Available at: <https://www.news.lv>

Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* (LVK2018). CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Available at: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>

Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* (LVK2022). CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Available at: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>

References

Ahero, Antonija. 1967. Par citu valodu ietekmi vārdu darināšanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3, 12–20.

Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Baltiņa, Maija. 1975. Deverbālo substantīvu ar -šana produktivitātes cēloņi. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 10, 130–135.

Bauer, Laurie. 1983. *English Word Formation*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165846>

Becker, Thomas. 1993. Back-formation, cross-formation, and ‘bracketing paradoxes’ in paradigmatic morphology. *Yearbook of Morphology*. Booij, Geert, Marle, Jaap van (eds.). Dordrecht: Kluwer, 1–25.

Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.

Frīdenberga, Anna. 2016. *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte. Available at: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/34339>

Horiguchi, Daiki. 2023. Latvian reflexive verbs with *paš-* ‘self-’. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 42–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.04>

Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–594.

Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2010. Defective paradigms of reflexive nouns and participles in Latvian. *Defective Paradigms: Missing Forms and What They Tell Us. Proceedings of the British Academy*. No. 163. Baerman, Matthew, Corbett, Greville G., Brown, Dunstan (eds.). Oxford: Oxford University Press, 53–67.

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Polyfunctionality and distribution of reflexive verbs in Latvian. *Baltistica*. LI (1), 97–116. <https://doi.org/10.15388/baltistica.51.1.2254>

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>

König, Ekkehard. 2011. Reflexive nominal compounds. *Studies in Language*. 35(1), 112–127. <https://doi.org/10.1075/sl.35.1.04koe>

Mackenzie, John Lachlan. 2018. Self-prefixed verbs: analogy in the functional discourse grammar lexicon. *Word Structure*. 11(1), 67–94. <https://doi.org/10.3366/word.2018.0116>

Mackenzie, John Lachlan. 2021. Reflecting on Functional Discourse Grammar as I self-isolate. *Cadernos de Linguística*. 2(1), e361. <https://doi.org/10.25189/2675-4916.2021.V2.N1.ID361>

- Nau, Nicole. 2016. Argument realization in Latvian action nominal constructions: A corpus and text based investigation. *Argument Realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 461–522. <https://doi.org/10.1075/vargreb.3.11nau>
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Stašková, Nadežda. 2013. Back-formation in the newest layer of English vocabulary. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica*. 3, 31–60.
- Štekauer, Pavol. 2015. Backformation. Word-formation. *An International Handbook of the Languages of Europe*. 1. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110246254-020>
- Vulāne, Anna. 2002. Par dažām vārddarināšanas problēmām. *Valoda un literatūra kultūras aprītē. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti*. 650, 58–68.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Kopsavilkums

Rakstā turpināts analizēt ar *paš-* saliktos atgriezeniskos un neatgriezeniskos darbības vārdus un darbības lietvārdus. Plašsaziņas līdzekļu datubāzē atrasti 210 atgriezeniskie un 39 neatgriezeniskie darbības vārdi ar *paš-*, kā arī 290 atgriezeniskie un 160 neatgriezeniskie darbības lietvārdi ar *paš-*. Ar *paš-* salikto atgriezenisko darbības vārdu un darbības lietvārdu funkcionēšanu veicina refleksīvās un emfātiskās semantikas mijiedarbība, kas tiek izteikta ar refleksīvo galotni un *paš-*. Ar *paš-* saliktajiem neatgriezeniskajiem darbības vārdiem un darbības lietvārdiem var piemist kauzāta semantika ‘pakļaut kādu/ko pamatverba nosauktai autonomai darbībai’ vai ekskluzīva semantika ‘patstāvīgi, bez kāda palīdzības’. Kaut gan darināšana ar *paš-* palīdzību ir perifēriskā parādība verbu darināšanā, ar *paš-* saliktie atgriezeniskie darbības vārdi sniedz ieskatu verbu un nomenu darināšanas krustcelēs. Verbu darināšanā *paš-* nefunkcionē pilnvērtīgi zemas salikto verbu izplatības dēļ. Toties tas demonstrē aktivitāti nomenu, proti, darbības lietvārdu, darināšanā. 53,4% atgriezenisko un 74,3% neatgriezenisko darbības lietvārdu netika konstatēti attiecīgie darbības vārdi, kas rosina domāt par dažu verbu reverso derivāciju vārddarināšanas *darbības vārds – darbības lietvārds* paradigmātiskās dabas dēļ. *Paš-* demonstrē vārddarināšanas potenciālu, sākot no nomena darināšanas līdz verba darināšanai, un var uzskatīt, ka darbības lietvārdi tiek darināti tieši šādā veidā.

Atslēgvārdi: vārddarināšana; saliktais verbs; refleksīvais verbs; darbības lietvārds.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Verbi *pietikt*, *trūkt* un teikuma priekšmeta locījums apgalvojumā un noliegumā¹

Verbs *pietikt* 'suffice', *trūkt* 'lack' and the case of subject in affirmation and negation

Linda Lauze

Humanitāro un mākslas zinātņu centrs
Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmija
Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3401, Latvija
E-pasts: linda.lauze@rtu.lv

Mūsdienu latviešu valodā vērojama ģenitīva un nominatīva konkurence teikuma priekšmeta pozīcijā. Trešās personas verbi *pietikt* un *trūkt* piesaista teikuma priekšmetu ģenitīvā, taču spontāni veidotos tekstos ir sastopams arī teikuma priekšmets nominatīvā. Raksta mērķis ir analizēt verbu *pietikt* un *trūkt* sintaktisko valenci saistījumā ar teikuma priekšmeta locījumu apgalvojumā un noliegumā.

Individuālajā vākumā katram verbam ir pa 200 piemēriem – 100 apgalvojumā un tikpat noliegumā (kopā – 400 piemēru). Par pētījuma praktisko materiālu izvēlēts spontāns vai samērā spontāns, nerediģēts latviešu valodas lietojums sociālo mediju tekstos, universitātes semināros, sarunvalodā, radio pārraidēs, kas fiksēts mutvārdu vai rakstveida formā. Salīdzinājumam izvēlēts latviešu valodas korpus „Pandēmijas dienasgrāmatas” (PanDi), kura teksti nav rediģēti, tāpat kā individuālajā raksta autores vākumā. Piemēru kopu veido 74 piemēri ar verbu *pietikt* (no tiem 51 teikums ir ar minēto verbu apgalvojumā un 23 teikumi – noliegumā) un 62 piemēri ar verbu *trūkt* (no tiem 46 gadījumos minētais verbs ir apgalvojumā un 16 gadījumos – noliegumā). Verbam *netrūkt* saistījumā ar teikuma priekšmetu ģenitīvā ir visaugstākais procentuālais rādītājs (87%) individuālajā vākumā. Analizējot PanDi datus, kur ir tikai 16 teikumi ar verbu *trūkt* noliegumā, visos gadījumos (100%) tam ir piesaistīts teikuma priekšmets ģenitīvā. Kvalitatīvā datu analīze rāda, ka vairumā gadījumu ģenitīva izmantojuma procentuālais pārsvars teikuma priekšmeta funkcijā ir ievērojams. Verbs noliegumā vairāk tiek saistīts ar teikuma priekšmetu ģenitīvā gan individuālā vākuma, gan PanDi datus. Rakstā ir pievērsta uzmanība arī faktam, vai analizētie teikumi ir mutvārdu vai rakstu formā.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; sintakse; sintaktiskā valence; verbi *pietikt*, *trūkt*; teikuma priekšmets; ģenitīva un nominatīva konkurence.

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

Ievads

Verba gramatisko un semantisko pazīmju kopums nosaka tā saistāmības iespējas teikumā. Trešās personas verbi *pietikt* un *trūkt* piesaista teikuma priekšmetu, kas izteikts ar lietvārdu vai vietniekvārdu ģenitīvā, taču mūsdienu latviešu valodā, it īpaši nerediģētos un spontāni veidotos tekstos, ir sastopams arī teikuma priekšmets nominatīvā.

Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 206; Endzelīns 1951, 567), raksturodami ģenitīva izmantojumu pie verbiem, ir minējuši (*pie*)*trūkt* ar piebildi, ka dažās izloksnēs lieto nominatīvu. Inta Freimane (2008, 79; arī tad, ja nav runa par sarunvalodu, sk. 1993, 247) norādījusi, ka sarunvalodā pie verbiem *pietikt* un *trūkt* ir konstatēts nominatīvs, bet ir iesakāms ģenitīvs. Gunta Nešpore-Bērzkalne (2017, 141) pētījusi trešās personas verbu saistāmību ar ģenitīvu „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa LVK2013” (<http://hdl.handle.net/20.500.12574/44>) datus un pārliecinājusies, ka rediģētos rakstu valodas tekstos pie verbiem *trūkt* un *pietikt* dominē ģenitīvs.

Raksta mērķis ir analizēt verbu *pietikt*, *trūkt* sintaktisko valenci saistījumā ar teikuma priekšmeta locījumu apgalvojumā un noliegumā. Ir svarīgi pārliecināties, vai mūsdienu latviešu valodā tiek izmantots teikuma modelis, ko veido nomens ģenitīvā un verbu (*ne*)*pietikt*, (*ne*)*trūkt* finītā trešās personas forma, vai arī paralēli pieaug šī teikuma modeļa varianta lietojums ar teikuma priekšmetu nominatīvā. Šo pašu teikuma modeli veido verbs *nebūt* (Lokmane 2013, 728); tā lietojumu arī skar teikuma priekšmeta locījuma problemātika (sal. Lagzdiņa 1997). Pārskatā par visu locījumu polifunkcionalitāti minēts, ka ģenitīvam saistījumā ar noliegtu verbu ir raksturīga subjekta funkcija: *nav naudas*, *nav laika*, *nepietiek vietu*. Ģenitīva un nominatīva konkurence noliegumā ir viens no tipiskiem locījumu mijas gadījumiem latviešu valodā (sk. Kalnača 2014, 47–66).

Raksturojot vārda, īpaši verba, saistītspēju, izmantots termins *valence* (angl. *valency*), kas var būt obligāta vai fakultatīva (Matthews 1997, 394). Sīkāk nošķirta semantiskā valence, kas atspoguļo vārda spēju piesaistīt noteiktas semantiskās kategorijas, kā subjektu, objektu, adresātu, un sintaktiskā valence, kas nosaka to, kuras vārdu formas konkrētajam vārdam ir piesaistāmas (sk. Skujiņa 2007, 349, 358). Ilze Lokmane (2004, 269) uzsver, ka „semantiskās un sintaktiskās valences opozīcija būtībā ir satura un formas pretstatījums: pastāv valence kā semantiska parādība un tās formālā izpausme jeb sintaktiskā realizācija”.

Šajā pētījumā turpināts analizēt ģenitīva un nominatīva konkurenci teikuma priekšmeta pozīcijā mūsdienu latviešu valodā. Plašāk līdzšinējās publikācijas par šo tematu – minēto locījumu variācijām kopumā vai saistībā ar subjekta realizāciju – (Kalnača 2002; 2007; Lokmane 2017; Kalnača, Lokmane 2018a; 2018b; Kalnača et al. 2019 u. c.) ir apskatītas citā rakstā (Lauze, Auziņa 2023). Verbu *pietikt* un (*pie*)*trūkt* saistījuma variantiem ar ģenitīvu un nominatīvu vairāk ir pievērsies Sturla Bergs-Olsens (*Sturla Berg-Olsen* 2005; 2009).

1. Praktiskais materiāls un izmantotās metodes

Par pētījuma praktisko materiālu ir izvēlēts spontāns vai samērā spontāns, nerediģēts latviešu valodas lietojums sociālo mediju (*Facebook*, *Twitter* jeb *X*) tekstos, sarunvalodā, dažādu Liepājas Universitātes studiju programmu bakalaura, maģistrantūras un doktorantūras humanitārās un pedagoģijas jomas studentu izteikumos nodarbībās, radio pārraidēs (sk. saīsinājumu sarakstu), kas fiksēts mutvārdu vai rakstveida formā no 2021. gada janvāra līdz 2023. gada decembrim. Apzinot spontānas runas pazīmes, akcentēts, ka šāda runa tiek producēta bez sagatavošanās vai ar nelielu sagatavošanās laiku (Haselow 2017, 76). Ar samērā spontānu tekstu tiek saprasts tāds teksts, kura veidošanai, iespējams, veltīts nedaudz vairāk laika, piem., studentiem apdomājot atbildi universitātes seminārā vai sociālo mediju lietotājiem – ieraksta saturu pirms publicēšanas.

Minēto verbu lietojums fiksēts hronoloģiski pēc nejausības principa, t. i., pēc kārtas, tiklīdz tas pamanīts runātā vai rakstītā tekstā, nepiemērojot literārās valodas normas kritēriju valodas kultūras aspektā un saglabājot tekstu autentiskumu ar iespējamām pareizrakstības un interpunkcijas neprecizitātēm. Kartotēkas izveidē izmantoti arī sociālo mediju meklētāji, kuros tika ierakstītas dažādas pētāmo verbu formas. Tādējādi iegūts plašāks praktiskais materiāls arī ārpus raksta autores sociālo mediju kontu satura un var spriest par ģenitīva un nominatīva lietojuma attiecību.

Lai pētītu ģenitīva un nominatīva konkurenci saistījumā ar teikuma priekšmetu, izvēlēti verbi, kuru sintaktiskā valence un literārās valodas norma nosaka ģenitīva lietojumu, – *pietikt*, *trūkt* apgalvojumā un noliegumā. Šajā gadījumā individuālajā vākumā katram verbam ir pa 200 piemēriem – 100 apgalvojumā un tikpat noliegumā, kopā – 400 piemēru. Salīdzinājumam izvēlēts latviešu valodas korpuss „Pandēmijas dienasgrāmatas” (PanDi), kurā apkopoti 2020.–2022. gadā publicētie dati (565 000 vārdlietojumu), šie teksti nav rediģēti, tāpat kā individuālajā raksta autores vākumā, tie korpussā iekļauti tādi, kā uzrakstīti oriģinālā. Izmantojot konkordances, atrasti 198 teikumi ar verbu *pietikt* un 78 teikumi – ar *trūkt* apgalvojumā un noliegumā. Tā kā šis korpuss vēl nav sintaktiski marķēts, meklējuma rezultāti ir manuāli pārskatīti, atlasot piemērus, kur minētie verbi piesaista ģenitīvu vai nominatīvu teikuma priekšmeta funkcijā. Izvērtēto derīgo piemēru kopa nav liela: to veido 74 piemēri ar verbu *pietikt* (no tiem 51 teikums ir ar minēto verbu apgalvojumā un 23 teikumi – noliegumā) un 62 piemēri ar verbu *trūkt* (no tiem 46 gadījumos minētais verbs ir apgalvojumā un 16 gadījumos – noliegumā).

Šī pētījuma vajadzībām par nederīgiem uzskatīti PanDi teikumi, kuros teikuma priekšmets ir nelokāms lietvārds (*Zero*, *lego*) vai kuros ir lietots darāmās kārtas tagadnes divdabis (*pietiekošs*, *trūkstošs*) vai ciešamās kārtas tagadnes divdabis (*pietiekams*). Pat tad, ja minētie divdabji izmantoti izteicēja funkcijā, tie ir saistāmi ar citu teikuma modeli, resp., teikuma modeļa variantu, ko veido nomens nominatīvā, kopula finītājā formā un lokāmais divdabis nominatīvā un kur „kā adjektīva aizstājēji visbiežāk funkcionē abi tagadnes divdabji” (Lokmane 2013, 730). Verbi *pietikt* un *trūkt* spēj piesaistīt verbu infinitīvā (sk. Freimane 2008, 100–101), kā arī prepozicionālu savienojumu ar prievārdu *ar* (sk. Nešpore-Bērzkalne 2017, 141–142), bet šo gadījumu analīze nav šī pētījuma uzdevums.

Praktiskā materiāla atlasē pievērsta uzmanība piesaistīto substantīvu homomorfām. Ja konteksta vai runas situācijas dēļ ir radušās šaubas, vai izteikumā lietots 4. vai 5. deklinācijas lietvārds vienskaitļa ģenitīvā vai daudzskaitļa nominatīvā ar galotni *-as* vai *-es*; 3. deklinācijas lietvārds un 2. deklinācijas izņēmumi – vienskaitļa nominatīvā vai ģenitīvā, no šādiem piemēriem pētījumā ir bijis jāatsakās, sk. (1)–(3) piemēru.

- (1) *[..] pilsētās trūkst **vietas** mazdārziņiem [..]* (Twitter 03.03.2023.)
- (2) *Tikko sapratu, ka **pie**trūkst Depa tiesas **izrādes**.* (Twitter 04.03.2023.)
- (3) *Un **udens** nepietika.* (Whatsapp 18.07.2022.)

(1) piemērā, kur ir runa par vairākiem mazdārziņiem, nav skaidrs, vai lietvārds *vieta* ir lietots vienskaitlī vai daudzskaitlī. (2) piemēra konteksts ir pazīstamā amerikāņu kinoaktiera Džonija Depa tiesas prāva ar bijušo sievu, tā norisinājās vairākās tiesas sēdēs, tāpēc nav saprotams, vai domāta viena izrāde vai vairākas. (3) gadījumā nav nosakāms, kura locījuma vienskaitļa formā ir 2. deklinācijas izņēmums.

2. Ģenitīva un nominatīva konkurence teikuma priekšmeta pozīcijā

Teikuma priekšmets parasti ir lietvārds vai vietniekvārds nominatīvā (sal. Lokmane 2013, 715). Tomēr var pievienoties Aksela Holvūta (*Axel Holvoet* 2012, 128) atzinumam, ka „nominatīvsubjektu pieprasījums ir noteiktas – lai arī ļoti lielas – verbālu leksēmu grupas, nevis ikvienas finītas darbības vārda formas īpašība”. Atsevišķos gadījumos teikuma priekšmeta pozīcijā ir iespējams cits lietvārda locījums, tomēr nominatīva pārsvars valodas sistēmā šajā gadījumā ietekmē citu locījumu, resp., ģenitīva lietojuma stabilitāti. Teikuma priekšmeta funkcijā tiek izmantots arī datīvs (sk., piem., Freimane 1985, 43; Beitiņa 2009, 114; Lokmane 2013, 716; Kalnača 2014, 50).

Latviešu valodas sintaksē tikai divos teikuma modeļos teikuma priekšmets ir ģenitīvā. Vienā gadījumā ģenitīvu piesaista adverbiāls izteicējs, kurš ir izteikts ar saitiņu finītā formā un adverbu daudzuma nozīmē (Freimane 1985, 60; Beitiņa 2009, 92; Lokmane 2013, 731; Kalnača, Lokmane 2021, 428). Otrs gadījums ir verbālo divkomponentu modeļu sarakstā, kur ir iekļauts tāds modelis, kuru veido nomens ģenitīvā un verbs 3. personas formā. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” sintakses daļā (Ahero et al. 1962, 213–216) ar deklinējama vārda ģenitīvu izteikts teikuma priekšmets ir raksturots tikai saistījumā ar tādu adverbiālu vai nominālu izteicēju, kas apzīmē daudzumu. Teikuma priekšmets ģenitīvā, kas zināmos nosacījumos būtu iespējams gramatiskajā centrā pie verbāla izteicēja, nosaukts nav. Maigone Beitiņa (2009, 89), apskatot tipiskākos verbālos divkopu teikuma modeļus, šajā gadījumā min tikai vienu – pašu izplatītāko – šī modeļa realizācijas veidu, kurā „teikuma priekšmets ģenitīvā saistās ar verba *būt* nolieguma formu izteicējā”. Padziļināti analizējot minēto modeli, I. Freimane (1985, 51) apskatījusi trīs tā realizācijas variantus, no kuriem vienā nosaukti verbi *trūkt*, *netrūkt*, *pietikt* un *nepietikt* ar šādu pamatojumu: „Ģenitīvam ir subjekta nozīme un teikumpriekšmeta funkcija; to apliecina fakts, ka

dažreiz minētos verbus lieto arī ar nominatīvu.” Jaunākajās latviešu valodas gramatikās (piem., Lokmane 2013, 728; Kalnača, Lokmane 2021, 423–424) verbi *nebūt*, (*ne*) *trūkt*, (*ne*)*pietikt* ir iekļauti vienā kopīgā teikuma modelī ar nomenu ģenitīvā.

Ģenitīva lietojumu ar minētajiem verbiem nosaka literārās valodas norma (<https://mlvv.tezaurs.lv/pietikt>; <https://mlvv.tezaurs.lv/nepietikt>; <https://mlvv.tezaurs.lv/trukt:2>), un, kā norāda Gunta Smiltnece (2013, 349), mūsdienu literārajā valodā tā parasti tiek ievērota. Apskatīsim piemērus ar kvalitatīvajā analīzē izvēlētajiem verbiem.

2.1. Pietikt

Vairumā gadījumu individuālajā vākumā (norādīti tikai procenti, kas atbilst absolūtajam konkrētā locījuma lietojuma skaitam, jo kopējais piemēru daudzums ir 100) saistījumā ar verbu *pietikt* teikuma priekšmets lietots ģenitīvā 73 % gadījumu (piemēros verbs izteicēja funkcijā ir pasvītrots ar vienu svītru, bet teikuma priekšmets ir treknināts, lai pievērstu uzmanību lietvārda locījuma formai), piem.:

- (4) *Un paldies maniem vecākiem, ka viņiem pietika spēka, enerģijas un pacietības katru dienu mani vest 30 km uz labāko skolu pasaulē!* (Facebook 29.11.2023.)
- (5) *[..] atkritumu mums tāpat pietiek.* (LR1 „Labrīt!” 10.03.2023.)
- (6) *Cilvēkiem savu problēmu pietiek.* (Twitter 07.12.2023.)

Tomēr pie šī verba, kaut arī retāk (27 % gadījumu), ir sastopams arī teikuma priekšmets nominatīvā (7)–(9).

- (7) *Saldumi pietiks ilgam laikam.* (Facebook 31.10.2023.)
- (8) *Mums vēl pietiks laiks to izdarīt.* (LR2 „Cita lieta” 08.07.2023.)
- (9) *Nav svarīgi, kam kas pietiek [..]* (Twitter 03.12.2023.)

Salīdzinot ar PanDi rezultātiem, ģenitīva izmantojuma rādītāji ir augstāki: 42 teikumos (82,35 % gadījumu) pie minētā verba ir konstatēts teikuma priekšmets ģenitīvā (10)–(11). Kaut arī šajā korpusā iekļauti sarunvalodas dati, tie ir rakstu formā, nevis mutvārdos, kur izteikuma spontānais raksturs var vairāk ietekmēt locījuma izvēli par labu nominatīvam.

- (10) *Ļoti ceru, ka pietiks laika [..]* (PanDi)
- (11) *[..] kuru pietiks vēl ilgam laikam.* (PanDi)

Nominatīva lietojums pie šī verba fiksēts deviņos teikumos, kas atbilst 17,65 % gadījumu, piem.:

- (12) *Saule, kurai siltums pietiek [..]* (PanDi)
- (13) *[..] lai pietiku laiks pirkt maskas [..]* (PanDi)

Empīriskā materiāla analīze rāda, ka iepriekš nesagatavotā tekstā gan mutvārdu, gan rakstveida formā ģenitīva producēšana pie verba *pietikt* teikuma priekšmeta funkcijā ir samērā stabila.

2.2. Nepietikt

Apskatot individuālā vākuma rezultātus, var secināt, ka saistījumā ar teikuma priekšmetu ģenitīvā verbam *pietikt* noliegumā ir augstāks procentuālais rādītājs (79%) nekā apgalvojumā, piem.:

- (14) *Tā tad atbildēt par saviem vārdiem **dūšas** Jums nepietiek [..] (Twitter 23.02.2023.)*
 (15) *[..] **naudas** nepietiek! (Facebook 03.03.2023.)*
 (16) *Kā vienmēr **laika** nepietika. (LL 17.02.2023.)*

Tādējādi nominatīvs teikuma priekšmeta pozīcijā (17)–(19) ar šo verbu ir izmantots mazāk (21% gadījumu).

- (17) *Nevis **nauda** nepietiek, bet strādā āži par dārzniekiem. (Twitter 16.02.2023.)*
 (18) *Otrkārt, augiem istabā nepietiek **gaisma**. (Twitter 14.01.2023.)*
 (19) *Pat tad ja viņam nepietiek šīs **zināšanas**. (LL 09.02.2023.)*

PanDi datos 22 teikumos (95,65% gadījumu) konstatēts teikuma priekšmets ģenitīvā (20)–(21) pie verba *pietikt* noliegumā.

- (20) *[..] nepietiek **spēka** *uzmīties* **kalnā**. (PanDi)*
 (21) *[..] kurai pašai **prāta** nepietika. (PanDi)*

Tikai vienā piemērā (4,35% gadījumu) ir izmantots teikuma priekšmets nominatīvā, piem.:

- (22) *[..] paši nekur netiek – nepietiek **nauda**. (PanDi)*

Arī šajā gadījumā var pārliecināties, ka PanDi datos teikuma priekšmets pie verba *nepietikt* biežāk tiek izmantots ģenitīvā.

2.3. Trūkt

Piemēru analīze individuālajā vākumā, apskatot verbu *trūkt*, atspoguļo mazliet citādu attiecību, kur saistījums ar teikuma priekšmetu ģenitīvā (23)–(25) ir par 10 procentpunktiem mazāks, proti, 69%.

- (23) *[..] vajadzētu paskatīties, kur trūkst, kur trūkst **konkurences**, kur trūkst **ražotāju**. (LR1 10.03.2023.)*
 (24) *[..] kad Liepājas autobusu parkā valda liels haoss, skandāli un trūkst **šoferu** [..] (Facebook 25.02.2023.)*
 (25) *Bērniem trūkst **izpratnes** par vārdu nozīmēm. (LL 03.02.2023.)*

Šajā gadījumā konstatēts arī vairāk piemēru (31%), kur teikuma priekšmets lietots nominatīvā, piem.:

- (26) *[..] viņu ideoloģijā trūkst kaut kāds galējais **punkts** [..] (Facebook 08.02.2023.)*
 (27) *Iezīmējas vājās vietas, **kas** trūkst [..] (Twitter 04.03.2023.)*
 (28) *Visu laiku trūkst **laiks**. (LL 05.03.2023.)*

Salīdzinot ar PanDi rezultātiem, ģenitīva izmantojuma rādītāji ir līdzīgi. Teikuma priekšmets ģenitīvā pie verba *trūkt* apgalvojumā (29)–(30) fiksēts 33 teikumos (71,74% gadījumu).

(29) *Vai Latvijas kino trūkst sieviešu **stāstu**?* (PanDi)

(30) *[..] trūkst testa veikšanai nepieciešamo **tamponu**.* (PanDi)

Teikuma priekšmeta lietojums nominatīvā ir konstatēts 13 teikumos (28,26% gadījumu), kas pēc procentuālās attiecības aptuveni atbilst individuālā vākuma rādītājiem, piem.:

(31) *Ja mājās **kas** trūkst, to parasti nopērk.* (PanDi)

(32) *Lielākajā grupiņā trūkst vien daži **bērni**.* (PanDi)

PanDi atlasītajos piemēros (33) ir atrodama idioma *trūkst tikai tēva un mātes*, ko saka par lielu jucekli, nekārtību (<https://mlvv.tezaurs.lv/trukt:2>), ar izmainītu vārdu secību un teikuma priekšmeta locījumu – ģenitīva vietā ir nominatīvs.

(33) *[..] tur tik **tēvs** un **māte** trūkst.* (PanDi)

Minētajā idiomā tradicionāli lieto ģenitīvu. Tomēr jāatzīst, ka teikuma priekšmeta locījumam pie verba *trūkt* apgalvojumā ir raksturīga nedaudz lielāka ģenitīva un nominatīva konkurence nekā citos šajā pētījumā analizētajos gadījumos.

2.4. *Netrūkt*

Pētījuma rezultāti rāda (sk. att.), ka individuālajā vākumā no četriem izvēlētajiem darbības vārdu lietojuma gadījumiem verbam *netrūkt* saistījumā ar teikuma priekšmetu ģenitīvā (34)–(36) ir visaugstākais procentuālais rādītājs (87%).

(34) *Arī viņas abstraktajā mākslā netrūkst **noslēpumu**.* (LR1 „Labrīt!” 10.03.2023.)

(35) *Atmodas laikā domājām, ka mums netrūkst **nekā** [..]* (Twitter 18.06.2021.)

(36) ***Rosības** un darba **spara** pie mums netrūkst.* (Facebook 09.01.2023.)

Nelielā daļā gadījumu (13%) konstatēts šī verba saistījums ar teikuma priekšmetu nominatīvā, piem.:

(37) ***Epīteti** no viņas mutes netrūka [..]* (Facebook 15.04.2022.)

(38) *Izskatās, **tas** tur netrūks līdz pat Jāņiem.* (Twitter 11.03.2023.)

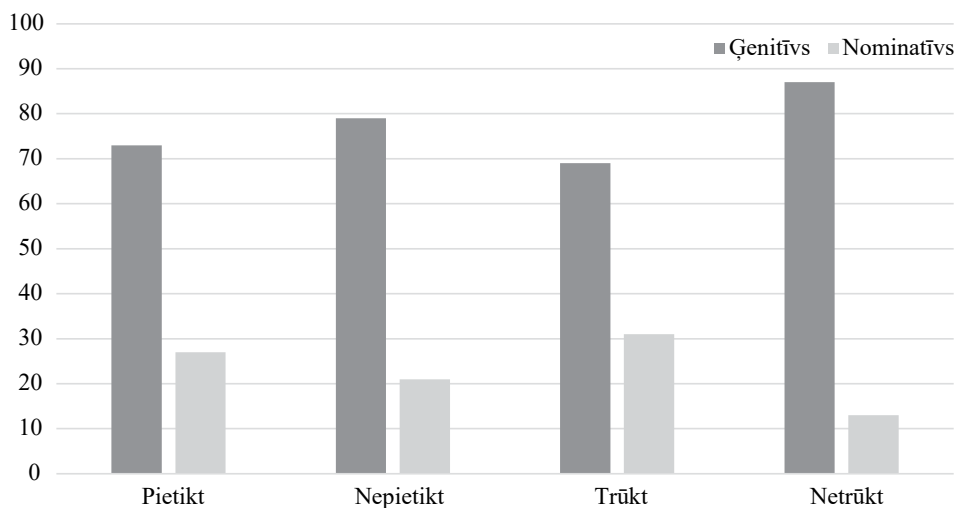
(39) *Florencei **radošums** netrūkst!* (Facebook 21.06.2024.)

PanDi datus atrasti tikai 16 teikumi ar verbu *trūkt* noliegumā. Visos gadījumos (100%) tam ir piesaistīts teikuma priekšmets ģenitīvā, piem.:

(40) *Ja man tagad būtu jāraksta bakalaura darbs, **tēmu** netrūktu.* (PanDi)

(41) *[..] **cilvēku** tur netrūka.* (PanDi)

Kaut arī valodas praksē dažkārt var novērot ģenitīva un nominatīva konkurenci pat viena teikuma robežās, kā (42) piemērā, kur verbam *trūkt* noliegumā piesaistīts teikuma priekšmets ģenitīvā, bet apgalvojumā – teikuma priekšmets nominatīvā,

Attēls. Ģenitīva un nominatīva konkurence verbu *pietikt*, *trūkt* saistījumā ar teikuma priekšmetu apgalvojumā un noliegumā (individuālā vākuma dati procentos)

kvalitatīvā datu analīze rāda, ka vairumā gadījumu ģenitīva izmantojuma procentuālais pārsvars teikuma priekšmeta funkcijā ir ievērojams (sk. att.).

(42) [..] dara visu, lai viņa ģimenei netrūktu tā, kas trūcis viņam. (Twitter 02.02.2023.)

Kā liecina attēlā atspoguļotie individuālā vākuma dati, teikuma priekšmets ģenitīvā biežāk tiek izmantots pie verba *trūkt* noliegumā nekā pie šī paša verba apgalvojumā.

Secinājumi

Verbu *pietikt* un *trūkt* saistījumā ar teikuma priekšmetu apgalvojumā un noliegumā vērojama ģenitīva un nominatīva konkurence, tomēr ģenitīva pozīcija ir samērā stabila. Individuālajā vākumā verbam *netrūkt* saistījumā ar teikuma priekšmetu ģenitīvā ir visaugstākais procentuālais rādītājs (87%). Analizējot PanDi datus, kur ir tikai 16 teikumi ar verbu *trūkt* noliegumā, redzams, ka visos gadījumos (100%) tam ir piesaistīts teikuma priekšmets ģenitīvā.

Salīdzinot pētījuma rezultātus pēc tā, vai verbs ir lietots apgalvojumā vai noliegumā, var secināt, ka verbs noliegumā vairāk tiek saistīts ar teikuma priekšmetu ģenitīvā gan individuālā vākuma, gan PanDi datus. Otrajā vietā ir verbs *nepietikt*, kura saistījums ar teikuma priekšmetu ģenitīvā ir 79% individuālajā vākumā un 95,65% (22 teikumos no 23 piemēriem) PanDi datus.

Individuālo vākumu veido gan mutvārdu, gan rakstveida piemēri, bet PanDi dati ir tikai rakstu formā. Kaut arī šajā korpusā ir iekļauts sarunvalodas materiāls, kopumā nominatīvs teikuma priekšmeta funkcijā ir mazāk izmantots – iespējams, locījuma izvēli nav daudz ietekmējis izteikuma spontānais raksturs, kas vairāk vērojams mutvārdos.

Saīsinājumi un apzīmējumi

<i>Facebook</i>	sociālās tīklošanās platforma
LL	Lindas Lauzes individuālā vākuma kartotēka
LR1	radiostacija „Latvijas Radio 1”
LR2	radiostacija „Latvijas Radio 2”
PanDi	corpuss „Pandēmijas dienasgrāmatas”
<i>Twitter</i>	mikroblogošanas vietne
<i>Whatsapp</i>	saziņas lietotne

Avoti

- Facebook*. Tiešsaistes sociālais tīkls. Pieejams: <https://facebook.com>
- Radiostacija „Latvijas Radio 1”*.
- Radiostacija „Latvijas Radio 2”*.
- Reinsone, Sanita, Ļaksa-Timinska, Ilze, Jaudzema, Justīne. 2022. *Pandēmijas dienasgrāmatas. 2020–2022*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/48>
- Spektors, Andrejs et al. 2024. *Tēzaurus.lv, 2024. Vasaras versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/107>
- Twitter*. Tiešsaistes mikroblogošanas vietne. Pieejams: <https://twitter.com>
- Whatsapp*. Tiešsaistes saziņas lietotne viedtālruniņiem. Pieejams: <https://whatsapp.com>

Literatūra

- Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
- Berg-Olsen, Sturla. 2005. *The Latvian Dative and Genitive: A Cognitive Grammar Account*. Oslo: University of Oslo.
- Berg-Olsen, Sturla. 2009. Lacking in Latvian: Case variation from a cognitive and constructional perspective. *The Role of Semantic, Pragmatic, and Discourse Factors in the Development of Case*. Barðdal, Jóhanna, Chelliah, Shobhana L. (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 181–202. <https://doi.org/10.1075/slcs.108.11ber>
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu gramatika*. Otrs, pārstrādāts iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums.
- Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Freimane, Inta. 2008. *Trešā persona latviešu verbu sistēmā*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Haselow, Alexander. 2017. *Spontaneous Spoken English. An Integrated Approach to the Emergent Grammar of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108265089>
- Holvūts, Aksels. 2012. *Vispārīgās sintakses pamati*. Sirmule, Lāsma (tulk.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

- Kalnača, Andra. 2002. Lietvārda locījumu formu konkurence latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 10, 135–150.
- Kalnača, Andra. 2007. Ģenitīva sinonīmijas stilistiskās funkcijas mūsdienu latviešu valodā. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis*. 3, 68–78.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018a. Teikuma priekšmeta locījums un vārdu secība latviešu valodas eksistenciālteikumos. *Dzīves lingvistika*. Veltījums profesoram Jānim Valdmanim. Vītola, Inita (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 207–221.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018b. Subject case alternation in negated existential, locative, and possessive clauses in Latvian. *Kalbotyra*. 71, 42–63. <https://doi.org/10.15388/Kalbotyra.2018.3>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Metslang, Helena. 2019. Subject case alternation in Latvian and Estonian existential clauses. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat / Estonian Papers in Applied Linguistics*. 15, 53–82. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa15.04>
- Lagzdiņa, Sarmīte. 1997. Verbs *nebūt* morfoloģiskajā paradīgmā un teikumā. *Savai valodai*. Rīga: LZAV, 165–200.
- Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. 2023. Korpusu un individuālā vākuma salīdzinājums: ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbu. *Valoda: nozīme un forma*. 14, 111–125. <https://doi.org/10.22364/vnf.14.08>
- Lokmane, Ilze. 2004. Valence un sintaktiskais obligātums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 8, 268–275.
- Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 710–766.
- Lokmane, Ilze. 2017. Partitīva konstrukciju sintaktiskās īpatnības latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 8, 91–99. <https://doi.org/10.22364/VNF.8.7>
- Matthews, Peter H. 1997. *Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2017. Trešās personas verbu saistāmība ar ģenitīvu: „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” dati. *RES LATVIENSES*. IV, 138–146. <https://doi.org/10.22364/RL.4.11>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 324–369.

Summary

In modern Latvian, genitive and nominative competition can be observed in the subject position of the sentence. The third-person verbs *pietikt* ‘suffice’ and *trūkt* ‘lack’ have the subject of the sentence in the genitive case, but in spontaneously created texts the subject of the sentence can also be found in the nominative case. The purpose of the article is to analyse the verbs *pietikt* ‘suffice’ and *trūkt* ‘lack’ and their syntactic valency in connection with the subject of the sentence in affirmation and negation.

In the individual collection, there are 200 examples for each verb – 100 in the affirmative and the same number in the negative (400 examples in total). Spontaneous use of the Latvian language in social media texts, university seminars, colloquial speech, radio broadcasts has been chosen as the practical material of the study. For comparison, the corpus of the Latvian language “Pandemia Diaries” (PanDi) was selected, the texts of which have not been edited, as in the individual collection of the author of the article. The set of examples consists of 74 examples with the verb *pietikt* ‘suffice’ and 62 examples with the verb *trūkt* ‘lack’.

The verb *netrūkt* ‘not lack’ in connection with the subject of the sentence in the genitive has the highest percentage (87%) in the individual collection. Analysing the PanDi data, where there are only 16 sentences with the verb *trūkt* ‘lack’ in negation, in all cases (100%) it has a subject of the sentence in the genitive. The verb in negation is more connected to the subject of the sentence in the genitive both in the individual collection and PanDi data. It is also considered whether the analysed sentences are in oral or written form.

Keywords: Latvian; syntax; syntactic valency; verbs *pietikt* ‘suffice’, *trūkt* ‘lack’; subject; genitive and nominative competition.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

A generative syntactic analysis of Latvian grammatical prefixes *jā-*, *ne-*¹

Latviešu valodas gramatisko priedēkļu jā-, ne- ģeneratīvi sintaktiskā analīze

Julija Korostenskienė

Institute of Foreign Languages
Faculty of Philology, Vilnius University
Universiteto St. 5, Vilnius, LT-01131, Lithuania
E-mail: julija.korostenskiene@ff.vu.lt

The present study explores Latvian grammatical prefixes *jā-*, *ne-*, from the generative syntactic perspective. To date, in contrast to significant research within the traditional syntactic dimension, generative syntactic studies of Latvian in general have been very limited (e.g., Apse 2007; Fábregas et al. 2018; Kushnir 2019; Biks 2020), and verbal morphosyntax is yet to become a topic of discussion. Meanwhile, the two grammatical verbal prefixes under analysis raise a number of questions, such as their incompatibility with respect to one another in Standard Latvian, their placement on the generative syntactic tree, and the non-canonical case marking in the debitive construction. To answer these questions, the present study builds on the generative theory of X-bar syntax (Chomsky 1993; 1995), Rizzi's (1997) Split-CP hypothesis, Case Theory (Chomsky 2001), and previous findings on the Baltic verb (Korostenskienė 2017; 2022). The proposed approach to the debitive construction and accompanying non-canonical case-marking in Latvian is hoped to contribute to the existing field of research as well as to have implications for the study of clausal phenomena in Baltic languages from the generative syntactic perspective.

Keywords: modality; debitive; negative; prefixes; Latvian; split-CP; case assignment; generative framework.

Introduction

As is known, the debitive prefix *jā-* historically is of pronominal origin and is used to express the necessity of an action (e.g., Fennell 1981; Holvoet 2001; Lokmane, Kalnača 2014; Seržant, Taperte 2016). Formally, the debitive is an analytical construction

---

¹ I sincerely thank Prof. Dr. Andra Kalnača for her generous assistance with glossing and translating Latvian examples, as well as sharing native speaker's intuition and expert advice throughout this study. I also thank the anonymous reviewers for insightful comments. All remaining errors are my own.

composed of the auxiliary verb *būt* ‘to be’ and the 3rd present indicative form of the lexical verb prefixed with *jā-*; the auxiliary is often omitted (Metuzāle-Kangere, Boiko 2001; Lokmane, Kalnača 2014).

The debitive construction is characterised by unique properties, viz., the ability to appear in all tenses and other moods alongside regular semantics, viz., expressing necessity.

To illustrate, consider the examples below (Metuzāle-Kangere, Boiko 2001, 489–490, glosses adjusted); *-ot* is an oblique suffix (Lokmane, Kalnača 2014; Kalnača, Lokmane 2021, 240, 247):

- (1) a. *Man* (ir) *jā-lasa* *grāmat-a*. Stand. Latv.
 1.SG.DAT (be.AUX.PRS.3) DEB-read book-NOM.SG.F
 ‘I have to read the/a book.’
- b. *Man* (ir) *jā-lasa* *grāmat-u*. Non-Stand. Latv.
 1.SG.DAT (be.AUX.PRS.3) DEB-read book-ACC.SG.F
 ‘I have to read the/a book.’
- (2) a. *Man* *es-ot* *jā-lasa* *grāmat-a*. Stand. Latv.
 1.SG.DAT be-OBL.PRS.AUX DEB-read book-NOM.SG.F
 ‘It seems that I have to read the/a book.’
- b. *Man* (esot) *jā-las-ot* *grāmat-a*. Non-Stand. Latv.
 1.SG.DAT (be-OBL.PRS.AUX) DEB-read-OBL.PRS book-NOM.SG.F
 ‘It seems that I have to read the/a book.’

As can be seen, in the oblique constructions (2a–b) the logical direct object is in the Nominative; but in the present indefinite debitive (1b), it can bear the Accusative case. This case alternation in the debitive has been posited as problematic (e.g., Holvoet 2001; Lokmane, Kalnača 2014; Seržant, Taperte 2016; Fábregas et al. 2016). Meanwhile, the entire debitive construction has been viewed from several competing perspectives, viz., “as a verb mood, passive voice forms with a modal meaning or, perhaps, a group of special modal forms” (Kalnača, Lokmane 2021, 248; see also Dini 2014; Kalnača 2014; Lokmane, Kalnača 2014; Arkadiev, Pakerys 2015).

According to the traditional approach pursued in Latvian grammars, the debitive (alongside the imperative) is viewed as a grammatical mood, together with the Oblique and the Conditional moods constituting Irrealis modality (Lokmane, Kalnača 2014, 168–169 and references there; Dini 2014; Arkadiev, Pakerys 2015). At the same time, the exclusively prefixal formation of the debitive has led some scholars to argue against the status of debitive as a mood, as it stands in stark contrast to the conventionally suffixal or inflectional formation in other moods (Endzelīns 1971; cf. Fennel 1981; Holvoet 2001; Kalnača 2014).

The paradigm of the other grammatical prefix to be considered in this study, viz., the negative prefix, is regular. Thus, negative forms are constructed by adding the negative prefix to the main verb. Importantly, in Standard Latvian, the prefixes *jā-* and *ne-* are incompatible and cannot occur on the same verb form, but in non-Standard varieties, the combination *jā-ne-* is occasionally used for stylistic purposes.

Assuming a generative syntactic perspective, the present study seeks to answer the following questions:

- 1) Where are the Latvian debitive prefix *jā-* and the negative prefix *ne-* placed on the generative syntactic tree?
- 2) Why are the debitive *jā-* and the negative *ne-* incompatible?
- 3) How can the non-canonical case marking in the debitive construction be explained?

1. Theoretical overview

This section contains the discussion of the following points:

- 1) the main generative syntactic premises relevant for analysis;
- 2) Latvian grammatical prefixes considering the debitive mood.

1.1. Main generative syntactic premises

Contemporary generative syntactic theory seeks to develop a uniform analysis for the global diversity of language data (Chomsky 1993; 1995; 2001; Newmeyer 2004; Carnie 2013), positing that all languages share an underlying deep structure. To connect generative syntactic research for other languages and the present study of Latvian, a number of general generative syntactic premises are used. The first is Chomsky's (2001, 2) Uniformity Hypothesis, according to which analysis, initially developed for other languages, may be applied to the languages at hand: "In the absence of compelling evidence to the contrary, assume language to be uniform, with variety restricted to easily detectable properties of utterances". Following the Uniformity Hypothesis, existing variations arise from differences in the activation of mechanisms and transformations, thus leading to surface structure.

In generative syntax, the components are hierarchically arranged and are joined by the binary attachment principle through phrase structure rules and form phrases. Graphically depicted as a syntactic tree, any phrase (XP) consists of a mandatory head (X°), and optional specifier and complement. X-bar theory distinguishes intermediate projections (X') between the head and phrase level, while specifier and complement positions may be filled by other phrases. The head is thus the only mandatory component of a phrase (Figure 1).

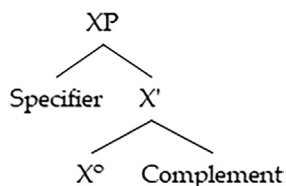

Figure 1. Phrase composition in generative syntax (based on Roberts, Roussou 2003, 5–6)

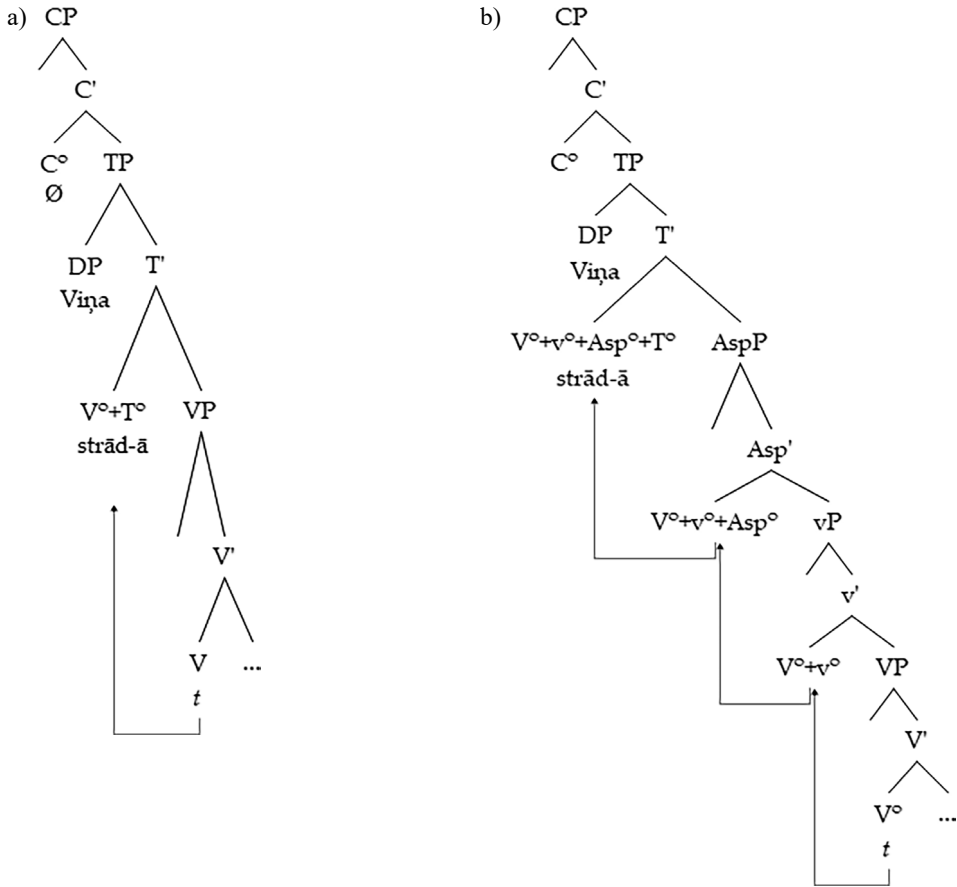

Figure 2. The simplified and more detailed syntactic trees of the Latvian sentence “She works”

Syntactically, phrases may be created for functional and lexical categories. The verb phrase (VP) is a lexical phrase; the complementizer phrase (CP) is a clause-level projection and is a functional phrase (see also below). A basic syntactic tree diagram for a Latvian sentence is provided in Figure 2 in a simplified (a) and detailed form (b). Upward arrows on the diagrams show the tendency of the verb to move upwards on the syntactic tree, leaving a trace (marked *t*) in its original position and picking up the tense and agreement morphology at the Tense Projection (TP). In the indicative mood, the CP is unfilled (marked $\emptyset$ on the tree).

Further, Korostenskiene (2017) posits the anti-lexicalist perspective on the Baltic verb, following which the Latvian verb has a syntactic, not lexical, structure. This necessitates incorporating Baker’s (1985, 375) Mirror Principle: “Morphological derivations must directly reflect syntactic derivations (and *vice versa*)”. Accordingly, verbal morphemes appear in reverse order compared to their arrangement in the clausal projection. In (3) below, the material following the verb mirror-reflects the italicized material preceding v/V:

- (3) *Agr* > *T* > *Asp* > *v* > *V* > *Asp* > *T* > *Agr* (Svenonius 2004; Korostenskiene 2017)

Building on previous research on Slavic grammatical prefixes (Svenonius 2004), another specific finding concerns Baltic grammatical prefixes. Since these prefixes are not required by verbal morphology and contribute strictly compositional meanings, they are analyzed as attaching to the verbal complex outside the v/VP. Consequently, the Latvian grammatical prefixes *jā-*, *ne-* adjoin above the v/VP (Korostenskiene 2017; 2022).

The syntactic composition of the Baltic verb, of which Latvian is the case, lends itself to incorporating Rizzi's (1997) split-CP hypothesis, which divides the clausal projection CP into smaller hierarchically arranged functional projections:

- (4) Force Phrase > Topic Phrase > Focus Phrase > Finiteness Phrase.

The table below exemplifies the application of Rizzi's split-CP approach to the analysis of constituents in a sentence, marking the original location of moved elements by traces of the same typeset.

The Force Phrase (ForceP) stores information about the illocutionary force of the utterance, such as the imperative mood (ForceP_{IMP}), or the subjunctive mood (ForceP_{SUBJ}). The Topic phrase (TopP) stores topicalised nominal material. The Focus Phrase (FocP) contains focalized material, such as elements which have moved up due to inversion. Finiteness Phrase (FinP) contains information on whether the following clause is finite or not. For instance, in infinitival constructions, *for* in English and *di* in Italian are positioned as specifiers of FocP, following Rizzi's perspective that functional heads of the respective projections are empty (that is, lexically unfilled), but overt material occupies the specifier projection of the relevant phrase.

Main clause						
CP ₁	TP ₁	Embedded clause				
		Split-CP ₂				TP ₂
∅		Force ₂	Topic ₂	Focus ₂	Finiteness ₂	
	It appears	that,	this level of complexity,	never <i>would</i>	∅	the commission <i>t t</i> allow <i>t</i> .
	The warning is	∅	∅	under no circumstances	<i>for</i>	residents to disclose their personal data when speaking to strangers on the phone.
	I cannot understand	how,	<i>this</i> <i>discovery,</i>	∅	∅	a teenager could make <i>t</i> .

Table. Rizzi's (1997) Split CP: an illustration (based on Radford 2009, 327–336)

1.2. General characteristics of Latvian grammatical prefixes in light of the debitive mood

Latvian grammatical prefixes, the debitive *jā-* and the negative *ne-*, are characterized by their ability to combine with any lexical prefix in the verb form, but they are not compatible with each other in Standard Latvian (Nau 2011). Consequently, the standard expression of negation in the presence of debitive is via suppletive forms, e.g., *nav jādara* “must not do” (Ivulāne 2015, 110). Latvian also has other constructions for expressing necessity, and they can be rephrased using the debitive, e.g., *nevajag klausīties* “should not listen” (Kalnača, Lokmane 2021, 251). Meanwhile, the combination of the debitive and the negative **jā-ne*, attested in informal speech, is only viewed as the speaker’s stylistic choice to put emphasis on the lexical verb and convey the meaning of “obliged not to” – *obligāti nē*:

(5) *ir jādara* vs *ir jānedara* ‘must be done’ Non-Stand. Latv.

(6) *Vīrs sastādījis sarakstu ar lietām,*
 man-NOM make-PERF.PTCP list-ACC with thing-DAT.PL
kas man jānedara.
 which-REL I-DAT DEB.NEG-do-INF

“My husband made a list of things which I am not to do.” (Ivulāne 2015, 109–110)

Regarded specifically as mood-forming prefixes in Baltic linguistics (Ambrasas et al. 2006; Holvoet, Konickaja 2011; Lokmane, Kalnača 2014), the Latvian debitive *jā-* and the Lithuanian permissive *te_{PRM}-* are the outermost verb prefixes. Previously Korostenskiene (2017) has shown that, within the generative syntactic framework, the semantics of Baltic grammatical prefixes allows them to be viewed as pertaining to *modality*, as opposed to lexical prefixes, which are all aspectual. Given that modality is associated with the complementiser phrase (CP) – a projection which stores specific information about the type of the clause (e.g., its mood, whether it is a statement or a question, as well as whether it is main or embedded (Radford 2009; Carnie 2013)) – in the standard clausal composition *CP-TP-AuxP-AspP-VoiceP-vP-VP*, it is reasonable to consider whether the Latvian grammatical prefixes *jā-* and *ne-* could be located in a CP-like projection. As the correlation of this projection relative to the standard clause-level CP is yet to be determined, we tentatively posit it alongside the clause-level CP, its characteristic feature being that it attaches either directly on the left to the lexical verb or, in prefixed verbs, on top of the lexical prefix. We will label the latter type as $CP_{v/VP}$.

2. The proposed analysis

In the present section, we first define the position of the debitive and negative prefixes on the syntactic tree and examine the properties of their respective projections. We then consider case alternation in the debitive construction considering the position of the logical subject and object.

2.1. Locating the debitive prefix *jā-* on the syntactic tree

As mentioned earlier, Rizzi's (1997) Split-CP hypothesis posits that the clausal projection is composed of several strictly regulated functional projections, which become prominent in sentences with marked word order. In Latvian, the uniform change in the illocutionary force of the clause upon the addition of the debitive prefix, the debitive classified as a mood, clearly suggests that within Rizzi's split-CP, the debitive prefix resides in the Force projection, which captures the illocutionary force of the utterance. Opting for a debitive construction, the speaker encourages the hearer to take the action expressed by the *jā-*-prefixed verb. This corresponds to the essence of directive illocutionary force (Searle, Vanderveken 1985, 60; see also Quirk et al. 1985, 827 ff.).

Given that the debitive, just like the more cross-linguistically widespread imperative, expresses illocutionary force, Rizzi's (2005, 100) Categorical Uniformity Principle is applicable: "Assume a unique canonical structural realization for a given semantic type", which means that both moods will have the same syntactic structure. Further motivated by Chomsky's (2001) Uniformity Hypothesis, the Latvian debitive *jā-* falls under the same functional category as, for instance, the English imperative, or the subjunctive, each formally placed in the relevant functional projection: ForceP_{IMP}, ForceP_{SUBJ}, or ForceP_{DEB}. There is also a certain affinity between the imperative and the debitive projections, as both are specified for a person feature, 2nd person for the imperative and 3rd person for the debitive. The difference is in that morphologically, the debitive is overtly marked on the lexical verb as a prefix. In contrast, the subjunctive and the oblique, for instance, are both expressed via suffixal forms. Consequently, Latvian allows for a simultaneous manifestation of two clause-like environments: one expressed through suffixes (e.g., subjunctive or oblique), and the other, through the (debitive) prefix. While verbal suffixes have been analysed as heads of respective functional projections, prefixes occupy the specifier *Spec* position of the respective projection (Korostenskiene 2017), which is also in line with Rizzi's (1997) approach to overtly expressed elements. Hence, *jā-* resides in spec-Force_{DEB}. Another implication of the given analysis is that, in the case when the debitive appears solely on the lexical present-tensed verb, the clausal projection needs to be additionally marked for the declarative illocutionary force (or indicative mood), e.g., ForceP_{DECL/IND} (see also discussion below), in which the debitive force, given its person feature specification, resides above ForceP_{DECL/IND} (cf. Holvoet 1997). This interplay of two illocutionary forces within a single sentence has implications for surface representation of case assignment of the logical subject and object, as we will show below.

Let us now consider the negative prefix *ne-*.

2.2. Placement of the negative *ne-* on the syntactic tree

For *ne-*, which has no effect on the illocutionary force of the clause, three functional projections remain unfilled: TopicP, FocusP and FinitenessP. TopicP and FinitenessP are not suitable for definitional reasons: the former is devoted to topicalised items, i.e., left-displaced nominal elements of the clause, and the latter only contains information about the finiteness of the clause, unaffected by *ne-*. Hence, the only available

projection is FocusP. Indeed, this projection fits well, for negation is traditionally conceived as a foregrounding device. Consequently, in the discussion of the debitive-negative sequence, the proposed arrangement of split-CP projections on the verb is ForceP>FocP, and a similar analysis has been proposed for the permissive *te_{PERM}*- and the negative *ne*- in Lithuanian (Korostenskiene 2022).

To specify further, in defining the placement of the prefix *ne*- in Latvian (as well as Lithuanian), two conditions apply: Rizzi's (1997) requirement that overtly expressed material takes the specifier position of the relevant functional projection and Haegeman and Zanuttini's (1991, 244) NegCriterion, which states the following:

- (7) a. Each Neg X° must be in a Spec-Head relation with a Negative operator.
b. Each Negative operator must be in a Spec-Head relation with a NegX°.

Following standard Rizzi's (1997) approach to split-CP, focused adjunctival elements are located in FocusP, and hence, in light of the conditions outlined above, *ne*- is in spec-Foc, the negative Focus phrase (Figure 3). Ignoring for now the incompatibility of the grammatical prefixes in Standard Latvian, Figure 4 depicts the hierarchical arrangement of *jā*- and *ne*-:

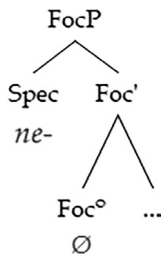

Figure 3. The placement of *ne*-

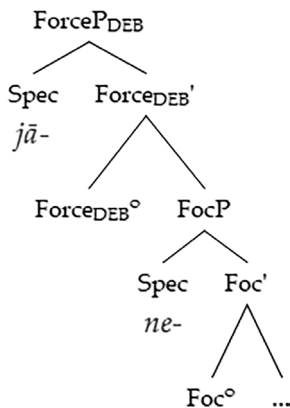

Figure 4. The preliminary arrangement of *jā*- and *ne*- (incompatibility not credited)

We can now consider the incompatibility of *jā*- and *ne*- in Standard Latvian.

2.3. On the incompatibility of *jā-* and *ne-* in Standard Latvian

The grammaticalization of the debitive prefix (e.g., Daugavet 2017, 14; cf. Kalnača, Lokmane 2021, 246) is taken here as the main reason for the incompatibility of *jā-* and *ne-*. The historical origins of *jā-* as a particle of pronominal origin (Dini 2014, 455; Seržant, Taperte 2016, 209) imply that it was once a free-standing word, thus defined by a different projection and position on the syntactic tree. However, its evolution into a morpheme with a fixed (semantically reduced) meaning and regular paradigm suggests that *jā-* has undergone reanalysis and *grammaticalization*, defined in generative framework as “the creation of new functional material, either through the reanalysis of existing functional material or through the reanalysis of lexical material” (Roberts, Roussou 2003, 2; see also Traugott 1989; Roberts, Roussou 1999; Wischer 2000; Brinton 2010). One consequence of grammaticalization is the affiliation of the element with a strong head that possesses specific features which impose conditions on the attaching elements, while simultaneously preventing “unwanted” features in adjacent positions (e.g., the imperative head $\text{Force}_{\text{IMP}^0}$ is specified for the 2nd person feature (Zanuttini et al. 2012)).

Given the uniformity of the exclusion of *ne-* in the presence of *jā-* in Standard Latvian, we suggest that the morphologically null debitive head $\text{Force}_{\text{DEB}^0}$ is strong and is characterized by the following properties:

- 1) it is a case assigning head, requiring that the logical subject appear in the Dative case (cf. Metuzāle-Kangere, Boiko 2001; Seržant, Taperte 2016);
- 2) its strength is manifested by lack of agreement between the debitive-marked verb and the logical subject;
- 3) it is specified by the person and tense feature, requiring that the adjoining verb be in the 3rd person present tense;
- 4) it is a positive polarity item, marked with the feature [+pos], which precludes *ne-* from following *jā-* in Standard Latvian.

2.4. The composition of the debitive projection

The Baltic verb exhibits upward movement on the syntactic tree. This is evidenced by the occurrence of the verb root between aspectual prefixes and aspectual suffixes, which is analysed in the generative framework as the locus between the specifier and the head of the Aspect phrase (Svenonius 2004; Korostenskiene 2017), so that the verb root is as if framed by elements within AspP. Specifically in Latvian, iterative suffixes (Kalnača, Lokmane 2021, 282, 303, 304) constitute heads of aspectual projections, while all resultative prefixes act as specifiers. Meanwhile, the verb’s upward movement creates complex heads by attaching the verbal complex to higher functional projections in a successive manner (Korostenskiene 2017; 2022). In Latvian, this process is revealed by the debitive: the verb in the 3rd person present indefinite does not have to agree in person with the logical subject, suggesting a fossilized form. This fact allows us to propose that the verb raises to the debitive projection $\text{ForceP}_{\text{DEB}}$, where it left attaches to the Force head and forms a complex head with it (Figure 5).

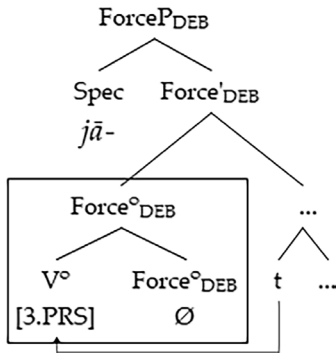

Figure 5. The formation of the complex head at Force°_{DEB} (rectangular segment)

The syntactic tree in Figure 5 depicts the formation of the complex head Force° at ForceP_{DEB} due to the verbal movement. The morphologically empty Force° obscures the tense and person marking on the verb. The overtly expressed debitive prefix is in spec-Force.

2.5. Implications of the verb movement on the syntactic tree: case assignment

Given the constraints of the paper and a significant debate in the field on case-marking (e.g., Rizzi 1997; Mathieu 2002; Newmeyer 2004; Kiss 2020), below we will only provide some preliminary remarks on case assignment of the logical subject and object in debitive constructions. We will consider two cases: first, when there is only the debitive mood that is overtly manifested; and second, when the debitive comes in combination with another mood.

The standard generative syntactic case theory (Chomsky 2000; 2001; Kiss 2000) postulates a mandatory case assignment for overt NPs (called the Case Filter), either through inherent or structural case marking mechanisms. In languages with nominative-accusative case distinctions, nominative and accusative case features are provided by the heads T and v, respectively. For case assignment to occur, the NP must be in a c-command relationship with the relevant head, that is, while neither the head nor the NP should dominate the other, they both must occur within the same larger projection (Kiss 2020, 398).

Case assignment of the subject follows the External Projection Principle (EPP), which is a requirement that all sentences have a subject (Carnie 2013). Nominative case is assigned to the subject at spec-T through an EPP feature borne by the head T⁰. The candidate subject moves up to the spec-TP position from its initial position in spec-vP or spec-VP, the former phrase distinguished for agentive subjects (Kratzer 1996). It has been shown that in some languages, the subject raises further up the syntactic tree to spec-Top (Solà 2002; Roberts, Roussou 2003). The debitive construction suggests upward movement of the subject, too, the latter taking place through the following stages:

- 1) the subject is base-generated in spec-vP/VP (Korostenskiene 2017);
- 2) it raises to spec-TP to check its Nominative case feature;
- 3) it appears as the nearest nominal in a position dominated by ForceP_{DEB}.

This enables its movement upward on the syntactic tree, attracted by the strong case-assigning head Force^o. We argue that Force^o, like T^o, contains an EPP-like feature. The logical subject, as a suitable candidate, gets attracted by the strong head Force^o and moves from spec-T (where it got its Nominative case feature) to spec-Force where it gets the Dative case, the specifier position being the landing site for moved nouns. At the same time, the subject preserves linear order relations with the verb, which, too, has moved upward, as we have shown above, and has formed a complex head with Force^o_{DEB} (cf. Fernández-Salgueiro 2020; Korostenskiene 2022).

The tree diagram in Figure 6 demonstrates the movement of the logical subject and the case assignment mechanism of the logical subject and object on the syntactic tree.

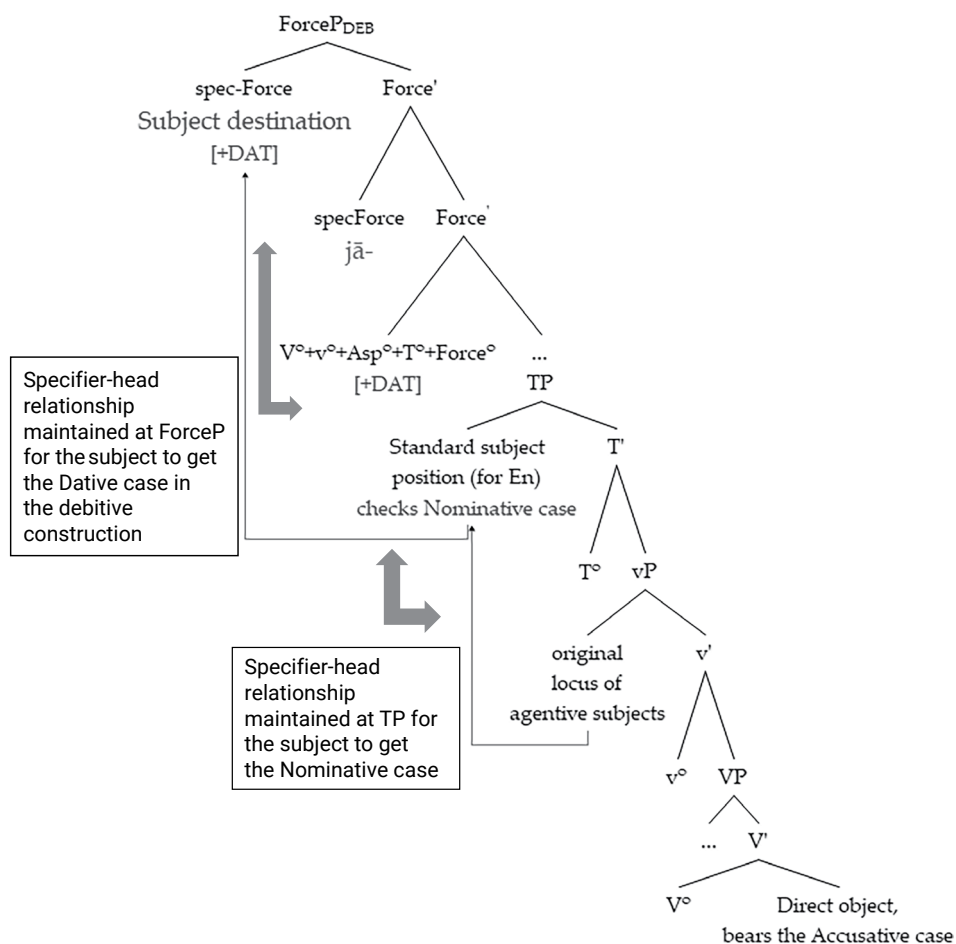

Figure 6. Case assignment and movement of the logical subject in debitive constructions

The positions for the nominative and the accusative cases are standard generative syntactic theory, the debitive case-marking position is proposed based on the present study. We can now consider constructions where debitive appears together with another mood.

2.6. Interaction of debitive with other moods in Latvian

Given that the complementiser phrase is responsible for the illocutionary force of the utterance, earlier we identified two overt manifestations of complementiser phrase CP. One is characterised by the presence of the overt head, morphologically realized as a suffix (e.g., the oblique force projection $\text{ForceP}_{\text{OBL}}$ and its head $\text{Force}^{\circ}_{\text{OBL}}$ filled by the suffix *-ot*). The other kind of complementiser phrase is manifested by the debitive construction, where the debitive prefix, as overt material, is located in the specifier $\text{spec-Force}_{\text{DEB}}$ and the debitive head $\text{Force}^{\circ}_{\text{DEB}}$ is morphologically null. The interaction of debitive with another mood is unique in creating a complex illocutionary force known as “the oblique subtype” of the debitive construction (Kalnača, Lokmane 2021, 249). Interestingly, extending this paradigm, we would acknowledge that, in the case of a “simple” debitive construction, formed with the present indefinite tense, we should also distinguish the projection for the unmarked indicative (declarative) mood, $\text{ForceP}_{\text{IND/DECL}}$ (cf. Kalnača, Lokmane 2021, 240ff.), which in Latvian has the unfilled head $\text{Force}^{\circ}_{\text{IND/DECL}}$. Given the regular nature of the debitive paradigm, we posit that the verbal complex makes a complex head with $\text{Force}^{\circ}_{\text{IND/DECL}}$ as well. However, as the present indefinite tense is more unmarked than, say, the oblique present, the Indicative force projection is not perceived as actively involved in the debitive construction.

Given tense and person feature restriction are imposed without exception by $\text{Force}^{\circ}_{\text{DEB}}$ on the lexical verb, the debitive projection $\text{ForceP}_{\text{DEB}}$ should then be positioned above the projection of the “standard” clausal mood, in our case, $\text{ForceP}_{\text{OBL}}$ or $\text{ForceP}_{\text{IND/DECL}}$ (cf. Korostenskiene 2022). I am unsure of the exact mechanism behind the debitive construction when the lexical verb is preceded by an auxiliary. For now I assume this may be due to a concord mechanism (see also Fries, Hill 2023), which I will leave for further study.

In (8a), the surface form is provided. In (8b), a more detailed view is presented, with morphologically filled components in bold (complex heads are not shown for clarity). Figure 7 shows a simplified syntactic tree diagram for the lexical verb’s upward movement, picking up the oblique and the debitive mood markings and successively forming complex heads.

- (8) a. *jā-las-ot*
 DEB-read-OBL (surface)
 ‘they say, must read’
- b. **spec-Force**_{DEB}—spec-Force_{OBL}—**read**—**Force**[◦]_{OBL}—Force[◦]_{DEB}

To summarize, we have shown how the verb augments its structure through movement to upward projections. The expression of the oblique mood through a suffix and

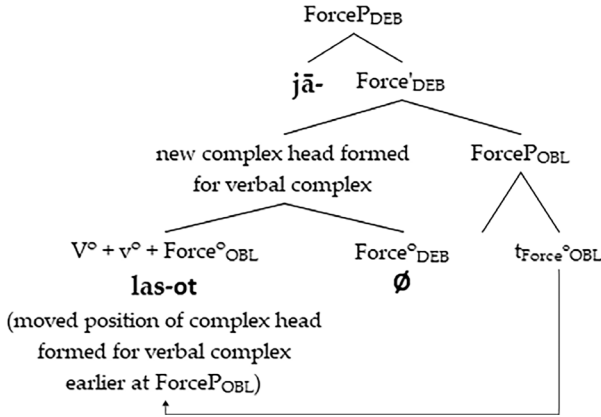

Figure 7. A complex verb form with two overtly manifested moods (simplified)

the debitive mood through a prefix are surface manifestations while underlyingly, these two moods are believed to have the same structure, yet with different overt components.

2.7. Case marking and locus of the logical subject and the direct object

Let us first consider the mechanism of case assignment of the logical subject in debitive constructions. We have said previously that the standard position for the Nominative-case-marked subjects is spec-T as the Nominative case is assigned by the head T^0 . From this, it follows that, to get the Dative case, the logical subject must occur in a specific position where this case would be licensed.

We also remember that, as a strong head, $\text{Force}^{\circ}_{\text{DEB}}$ is assumed here to assign the Dative case. If so, then, to check the Dative case, the logical subject must move to the specifier position spec-Force. This perspective, at least with respect to debitive constructions, invites a reconsideration of the idea that languages with rich agreement and morphological systems have topicalised subjects, which means that the subject in these languages resides in spec-Top (Solà 2002; Roberts, Roussou 2003). To occur at spec-Top, the subject should already have its relevant case feature checked with a dedicated functional head. Specifically, the presence of a topicalised subject in spec-Top would suggest that the subject has raised, after having checked its Nominative case feature at spec-T.

The case marking of the debitive construction, however, leads us to suggest a different, tentative solution to its assignment. Assuming that T^0 consistently assigns the Nominative case and given the occurrence of Nominative case on the direct object in Standard Latvian, we posit that in Latvian debitive constructions, the Dative case on the logical subject is assigned by the strong head $\text{Force}^{\circ}_{\text{DEB}}$ in an EPP-like manner. Consequently, to check the Dative case feature, the subject must occur in the specifier of the debitive Force projection, spec- $\text{Force}_{\text{DEB}}$. In dual mood constructions like (2b), the Dative-marked subject precedes the verb form with the debitive

prefix and the oblique suffix. We have also shown that, having formed a complex head at Force^o_{OBL}, the verb moves further up to form yet another complex head with the morphologically empty debitive head Force^o_{DEB}. The resulting position of the verb is between the spec-Force_{DEB} filled with *jā-* and Force^o_{DEB}. This ordering of projections aligns with the surface word order while allowing multiple specifier positions (the higher filled by the logical subject and the lower by *jā-*) follows Kayne (1994). The syntactic tree in Figure 8 shows the processes involved in the derivation.

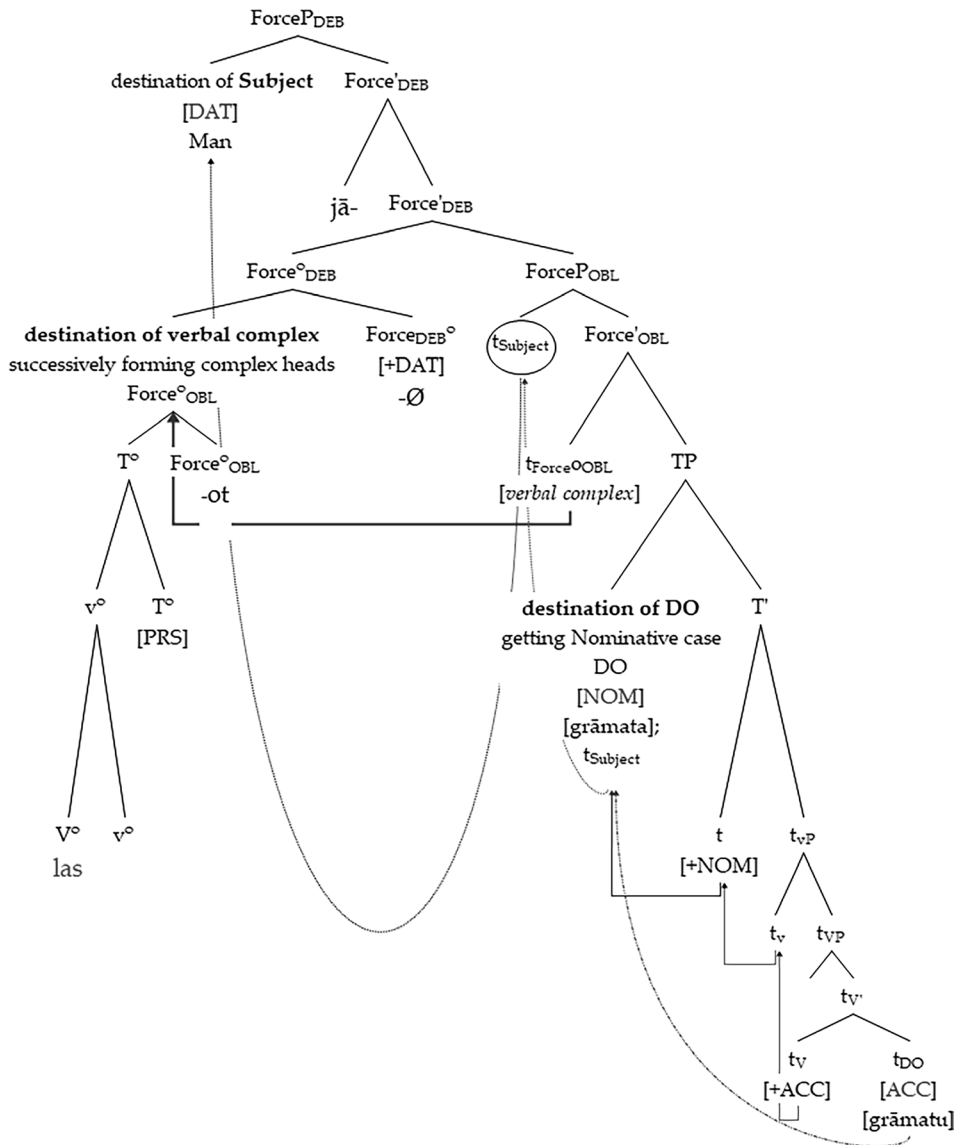

Figure 8. Upward movement processes on the syntactic tree in constructions with overt manifestations of two moods, here the debitive and the oblique

Specifically, we show the upward movement of the following elements:

- 1) the verbal complex (angular arrows);
- 2) the logical subject (solid curved arrows);
- 3) the direct object (a double dotted curved arrow).

The verbal complex augments in a snowball manner, forming complex heads on its way up and is in the Force^o_{DEB}. This straightforwardly suggests that the subject must be above Force^o_{DEB}, the only possible position being spec-Force_{DEB}. The direct object moves up the spec-T position, to get its nominative case.

The case interchange between standard Nominative and non-standard Accusative on the direct object is resolved more straightforwardly, albeit, again, leaving the exact reasons for this movement for further research. Given that the verbal complex and the logical subject move up the syntactic tree, so does the direct object in Standard Latvian, moving to the freed position of the canonical subject, viz., at spec-T. In non-Standard Latvian, the unchanged Accusative case on the direct object suggests that it remains *in situ*, as a complement of v/V. The upward movement of the direct object is motivated here by the Minimal Link Condition (e.g., Carnie 2013), following which the relevant item needs to move to the nearest potential landing site – which the direct object is forced to do – here, to preserve the feature checking mechanism with the upward moving verb.

Conclusions

The study sought to demonstrate that the placement of two Latvian grammatical prefixes, *jā-* and *ne-*, results from two properties of the Baltic verb:

- 1) its syntactic, rather than morphological, structure;
- 2) its upward movement on the generative syntactic tree.

Applying Rizzi's (1997) split-CP hypothesis, we place these two prefixes at spec-Force_{DEB} and spec-Foc, respectively. The strong projection ForceP_{DEB} explains the incompatibility of the debitive prefix with the negative *ne-* and non-canonical case assignment. Our analysis supports viewing debitive as a mood, albeit with a unique construction. Case assignment in Latvian debitive constructions suggests upward movement of the logical subject and the direct object in Standard Latvian, driven by case feature checking. The study hopes to contribute to the analysis of the debitive in Latvian and to advocate for new opportunities in analysing Latvian data within the generative syntactic framework.

Abbreviations

ACC	accusative
Asp	aspect
C	complementiser
DAT	dative
Deb	debitive

Decl	declarative
DO	direct object
DP	determiner phrase
EPP	external projection principle
IND	indicative
Fin	finiteness
Foc	Focus
Neg	negative
Non-Stand. Latv.	Non-Standard Latvian
NP	noun phrase
obl	oblique
OBL	oblique
P	phrase
SI	reflexive-middle marker <i>si</i>
Spec	specifier
Stand. Latv.	Standard Latvian
t	trace
Top	topic
TP	tense phrase
v/V	verb

References

- Ambrazas, Vytautas (ed.). 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Apse, Linda. 2007. Who is afraid of generative syntax? *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 4(53), 77–89.
- Arkadiev, Peter, Pakerys, Jurgis. 2015. Lithuanian morphological causatives: a corpus-based study. *Voice and Argument Structure in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 39–97.
- Baker, Mark. 1985. The mirror principle and morphosyntactic explanation. *Linguistic Inquiry*. 16, 373–415.
- Biks, Ryan. Dec 2020. *A Novel Nanosyntactic Approach to Case in Latvian*. Senior Honors Thesis. New York: New York University. Available at: <https://as.nyu.edu/content/dam/nyu-as/linguistics/documents/Ryan%20Biks%20Honors%20Thesis%202021.pdf>
- Brinton, Laurel J. 2010. The development of *I mean*: implications for the study of historical pragmatics. *Methods in Historical Pragmatics*. Fitzmaurice, Susan, Taavitsainen, Irma (eds.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 37–80. <https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2008.00087.x>
- Carnie, Andrew. 2013. *Syntax: A Generative Introduction*. 3rd ed. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Chomsky, Noam 1993. A minimalist program for linguistic theory. *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Hale, Kenneth, Keyser, Samuel Jay (eds.). Cambridge, MA: MIT Press, 1–52.
- Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Chomsky, Noam. 2000. Minimalist inquiries: The framework. *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Martin, Roger, Michaels, David, Uriagereka, Juan (eds.). Cambridge, MA: MIT Press. 89–155.
- Chomsky, Noam. 2001. Derivation by phase. *Ken Hale: A Life in Language*. Kenstowicz, Michael (ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 1–52. <https://doi.org/10.7551/mitpress/4056.003.0004>
- Daugavet, Anna. 2017. A corpus-based study of the Latvian debitive vs *vajadzēt*. *Baltic Linguistics*. 8, 9–56. <https://doi.org/10.32798/bl.376>
- Dini, Pietro U. 2014. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Eugrimas.
- Endzelīns, Jānis. 1971. *Comparative Phonology and Morphology of the Baltic Languages*. Schmalstieg, William R., Jegers, Benjamins (transl., eds). The Hague/Paris: Mouton.
- Fábregas, Antonio, Krämer, Martin, Vulāne, Anna. 2018. On exceptional stress assignment in Latvian: the case of prefixes. *Journal of Baltic Studies*. 49(4), 529–552. <https://doi.org/10.1080/01629778.2018.1466817>
- Fábregas, Antonio, Urek, Olga, Auzina, Ilze. 2016. What Latvian tells us about PCC effects. *Iberia: An International Journal of Theoretical Linguistics*. 8, 1–30. Available at: <https://revistascientificas.us.es/index.php/iberia/article/view/2566>
- Fennel, Trevor G. 1981. The first description of the Latvian debitive mood. *Lituanus*. 27(4). Available at: http://www.old.lituanus.org/1981_4/81_4_04.htm
- Fernández-Salgueiro, Gerardo. 2020. On EPP effects and the properties of Core Functional Categories. *Glossa: A Journal of General Linguistics*. 5(1): 36, 1–34. <https://doi.org/10.5334/gjgl.842>
- Fries, Simon, Hill, Eugen. 2023. Establishing the age of the Latvian debitive mood: the evidence of Latgalian. *Baltu Filoloģija*. 32(1/2), 31–60. <https://doi.org/10.22364/bf.32.03>
- Haegeman, Lilian, Zanuttini, Raffaella. 1991. Negative heads and the neg criterion. *The Linguistic Review*. 8, 233–251. <https://doi.org/10.1515/tlir.1991.8.2-4.233>
- Holvoet, Axel. 1997. Notes on the Latvian debitive. *Res Balticae*. 3, 141–152.
- Holvoet, Axel. 2001. Mood and modality in Latvian. *Sprachtypologie und Universalienforschung/ Language Typology and Universals*. 54(3), 226–252. <https://doi.org/10.1524/stuf.2001.54.3.226>
- Holvoet, Axel, Konickaja, Jelena. 2011. Interpretive deontics: A definition and a semantic map based mainly on Slavonic and Baltic data. *Acta Linguistica Hafniensia*. 43(1), 1–20. <http://dx.doi.org/10.1080/03740463.2011.582765>
- Ivulāne, Baiba. 2015. *Palīgnozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. PhD dissertation. Rīga: University of Latvia. Available at: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28210/298-46162-Baiba_Ivulane_2015.pdf?sequence=1 [13.04.2020].
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kayne, Richard S. 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kiss, Katalin É. 2020. What determines the varying relation of case and agreement? Evidence from the Ugric languages. *Acta Linguistica Hungarica / Acta Linguistica Academica*. 67(4), 397–429. <https://doi.org/10.1556/2062.2020.00024>
- Korostenskiene, Julija. 2017. On binding, lexical and superlexical prefixes, and SI in the Baltic verb. *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique*. 62(3), 449–501. <https://doi.org/10.1017/cnj.2016.38>

- Korostenskiene, Julija. 2022. Baltic topmost superlexical prefixes as the left periphery of the verb: the permissive, the restrictive, the negative, and the debitive. *Journal of Baltic Studies*. 53(3), 325–351. <https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2040554>
- Kratzer, Angelika. 1996. Severing the external argument from its verb. *Phrase Structure and the Lexicon*. Rooryck, John, Zaring, Laurie (eds.). Dordrecht: Kluwer, 109–137.
- Kushnir, Yuriy. 2019. Deceptive datives: Prepositional case in Latvian. *Glossa: A Journal of General Linguistics*. 4(1): 71, 1–32. <https://doi.org/10.5334/gjgl.518>
- Lokmane, Ilze, Kalnača, Andra. 2014. Modal semantics and morphosyntax of the Latvian DEBITIVE. *Modes of Modality. Modality, Typology, and Universal Grammar. Studies in Language Companion Series (SLCS)*. 149. Leiss, Elisabeth, Abraham, Werner (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 167–192. <https://doi.org/10.1075/slcs.149.06lok>
- Mathieu, Eric André Jean. 2002. *The Syntax of Non-Canonical Quantification: A Comparative Study*. PhD Dissertation. University College London. Available at: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=6caba81866b69ac7a37824af61a7657bb8a266a1>
- Metuzāle-Kangere, Baiba, Boiko, Kersti. 2001. Case systems and syntax in Latvian and Estonian. *Circum-Baltic Languages. Vol. 2. Grammar and Typology*. Dahl, Östen, Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 481–498. <https://doi.org/10.1075/slcs.55.08met>
- Nau, Nicole. 2011. *A Short Grammar of Latgalian*. München: LINCOM Europa.
- Newmeyer, Frederick J. 2004. On split-CPs, uninterpretable features, and the ‘perfectness’ of language. *ZAS Papers in Linguistics*. 35(2), 399–421. <https://doi.org/10.21248/zaspil.35.2004.235>
- Quirk, Rodney, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartvik, Jan. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Radford, Andrew. 2009. *Analysing English Sentences: A Minimalist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511801617>
- Rizzi, Luigi. 1997. The fine structure of the left periphery. *Elements of Grammar*. Haegeman, Lilian (ed.). Dordrecht: Kluwer. 281–337. https://doi.org/10.1007/978-94-011-5420-8_7
- Rizzi, Luigi. 2005. On the grammatical basis of language development: A case study. *The Oxford Handbook of Comparative Syntax*. Cinque, Guglielmo, Kayne, Richard S. (eds.). New York: Oxford University Press. 70–109.
- Roberts, Ian, Roussou, Anna. 1999. A formal approach to grammaticalization. *Linguistics*. 11(1), 1011–1041.
- Roberts, Ian, Roussou, Anna. 2003. *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1515/BGSL.2007.469>
- Searle, John R., Vanderveken, Daniel. 1985. *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seržant, Ilja, Taperte, Jana. 2016. Differential argument marking with the Latvian debitive: a multifactorial analysis. *Argument Realization in Baltic. Vol. 3. Valency, Argument Realization and Grammatical Relations in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 199–258. <https://doi.org/10.1075/vargreb.3.05ser>
- Solà, Jaume. 2002. Clitic climbing and null subject languages. *Catalan Journal of Linguistics*. 1, 225–255. <https://doi.org/10.5565/rev/catjl.60>

- Svenonius, Peter. 2004. Slavic prefixes inside and outside VP. *Nordlyd*. 32(2), 205–253. <https://doi.org/10.7557/12.68>
- Traugott, Elizabeth C. 1989. On the rise of epistemic meaning in English: an example of subjectification in semantic change. *Language*. 65, 31–55. <https://doi.org/10.2307/414841>
- Wischer, Ilse. 2000. Grammaticalization versus lexicalization: “Methinks” there is some confusion. *Pathways of Change: Grammaticalization in English*. Fischer, Olga, Rosenbach, Anette, Stein, Dieter (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 355–70. <https://doi.org/10.1075/slcs.53.17wis>
- Zanuttini, Raffaella, Pak, Miok, Portner, Paul. 2012. A syntactic analysis of interpretive restrictions on imperative, promissive, and exhortative subjects. *Natural Language and Linguistic Theory*. 30, 1231–1274. <https://doi.org/10.1007/s11049-012-9176-2>

Kopsavilkums

Šajā pētījumā apskatīti latviešu gramatiskie priedēkļi *jā-* un *ne-* ģeneratīvās sintakses skatījumā. Līdz šim pretstatā ievērojamiem pētījumiem tradicionālās sintakses jomā ģeneratīvās sintakses pētījumi par latviešu valodu kopumā ir bijuši ļoti ierobežoti (piem., Apse 2007; Biks 2020; Fábregas et al. 2018; Kushnir 2019), un verbālā morfosintakse vēl nav kļuvusi par diskusiju tēmu. Tikmēr abi analizējamie gramatiskie verbālie priedēkļi rada vairākus jautājumus, piemēram, par to nesaderību vienam ar otru latviešu literārajā valodā, par to vietu ģeneratīvās sintakses kokā un netipisku locījumu marķēšanu debitatīvajā konstrukcijā. Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, pētījums balstās uz ģeneratīvo X-bāra sintakses teoriju (Chomsky 1993; 1995), Rizzi (1997) Split-CP hipotēzi, locījumu teoriju (Chomsky 2001) un iepriekšējiem pētījumiem par Baltijas verbēm (Korostenskiene 2017; 2022). Spēcīgā projekcija ForceP_{DEB} izskaidro debitatīva prefiksa nesaderību ar nolieguma *ne-* un nekanonisku locījuma piešķirumu. Veiktā analīze atbalsta debitatīva skatījumu kā izteiksmi, lai arī ar unikālu konstrukciju. Locījuma piešķirums latviešu valodas debitatīvajās konstrukcijās liecina par loģiskā subjekta un tiešā objekta virzību uz augšu standarta latviešu valodā, ko veicina locījuma īpašību pārbaude. Ar šo pētījumu autori cer veicināt debitatīva analīzi latviešu valodā un atbalstīt jaunas iespējas analizēt latviešu valodas datus ģeneratīvās sintakses ietvaros.

Atslēgvārdi: modalitāte; debitīvs; negatīvs; priedēkļi; latviešu valoda; Split-CP; locījumu piešķiršana; ģeneratīvā pieeja.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

How lemmatisation and derivational annotation affect productivity measures: The case of deverbal agent nouns in the Joint Corpus of Lithuanian¹

Kā lematizēšana un derivatīvā anotēšana ietekmē produktivitātes vērtēšanu: darītājpārdi Vienotajā lietuviešu valodas korpusā

Jurgis Pakerys

Institute for the Languages and Cultures of the Baltic
Department of Baltic Studies, Vilnius University
Universiteto St. 5, Vilnius, LT-01131, Lithuania
E-mail: jurgis.pakerys@flf.vu.lt

Virginijus Dadurkevičius

Institute of Digital Resources and Interdisciplinary Research
Vytautas Magnus University
V. Putvinskio St. 23–216, Kaunas, LT-44243, Lithuania
E-mail: virginijus.dadurkevicius@vdu.lt

Agnė Navickaitė-Klišauskienė

Institute for the Languages and Cultures of the Baltic
Department of Baltic Studies, Vilnius University
Universiteto St. 5, Vilnius LT-01131, Lithuania
E-mail: agne.navickaite@flf.vu.lt

We discuss the automatic and manual stages of the lemmatisation and annotation of the Joint Corpus of Lithuanian (1.3 billion words) used to measure derivational productivity. As a case study, we present data of three productive deverbal agent noun suffixes in Lithuanian, *-toj-*, *-ėj-*, *-ik-*, and measure their realized, expanding, and potential productivity. We show that

---

¹ This article is one of the outcomes of the project “Derivational productivity of Lithuanian suffixed nouns in the Joint Corpus of Lithuanian” funded by the Research Council of Lithuania (LMTLT), agreement No. S-LIP-22-61. The paper is based on our presentation at the 58th International Academic Conference in Honor of Professor Arturs Ozols: “Grammar and Word Formation” at the University of Latvia, Riga (17 March, 2023). We sincerely thank the audience of the conference and the anonymous reviewers of the article for their input and critical remarks. We are also grateful to Cristina Aggazzotti for editing the English of the article.

an additional semi-automatic lemmatisation and a manual derivational annotation significantly increase type and hapax counts. We also note that lemmatisation is affected by an artificially increased number of lemmas due to homographic forms unresolved by the lemmatiser. After the manual disambiguation of hapaxes, the numbers of feminine formations in *-toj-(a)* and *-ėj-(a)* were the most significantly reduced.

Keywords: word formation; derivational productivity; agent nouns; Lithuanian.

1. Introduction

The measures of derivational productivity in corpora have been widely applied since their introduction in the early 1990s, namely realized, expanding, and potential productivity (see overviews in Baayen 2009; Zeldes 2012, 48–95; Gaeta, Ricca 2015, 844–849; Dal, Namer 2016, 73–76). The reliability of these measures depends not only on the size and representativeness of the corpus but also on how the derived lexemes are filtered out. To this end, one usually needs a lemma list of the corpus, and the quality of representation of derivational processes attested in that corpus will depend on the principles of lemmatisation and the derivational annotation (Evert, Lüdeling 2001; Dal et al. 2008; Baayen 2009, 207).

In this paper, we discuss one case study in which a large corpus of 1.3 billion words was used to measure the derivational productivity of three Lithuanian deverbial agent noun suffixes. We aim to demonstrate that step-by-step improvements in lemmatisation and derivational annotation significantly affect the measures of productivity. We also discuss the obstacles that we were largely unable to overcome, such as the disambiguation of homographic forms.

Our paper is structured as follows. In Section 2, we discuss our corpus and lemmatiser, in Section 3, we present the measures of productivity – realized, expanding, and potential –, and in Section 4, we introduce the three productive Lithuanian deverbial agent noun suffixes. Section 5 covers the main results and their discussion: in 5.1 we present the measures obtained from the initial lemmatisation, while in 5.2 we discuss the processes and results of the additional lemmatisation and derivational annotation. Section 6 summarizes the main points of our study.

2. Our corpus and lemmatiser

We chose the Joint Corpus of Lithuanian for our study due to its open access lemma and word-form lists (Dadurkevičius 2020a; 2020b). The corpus has ca. 1.3 billion words and comprises three subcorpora, as shown in Table 1 (Dadurkevičius, Petrauskaitė 2020, 123–124). Despite its convenient open access word lists, the corpus is not accessible for immediate word search in context and one of the subcorpora, namely the collection of Lithuanian web texts, is currently not prepared for online access, but was kindly provided by the developers of the Vilnius University Machine Translation project (<https://vertimas.vu.lt/>) as a plain text file for the purposes of the present study.

Subcorpus	Online access	Tokens
Lithuanian web texts, Vilnius University, 2014	Not available	779,154,268
Legal documents, courtesy of the Office of the Seimas of the Republic of Lithuania, 2011	https://e-seimas.lrs.lt/portal/documentSearch/lt	443,114,936
Balanced corpus of modern Lithuanian, Vytautas Magnus University, 2008	http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/	112,575,876

Table 1. Subcorpora of the Joint Corpus of Lithuanian

The lemmatiser used to compile the lemma list of the Joint Corpus of Lithuanian functions based on the open-source Hunspell platform, using a set of inflectional rules and a dictionary (Dadurkevičius 2017). The latest version of the lemmatiser recognizes ca. 190,000 word stems (lemmas) but does not perform contextual disambiguation of the homographic forms and returns all possible grammatical analyses of a given form. As a result, the lemma numbers and their frequencies are inflated to some degree. The problem of the homographic forms is further discussed in Section 5.1. The lemmatiser also does not perform derivational analysis and has no word-guessing module.

3. Realized, expanding, and potential derivational productivity

In our study, we prepared corpus data for measuring three types of derivational productivity: realized, expanding, and potential.

Realized productivity reflects the number of derivationally analyzable lexemes with a given affix and informs us of the past productivity of the affix (Baayen 2009, 901–902, 904–905). This measure can be referred to as “lexicographic productivity” because one of the traditional methods of estimating productivity is based on counting derivatives with a given affix listed in a certain lexicographic source, and the lemma list of a given corpus is just one such source.

The main limitation of the realized productivity measure is that it does not distinguish between the old and well-established formations and the recently derived ones. As a result, it cannot be used when one wishes to estimate only the current productivity – the capacity of the affix to derive new formations now. To this end, productivity measures including hapax counts were proposed. Hapaxes are words occurring once in a given corpus and the idea of estimating derivational productivity by including hapax counts is based on the observation that new formations initially have low frequency, and a significant share of them can be found among the hapaxes (Baayen 2009, 902, 905–906).

Hapax counts are used to estimate expanding and potential productivity. Expanding productivity is measured by dividing the total number of derivationally analyzable hapaxes containing a given affix by the total number of all hapaxes in the corpus. This measure estimates the probability of encountering a new type (formation) with a given

affix as we sample the array of potentially new formations that are found in the corpus as hapaxes (Baayen 2009, 902, 905–906). The absolute counts of hapaxes containing a given affix can also be used when one compares competing derivational processes in the same corpus, just as in the case of our present study.

Potential productivity is measured by dividing the total number of hapaxes containing a given affix by the total number of tokens (= total frequency) of all derived lexemes containing that affix (Baayen 2009, 902, 906). It estimates the probability of finding new types (formations) occurring as hapaxes as we sample tokens with a given affix in the corpus. One problem with this measure is that sometimes the total frequencies of the derived lexemes vary so greatly that affixation processes with comparatively low token frequencies become overestimated (Van Marle 1992; Gaeta, Ricca 2006).

4. Productive deverbal agent noun suffixes in Lithuanian

For our study, we chose three suffixes of deverbal agent nouns that exhibit different productivity in modern Lithuanian. According to the major grammars, the most productive suffix is *-toj-*, followed by *-ėj-*, and then *-ik-* (Ulvydas 1965, 317–321; Ambrazas 1994, 104–106). The grammars estimate the productivity of these suffixes based on their use in new formations and, apparently, some counts of lemmas in the dictionaries. The productivity of some of these suffixes is also noted in the latest studies of neologisms (Murmulaitytė 2016; Vaskelienė 2017; Murmulaitytė 2021; Aleksaitė 2022). All three suffixes derive masculine and feminine nouns, and their gender corresponds to specific inflection classes: the citation form in the nominative singular ending *-as* is masculine, while the nominative singular endings *-a* and *-ė* are feminine, as seen in the examples below:

(1)	<i>vair-uo-ti</i> steering.wheel-VRB-INF	<i>vairuo-toj-as</i> drive-AGN-NOM.SG(M) <i>vairuo-toj-a</i> drive-AGN-NOM.SG(F)
	‘drive’	‘driver’
(2)	<i>kep-ti</i> bake-INF	<i>kep-ėj-as</i> bake-AGN-NOM.SG(M) <i>kep-ėj-a</i> bake-AGN-NOM.SG(F)
	‘bake’	‘baker’
(3)	<i>plauk-ti</i> swim-INF	<i>plauk-ik-as</i> swim-AGN-NOM.SG(M) <i>plauk-ik-ė</i> swim-AGN-NOM.SG(F)
	‘swim’	‘swimmer’

The suffixes also show a very strong distribution trend with regard to the morphemic structure of the base verbs: derivations in *-toj-* usually take suffixal verbs as their

input, as in (1), while *-ēj-* and *-ik-* formations are derived from non-suffixal (“primary”) verbs, as in (2) and (3) (Ulvydas 1965, 318–321; Ambrazas 1994, 105–106).

5. Original and additional lemmatisation

Our study comprised two stages: we first evaluated the agent nouns found in the fully automatically generated lemma list and then proceeded to semi-automatic lemmatisation with the additional procedures of derivational annotation and disambiguation of some homographic forms.

5.1. Original (automatic) lemmatisation

In our first step, we used the lemma lists compiled automatically with the help of the lemmatiser discussed in Section 2. We filtered out the lemmas in both the masculine and feminine citation forms, i.e., those ending in the nominative singular: *-toj-as*, *-toj-a*, *-ēj-as*, *-ēj-a*, *-ik-as*, and *-ik-ē*. Then, we manually reviewed the resulting lists to exclude the following:

- (a) lemmas containing character sequences that only formally coincide with the chosen suffixes, and
- (b) lemmas that are not suffixal formations (synchronically unanalyzable formations, formations with non-verbal bases, or units that are non-suffixal formations).

For (a), consider the following: *vēj-as* ‘wind’, *vaik-as* ‘child’ (character sequences *ēj* and *ik* are parts of the native roots), and *skeptik-as*, *-ē* ‘skeptic’ (sequence *ik* is etymologically an Ancient Greek suffix).

For (b), consider *švent-ik-as*, *-ē* ‘priest, clergy-man/-woman’ ← *švent-as*, *-a* ‘holy’ (deadjectival formation), *foto-mēg-ēj-as*, *-a* ‘photo hobbyist’ (formed via the addition of the combining form *foto-* ‘photo-’ to *mēg-ēj-as*, *-a* ‘enthusiast, the one who likes smth.’ which, in turn, is a deverbal formation based on *mēg-ti* ‘like’), and *vain-ik-as* ‘wreath’ (the base is absent and the suffix can be segmented only etymologically, see Fraenkel 1962, 1182).

We also excluded occasional lemmas based on spelling errors, e.g., *variutojas* ‘the one who plates with copper’ instead of *vairuotojas* ‘driver’. In this case, the potential lemma was *variuto-toj-as* (← *variuto-ti* ‘plate with copper’), but as it is very rare, we were suspicious and decided to check all tokens; we concluded that all of them were just spelling errors.

When the formations were synchronically analysable, we also manually added the bases.

The majority of formations had semantically unproblematic relations with their bases, but in some cases, the links were somewhat obscured due to idiomatisation of the derivatives. To simplify, we considered all lexemes as derived whenever their bases were available, and the semantic links were detectible to a varying degree. For example, *padav-ēj-as* ‘(restaurant) waiter’ is derived from *paduo-ti* (past stem *padav-ē*

is taken as a base) ‘give, serve’, and the formation refers to ‘the one who gives, serves’. The meaning of the lexeme is restricted to ‘person professionally serving food and drinks’, but speakers of Lithuanian have no problem seeing a link between the base and the derivative. The agent noun (*teismo*) *tar-ėj-as, -a* ‘(court) counsellor’ is derived from *tar-ti* ‘say’, and it is likely that at least some speakers see a semantic link, i.e., ‘the one who speaks (and thus gives advice, etc.)’, cf. prefixal verb *pa-tar-ti* ‘advise’. A more complicated case is *pribuv-ėj-a* ‘(traditional, indigenous) midwife’ ← *pribū-ti* (past stem *pribuv-o* is taken as a base) ‘be present (for a longer time)’. The base verb in this meaning is very rare in the current use and the semantic link may not be evident (‘the one who is present at childbirth’).

We also noted that some of the formations in our lemma lists refer to instruments and not to animate agents, e.g., *prailgint-toj-as* ‘(cord) extender’ ← *prailgin-ti* ‘extend’, *pakrov-ėj-as* ‘(battery) charger’ ← *pakrau-ti* ‘load, charge’, *vilk-ik-as* ‘(cargo) truck’ ← *vilk-ti* ‘tow, pull’, etc. In some cases, the formations can be used in reference to both the instrument and the animate agent, e.g., *pritrauk-ėj-as* ‘(door) closer’ (device) and ‘attractor’ (human agent, e.g., as a raiser of funds, etc.) ← *pritrauk-ti* ‘pull up, attract’. Reviewing all formations and disambiguating between instrument and agent uses would be very time-consuming, so we decided to review only the hapaxes after the stage of additional lemmatisation (see discussion in Section 5.2).

The results of our review of the initial (automatic) lemmatisation and exclusion of non-derived units are presented in Table 2. Here and elsewhere, we refer to lemmas as “types” and to lemmas occurring once as “hapaxes”.

First, let us look at realized productivity (type counts). The manual review mostly affected the counts of *-ėj-*, and especially *-ik-*, formations, while the number of types in *-toj-* decreased less. The data are far from perfect (see notes on homographic forms and the improved results in Section 5.2), but it is worth noting that the ranking of suffixes according to realized productivity still corresponds to the one presented in the major grammars. It is tempting to compare the numbers of masculine and feminine formations (the aspect not discussed in the grammars), but caution is required. The problem is that the lemmatiser used in our study does not disambiguate between

Suffix	Before manual review		After manual review	
	Types	Hapaxes	Types	Hapaxes
<i>-toj-as</i>	632	11	627	9
<i>-toj-a</i>	547	11	543	9
<i>-ėj-as</i>	251	2	235	2
<i>-ėj-a</i>	258	3	201	2
<i>-ik-as</i>	293	2	88	0
<i>-ik-ė</i>	159	6	50	4

Table 2. Initial type and hapax counts before and after manual review, which excluded non-derived lexemes

	M	F	M	F	M	F
NOM SG	<i>-toj-as</i>	<i>-toj-a</i>	<i>-ēj-as</i>	<i>-ēj-a</i>	<i>-ik-as</i>	<i>-ik-ē</i>
GEN SG	<i>-toj-o</i>	<i>-toj-os</i>	<i>-ēj-o</i>	<i>-ēj-os</i>	<i>-ik-o</i>	<i>-ik-ēs</i>
DAT SG	<i>-toj-ui</i>	<i>-toj-ai</i>	<i>-ēj-ui</i>	<i>-ēj-ai</i>	<i>-ik-ui</i>	<i>-ik-ei</i>
ACC SG	<i>-toj-q</i>	<i>-toj-q</i>	<i>-ēj-q</i>	<i>-ēj-q</i>	<i>-ik-q</i>	<i>-ik-ę</i>
INS SG	<i>-toj-u</i>	<i>-toj-a</i>	<i>-ēj-u</i>	<i>-ēj-a</i>	<i>-ik-u</i>	<i>-ik-e</i>
LOC SG	<i>-toj-uj(e)</i>	<i>-toj-oj(e)</i>	<i>-ēj-uj(e)</i>	<i>-ēj-oj(e)</i>	<i>-ik-e</i>	<i>-ik-ēj(e)</i>
VOC SG	<i>-toj-au</i>	<i>-toj-a</i>	<i>-ēj-au</i>	<i>-ēj-a</i>	<i>-ik-e</i>	<i>-ik-e</i>
NOM PL	<i>-toj-ai</i>	<i>-toj-os</i>	<i>-ēj-ai</i>	<i>-ēj-os</i>	<i>-ik-ai</i>	<i>-ik-ēs</i>
GEN PL	<i>-toj-ų</i>	<i>-toj-ų</i>	<i>-ēj-ų</i>	<i>-ēj-ų</i>	<i>-ik-ų</i>	<i>-iki-ų</i>
DAT PL	<i>-toj-am(s)</i>	<i>-toj-om(s)</i>	<i>-ēj-am(s)</i>	<i>-ēj-om(s)</i>	<i>-ik-am(s)</i>	<i>-ik-ēm(s)</i>
ACC PL	<i>-toj-us</i>	<i>-toj-as</i>	<i>-ēj-us</i>	<i>-ēj-as</i>	<i>-ik-us</i>	<i>-ik-es</i>
INS PL	<i>-toj-ais</i>	<i>-toj-om(is)</i>	<i>-ēj-ais</i>	<i>-ēj-om(is)</i>	<i>-ik-ais</i>	<i>-ik-ēm(is)</i>
LOC PL	<i>-toj-uos(e)</i>	<i>-toj-os(e)</i>	<i>-ēj-uos(e)</i>	<i>-ēj-os(e)</i>	<i>-ik-uos(e)</i>	<i>-ik-ēs(e)</i>
VOC PL	<i>-toj-ai</i>	<i>-toj-os</i>	<i>-ēj-ai</i>	<i>-ēj-os</i>	<i>-ik-ai</i>	<i>-ik-ēs</i>

Table 3. Paradigms of *-toj-*, *-ēj-*, and *-ik-* formations with greyed-out homographic cells shared by masculine and feminine derivatives

homographic forms of masculine and feminine formations, and the type counts are inflated to a degree we are currently unable to estimate. For example, let us say a corpus contains only forms of a certain derivative that ends in *-ēj-as*. These word-forms are morphologically interpretable either as the nominative singular of the masculine agent noun or the accusative plural of the feminine agent noun, as shown in Table 3. Our lemmatiser returns a result that includes two interpretations, and to be conservative, adds *two* lemmas to the list. The problem is that we do not know if adding the two lemmas was justified – the forms could have been only nominative singular and only one (masculine) lemma should have been added. We look forward to solutions in the future with the help of lemmatisers that have advanced disambiguation capabilities, but we also understand that a certain margin of error would still be unavoidable.

The problem of homography of our agent nouns is presented in Table 3 where paradigms of the *-toj-*, *-ēj-*, and *-ik-* formations are provided with greyed-out homographic cells: notably, the formations in *-ik-* have fewer homographic cells and their type counts should be less affected than those of *-toj-* and *-ēj-* (formations with the latter suffixes have the same number of homographic cells). The problem of homographic forms also affects the total frequencies needed for estimating potential productivity (see Section 5.2).

As for hapaxes, for a corpus of 1.3 billion words, their counts were too low, and we suspected that the initial lemmatisation missed significant numbers of rare words that were not only hapaxes, but also more frequent lexemes. This was a limitation of the inbuilt dictionary of the lemmatiser, so to resolve this issue, we performed an additional semi-automatic lemmatisation.

5.2. Additional (semi-automatic) lemmatisation

For the additional lemmatisation, we first went through automatized stages. The forms of the corpus were filtered out according to the template SUFFIX + ENDING. For example, for the suffix *-toj-as* (masculine), we filtered out the nominative singular *-toj-as*, genitive singular *-toj-o*, dative singular *-toj-ui*, etc., and for the suffix *-toj-a* (feminine), we picked out the corresponding forms *-toj-a*, *-toj-os*, *-toj-ai*, etc. These forms were later grouped into lemmas, and potential bases were provided when found in the dictionary of our lemmatiser. Grouping into (potential) lemmas was done purely on formal grounds, and we expected some of the formations to be constructed artificially (see example below). We reviewed the lemma lists manually to exclude the words mentioned in Section 5.1 as cases (a) and (b). In addition, we also had to delete items according to (c):

(c) lemmas erroneously listed (constructed) based on certain homographic forms.

For example, our corpus contains the hapax *adaptuotojo*, which is a past passive participle genitive singular definite form ('of the adapted') of the verb *adaptuoti* 'adapt', as seen from the wider context. This form, however, can also be interpreted as a genitive singular of the agent noun *adaptuo-toj-as* 'adapter' – the lemmatiser listed it and we had to delete this entry during review.

We also manually added the derivational bases missing in the dictionary of the lemmatiser and corrected a few cases when automatically provided bases were incorrect. For example, the lemma *atsimajuo-toj-as* 'the one who waves back (i.e., refuses to do smth.)' lacked the base *atsimajuo-ti* 'wave back'; the lemma *pakas-ėj-as* 'the one who buries smth. (in a metaphorical sense)' had the automatically added base *pakas-y-ti* 'scratch' instead of *pakas-ti* 'bury', etc.

The results of our manual review are presented in Table 4. Compared to the initial lemmatisation (Table 2 in Section 5.1), the counts increased significantly: both the type and the hapax counts now appear to be more realistic for a 1.3-billion-word corpus.

First, let us consider the type counts: just as in the case of the initial data, the ranking of the suffixes remains the same and corresponds to the one presented in the grammatical descriptions. If the gender of the formations is considered, one of our earlier problems remains – the inflated number of lemmas due to homographic forms of masculine and feminine nouns. Based on the number of homographic paradigm cells,

Suffix	Before manual review		After manual review	
	Types	Hapaxes	Types	Hapaxes
<i>-toj-as</i>	3,305	822	2,457	530
<i>-toj-a</i>	2,590	637	2,279	516
<i>-ėj-as</i>	2,351	642	687	131
<i>-ėj-a</i>	1,576	384	620	126
<i>-ik-as</i>	911	189	256	67
<i>-ik-ė</i>	857	274	89	26

Table 4. Additional lemmatisation: type and hapax count before and after manual review, which excluded non-derived lexemes

the numbers for formations in *-toj-* and *-ēj-* should be more affected than the ones for formations in *-ik-* because feminine and masculine formations in *-toj-* and *-ēj-* have more homographic forms than formations in *-ik-* do (see Table 3 in Section 5.1).

As a partial solution to this problem, we decided to manually review the contexts of use of all hapaxes because reviewing and disambiguating all homographic forms of non-hapaxes would be a very time-consuming manual task. For example, for the hapax *apčiupinētojas*, which can be interpreted as either the nominative singular of the masculine agent noun or the accusative plural of the feminine agent noun, our lemmatiser added two lemmas to the list: *apčiupinē-toj-as* (masculine) and *apčiupinē-toj-a* (feminine) ‘the one who feels/checks by touching’ ← *apčiupinē-ti* ‘feel/check by touching’. We looked at the context of the use of this particular form and determined that it was the nominative singular, see (4). As a result, the feminine noun *apčiupinētoja* was marked as artificially constructed and was excluded from the count of hapaxes.

- (4) *O premjeras atvirai džiaugiasi, kad*
apčiupinē-toj-as   *mus*   *giri-a*
 feel.by.touching-AGN-NOM.SG   1PL.ACC   praise-PRS.3
 “And the prime minister is openly happy that the checker [= the inspecting agency] is praising us” (JCL, web texts, 2014)

Not all cases could be fully resolved due to the lack of wider context, especially in the case of the web text subcorpus, where in many cases, only one sentence was available for review. For instance, consider (5), where the form *švietike* may be the vocative singular of two nouns: the feminine *šviet-ik-ē* or the masculine *šviet-ik-as* ‘the one who enlightens’ (← *švies-ti* ‘shine, enlighten’; past stem *šviet-ē* is taken as a base):

- (5) *Ei-k*   *tu*   *taut-os*   *šviet-ik-e*
 go-IMP.2SG   2SG.NOM   nation-GEN.SG   enlighten-AGN-VOC.SG
 ‘Hey, you, the enlightener of the nation’ (JCL, web texts, 2014)

The majority of homographic forms that could not be fully resolved as masculine or feminine appear to be masculine nouns used as generic terms, as in (6) where the genitive plural is the same for both genders. To be on the safe side, however, we marked such cases as unresolved, but one may also count them as potentially masculine.

- (6) *Jau*   *buv-o*   *daug*   *“griežtin-toj-ų”*
 already   be-PST.3   many   make.stricter-AGN-GEN.PL
 ‘We already had many persons who make things [the rules, etc.] stricter’ (JCL, web texts, 2014)

Our disambiguation results are presented in Table 5. We see that the counts of suffix *-ik-* were less affected, which is explained by the lower number of homographic forms. The counts of feminine agent noun hapaxes were most significantly reduced for the suffixes *-toj-* and *-ēj-*. First, this can be explained by a higher number of homographic forms. Then, it appears that the proportion of numbers of masculine and feminine hapaxes may depend on the overall expanding productivity: the greater the total

Suffix	Before disambiguation (M/F)	After disambiguation (M/F)	Unresolved (M/F)	After instruments are excluded
<i>-toj-as</i>	530	464	129	448
<i>-toj-a</i>	516	69		69
<i>-ēj-as</i>	131	113	30	100
<i>-ēj-a</i>	126	25		25
<i>-ik-as</i>	67	63	4	62
<i>-ik-ē</i>	26	23		23

Table 5. Hapax counts of agent nouns before and after manual disambiguation of homographic forms (masculine/feminine) and exclusion of instrument nouns

number of hapaxes, the bigger the difference between the masculine and feminine formations, such as relation 2.74 for *-ik-* (63 masculine hapaxes, 23 feminine hapaxes, 86 in total), 4.52 for *-ēj-* (113 masculine hapaxes, 25 feminine hapaxes, 138 in total), and 6.72 for *-toj-* (464 masculine hapaxes, 69 feminine hapaxes, 533 in total).

The manual disambiguation of hapaxes demonstrates that the real type counts for agent nouns should also be lower, especially for *-toj-*, *-ēj-*, and their feminine formations. We can now subtract the eliminated hapaxes from the current totals of types. To arrive at more precise figures, a full disambiguation of forms should be done because some lemmas were included in the lemma list based on the homographic forms that were not hapaxes.

As noted in Section 5.1, some formations in *-toj-as* and *-ēj-as* (i.e., only the masculine variants of the suffixes) are used to derive not only animate agents, but also instrument nouns. Separating agents from instruments by reviewing the tokens of all potential instrument formations with *-toj-as* and *-ēj-as* would be a very time-consuming task, and we decided to focus on the hapaxes once again. After another round of review to remove instruments, the hapax counts of *-toj-as* and *-ēj-as* decreased by 16 and 13 lemmas, respectively. This reduced the counts of the agent noun hapaxes of *-toj-as* to 448 and of *-ēj-as* to 100 (see Table 5).

Now let us consider the ranking of the suffixes according to the revised numbers of hapaxes and see how they reflect expanding productivity. If gender is considered, the ranking is, as follows: *-toj-as* (M) > *-ēj-as* (F) > *-toj-a* (F) > *-ik-as* (M) > *-ēj-a* (F) > *-ik-ē* (F). The feminine formations are apparently less productive due to the use of the masculine in generic contexts, but further research is needed. If differences according to gender are ignored, the overall ranking *-toj-* > *-ēj-* > *-ik-* corresponds to both the ranking presented in the major grammars and the ranking according to realized productivity. Outstanding productivity of *-toj-* formations is also noted in the studies of recent neologisms in Lithuanian (Murmulaitytė 2016, 6–7, 12–13, 16–18; 2021, 151–153, 155–157; Aleksaitė 2022, 57–58, 62). Some formations in both *-toj-* and *-ēj-* are also found among new coinages by Lithuanian fiction authors (Vaskelienė 2017, 5).

We should recall that the suffixes under consideration have a morphological distribution with respect to bases: *-toj-* is added to suffixal bases, while *-ēj-* and *-ik-* are

Suffix	Hapaxes	Total frequency	Potential productivity
<i>-toj-as</i>	448	6,520,044	0.0687
<i>-toj-a</i>	69	4,710,297	0.0146
<i>-ēj-as</i>	100	3,899,405	0.0256
<i>-ēj-a</i>	25	2,973,383	0.0084
<i>-ik-as</i>	62	205,327	0.3020
<i>-ik-ē</i>	23	21,306	1.0795

Table 6. Hapaxes, total frequencies, and potential productivity

added to non-suffixal bases, so a competition under equal conditions is seen only for *-ēj-* and *-ik-*, where *-ēj-* wins. The outstanding productivity (both expanding and, apparently, realized) of *-toj-* is due to the fact that the suffixed verbs are a productive type and outnumber the non-suffixed ones (Ulvydas 1971, 247), so the input array of potential bases of *-toj-* is simply larger than that of *-ēj-* and *-ik-*. It is interesting to note in this context that the expanding productivity of masculine agent nouns in *-ēj-as* is still higher than that of the feminine formations in *-toj-a*, apparently due to the above-mentioned tendency to derive more masculine agent nouns used as both generic terms and in reference to male agents.

Finally, we estimated potential productivity using the hapax counts after the manual disambiguation of masculine and feminine formations and the exclusion of the instrument nouns. The results are presented in Table 6. Again, we should keep in mind that actual total frequencies should be lower to some degree due to unresolved homographic forms, especially for *-toj-* and *-ēj-*. Despite this shortcoming, let us look at the results.

The suffix *-ik-* clearly stands out and this must be the result of the vast difference in total frequencies. As noted in Section 3, the potential productivity of formations with comparatively low total frequencies may be overestimated. This is especially evident in the case of masculine *-ik-as* and feminine *-ik-ē* formations where the difference in total frequencies is large, both between *-ik-as* and *-ik-ē* and in comparison, to formations with *-toj-* and *-ēj-*. If only the suffixes *-toj-* and *-ēj-* are considered, the ranking according to potential productivity is the same as the one according to expanding productivity: masculine *-toj-as* and *-ēj-as* followed by feminine *-toj-a* and *-ēj-a*.

Conclusions

To achieve reliable measures of derivational productivity in corpora, the lemmatisation principles need to be examined in detail. If the lemmatiser relies only on the inbuilt dictionary, a sizable portion of the formations in a large corpus may not be recognized and thus not lemmatised – this depends on the sheer size of the lemmatiser dictionary. In such cases, additional semi-automatic lemmatisation needs to be performed and forms of the (potential) derivatives must be filtered out according to the pattern

AFFIX + INFLECTION and grouped into lemmas. Then, the lemma lists need to be manually reviewed to exclude non-derived items. In our case, semi-automatic lemmatisation and review of the lemma lists produced significantly larger numbers of types and hapaxes.

Further, one needs to consider how homographic forms may influence the results of the lemmatisation. It is preferable to use lemmatisers with good disambiguation capabilities, but if no disambiguation is available, a feasible task is to perform a manual disambiguation of the hapaxes. In our case, the difference between non-disambiguated and disambiguated hapax counts was significant, especially for the feminine agent nouns in *-toj-(a)* and *-ėj-(a)*. A manual review of hapaxes can be used for annotating further aspects when the revision and annotation of more frequent formations is not possible. We used an additional annotation step to separate agent formations with the suffixes *-toj-as* and *-ėj-as* from instrument nouns with the same suffixes.

As a result of manual review, disambiguation, and additional annotation, our most reliable data were the hapax counts that reflect expanding productivity, which ranked our suffixes as follows: *-toj-as* (M) > *-ėj-as* (M) > *-toj-a* (F) > *-ik-as* (M) > *-ėj-a* (F) > *-ik-ė* (F). The same ranking is seen according to potential productivity measures for the suffixes *-toj-* and *-ėj-*, but the potential productivity of *-ik-as* and *-ik-ė* is over-estimated due to comparatively low total frequencies of the formations. The ranking according to realized productivity differs: *-toj-as* (M) > *-toj-a* (F) > *-ėj-as* (M) > *-ėj-a* (F) > *-ik-as* (M) > *-ik-ė* (F). If gender is ignored, the ranking corresponds to the one presented in the major grammars.

Abbreviations

1	1 st person
3	3 rd person
ACC	accusative
AGN	agent noun
DAT	dative
F	feminine
GEN	genitive
INF	infinitive
INS	instrumental
JCL	The Joint Corpus of Lithuanian (see Sources below)
LOC	locative
M	masculine
NOM	nominative
PL	plural
PRS	present
PST	past
SG	singular
VOC	vocative
VRB	verbalizer

Sources

- Dadurkevičius, Virginijus. 2020a. *Wordlist of lemmas from the Joint Corpus of Lithuanian*. CLARIN-LT digital library in the Republic of Lithuania. Available at: <https://clarin.vdu.lt/xmlui/handle/20.500.11821/41>
- Dadurkevičius, Virginijus. 2020b. *Assessment data of the Dictionary of Modern Lithuanian versus Joint Corpora*. CLARIN-LT digital library in the Republic of Lithuania. Available at: <https://clarin.vdu.lt/xmlui/handle/20.500.11821/36>

References

- Aleksaitė, Agnė. 2022. *Lietuvių kalbos naujažodžių daryba (2011–2019 m. Naujažodžių duomenyno pagrindu)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:132642831/datastreams/MAIN/content>
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1994. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Baayen, Harald Rolf. 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. *Corpus Linguistics: An International Handbook*. 2. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds.). Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 899–919. <https://doi.org/10.1515/9783110213881.2>
- Dadurkevičius, Virginijus. 2017. Lietuvių kalbos morfologija atvirojo kodo “Hunspell” platformoje. *Bendrinė kalba*. 90, 1–17. Available at: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/156>
- Dadurkevičius, Virginijus, Petrauskaitė, Rūta. 2020. Corpus-based methods for assessment of traditional dictionaries. *Human Language Technologies–The Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 328. Utkā, Andrius, Vaičėnonienė, Jurgita, Kovalevskaitė, Jolanta, Kalinauskaitė, Danguolė (eds.). Amsterdam: IOS Press, 123–126. <https://doi.org/10.3233/FAIA200613>
- Dal, Georgette et al. 2008. Quelques préalables au calcul de la productivité des règles constructionnelles et premiers résultats. *Actes du premier Congrès mondial de linguistique française, Paris, 9–12 juillet 2008*. Durand, Jacques, Habert, Benoît, Laks, Bernard (eds.). Paris: Institut de Linguistique Française, 1587–1599. <https://doi.org/10.1051/cmlf08184>
- Dal, Georgette, Namer, Fiammetta. 2016. Productivity. *The Cambridge Handbook of Morphology*. Hippisley, Andrew, Stump, Gregory (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 70–90. <https://doi.org/10.1017/9781139814720.004>
- Evert, Stefan, Lüdeling, Anke. 2001. Measuring morphological productivity: Is automatic preprocessing sufficient? *Proceedings of the Corpus Linguistics 2001 Conference*. Rayson, Paul, Wilson, Andrew, McEnery, Tony, Hardie, Andrew, Khoja, Shereen (eds.). Lancaster: Lancaster University, 167–175.
- Fraenkel, Ernst. 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Gaeta, Livio, Ricca, Davide. 2006. Productivity in Italian word formation: a variable-corpus approach. *Linguistics*. 44(1), 57–89. <https://doi.org/10.1515/LING.2006.003>
- Gaeta, Livio, Ricca, Davide. 2015. Productivity. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. 2. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 842–858. <https://doi.org/10.1515/9783110246278-003>
- Murmulaitytė, Daiva. 2016. Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantiniu aspektu. *Lietuvių kalba*. 10, 1–22. <https://doi.org/10.15388/LK.2016.22591>

- Murmulaitytė, Daiva. 2021. *Naujažodžių darybos ir morfemikos tyrimų perspektyvos (Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno atvejis)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <https://doi.org/10.35321/e-pub.16.naujadaros-tyrimu-perspektyvos>
- Ulvydas, Kazys (ed.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. 1. Vilnius: Mintis.
- Ulvydas, Kazys (ed.). 1971. *Lietuvių kalbos gramatika*. 2. Vilnius: Mintis.
- Van Marle, Jaap. 1992. The relationship between morphological productivity and frequency: a comment on Baayen's performance-oriented conception of morphological productivity. *Yearbook of Morphology 1991*. Booij, Geert, Van Marle, Jaap (eds.). Dordrecht: Kluwer, 151–163.
- Vaskelienė, Jolanta. 2017. Lietuvių rašytojų naujadarų darybos ir semantikos ypatumai. *Bendrinė kalba*. 90, 1–30. Available at: http://www.bendrinekalba.lt/Straipsniai/90/Vaskeliene_BK_90_straipsnis.pdf
- Zeldes, Amir. 2012. *Productivity in Argument Selection: From Morphology to Syntax*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110303919>

Kopsavilkums

Šajā rakstā aplūkoti Vienotā lietuviešu valodas tekstu korpusa (1,3 miljardi vārdu) automātiskās un manuālās lemmatizēšanas un marķēšanas posmi, pēc kuriem tiek vērtēta derivatīvā produktivitāte. Kā piemērs prezentēti dati par trim produktīviem lietuviešu valodas deverbālu lietvārdu piedēkļiem – *-toj-*, *-ėj-*, *-ik-* – un mērīta to realizētā, paplašināšanas un potenciālā produktivitāte. Autori cenšas parādīt, ka papildu pusautomātiskā lemmatizēšana un manuālā derivatīvā marķēšana ievērojami palielina gan lemmu, gan hapaksu skaitu. Tāpat atzīmēts, ka lemmatizēšanas procesu ietekmē mākslīgi palielināts lemmu skaits, kas rodas tādēļ, ka lemmatizators neatpazīst homogāfiskas formas. Pēc manuālās hapaksu pārbaudes visbūtiskāk ir samazinājies sieviešu dzimtes lemmu ar *-toj-a* un *-ėj-a* skaits.

Atslēgvārdi: vārdarināšana; derivatīvā produktivitāte; darītājpārdi; lietuviešu valoda.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Spāņu valodas dzimtes kategorija etnolingvistiskā un sociolingvistiskā aspektā

Ethnolinguistic and sociolinguistic aspects of the gender category in Spanish

Alla Placinska

Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Visvalža 4a, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: alla.placinska@lu.lv

Pētījuma mērķis ir aplūkot dzimtes kategorijas izveidi un attīstību spāņu valodā, tās definīciju un lietojumu, kā arī kultūrvēsturiskos apstākļus, kuri ietekmējuši šos procesus. Interese par dzimtes kategoriju saistīta ar sociolingvistisko polemiku mūsdienu Spānijā, medijos un valodnieku vidū par rekomendācijām iekļaujošās valodas lietojumam. To izstrādē piedalījušies gan valodnieki, gan sabiedriskās un politiskās institūcijas. Spāņu valodā ir divas dzimtes – sieviešu un vīriešu. Nepastāv nekatra dzimte, bet ir kopdzimtes vārdi. Feminisma pārstāvji uzskata, ka valoda ir diskriminējoša attiecībā pret sievieti, jo vīriešu dzimtes formas tiek izmantotas, apzīmējot ne tikai vīriešu dzimtes vārdus, bet arī bioloģiski nemarkētos vārdus, kas attiecas uz cilvēku kopumu. Iekļaujošās valodas aizstāvji pieprasa atteikties no nemarkētās dzimtes lietojuma, aizstājot to ar citām formām. Viens no radikālākajiem uzskatiem saistīts ar trešās dzimtes ieviešanu valodā. To piedāvā veidot ar galotni *-e* (*-es* daudzskaitļa formā) un atvasināt no vārdiem ar jau pastāvošām divām dzimtes formām, piem.: *maestro, maestra, maestre*. Terminoloģijas līmenī interese piesaista binoms *sexo/género* ‘dzimums/dzimte’ (angl. *sex/gender*) un šo terminu lietojums valodā. Pētījumā secināts, ka valoda nav diskriminējoša un tajā ir gramatiskās formas dzimumneitralitātes apzīmējumam. Apgalvojums, ka vīriešu dominance sabiedrībā nosaka to dominējošo lomu valodā, nav zinātniski pierādīts. Sievietes diskriminācija ir viena no sabiedrības problēmām, kas atspoguļojas arī valodā, pārsvarā leksikā. Vairāku iestāžu un valodnieku izstrādātās vadlīnijas iekļaujošās valodas ieviešanai nav guvušas Spānijas Karaliskās akadēmijas atbalstu un tiek raksturotas kā centieni radīt mākslīgo diskursu.

Atslēgvārdi: dzimte; dzimums; nozīme; forma; diskriminācija; iekļaujošā valoda.

levads

Dzimtes gramatiskā kategorija ir viena no pamatkategorijām, kas veido spāņu valodas identitāti. To izceļ „Real Academia Española” („Spānijas Karaliskā akadēmija”, turpmāk tekstā RAE) gramatikā „Nueva gramática de la lengua española” („Jaunā

spāņu valodas gramatika”) (RAE 2009, 81) norādītais, ka dzimtes kategorija ir viena no spāņu valodas iezīmēm un tās pamatelementiem. Vienlaikus tā ir arī viena no strīdīgākajām kategorijām, jo ir nonākusi sociolingvistiskās polemikas centrā, kurā gramatikas jautājumi mijiedarbojas ar semantikas un semiotikas jautājumiem (Calero Fernández 1999; Bosque 2012; Roca 2013; Escandell-Vidal 2018). Diskusijas galvenais aspekts: cik ļoti valoda var būt diskriminējoša, un vai spāņu valoda ir diskriminējoša attiecībā pret sievieti.

Pētījuma centrā ir binoms *género/sexo* ‘dzimte/dzimums’, tā nozīme un loma dzimtes kategorijas kontekstā. Publikācijās spāņu valodā leksikoloģijas un frazeoloģijas aspektā (sk. Vázquez y del Árbol 2006; Luque Nadal 2017) minēts, ka termins *binoms* (sp. *binomio*) lietots, apzīmējot stabilu vārdkopu lietojumu ar līdzīgu nozīmi, piem., *sveiks un vesels* vai *vīrs un sieva*. Angļu valodā izmanto terminus *word-pairs* ‘vārdu pāris’, *doublets* ‘dubleti’, *twin formulae* ‘Siāmas dvīņu formulējums’, *freezes* ‘iesaldētie vārdi’ vai *Siamese twins of language* ‘valodas Siāmas dvīņi’, *lexical twins* ‘leksiskie dvīņi’ (Schlömer 2002; Wälchli 2005).

Spāņu valodā dzimte ir ne tikai lietvārdiem, bet arī īpašības vārdiem un vietniekvārdiem (RAE 2009, 81). Toties šajā pētījumā uzmanība pievērsta lietvārdam, jo īpašības vārdi un vietniekvārdi teikumā pilda apzīmētāja funkciju un to dzimte tiek saskaņota ar lietvārda dzimti. Ierobežotā apjoma dēļ rakstā nav aplūkota dzimtes kategorija īpašvārdos. Jautājums analizēts galvenokārt no etnolingvistikas un sociolingvistikas pieejas.

Kultūras kontekstam ir īpaši liela nozīme valodas izpētē, arī dzimtes kategorijas jautājumā. Saikni starp valodu un kultūru pēta vairākas valodniecības apakšnozares. Viena no tām ir etnolingvistika, kuras robežas ir visai grūti noteikt, jo tajā ietilpst arī lingvistiskās antropoloģijas, sociolingvistikas un pragmatikas jautājumi (Martín Camacho 2016, 184–186). Iespējams, Karls Foslers (*Karl Vossler* 1929) bijis pirmais, kurš, pamatojoties uz Vilhelma fon Humbolta (*Friedrich Wilhelm Ferdinand von Humboldt* 1988) idejām, pievērsis uzmanību nepieciešamībai pētīt valodas un kultūras mijiedarbi. Šī pieeja sasniedza maksimālo izpausmi Sepīra–Vorfa lingvistiskā relativisma teorijā, kuras hipotēze postulē, ka dzimtā valoda nosaka runātāju pasaules uztveri un domāšanu (Whorf 1974, 125–152). Džons Džozefs Gamperss (*John Joseph Gumperz*) un Dels Hetavejs Haimss (*Dell Hathaway Hymes*) (1972) pievērsušies runas etnogrāfijai, komunikatīvās kompetences analīzei, kā arī pētījuši, cik ļoti runātāju kolektīva uzvedības normas ietekmē tā dalībnieku savstarpējo komunikāciju. Ferdinands de Sosīrs (*Ferdinand de Saussure* 1983, 87–89) uzskatījis, ka etnolingvistikai jāpēta saikne starp konkrētās valodas vēsturi un tās runātāju kolektīva kultūras vēsturi. Turklāt Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka* 1997, 15) uzsver, ka valoda ietekmē, nevis nosaka runātāju pasaules uzskatus. Navarras Universitātes (*Universidad de Navarra*) profesors Manuels Kasado-Velarde (*Manuel Casado Velarde* 1991, 32–35), pētot kultūras ietekmi uz valodu, konstatējis, ka valodā intuitīvi atspoguļojas cilvēka zināšanas par sevi un pasauli.

Sociolingvistikas skatījumā lingvistiskās atšķirības dzimuma vai vecuma dēļ balstās nevis bioloģiskos, bet gan kultūras un sociālos aspektos, jo īpaši lomās, ko sabiedrībā dominējošā ideoloģija piešķir katram dzimumam (García Meseguer 2001, 22–25; Moreno Fernández 2009, 34–45; Escandell-Vidal 2018, 15; Grijelmo 2019, 45–57).

Šīs lomas realizējas sabiedrības sociālajā struktūrā un starpgrupu attiecībās. Kultūras ietekme uz valodas struktūru izpaužas leksikā, gramatikā, iespējams, arī fonoloģijā un fonētikā. Attiecībā uz valodas lietojumu kultūra nosaka diskursu un konkrētu runas aktu konstruēšanu (Bernárdez 2004, 255–259).

Vieni no pirmajiem valodas un kultūras savstarpējo mijiedarbību 20. gs. sākuši pētīt ASV valodnieki Viljams Labovs (*William Labov* 1974) un Uriels Veinreihš (*Uriel Weinreich* et al. 1968). Viņu teorētisko uzskatu pamatā ir koncepts par lingvistiskām varietātēm (angl. *linguistic variation*), proti, ka valodā ir vairākas formas, lai apzīmētu vienu un to pašu jēdzienu. Izmaiņas valodā sākušās ar varietātēm tās lietojumā neformālajā diskursā kādā no iedzīvotāju grupām, kas atradušās sociālajā skalā vidējā līmenī vai zem tā. Varietāte var novest pie izmaiņām vai arī ne. Tas atkarīgs no vairākiem faktoriem, piem., no runātāju kolektīvās attieksmes pret pārmaiņām un no tā, kā jaunā forma spēj pielāgoties esošai valodas sistēmai (Weinreich et al. 1968, 95–195).

To iespējams ilustrēt ar *voseo* piemēru Argentīnā. *Voseo* ir parādība, kad vietniekvārdu *tú* aizvieto *vos*. *Vos* cēlies no latīņu valodas. Tas izmantots, lai uzrunātu dižciltīgos. Spānijā tas jau sen vairs netiek lietots – ir notikusi pāreja uz *tú* ‘tu’ un *Usted* ‘jūs’. Savukārt Argentīnā tā lietojums kļuvis populārs, nostiprinājies, un visbeidzot arī RAE to ir akceptējusi kā Argentīnas spāņu valodas varianta specifiku (RAE 2009, 1261–1267). *Vos* lietojums ir aizvietojis *tú* lietojumu, tam paralēli izveidojušās jaunas darbības vārdu formas 2. personai vienskaitlī ar īpašām galotnēm, piem., *tú dices* vietā *vos decís*. Šajā konkrētajā gadījumā varianti transformējušies izmaiņās. Būtībā variants ir kā starpposms starp normu un tās lietojumu (Moreno Fernández 2009, 111–137).

Balstoties uz F. de Sosīra (1983), Annas Vežbickas (1997) un M. Kasado-Velardesa (1991) pieeju, ka valodas vēsture un runātāju kolektīva kultūras vēsture ietekmē valodas attīstību – gan semantiski, gan gramatiski –, pētīta dzimtes kategorijas vēsture spāņu valodā un kultūras apstākļi, kas ietekmējuši tās attīstību līdz mūsdienām. Sekojot amerikāņu sociolingvista V. Labova (1974) teorētiskajiem uzskatiem, ka valoda ir ne tikai heterogēna un to ietekmē ekstralingvistiskie faktori, bet arī ka tā nepārtraukti mainās, pievērsta uzmanība sociālās iekārtas un sabiedrībā valdošo uzskatu ietekmei uz dzimtes kategorijas lietojumu mūsdienu Spānijas sabiedrībā un pārmaiņām, kuras tā piedzīvo.

Pētījums veikts, izmantojot kvalitatīvās metodes, analizējot vairākus avotus, vadošo speciālistu viedokli, vārdnīcas un tiešsaistē pieejamos datus. RAE gramatikās salīdzinātas dzimtes kategorijas interpretācijas, sākot ar pirmo „Kastīliešu valodas gramatiku” („Gramática de la Lengua Castellana”) (RAE 1771) līdz mūsdienām. Sākotnējos gramatikas izdevumos (līdz 1928. gadam) RAE izmantots termins *la lengua castellana* ‘kastīliešu valoda’ un *la gramática castellana* ‘kastīliešu valodas gramatika’, jo vēsturiski valoda attīstījies Kastīlijas karalistes teritorijā (*Reino de Castilla*). Mūsdienās RAE (2023b) interpretācijā termini *la lengua castellana* ‘kastīliešu valoda’ un *la lengua española* ‘spāņu valoda’ uzskatīti par sinonīmiem.

Visus tulkojumus no spāņu un franču valodas veikusi raksta autore.

1. Gramatiskās dzimtes kategorijas izcelsme un attīstība spāņu valodā

Par dzimtes gramatiskās kategorijas šūpuli uzskatīta indoeiropiešu valoda. Daudzās valodās, kas nav indoeiropiešu izcelsmes, piem., ungāru vai turku valodā, dzimte nepastāv (Ledo-Lemos 2003, 12; Corbett 2013). Indoeiropiešu valodās tā izpaužas dažādi: ir valodas, kurās lietvārdiem ir divas dzimtes (piem., spāņu, franču, itāļu), trīs (piem., latīņu, grieķu, vācu) un četras (piem., dāņu). Savukārt angļu valodā nepastāv speciāla morfēma, kas semantiski marķētu dzimti, tomēr uz dzimuma atšķirībām norāda vietniekvārdi *he/she, his/her* (Corbett 2013). Arī spāņu valodā šī gramatiskā kategorija nav pilnīgi homogēna. Ir lietvārdi, kas veido sieviešu dzimti (piem., *profesor/profesora* ‘docētājs/docētāja’, *actor/actriz* ‘aktieris/aktrise’), un tie, kuriem dzimte nemainās (piem., *víctima* ‘upuris’, *jurado* ‘tiesa’) (RAE 2009, 82–85).

Spānijas vadošie indoeiropēistikas speciālisti, piem., Fransisko Viljars (*Francisco Villar* 1996) un Fransisko Rodrigess Adradoss (*Francisco Rodríguez Adrados* 1988), kā arī tādi valodnieki kā Fransisko Hosē Ledo-Lemos (*Francisco José Ledo-Lemos* 2003), Marija Anhelesa Kalero Fernandez (*Maria Ángeles Calero Fernández* 1999), Pedro Alvaress de Miranda (*Pedro Álvarez de Miranda* 2018) un Viktorija Eskandela-Vidala (*Victoria Escandell-Vidal* 2018) pētījumos pauduši, ka dzimtes kategorijas izveidošanās spāņu valodā un tās evolūcija cieši saistīta ar cilvēces evolūciju, sabiedrības un kultūras attīstību. Pirms 5000 gadiem mūsdienu izpratnē indoeiropiešu valodā nepastāvēja dzimtes kategorija – ar semantisko opozīciju *vīriešu/sieviešu*. Sākotnēji pastāvēja dihotomija *dzīvs/nedzīvs*. Ņemot vērā antropoloģiskos pētījumus, tā laikmeta kultūrai bijis svarīgi semantiski nošķirt kaut ko kustīgu (cilvēks, bērns, bizons) no kā nekustīga (māja, koks, akmens). Mūsdienu spāņu valodā joprojām pastāv gramatiskās kategorijas un formas, kas norāda uz šādu pasaules interpretāciju. Piem., prievārda /a/ lietojums pirms tiešā papildinātāja, ja tas apzīmē dzīvu būtni, kā arī vietniekvārda *quien* ‘kas, kurš’ lietojums tikai ar lietvārdiem, kas apzīmē personas.

Līdzās neolīta laikmetam un lauksaimniecības attīstībai mainījās dzīves apstākļi un cilvēku savstarpējās attiecības, tādējādi kopienā pievērsta uzmanība dzimuma nozīmei. Sievietes radīja pēcnācējus, viņu loma ciltī ieguva īpašu nozīmi. Līdzīgi notika arī dzīvnieku pasaulē – mātītes bija izdevīgāk turēt nekā tēviņus, jo tās nodrošināja ganāmpulka pieaugumu. Tā laikmeta iedzīvotājiem reproduktīvais faktors kļuva par nozīmīgu aspektu komunikācijā.

Lai diferencētu šo atšķirību, vairākās indoeiropiešu valodās evolūcijas rezultātā izveidojusies semantiskā opozīcija *vīriešu/sieviešu* (sp. *masculino/femenino*) (Rodríguez Adrados 1988, 359; Villar 1996, 240; Grijelmo 2019, 17–23), „tādējādi sieviešu dzimte sāka attīstīties kā apakšdzimte vārdiem, kas apzīmēja dzīvās būtnes” (Meillet 1926, 213). Sākotnēji vīriešu vai sieviešu dzimte izteikta, pievienojot attiecīgajam vārdam vārdu *tēviņš* ‘macho’ vai *mātīte* ‘hembra’. Mūsdienās tie pārsvarā izmantoti, apzīmējot dzimumu dzīvniekiem; attiecībā uz personām dihotomija *tēviņš/mātīte* komunikācijā aizstāta ar dihotomiju *vīrietis/sieviete* ‘varón/mujer’ vai ‘hombre/mujer’ (García Meseguer 2001, 20–23; Grijelmo 2019, 15–16).

Pēdējā RAE vārdnīcā „Diccionario de la lengua española” („Spāņu valodas vārdnīca”, turpmāk tekstā DLE) (RAE 2023a) gan šķirkļī *hembra* otrā nozīme ir ‘sieviete’, bet šķirkļī *macho* tikai sestajā definīcijā parādās ‘vīrietis’ ar nedaudz kritisku konotāciju: ‘Vīrietis, kas akcentē vīrieša dzimumam šķietami svarīgas un tipiskas īpašības, tādas kā spēks un drosme’.

Viduslaikos evolūcijas procesā un latīņu valodas ietekmē spāņu valodā sākusi veidoties dzimtes gramatiskā kategorija. Latīņu valodā lietvārdiem bijušas trīs dzimtes (vīriešu, sieviešu un nekatra) un piecas deklinācijas (Duso 2017, 57). Spāņu valodā dzimšu skaits samazinājās līdz divām, toties deklinācijas aizvietotas ar prievārdiem. Sieviešu dzimtes lietvārdi ar galotni *-a* nāk no pirmās un piektās deklinācijas, piem., *rosa*, vai no nekatras dzimtes daudzskaitļa formas ar galotni *-a*. Pārejas procesā dažas semantiskās grupas mainījušas dzimti. Piem., koku nosaukumi latīņu valodā piederēja pie sieviešu dzimtes otrās deklinācijas ar galotni *-us*. Spāņu valodā tie ir vīriešu dzimtē: *pinus* > *pino* ‘priede’, līdzīgi kā sugas vārds *árbol* ‘koks’ *arbor* > *árbol*.

No nekatras dzimtes spāņu valodā palicis tikai artikuls *lo* un norādāmie vietniekvārdi *esto, eso, aquello* ‘šis/tas’. Evolūcijas procesā morfēma /a/ sākusi asociēties ar sieviešu dzimumu (García Meseguer 1977, 113). Tādējādi izveidojušās trīs dzimtes – vīriešu (sp. *género masculino*), sieviešu (sp. *género femenino*) un bioloģiski nemarkētā vīriešu dzimte (sp. *masculino genérico*). Nemarkētās dzimtes leksēmām, kuras apzīmē personas, dzīvniekus vai augus, morfoloģiskā forma sakrīt ar vīriešu dzimtes lietvārda formām, tādēļ attiecībā uz šo formu izmantota definīcija *masculino genérico* (RAE 2009, 85–89).

Lola Ponsa Rodrigesa (*Lola Pons Rodríguez* 2018) vienā no publikācijām avīzē „El País” rakstījusi, ka 14. gs. literārā darba „El libro del buen amor” autors Huans Ruiss (*Juan Ruiz*) izmanto leksēmu *señor* ‘kungs’, uzrunājot arī sievietes. Tādējādi var secināt par *masculino genérico* lietojumu latīņu valodas ietekmē, jo *señor* nāk no latīņu *senior* (salīdzinājuma pakāpē no *senex* ‘vecs/vecāks’, kam nav bijusi sieviešu dzimtes galotne). Arī mūsdienu spāņu valodā vīriešu dzimtes formas iekļauj abu dzimumu nozīmi. Piem., vārds *trabajador* nozīmē gan ‘strādnieks – vīrietis’, gan ‘darbinieks’ bez norādes uz dzimumu. Ir sieviešu dzimtes forma *trabajadora*, taču nav gramatiskās formas *trabajadoro*, kura tiktu lietota, uzrunājot tikai vīriešu dzimtes pārstāvjus. Daudzskaitļa forma *trabajadores* izmantota, uzrunājot cilvēku grupu, kurā ir abu dzimumu pārstāvji.

Semantiski marķētās sieviešu dzimtes radīšana rezultējiesies ar opozīcijas *sieviešu/vīriešu* izveidi, kas balstās uz divu dzimumu bioloģisko atšķirību. Taču vīriešu dzimtes leksēmām nav bijušas īpašas galotnes vai gramatiskās morfēmas, kas apzīmētu tikai un vienīgi vīriešu dzimtes formas. Vīriešu dzimtes vārdi pēc formas sakrituši ar esošo bioloģiski nemarkēto vīriešu dzimti. Tādējādi izveidojusies situācija, ka apzīmētajam *masculino genérico* pievienojusies nozīme *masculino sexuado* ‘seksuāli vai bioloģiski marķēta dzimte’, kas, savukārt, novedusi pie jaunas semantiskās opozīcijas *nemarkētā vīriešu dzimte / bioloģiski marķētā vīriešu dzimte*. Opozīcijas *dzīvs/nedzīvs* ieviešanai valodā bijis praktisks iemesls, taču opozīcijas *sieviešu/vīriešu* un *nemarkētā vīriešu dzimte / bioloģiski marķētā vīriešu dzimte* izveidojušās jaunajos kultūras apstākļos (Calero Fernández 1999, 174).

Dzīvnieku reproduktīvais faktors bijis nozīmīgs sieviešu dzimtes izveidei, taču tas neattiecas uz visām dzīvnieku sugām. Tie dzīvnieki, kas ietekmējuši cilvēka labklājību un drošību, tika dalīti divās dzimtēs. Taču to dzīvnieku leksēmas, kuri nekādā veidā nav ietekmējuši cilvēka ikdienas dzīvi, lietotas kā kopdzimtes vārdi. Piem., spāņu valodā pastāv opozīcija *vērsis/govs, suns/kuce, gailis/vista* u. c., bet nepastāv opozīcija attiecībā uz delfīniem, leopardiem, krokodiliem, vaļiem, žirafēm, mušām, tarakāniem u. c. Ja nepieciešams izcelt dzimuma atšķirības, tad kopdzimtes vārdam pievieno *macho* ‘tēviņš’ vai *hembra* ‘mātīte’, piem., *jirafa macho* ‘žirafes tēviņš’, *cocodrilo hembra* ‘krokodila mātīte’ (RAE 2009, 56–57).

Mūsdienās arī emocionālajam faktoram ir liela nozīme. Joprojām darbojas psiholoģiska un semantiska barjera, atvasinot sieviešu dzimtes formu no vīriešu dzimtes, pat ja vārda morfoloģiskā struktūra to pieļauj. Piem., tiek lietots *director/directora* ‘direktors/directore’, bet netiek lietots *superior/superiora* ‘augstākais/augstākā hierarhijā’, izmantota tikai forma *superior* abām dzimtēm. Ja nepieciešams veidot sieviešu dzimtes formu, izmanto artikulu *la*, piem., *la superior* (RAE 2020, 92). Senās kultūras ietekmējušas dzimtes noteikšanu tādiem lietvārdiem kā *saule, mēness* un *zeme*. Spāņu valodā tiem ir tāda pati dzimte, kāda bija sengrieķu dieviem. Gaja un Selēne bija dievietes, kas pārstāvēja zemi un mēnesi, savukārt Apolons un Hēlijs bija saules dievi. Tādēļ *saule* spāņu valodā ir vīriešu dzimtē, proti, *el sol*, bet *zeme* un *mēness* – sieviešu, t. i., *la tierra, la luna* (Ramajo Caño 1987, 104).

Līdzīgi kā citās indoeiropiešu valodās, arī spāņu valodā gramatiskā dzimtes kategorija mūsdienu izpratnē izveidojusies brīdī, kad valodā nostiprinājusies semantiskā opozīcija *tēviņš/mātīte*, balstoties uz abu dzimumu bioloģisko atšķirību. Mūsdienās plašāk izmantota neitrālāka dihotomija *vīriešu/sieviešu*. Nepieciešamība radīt zīmi, kas palīdzētu komunikācijā identificēt tieši sieviešu dzimumu, izraisīja apzīmējuma *vīriešu* jaunas, seksuāli marķētas nozīmes izveidi. Vārdi, kuriem nav bijušas asociācijas ar bioloģisko dzimumu vai nepieciešamības izcelt to, evolūcijas laikā un lafīņu valodas ietekmē pārgājuši vai nu vienā, vai otrā dzimtē, vai tika izmantoti abās dzimtēs. Morfoloģiski liela daļa sieviešu dzimtes vārdu marķēti ar galotni *-a*, bet vīriešu dzimtes vārdu – ar galotni *-o*.

2. No Antonio de Nebrihas līdz mūsdienām

Viens no pētījuma mērķiem ir izsekot dzimtes gramatiskās kategorijas interpretācijai un evolūcijai spāņu valodas gramatikās. Sākot ar pirmo spāņu valodas gramatiku (Nebrija 1492), dzimtes kategorija aprakstīta visās nākamajās gramatikās un citos nozīmīgos traktātos.

Mēģinot analizēt dzimtes kategorijas semantiku, vairākums gramatiķu savos uzskatos sekojuši tradīcijai un norādījuši uz opozīcijas *vīriešu/sieviešu* dzimuma bioloģisko marķējumu, kaut gan tā ne vienmēr morfoloģiski ir klātesoša. Kā norāda M. A. Kalero Fernandesa (1999, 127), valodnieki saskaras ar faktu, ka dzimtes definīcija neļauj izskaidrot tās patieso būtību, tāpēc viņi ir spiesti pētīt vārdu galotnes, mēģinot atrast sistēmiskas iezīmes, uz kurām pamatoties. Lietvārda dzimtes konkretizēšanai

tiek izmantots gan artikuls, gan norādāmie vietniekvārdi *este* 'šis', *esta* 'šī'. A. de Nebriha (1492, 32), sekojot klasisko valodu tradīcijai, iedalījis dzimtes divās galvenajās grupās – vīriešu un sieviešu –, kas balstījušās galvenokārt uz bioloģisko opozīciju *tēviņš/mātīte*. Šī tradīcija ievērota praktiski visās gramatikās līdz pat 21. gs. Tad sekojusi nekatrā dzimte 'neutro', kopdzimtes lietvārdi 'género común', šaubīgie vai neskaidrās dzimtes 'dudoso' un jauktās dzimtes 'mezclado' (Nebrija 1492, 33). Toties ne visi valodnieki un intelektuāļi pievērsuši uzmanību dzimtes kategorijai. Piem., 16. gs. literāts Huans de Valdés (*Juan de Valdés* 1982, 149), atbildot uz jautājumu, kādi principi jāņem vērā, atšķirot sieviešu dzimtes lietvārdus no vīriešu kārtas, atzīst, ka viņš par to nemaz nav aizdomājies, bet pārsvarā visi lietvārdi, kas nākuši no latīņu valodas, saglabājuši tādu dzimti, kāda bijusi iepriekš.

16.–17. gs. būtiski pavērsieni šajā jomā nav notikuši. Skaidrojot dzimtes piederību, gramatiķi gan uzsvēruši dzimumu bioloģiskās atšķirības, gan izmantojuši gramatiskos marķierus (artikulus un vietniekvārdus). Viens no A. de Nebrihas sekotājiem, Kristobals de Viljalons (*Cristóbal de Villalón* 2021), 1557. gadā izveidojis detalizētu dzimšu kategorijas klasifikāciju, tajā iekļaujot sieviešu, vīriešu dzimtes un kopdzimtes lietvārdus. Sieviešu dzimtei atbilst apzīmētājs *esta* 'šī', vīriešu *este* 'šis', savukārt kopdzimtes lietvārdiem var izmantot abus apzīmētājus – *este* un *esta*. Analizējot lietvārdu galotnes, K. de Viljalons (2021) aprakstījis 37 kritērijus, kuri jāievēro, nosakot lietvārda dzimti. Nākamais ir anonīms izdevums „Gramática de la lengua vulgar de España” („Spāņu sarunvalodas gramatika” 1559). Tajā autors nonāk zināmā pretrunā, aprakstot dzimtes kategorijas semantisko un morfoloģisko aspektu. Tiek atzītas tikai divas dzimtes – sieviešu un vīriešu –, līdzīgi kā dabā pastāv tikai divi dzimumi. Savukārt artikuli ir trīs: sieviešu *la*, vīriešu *el* un nekatrais *lo* (Anonīms autors 1892, 55–57).

Bartolomē Himeness Patons (*Bartolomé Jiménez Patón* 2020) aizstāvējis pozīciju, ka ir divas dzimtes – sieviešu un vīriešu – neatkarīgi no tā, vai tās apzīmē personas vai priekšmetus. Turklāt Gonzalo Korreass (*Gonzalo Correass* 1984, 50) traktātā aprakstījis trīs dzimtes – vīriešu, sieviešu un nekatro –, kuras katra saskaņojas ar attiecīgo artikulu, t. i., *el*, *la* un *lo*. Viņš noraida A. de Nebrihas ieviesto kopdzimtes kategoriju, kā arī atzīst, ka semantiskā klasifikācija neaptver visu lietvārdu daudzveidību un nonāk grūtībās, skaidrojot, kāpēc, piem., *muro* 'mūris' pieder pie vīriešu dzimtes, savukārt *pared* 'siena' – pie sieviešu, jo semantiskajā līmenī nekādas asociācijas ar bioloģisko dzimumu tie neizraisa.

1713. gadā pēc karaļa Filipa V rīkojuma tika dibināta Spānijas Karaliskā akadēmija, un 1771. gadā publicēta pirmā gramatika. Definējot dzimtes noteikšanas kritērijus, alūzija uz bioloģisko dzimumu ir acīmredzama: tā kā valodā ir divi artikuli, arī dzimumi pārsvarā ir divi. Vārdiem, kuriem nav semantiskās saiknes ar bioloģisko dzimumu, dzimti nosaka, pievienojot vienu vai otru artikulu saskaņā ar valodā pastāvošo tradīciju. Ir komentāri par nekatro dzimti un attiecīgo artikulu *lo*, taču tā vairāk uzskatīta par novirzi no normas (RAE 1771, 9–15).

Ignasio Manuels Roka (*Ignacio Manuel Roca* 2013, 55) norāda, ka „Spāņu valodas gramatikā”, ieskaitot 2009. gada izdevumu, gramatiskā dzimte definēta kā morfēma, kas norāda uz personas vai dzīvnieka bioloģisko dzimumu, kā arī nosaka priekšmetu vai lietu dzimumu. Savukārt Hosē Manuels Gonsalss Kalvo (*José Manuel González Calvo* 1979, 57)

interpretējis dzimti kā formu, kas ļauj veidot gramatiski korektu teikumu, saskaņojot lietvārda, īpašības vārda un vietniekvārda formas.

Hosē Antonio Martiness Garsija (*José Antonio Martínez García* 1994, 176), balstoties uz Luiju Jelmsleva (*Louis Hjelmslev* 1971) glosemātikas teoriju par valodu kā komponentu (figūru) sistēmu, kas veido zīmes, norāda, ka dzimtes kategorija ietekmē ne tikai sintagmas struktūru, bet visa teikuma struktūru. Piem., ja teikumā *Tengo un nuevo amigo, pero no confío mucho en él* 'Man ir jauns draugs, bet es viņam īpaši neuzticos' *amigo* tiek aizstāts ar *amiga*, mainās attiecības zīmju starpā ne tikai sintagmatiski, bet visā teikumā. Emilio Alarkosa Ljorača (*Emilio Alarcos Llorach* 1994, 63) pētījumā uzsvērts, ka vīriešu dzimte valodā lietota vairāk, savukārt sievietes dzimtei piemīt lielāka intensitāte, jo tā tiek lietota situācijās, kad vīriešu dzimte funkcionē kā seksuāli marķēta.

Jaunākajā „Spāņu valodas gramatikā” (RAE 2009, 81) dzimtes kategorijas definīcijā nav norādes uz dzimtes bioloģisko komponentu: „Lietvārdu un dažu citu vārdšķirņu gramatiskā īpašība, kas ietekmē gramatiskās formas saskaņošanu ar apzīmētājiem, skaitļa formām un īpašības vārdiem vai divdabim.”

Savukārt, aprakstot dzimtes kategorijas klasifikāciju, materiālu iedala divās sadaļās:

- 1) dzimtes kategorija seksuāli marķētiem lietvārdiem;
- 2) dzimtes kategorija seksuāli nemarkētiem lietvārdiem.

3. Dzimtes gramatiskā kategorija mūsdienās

Saskaņā ar jaunāko gramatiku (RAE 2009) morfoloģiski spāņu valodā ir divas dzimtes, vīriešu un sievietes, jo visi lietvārdi ir sadalīti divās grupās. Tajā nav minēts par nekatru dzimti. Atšķirības joprojām balstās uz semantisko opozīciju *vīriešu/sieviešu*, klasificējot personas un dzīvnieku sugas pārstāvjus, kas morfoloģiski izpaužas opozīcijā *o/a*. Parāļi ir vārdi ar nemainīgu galotni, piem., *gaviota* 'kaija' vai *cocodrilo* 'krokodils'. Ir daudz leksēmu, kas nav seksuāli marķētas un neveido morfoloģisko opozīciju *o/a*, piem., *el coche* 'mašīna', *la maleta* 'kofēris'. Ir vārdi, kas maina nozīmi, mainot dzimti, piem., *el manzano / la manzana* 'ābele/ābols'.

RAE (2009, 89–123) precizēts, ka seksuāli marķētie lietvārdi morfoloģiski iedalīti četrās kategorijās:

- 1) *heterónimos* 'heteronīmi'. Heteronīmu apakšgrupā iekļauti lietvārdi, kas veido semantisko opozīciju *sieviešu/vīriešu*, izmantojot divas atšķirīgas leksēmas, piem., *toro/vaca* 'vērsis/govs' vai *padre/madre* 'tēvs/māte';
- 2) lietvārdi ar morfoloģisko opozīciju *o/a*, piem., *profesor/profesora* 'pasniedzējs/pasniedzēja', *alumno/alumna* 'skolnieks/skolniece';
- 3) *común* 'kopdzimtes', kad viena forma attiecināma uz abu dzimumu pārstāvjiem, piem., *el/la artista* 'mākslinieks/māksliniece', *el/la testigo* 'liecinieks/lieciniece'; tajā ir diezgan daudz vārdu ar galotni *-e*, piem., *el/la amante*, *el/la cantante*, kā arī tie, kas beidzas ar uzsvērtu *í*, piem., *el/la marroquí*;
- 4) *epíceno* 'kopdzimtes vārdi', kad uz abiem dzimumiem ir attiecināma viena gramatiskā forma; šādi vārdi raksturīgi dzīvnieku un augu sugu nosaukumiem, piem., *la tortuga* 'bruņrupcis', *el ágila* 'ērglis', *la palmera* 'palma'.

Pēdējā RAE ziņojumā (2020, 39) piedāvāts jauninājums terminoloģijā, ieviešot terminu *unisexo* ‘viena dzimuma’ un jaunu apakšgrupu sadaļā *dzimtes kategorija seksuāli marķētiem lietvārdiem*. Pie *unisexo* pieder lietvārdi, kuru semantika asociējas tikai ar vienu no bioloģiskajiem dzimumiem neatkarīgi no galotnes formas, un tie neveido semantisko opozīciju *sieviešu/vīriešu*, piem., *amazona* ‘amazona’, *soprano* ‘soprāns’, *monja* ‘mūķene’ apzīmē tikai un vienīgi sievieti, savukārt *cura* ‘mācītājs’, *tenor* ‘tenors’, *baritono* ‘baritons’ – tikai un vienīgi vīriešu dzimtes būtnes.

Jaunākajā spāņu valodas gramatikā (RAE 2009, 50) iekļauta atsevišķa piezīme par vīriešu dzimtes seksuāli/bioloģiski nemarķēto vīriešu dzimtes lietojumu, piem., *Un estudiante universitario tiene que esforzarse mucho para terminar los estudios* ‘Universitātes studentam ļoti jācenšas, lai pabeigtu studijas’, vai lietojot daudzskaitļa formas *los reyes* ‘karalis un karaliene’, *los padres* ‘bērna vecāki, tēvs un māte’. Minētajos piemēros bioloģiski nemarķētās vīriešu dzimtes lietojums ir korekts, atbilst kontekstam un nav pretrunā ar valodas sistēmu.

Kas attiecas uz seksuāli nemarķētiem lietvārdiem, tie iedalāmi arī sieviešu un vīriešu dzimtē pēc galotnes *-a/-o* vai piedēkļiem. Pie sieviešu dzimtes pieskaitāmi lietvārdi ar galotni *-a*, piem., *la casa* ‘māja’ vai ar kādu no šiem piedēkļiem: *-ción*, *-sión*, *-zón*, *-dad*, *-ed*, *-ez*, *-eza*, *-ia*, *-ie*, *-ncia*, *-tud* (*la presión* ‘spiediens’, *la brevedad* ‘kodolīgums’, *la pared* ‘siena’, *la tristeza* ‘skumjas’, *la historia* ‘vēsture’, *la provincia* ‘provinca’, *la actitud* ‘attieksme’). Pie vīriešu dzimtes pieder lietvārdi ar galotni *-o*, piem., *el fuego* ‘uguns’, vai ar kādu no šiem piedēkļiem: *-aje*, *-án*, *-én*, *-ín*, *-ón*, *-ún*, *-ar*, *-er*, *-or*, *-ate*, *-ete*, *-ote*, *-ési*, *-miento* (*el garaje* ‘garāža’, *el camión* ‘kravas mašīna’, *el taller* ‘darbnīca’, *el cogote* ‘pakausis’, *el ciprés* ‘ciprese’, *el sufrimiento* ‘ciešanas’). Ir arī diezgan daudz izņēmumu, piem., *la radio* ‘radio’ vai *el día* ‘diena’. Dzimtes noteikšana atkarīga no konteksta tādās grupās kā:

- 1) *ambiguo* ir tie kopdzimtes vārdi, kurus atkarībā no lietojuma kontekstā izmanto vienā vai otrā dzimtē, piem., *el coma* ‘koma’ / *la coma* ‘komats’, *el capital* ‘kapitāls’ / *la capital* ‘galvaspilsēta’;
- 2) vārdi, kas vienskaitlī ir vienā dzimtē, bet daudzskaitļa formā pāriet citā dzimtes kategorijā. Bieži vien tam ir fonētiski iemesli, piem., *el arte* / *las artes* ‘māksla/mākslas’ (RAE 2009, 123–126).

Turklāt Latīņamerikas valstīs leksika atšķiras no Spānijas valodas varianta. Tās vairāk attiecas uz bioloģiski nemarķētiem lietvārdiem, piem., *banāns* Spānijā ir ‘el plátano’, bet daudzās Latīņamerikas kultūrās – ‘la banana’, līdzīgi ir ar *papaju*: ‘papaya’ (Spānija) / ‘el mamón’ (Argentīna, Paragvaja, Urugvaja).

RAE (2020, 39–43) norādīts, ka, mainoties diskursam un sabiedrībai, dzimtes paradīgu var skart pārmaiņas, piem., profesiju nosaukumus, kas tradicionāli bijuši kopdzimtes vārdi (*el/la abogado* ‘advokāts/advokāte’ vai *el/la juez* ‘tiesnesis/tiesnese’). Lai diferencētu dzimumu, mūsdienās bieži vien tiek veidota sieviešu dzimtes forma ar galotni *-a*: *el abogado* / *la abogada*, *el juez* / *la jueza*. RAE uzskata, ka valodas ekosistēma tādām pārmaiņām ir atvērta un tās nav pret dabiskas, jo morfoloģijas līmenī pastāv opozīcija *o/a*, kas daudzos gadījumos balstās uz semantisko opozīciju *sieviešu/vīriešu*.

Dzimumam ir liela nozīme, nosakot vārda dzimti, taču tas nav vienīgais un galvenais faktors. Dzimtes noteikšanai, tās variācijai vai maiņai ir arī funkcionāli un metalingvistiski iemesli, kad runātājam svarīgi diferencēt vienu vārda nozīmi no citas. Vai, gluži pretēji, vārda dzimte komunikācijā nesniedz nekādu informāciju, bet ir nozīmīga izteicēja koherencei.

4. Binoms *género/sexo* un sievietes diskriminācija

20. gs. Spānija piedzīvojusi krasas politiskas pārmaiņas: pilsoņu karš, diktatūra, pāreja uz demokrātisko valsts iekārtu, iestāšanās ES un NATO. Tam līdzī mainījies arī sabiedrība un tās attieksme pret sievietes vietu un lomu. 21. gs. Spānija ir viena no retajām valstīm, kur valdībā vairāk ministru ir sieviešu nekā vīriešu; tā ir viena no pirmajām pasaules valstīm, kas piekritusi viendzimuma laulību reģistrēšanai. Sociālistu valdības pasākumos 2008. gadā izveidota *El Ministerio de la Igualdad* ‘Vienlīdzības ministrija’, kuras kompetencē ir rūpēties par sieviešu un LGBTQ tiesībām. Feminisma piekritēji pieprasa sieviešu tiesību ievērošanu arī valodā, uzskatot, ka tā ir diskriminējoša attiecībā pret sievieti un ka sieviete tajā ir „neredzama” (angl. *invisible*), saucot to par *invisibilidad de la mujer* ‘sievietes ignorēšanu’. Šie apgalvojumi balstīti uz vīriešu dzimtes formu dominējošo lomu valodas lietojumā. Tādējādi tiek noliegta nemarķētās vīriešu dzimtes dzimumneitralitāte, balstoties uz formāliem faktoriem. Diskusija ir gan par vārda formu un nozīmi, gan par valodas kā ekosistēmas ietekmēšanu.

Līdzīgi kā angļu valodā, spāņu valodā pastāv opozīcija *género/sexo* ‘dzimte/dzimums’. Katrs no šiem vārdiem ir polisēmisks, un vissarežģītāk ir definēt šo leksēmu savstarpējās attiecības, tas arī apgrūtina opozīcijas definīciju. Tika nolemts salīdzināt terminu definīcijas ar vairāku gadu intervālu publicētās vārdnīcās. Tiešsaistē ir pieejama gan DLE 2001. gada (RAE 2001), gan DLE 2023. gada versija (RAE 2023a). Salīdzinājumam izmantotas definīcijas no 1995. gada „Gran diccionario de la lengua española” („Lielā spāņu valodas vārdnīca”) (Sánchez Pérez et al. 1995). No katra šķirklā atlasītas 3–4 definīcijas, kas saistītas ar binoma *género/sexo* izpratni sociolingvistiskajā kontekstā. Leksēmas *sexo* definīcijas numurētas, izmantojot saīsinājumu S, savukārt leksēmas *género* – izmantojot saīsinājumu G. Leksēmas *sexo* šķirklī ir daudz mazāk definīciju nekā semantiski neitrālākai leksēmai *género*, kuras šķirklī veido 8–9 definīcijas. Skaitlis kvadrātikavās atbilst definīcijas numuram vārdnīcā. Turpmāk piedāvāts rezultātu apkopojums tabulās.

Salīdzinot leksēmas *sexo* definīcijas, redzams, ka visos avotos otrā un trešā definīcija ir nemainīga, ceturrtā definīcija iekļauta tikai 2001. gadā. Savukārt 1995. gadā pirmās definīcijas formulējums atšķiras no nākamo divu definīciju formulējuma, jo tajā termini *tēviņš* un *mātīte* aizstāti ar neitrālu formulējumu *piederība vīriešu vai sieviešu dzimumam*. Pirmā un otrā definīcija semantiski pārklājas, jo pēc būtības apzīmē vienu un to pašu – bioloģisko dzimumu, taču skaidri vērojama tendence nošķirt izpratni par dzīvnieku un augu pasauli no cilvēka pasaules. Tādēļ arī netiek izmantota 1995. gada pirmā definīcija, kurā minēti dzīvnieku pasaulei raksturīgie apzīmējumi.

Definīcijas Nr. / Gads	1995	2001	2023
S1	[1] Bioloģiska iezīme, kas atšķir tēviņu no māfītes	[1] Dzīvnieku vai augu bioloģiska īpašība, kas raksturīga vīriešu vai sieviešu dzimumam	[1] Dzīvnieku vai augu bioloģiska īpašība, kas raksturīga vīriešu vai sieviešu dzimumam
S2	[2] Cilvēku grupa, kas pieder pie viena dzimuma (<i>vīriešu/sieviešu</i>)	[2] Cilvēku grupa, kas pieder pie viena dzimuma (<i>vīriešu/sieviešu</i>)	[2] Cilvēku grupa, kas pieder pie viena dzimuma (<i>vīriešu/sieviešu</i>)
S3	[3] Dzimumorgāni	[3] Dzimumorgāni	[3] Dzimumorgāni
S4		[4] Seksuāla bauda	[4] Seksuāla aktivitāte (seksualitāte)

1. tabula. Leksēmas *sexo* definīcijas

Definīcijas Nr. / Gads	1995	2001	2023
G1	[2] Grupas nosaukums, lietojot kopā ar <i>masculino</i> , <i>femenino</i> vai <i>neutro</i> .	[6] <i>Biol.</i> Grupa, kurā vienības ir apvienotas pēc bioloģiskas līdzības.	[7] <i>Biol.</i> Grupa, kurā vienības ir apvienotas pēc bioloģiskas līdzības.
G2			[3] Grupa, pie kuras pieder katra dzimuma cilvēki, diferencējot tos ne tikai no bioloģiskā, bet galvenokārt no sociālā un kultūras skatpunkta.
G3	[3] <i>Gram.</i> Gramatiska kategorija, kas ir raksturīga lietvārdam, īpašības vārdam, vietniekvārdam un artikulam un norāda uz atbilstību vīriešu, sieviešu vai nekatrai dzimtei (<i>masculino</i> , <i>femenino</i> , <i>neutro</i>).	[7] <i>Gram.</i> Šķira vai klase, pie kuras pieder lietvārds vai vietniekvārds, saskaņojot īpašības vārda vai vietniekvārda galotni (parasti tikai vienu) ar lietvārda formu. Indoeiropiešu valodās šīs formas noteiktiem īpašības vārdiem un vietniekvārdiem mēdz būt <i>masculino/femenino/neutro</i> . ~ <i>femenino/masculino</i> Lietvārdam, īpašības vārdam un dažiem vietniekvārdiem raksturīgā iezīme, kas apzīmē sievietes/vīriešus, dažus sieviešu/vīriešu kārtas dzīvniekus un saskaņā ar tradīciju arī nedzīvās būtnes.	[8] <i>Gram.</i> Gramatiskā kategorija, kas raksturīga lietvārdiem un paredzēta citām vārdsķīrām, lai varētu tās gramatiski saskaņot un lai ar vietniekvārdiem un lietvārdiem, kas apzīmē dzīvās būtnes, varētu izteikt dzimumu. ~ <i>femenino/masculino</i> Dzimte, kas izpaužas noteiktā saskaņošanas procesā un kas vietniekvārdiem un lietvārdiem, kuri apzīmē dzīvās būtnes, parasti norāda arī sieviešu/vīriešu dzimumu.

2. tabula. Leksēmas *genero* definīcijas

Pirmā leksēmas *género* definīcija ar dažādiem kārtas numuriem oriģinālā ir līdzīga trijos variantos. 1995. gada definīcijā akcentēti semantiskie lauki *grupa, kategorija*, kuru vienībām raksturīgas kādas no dzimšu iezīmēm. Savukārt 2001. gada versijā ieviests bioloģiskais komponents. 2023. gada interpretācijā bioloģiskais marķējums nostiprinās un tiek ieviesta jauna definīcija ([3]), kura noteic, ka *género* apzīmē arī dzimumu, tiek arī uzsvērtas katras grupas sociālā un kultūras identitāte. Definīcijā, kas attiecas uz gramatisko kategoriju, vērojamas viedokļu atšķirības. 1995. un 2001. gada vārdnīcā ir norāde uz trīs dzimtēm, proti, *masculino/femenino/neutro* ‘sieviešu/vīriešu/nekatra’, savukārt 2023. gada versijā nekatrā dzimte nav minēta.

Salīdzinot abas tabulas, secināms, ka, sākot ar 2001. gadu, leksēmas *género* semantiskais lauks paplašinās un pārklājas ar leksēmas *sexo* semantisko lauku, kā arī apzīmē bioloģisko dzimumu. Kā uzskata L. Jelmsevs (1971, 70), šo parādību var nosaukt par *sinkrētismu*, jo divu formu opozīcija izpaužas, šīm formām saplūstot.

Leksēmas *género* jaunā definīcija, kas pievienota 2023. gada vārdnīcā, veidojusies angļu valodas ietekmē, akcentējot kādas sociālās grupas bioloģisko vai seksuālo identitāti. Šis leksēmas semantikas robežas variē, un tā tiek izmantota kā zīme vairākām parādībām un procesiem sabiedrībā. Piem., termins *violencia de género* ‘seksuāla rakstura noziegums’ (angl. *gender violence*) nozīmē *violencia sexual* un sabiedrībā asociējas ar seksuāla rakstura vardarbību tieši pret sievieti, kaut gan arī vīrietis var būt seksuālās vardarbības upuris. 2004. gadā, Spānijas parlamentā apspriežot šo likumu, Spānijas Karaliskā akadēmija ieteica lietot terminu *violencia sexual*, jo terminoloģiski tas ir precīzāks. Taču Spānijas parlaments nobalsoja par *violencia de género*, uzskatot šo terminu par piemērotāku terminoloģiskās neitralitātes dēļ. Tas izraisījis citu terminu radīšanu: *estudios de género* ‘dzimtes studijas’, *discriminación de género* ‘sievietes diskriminācija’, *políticas de género* ‘vienlīdzības politika’, *sensibilidad de género* ‘sieviešu sensitivitāte’, *perspectivas de género* ‘feminisma perspektīva’, *discurso de género* vai *lenguaje de género* ‘feminisma vai līdztiesību diskurss’. Vairumā gadījumu to semantika ir saistīta ar sievietes diskrimināciju un cīņu pret to, kaut gan spāņu valodā pastāv nosaukumi šiem terminiem bez leksēmas *género*. Esošo terminu aizstāšana ar jaunradītiem, kuros iekļauta leksēma *género*, norāda uz tendenci oficiālajā un publiskajā diskursā izmantot leksēmas, kas ir semantiski neitrālas, jo to interpretāciju ir viegli pielāgot jaunam kontekstam (Grijelmo 2019, 161).

Feminisma piekritēji apgalvo, ka „tas, kas nav nosaukts, neeksistē” (piem., Bengoechea Bartolomé 2017, 4), proti, ja lieto *arquitecto* vai *arquitectos* ar nozīmi ‘arhitekts’ kā profesija vai ‘arhitekti’ kā speciālistu grupa, tad sievietes netiek iekļautas apspriežamajā tematā, jo lietojumā izmantota vīriešu dzimtes forma. Lai panāktu sievietes „klātesamību” valodas lietojumā un iekļaujošās valodas nostiprināšanu no dažādu institūciju puses, publicētas vairākas vadlīnijas. To izstrādē pārsvarā iesaistījušies sociologi, sabiedrisko organizāciju un arodbiedrību pārstāvji. Vairākuma vadlīniju saturs ir ļoti līdzīgs un atgādina manifestu par sieviešu tiesību aizstāvību. Ignacio Bosque (*Ignacio Bosque* 2012, 1–3) RAE un daudzu citu zinātnieku vārdā analizējis izteiktās prasības un rekomendācijas iekļaujošās valodas lietojumam un ar nožēlu konstatējis, ka lielākā daļa vadlīniju sagatavotas bez valodnieku līdzdalības. RAE (2020) viedokļa paušana un komentēšana turpinājusies arī tās jaunajā ziņojumā „Informe de la

Real Academia Española sobre el lenguaje inclusivo y cuestiones conexas” („Spānijas Karaliskās akadēmijas ziņojums par iekļaujošo valodu un ar to saistītiem jautājumiem”). Galvenās prasības no feministu puses:

- 1) izņemt no lietojuma nemarkētās vīriešu dzimtes formas;
- 2) nemarkētās dzimtes lietojumu aizvietot ar abstraktiem vārdiem, kopdzimtes vārdiem vai vārdiem ar kolektīvu nozīmi, piem., *los niños* ‘bērni’ aizvietot ar *la niñez* ‘bērnība’ vai *los españoles* ‘spāņi’ ar *la población española* ‘Spānijas iedzīvotāji’, *los alumnos* ‘skolnieki’ ar *alumnado* ‘studējošie’;
- 3) lietot teikumā morfoloģisko dublējumu, piem., *los científicos* vietā *los científicos* un *las científicas* ‘zinātnieki/zinātnieces’;
- 4) papildināt izteiciņu, kurā lietota nemarkētā vīriešu dzimte ar precizējumu, kas norāda uz abiem dzimumiem, piem., izteiciņu *Los afectados recibirán la indemnización* ‘Cietušie saņems kompensāciju’ papildināt ar *hombres y mujeres: Los afectados, hombres y mujeres, recibirán la indemnización* ‘Cietušie, vīrieši un sievietes, saņems kompensāciju’;
- 5) izvairīties no artikuliem vīriešu dzimtē, piem., izteiciņu *Los jóvenes y los ancianos están siempre de acuerdo* ‘Jaunie un cilvēki gados vienmēr ir vienprātis’ aizvietot ar izteiciņu bez artikula, t. i., *Jóvenes y ancianos están siempre de acuerdo*.

Atbildot uz iepriekšminētajiem priekšlikumiem, I. Boske (2012, 3) paudis gan Spānijas Karaliskās akadēmijas, gan vairākuma valodnieku viedokli, proti, valodai jābūt iekļaujošai un attieksmei pret sievieti – cieņpilnai. Seksisms jeb *machismo* (sp. *macho*) spāņu valodā ir, un pret to jācīnās. Tikai tas izpaužas nevis konkrētās morfēmas vai vārda formas lietojumā, bet pragmatikas līmenī – teikuma nozīmē. Viens no piemēriem ir *Los directivos acudirán a la cena con sus mujeres* ‘Vadītāji ieradīsies uz vakariņām ar savām sievietēm’. Seksisms ir nevis tajā, ka tiek lietota nemarkētā vīriešu dzimte, bet tieši tajā, ka lietota nemarkēta dzimte kopā ar leksēmu *sievietēm*, jo nemarkētās dzimtes forma nozīmē, ka starp vadītājiem arī var būt sievietes; bet šajā gadījumā visiem jāierodas uz vakariņām ar sievietēm. Akadēmiķim nav iebildumu pret morfoloģisko dublējumu lietojumu, īpaši oficiālajā kontekstā, taču tiek akcentēts, ka to nevar uzskatīt par obligātu prasību vai normu, jo valodā pastāv ilgstoša tradīcija izmantot nemarkēto vīriešu dzimti. Tiek pievērsta uzmanība, ka pārmērīgs dublējumu lietojums var negatīvi ietekmēt izteicēja koherenci vai novest pie pārpratumiem. Piem., žurnālists Mario Rioss Fernadess (*Mario Ríos Fernández* 2024), komentējot pēdējā gada politiskos notikumus, izteicies: „Iljas nākamajai valdībai Katalonijā jāsaprot, vai viņa vēlas samierināt katalāniešus un katalānietes.” Pat neskatoties uz to, ka konteksts bijis skaidrs, radusies izpratne, ka katalāņu vīrieši var konfliktēt ar katalāņu sievietēm.

Dublējumi pārsvarā tiek lietoti oficiālajā kontekstā, pasākumos, vadītāju uzrunās utt. Savukārt citos kontekstos tiek izmantota nemarkētā dzimte. Neviens ikdienā, sazinoties ar draugiem, kolēģiem vai ģimeni, nelieto *los amigos y las amigas* vai *los vecinos* un *las vecinas*, bet saka *los vecinos* ‘kaimiņi’ un *los amigos* ‘draugi’. I. Boske (2012) arī norāda uz faktu, ka institūcijas, kas iniciēja izstrādātās vadlīnijas, bieži vien pašas tās neievēro.

Nav guvuši atbalstu arī pārējie priekšlikumi. Aizvietojo *los niños* ‘bērni’ ar abstrakto *la niñez* ‘bērnība’, mainās teikuma nozīme. Savukārt atteikšanās no artikulu lietošanas var izraisīt nepareizu izteicēja interpretāciju, jo noteiktajam artikulam ir arī konkretizējošā funkcija. Piem., salīdzinot izteicējus *Conozco a los especialistas en esta cuestión* ‘Es pazīstu visus speciālistus šajā jomā’ un *Conozco a especialistas en esta cuestión* ‘Es pazīstu dažus speciālistus šajā jomā’, redzams, ka to nozīmes atšķiras.

Ņemot vērā iepriekš minētos argumentus, RAE pilnībā noraidījusi prasību atteikties no nemarkētās dzimtes lietojuma, uzsverot, ka tā ir spāņu valodas struktūras neatņemama iezīme un tās lietojumu nevar ietekmēt politiķu lēmumi: „Neviens nenoliedz, ka valoda, īpaši leksikas līmenī, atspoguļo sociāla rakstura atšķirības, taču ir ļoti diskutējams, vai tās morfoloģiskās un sintaktiskās struktūras attīstība ir atkarīga no runātāju apzināta lēmuma un vai to var kontrolēt ar lingvistiskās politikas instrukcijām.” (Bosque 2012, 15)

Neviens arī nenoliedz, ka Spānijas sabiedrībā sieviešu diskriminācija ir bijusi un dažās jomās ir sastopama joprojām. Tas nav varējis neatspoguļoties valodā. Dažu profesiju vai amatu nosaukumi nozīmēja profesiju tikai vīriešu dzimtes lietojumā, jo, pievienojot sieviešu galotni, mainās vārda nozīme. Tā, piem., vīriešu dzimtē *doctor* – ‘ārsts’, bet *doctora* – ‘ārsta sieva’, līdzīgi kā *embajador/embajadora* ‘vēstnieks / vēstnieka sieva’. Mūsdienu lietojumā leksēmas *doctora* y *embajadora* apzīmē attiecīgās profesijas. Izmantojot morfēmu /a/, veidotas sieviešu dzimtes formas daudziem profesiju nosaukumiem un amatiem, kuri agrāk lietoti vienīgi vīriešu dzimtē, piem., *abogado/abogada* vai *médico/médica*. Daži kopdzimtes vārdi arī ir piedzīvojuši pārmaiņas, piem., *juez/jueza*. *Juez* ‘tiesnesis/tiesnese’ ir kopdzimtes vārds, un to var lietot ar abiem artikuliem, *el/la juez*, nemainot galotni, bet valodas lietojumā nostiprinājusies arī forma *la jueza* ‘tiesnese’. Akadēmija akceptējusi abus lietojumus.

Par nievājošu attieksmi pret sievieti liecina arī daudzas parēmiņas. Sieviete tajās asociējas ar vājumu, viltību, kā arī mājkalpotāju (Panizo Rodríguez 1992, 198–202):

- (1) a. *El llanto de la mujer no es de crear*. Burtiski: ‘Sievietes asarām nav jātic.’
- b. *La mujer y la gallina, hasta la casa de la vecina*. Burtiski: ‘Sieviete un vista nedrīkst iet tālāk par kaimiņu māju.’
- c. *La mujer en casa, y el hombre en la plaza*. Burtiski: ‘Sieviete – mājās un vīrietis – laukumā.’

Arī pāru lietvārdos vīriešu dzimtei ir vai nu neitrāla semantika, vai tāda, kas izceļ rakstura īpašības, taču sieviešu dzimtes formai piemīt diskriminējoša konotācija.

- (2) a. *Hombre público* ‘prominenta persona’ / *mujer pública* ‘prostītūta’ (RAE 2023a)
- b. *Zorro* ‘attapīgs, viltīgs’ / *zorra* ‘prostītūta’ (RAE 2023a)
- c. *Cualquier* ‘kaut kas nekonkrēts vai kāds’ / *cualquiera* ‘prostītūta’ (RAE 2023a)

Paralēli nostiprinājusies vēl viena opozīcija *daiļais dzimums* / *stiprais dzimums* ‘sexo bello / sexo fuerte’. Spāniski runājošās kultūrās īpaši izcelts sievietes skaistums, tās seksuālā pievilcība. Tajās bija un joprojām ir pieņemts to paust verbāli, lai

piesaistītu sievietes uzmanību. Tā radusies *piropo* – plaši izplatīta kultūras parādība spāniski runājošās valstīs. *Piropo* nozīmē ‘kompliments’, kurā tiek slavēts sievietes skaistums un fiziskā pievilcība. Parasti *piropo* tika formulēts sakāmvārdu formā vai dzejoļos, piem., *Doy gracias a Dios por haberme dechado admirar la rosa más bella de su jardín* ‘Pateicos Dievam, ka tas man ļāva apbrīnot visskaistāko no rozēm savā dārzā’ (Díaz Plaja 1984, 20–25). Sievietes skaistums komplimentos salīdzināts ar ziediem, mēnesi vai sauli, kura apgaismo ceļu. Neitrūkst arī vulgāra rakstura sakāmvārdu. Tādēļ feminisms *piropo* uzskata par diskriminējošas attieksmes izpausmi, kurā sieviete pozicionēta kā seksuālās baudas objekts (Bengoechea Bartolomé 2017, 15).

5. Trešā dzimte?

Paralēli cīņai pret sieviešu diskrimināciju Spānijas sabiedrībā aktualizējies jautājums par dzimumu identitāti un transpersonu skatījumu uz dzimumu. Šajā kontekstā no pragmatikas un gramatikas viedokļa kļuvis aktuāls jautājums par dzimumneitralitāti. Pirms vairākiem gadsimtiem latīņu valodā tika izdalītas trīs dzimtes, t. i., sieviešu, vīriešu un nekatra. Spāņu valodā nekatrā dzimte pazudusi no lietvārda gramatiskās kategorijas un palikusi tikai dažu vietniekvārdu formās *lo, esto, aquello* ‘šis/tas’. Katru no šiem vietniekvārdiem var iztulkot atkarībā no konteksta, proti, apzīmējot ideju vai lietu kopumu.

Arī valodnieku vidū ir speciālisti, kas uzskata, ka valoda neatbilst mūsdienu sabiedrības prasībām atbalstīt sieviešu tiesības uz vienlīdzību un neatspoguļo jauno realitāti un to ir nepieciešams „modernizēt”. Izmaiņas valodā aizstāv, piem., Marta Konsepsjona Ajala Kastro (*Marta Concepción Ayala Castro*) (Ayala Castro, Guerrero Salazar 2002), Mercedes Bengoechea Bartolomé (*Mercédes Bengoechea Bartolomé* 2017) un Susana Gerrero Salasara (*Susana Guerrero Salazar* 2001).

M. Bengoechea Bartolomé publikācijā (2017) pārstāv viedokli, ka spāņu valoda ir diskriminējoša attiecībā pret sievietēm. Piem., diskursā joprojām sievietes tiek asociētas ar vājo un skaisto dzimumu, uzrunā lietojot vispirms vīriešu dzimtes un pēc tam sieviešu dzimtes formas. Ir arī saglabāta opozīcija *señora/señorita* ‘kundze/jaunkundze’ pretēji vienai formai vīriešu dzimtē *señor* ‘kungs’, tādējādi norādot uz sievietes sociālo stāvokli. Tas pats vērojams arī gramatikā, lietojot *masculino genérico*. Piem., izteicējs *Cansados, llegaron los tres al pueblo* ‘Noguruši visi trīs ieradās ciematā’ nekādā veidā nenorāda uz sieviešu klātbūtni grupā (Bengoechea Bartolomé 2017, 5–7). Lai izvairītos no nemarkētās vīriešu dzimtes lietojuma, tiek piedāvāts to aizvietot ar iekļaujošās dzimtes marķējumu, izmantojot galotni *-e* (*-es* daudzskaitļa formā), kas būtu atvasināma no vārdiem ar jau esošām divu dzimšu formām, piem., *maestro, maestra, maestre* ‘skolotājs, skolotāja’. Paralēli var sastapt grafisko zīmju izmantojumu, aizvietojošā nemarkētās vīriešu dzimtes galotni ar @ simbolu vai x burtu: *todes/tod@s/todxs, les niñes / l@s niñ@s / lxs niñxs*. Abi risinājumi izraisīja RAE (2020, 5–18) akadēmiķu kritiku, jo @ zīmes lietojums ir vairāk simboliski deklarātvīns, to nevar izmantot mutvārdu saziņā, x burta lietojums apgrūtina lasīšanu, savukārt galotņu *-e/-es* lietojums šajos gadījumos ir mākslīgs un neietilpst valodas morfoloģiskajā struktūrā.

Taču M. Bengoeča Bartolomē (2017, 8–15) iebilst, uzsverot, ka valodas normas tiek ieviestas un regulētas „no augšas” un tādēļ nav saprotams, kāpēc RAE šajā gadījumā nevēlas uzklaut sievietes un reaģēt uz izmaiņām sabiedrībā.

Secinājumi

Dzimtes kategorija spāņu valodā izveidojusies valodas un kultūras kontaktu rezultātā. Morfoloģiski no latīņu valodas tā mantojusi galotnes un dzimšu skaitu, reducējot to līdz trijām un vēlāk līdz divām dzimtēm – sieviešu un vīriešu. Nekatrā dzimte ir saglabājusi savu semantisko funkcionalitāti kopdzimtes un dzimumneitrālajās leksēmās.

Indoeiropiešu valodas attīstības periodā semantiski nozīmīga loma bijusi opozīcijas *sieviešu/vīriešu* izveidei, kas balstījies uz divu bioloģisko dzimumu opozīciju un izcēlusi sievietes reproduktīvo funkciju. 20. gs. sācis veidoties binoms *dzimte/dzimums*. Binoma komponentu definīciju salīdzinājums liecina, ka pēdējo 30 gadu garumā leksēmas *sexo* šķirklis papildināts ar vienu definīciju, kuras nozīme saistīta ar bioloģisko komponentu un seksualitāti. Savukārt leksēmas *género* šķirklis angļu valodas ietekmes rezultātā tika papildināts ar jaunu un semantiski atšķirīgu definīciju *bioloģiskais dzimums*. Šī varietāte norāda uz sinonīmiju, kas izveidojusies divu terminu lietojumā jaunajā sociolingvistiskajā kontekstā. Abos gadījumos izmaiņas sabiedrībā un kultūrā noteikušas izmaiņas valodā semantikā. 20. gs. garumā Spānijā sieviete no mājsaimnieces un seksuālās baudas objekta kļuvusi par pilntiesīgu un aktīvu sabiedrības daļu un 21. gs. sākumā turpina cīnīties par savām tiesībām.

Šī cīņa no politiskās arēnas pārcēlusies uz valodu. Iekļaujošās valodas autori un atbalstītāji uzskata, ka sievietes tiek diskriminētas arī valodiski, lietojot bioloģiski nemarkēto vīriešu dzimti daudzskaitļa un atsevišķos gadījumos vienskaitļa formās. Diskusijā par dzimtes atbilstību katra dzimuma identitātei ir iesaistījusies Spānijas Karaliskā akadēmija. Tā norāda, ka nemarkētās vīriešu dzimtes lietojums nav saistīts ar sievietes diskrimināciju. Mačisms sabiedrībā nekādā veidā nenosaka vīrieša dominanci valodā. Nemarkētās vīriešu dzimtes lietojums nenozīmē vīrieša galveno lomu, tieši otrādi, tās funkcija ir veidot dzimumneitrālu un iekļaujošu komunikāciju, tās lietojums atbilst valodas ekonomijas praksei. Turklāt nemarkētā dzimte ir daļa no valodas ekosistēmas un tās lietojums ikdienā notiek automātiski. Ārējo faktoru dēļ tā ir kļuvusi par formālu barjeru tradicionālajām komunikācijas formām. Iekļaujošās valodas rekomendācijas pārsvarā aprūstina un samākslo komunikāciju. Gramatiskā kategorija vai tās neesamība valodā negarantē problēmas neesamību. Gan turku, gan ungāru valodā nav gramatisku dzimšu, bet tas nenozīmē, ka Turcijā un Ungārijā attieksme pret sievieti būtu demokrātiskāka nekā Spānijā.

RAE argumentē, ka spāņu valoda ir elastīga un, izmantojot tai raksturīgās morfēmas, iespējams radīt jaunas varietātes sieviešu dzimuma apzīmējumam diskursā, tā, piem., kopdzimtes vārdi var pāriet heteronīmu grupā (*el/la juez > el juez / la jueza*). Sieviešu dzimtes galotne *-a* kļuvusi par feminisma simbolu un iekļaujošās valodas iezīmi.

Sociolingvistiskā kontekstā vērojama vēl viena tendence, proti, izmantojot kopdzimtei raksturīgo galotni *-e*, ieviest dzimtes paradigmā trešo, dzimumneitrālo vai iekļaujošo dzimti. RAE iebilst, jo tas būtu pretrunā ar gadsimtiem izveidoto komunikācijas kultūru spāņu valodā, teikuma sintaksi un morfoloģisko struktūru.

Kopumā vēsturiskais un kultūras konteksts ietekmējis dzimtes gramatiskās kategorijas attīstību spāņu valodā; mūsdienās to ietekmē politiskais konteksts. Dzimtes lietojums valodā kļuvis par metavalodu, un dzimtes gramatiskā forma ir ieguvusi jaunu, sociolingvistisko dimensiju. Valoda mainās, bet par to, cik ļoti var iejaukties valodas gramatiskajā struktūrā, viedokļi atšķiras. Nākamajos pētījumos plānots salīdzināt dzimtes kategorijas attīstību un tās lietojumu itāļu, franču un portugāļu valodā, lai izpētītu procesu līdzību un atšķirību.

Saīsinājumi

DLE	Diccionario de la lengua española
DPD	Diccionario panhispánico de dudas
RAE	Real Academia Española
sp.	spāņu valoda

Avoti

- Alarcos Llorach, Emilio. 1994. *Gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa.
- Anonīms autors. 1892. *Gramática de la lengua vulgar de España*. Viñaza, Conde de (red.). Zaragoza: La derecha. [Pirmizdevums – 1559.] Pieejams: <https://www.rae.es/archivo-digital/gramatica-de-la-lengua-vulgar-de-espana#mode/2up>
- Correas, Gonzalo. 1984. *Arte Kastellana*. Taboada, Manuel Cid (ed.). Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela. [Pirmizdevums – 1627.]
- Jiménez Patón, Bartolomé. 2020. *Instituciones de la Gramática española*. Madrid: Fundación Ignacio Larramendi. [Pirmizdevums – 1614.] Pieejams: <https://www.larramendi.es/es/consulta/registro.do?id=27926>
- Nebrija, Antonio de. 1492. *Arte de la lengua castellana*. Pieejams: <https://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000174208&page=1>
- Panizo Rodríguez, Juliana. 1992. La mujer en el refranero. *Revista de Folklore*. 144, 198–202. Pieejams: <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/la-mujer-en-el-refranero/html/>
- RAE. 1771. *Gramática de la lengua castellana*. Pieejams: https://www.rae.es/sites/default/files/Gramatica_RAE_1771_reducida.pdf
- RAE. 2001. *Diccionario de la lengua española*. Pieejams: <https://www.rae.es/drae2001/>
- RAE. 2009. *Nueva gramática de la lengua española. Morfología y sintaxis I*. Madrid: Espasa. Pieejams: <https://www.rae.es/gram%C3%A1tica/>
- RAE. 2020. *Informe de la Real Academia Española sobre el lenguaje inclusivo y cuestiones conexas*. Pieejams: https://www.rae.es/sites/default/files/Informe_lenguaje_inclusivo.pdf
- RAE. 2023a. *Diccionario de la lengua española*. Pieejams: <https://dle.rae.es/contenido/actualizaci%C3%B3n-2023>
- RAE. 2023b. *Diccionario panhispánico de dudas*. Pieejams: <https://www.rae.es/dpd/esp%C3%B1ol>

- Sánchez Pérez, Aquilino et al. 1995. *Gran diccionario de la lengua española*. Madrid: Sociedad General Española de Libros.
- Valdés, Juan de. 1982. *Diálogo de la lengua*. Barbolani, Cristina (ed.). Madrid: Cátedra. [Pirmizdevums – 1535.]
- Villalón Cristóbal de. 2021. *Gramática castellana*. Mencé, Caster (ed.). [Pirmizdevums – 1557.] Pieejams: <https://books.openedition.org/esb/2857>

Literatūra

- Álvarez de Miranda, Pedro. 2018. *El género y la lengua*. Madrid: Turner.
- Ayala Castro, Marta Concepción, Guerrero Salazar, Susana. 2002. *Manual de lenguaje administrativo no sexista*. Málaga: Universidad de Málaga.
- Bengoechea Bartolomé, Mercedes. 2017. *Guía para la revisión del lenguaje desde la perspectiva de género*. Pieejams: https://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/pol_clau_guias_publicaciones/es_def/adjuntos/Guia_lenguaje_perspectiva_genero.pdf
- Bernárdez, Enrique. 2004. *¿Qué son las lenguas?* Madrid: Alianza.
- Bosque, Ignacio. 2012. *Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer*. Pieejams: https://www.rae.es/sites/default/files/Sexismo_linguistico_y_visibilidad_de_la_mujer_0.pdf
- Calero Fernández, María Ángeles. 1999. *Sexismo lingüístico*. Madrid: Narcea.
- Casado Velarde, Marmuel. 1991. *Lenguaje y cultura. La etnolingüística*. Madrid: Síntesis.
- Corbett, Greville G. 2013. Number of genders. *The World Atlas of Language Structures Online*. Dryer, Matthew S., Haspelmath, Martin (eds.). Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Pieejams: <http://wals.info/chapter/30>
- Díaz Plaja, Guillermo. 1984. *Ensayos sobre comunicación cultural*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Duso, Antonella. 2017. *Varro: De lingua latina*. IX. Hildesheim: Georg Olms Verlag AG.
- Escandell-Vidal, Victoria. 2018. *Reflexiones sobre el género como categoría gramatical. Cambio ecológico y tipología lingüística*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27311.23205>
- García Meseguer, Álvaro. 1977. *Lenguaje y discriminación sexual*. Madrid: Edicusa.
- García Meseguer, Álvaro, 2001. ¿Es sexista la lengua española? *Panacea@*. 2, 20–34. Pieejams: https://www.tremedica.org/wp-content/uploads/n3_Panacea3_Marzo2001.pdf
- González Calvo, José Manuel. 1979. El género, ¿una categoría morfológica? *Anuario de estudios filológicos*. 2, 51–53.
- Grijelmo, Alex. 2019. *Propuesta de acuerdo sobre el lenguaje inclusivo*. Madrid: Taurus.
- Guerrero Salazar, Susana. 2001. Medios de comunicación y estrategias lingüísticas no sexistas, *Isla de Arriarán. Revista Cultural y Científica*. 17, 405–417.
- Gumperz, John Joseph, Hymes, Dell Hathaway. 1972. *Directions in sociolinguistics. Communication*. London: Basil Blackwell.
- Hjelmslev, Louis. 1971. *Prolegómenos a una teoría del lenguaje*. Madrid: Gredos.
- Humboldt, Wilhelm von. 1988. *On language. The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, William. 1974. Linguistic change as a form of communication. *Human Communication: Theoretical Explorations*. Silverstein, Michael (ed.). Hillsdal: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ledo-Lemos, Francisco José. 2003. *Femininum Genus. Un estudio sobre los orígenes de género gramatical femenino en las lenguas indoeuropeas*. Munich: Lincom-Europa.

- Luque Nadal, Lucía. 2017. Aspectos fraseológicos y culturales de los co-compuestos o binomios léxicos. *Language Design: Journal of Theoretical and Experimental Linguistics*, (LD). 19, 149–204.
- Martín Camacho, José Carlos. 2016. *Hacia una caracterización de una disciplina lingüística casi olvidada: la etnolingüística*. *Estudios de lingüística*. Universidad de Alicante. 30, 181–212. Pieejams: https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/60774/3/ELUA_30_09.pdf
- Martínez García, José Antonio. 1994. *Propuesta de gramática funcional*. Madrid: Istmo S.A.
- Meillet, Antoine. 1926. La categorie du genre et les conceptions indo-européennes. *Linguistique historique et linguistique générale I*. Paris: Champion.
- Moreno Fernández, Francisco. 2009 [1998]. *Principios de sociolingüística y de sociología del lenguaje*, Barcelona: Ariel.
- Pons Rodríguez, Lola. 2018. La vida empuja a la mujer: de señora a señor. *El País*. Pieejams: https://verne.elpais.com/verne/2018/10/05/articulo/1538748293_739942.html
- Ramajo Caño, Antonio. 1987. *Las gramáticas de la lengua castellana desde Nebrija hasta Correas*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Ríos Fernández, Mario. 2024. Cataluña: final del procés, victoria socialista y giro a la derecha. *Le Grand Continent*. Pieejams: <https://legrandcontinent.eu/es/2024/05/14/cataluna-final-del-emproces-em-victoria-socialista-y-giro-a-la-derecha/>
- Roca, Ignacio Manuel. 2013. El género del castellano: entelequias y realidades. *Español actual: revista del español vivo*, 99. Madrid: Arco-Libros S. L.
- Rodríguez Adrados, Francisco. 1988. *Nuevos estudios de lingüística indoeuropea*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Saussure, Ferdinand de. 1983. *Curso de lingüística general*. Madrid: Alianza.
- Schlömer, Anne. 2002. *Phraseologische Wortpaare im Französischen sitôt dit sitôt fait und Vergleichbares*. Tübingen: Niemeyer.
- Vázquez y del Árbol, Esther. 2006. La Traducción al español de expresiones binomiales y trinomiales (doublet & triplet expressions) en inglés jurídico: el caso de los testamentos (wills). *Babel-Afial*. 15, 19–27.
- Villar, Francisco. 1996. *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa: lenguaje e historia*. Madrid: Gredos.
- Vossler, Karl. 1929. *Positivismismo e Idealismo en la lingüística y El lenguaje como creación y evolución*. Madrid-Buenos Aires: Pobllet.
- Wälchli, Bernhard. 2005. *Co-Compounds and Natural Coordination*. Oxford: Oxford University Press.
- Weinreich, Uriel, Labov, William, Herzog, Marvin. 1968. Empirical foundations for a theory of language change. *Directions for Historical Linguistics*. Lehman, Winfred Philip, Malkiel, Yakov (eds.). Austin: University of Texas Press, 95–195.
- Whorf, Benjamin Lee. 1974. La relación entre lenguaje y pensamiento y conducta habituales. *Antología de estudios de etnolingüística y sociolingüística*. Garvin, Paul, Lastra de Suárez, Yolanda (eds.). México: Universidad Nacional Autónoma de México, 125–152. [Pirmizdevums – 1941.]
- Wierzbicka, Anna. 1997. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford: Oxford University Press.

Summary

The study examines the creation and development of the grammatical category of gender in the Spanish language, its definition and application, as well as cultural and historical circumstances that have influenced these processes. The particular interest in the gender category is due to the sociolinguistic polemics among the modern Spanish society, mass media and linguists about the recommendations for inclusivity in using the language. The recommendations have been recently elaborated by linguists, as well as public and political institutions. In Spanish, there are two genders, feminine and masculine. There is no neuter, however, there are some common gender nouns. The representatives of feminism insist language is discriminatory towards women because the male gender forms denote both male and biologically unmarked nouns used to denote people collectively. The advocates of the inclusive language demand that the use of the unmarked gender be abandoned, replacing it with other forms. One of the most radical suggestions is to introduce the third gender. It is proposed to be made by adding the ending *-e* (*-es* in plural) and derived from the nouns already existing in the two gender forms, such as: *maestro*, *maestra*, *maestre*. At the terminology level, binom *sexo/género* (*sex/gender* in English) and the linguistic use of these terms raise interest. The results of the study lead to the conclusion that the language already is non-discriminatory and contains grammatical forms for describing gender neutrality. The claim that male dominance in society dictates their dominant role in language has not been substantiated by scientific evidence. Discrimination against women is a societal problem that has also found its reflection in language, mostly at the lexical level. The guidelines developed by several institutions for the implementation of inclusive language have not been supported by the Royal Academy of Spain and are described as efforts to create an artificial discourse.

Keywords: gender; sex; meaning; form; discrimination; inclusive language.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Salīdzinājuma konstrukcijas latviešu valodā

Comparison constructions in Latvian

Laura Rituma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte,

Lauma Pretkalniņa

Matemātikas un informātikas institūts, Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: laura.rituma@lumii.lv, gunta.nespore@lumii.lv,

baiba.valkovska@lumii.lv, lauma.pretkalnina@lumii.lv

Rakstā latviešu valodas salīdzinājuma konstrukcijas apskatītas atbilstoši tipoloģiskajā valodniecībā izmantotajai konstrukciju klasifikācijai gradācijas salīdzinājuma, pielīdzinājuma un vienlīdzības konstrukcijās. Katrā konstrukciju veidā parādīti latviešu valodā izmantotie valodas līdzekļi, noteiktas konstrukcijas sastāvdaļas un tām raksturīgie iezīmētāji. Latviešu valodā pamatā tiek izmantotas konstrukcijas ar salīdzinājuma partikulu un tās tiek realizētas gan vienkāršā, gan saliktā teikumā, turklāt vienkāršā teikumā tiek izmantota arī konstrukcija ar prievārdu *par*. Pētījumā secināts, ka ir viegli nošķirt gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas, bet ir grūtības šķirt pielīdzinājuma un vienlīdzības konstrukcijas, jo latviešu valodai raksturīgie formālie rādītāji *tik*, *tikpat*, *tāpat*, *tāds pats* tiek izmantoti, lai norādītu uz vienlīdzību abu veidu konstrukcijās. Rakstā parādītas arī retāk izmantotas konstrukcijas, kas izsaka salīdzinājumu, kā arī dažas konstrukciju variācijas vecākā valodā.

Atslēgvārdi: salīdzinājuma konstrukcija; gradācijas salīdzinājuma konstrukcija; pielīdzinājuma konstrukcija; vienlīdzības konstrukcija; salīdzinājuma palīgteikumi; valodu tipoloģija.

Ievads

Salīdzinājuma konstrukcija ir konstrukcija, kas izsaka divu parādību salīdzinājumu uz kopīgas pazīmes pamata un vērtējumu, vai parādības ir līdzīgas vai atšķirīgas (Porīte, Blinkena 1962, 377; Rituma 2014):

- (1) *Tagad īru attieksme pret cittautiešiem ir daudz pozitīvāka nekā pirms diviem trim gadiem.* (Šeit un turpmāk piemēri, ja nav norādīts citādi, ir no „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” (Rituma et al. 2024; turpmāk tekstā – LVTB).)
- (2) *Viņš bija tievs, garš un viegls kā pūciņa [..]*

Latviešu valodniecībā šo konstrukciju nosaukšanai pamatā lietots viens termins – *salīdzinājuma konstrukcija* (Ozols 1961, 382–397; Porīte, Blinkena 1962, 377–381; Beitiņa 2009, 50), kuru visbiežāk attiecina uz salīdzinājuma izteikšanu vienkāršā

teikumā, un nav precizēts, vai šo terminu un ar to saistītos jēdzienus var attiecināt arī uz salīdzinājuma izteikšanu saliktā teikumā, t. i., ja salīdzinājuma konstrukcija pārsniedz vienas teikuma daļas robežas, piem.:

(3) *Balsis skan tā, it kā es atrastos lielā flīzētā telpā.*

Līdz šim latviešu valodniecībā vairāk uzmanības pievērsts salīdzinātājdaļas jeb standarta sintaktiskajai funkcijai (Lokmane 2002; 2013, 756–757), salīdzinājuma saikļu / partikulu jeb standarta iezīmētāju lietojumam (Jankevics 1967; Miķelsone 1982; Blinkena 2009) un atsevišķiem salīdzinājuma palīgteikumu veidiem (Lepika 1962, 720–729; Kalnača, Lokmane 2021, 528–530) (plašāk par salīdzinājuma konstrukciju raksturojumu latviešu valodniecībā sk. Rituma 2014). Tāpat raksturotas dažādas semantiskās nianšes, kad salīdzinājums izsaka līdzību un kad norāda uz atšķirību (Ozols 1961, 388–391; Rituma 2014).

Šajā rakstā aplūkota iespēja salīdzinājuma konstrukcijas šķirt sīkāk pēc salīdzinājuma konstrukciju (angl. *comparison construction*) klasifikācijas, kas lietota valodu tipoloģiskajos pētījumos (Haspelmath, Buchholch 1998; Stassen 2013; Rett 2013; Haspelmath 2017 u. c.), ņemot vērā teikumā realizētās konstrukcijas sastāvdaļas, konstrukciju struktūru un izmantotos valodas līdzekļus.

Klasifikācijas pamatā ir Rasela Ultana (*Russel Ultan* 1972), Paula Kenta Andersena (*Paul Kent Andersen* 1983) un Leona Stasena (*Leon Stassen* 1985) pētījumos piedāvātā salīdzinājuma konstrukciju klasifikācija, kuras galvenie tipi un izplatība valodās raksturota „Tiešsaistes pasaules valodu struktūras atlantā” (Stassen 2013). Terminu *salīdzinājuma konstrukcija* (angl. *comparative construction*) šai gadījumā attiecina tikai uz tiem salīdzinājumiem, kas norāda, ka divu referentu kopīgā pazīme tiem piemīt katram atšķirīgā mērā (kā (1) piemērā). Klasifikāciju vēlāk attīstīja un papildināja arī Martins Haspelmaths (*Martin Haspelmath*) un Oda Buhholca (*Oda Buchholz*) (1998) pētījumā par pielīdzinājuma (angl. *similative construction*) un vienlīdzības konstrukcijām (angl. *equative construction*), kurā konstrukciju raksturojumā izmantoti tie paši konstrukcijas struktūras komponentu jēdzieni un terminoloģija, kas lietota salīdzinājuma konstrukciju raksturojumā (par konstrukcijas komponentiem sīkāk 1. nodaļā). Latviešu valodā tas ir aktuāli, jo līdzšinējais konstrukciju raksturojums latviešu valodas pētījumos nepiedāvā klasifikāciju, kurā izmantotie kritēriji ļautu raksturot plašo konstrukciju klāstu salīdzinājuma izteikšanai gan vienkāršā, gan saliktā teikumā, un minētajos tipoloģiskajos pētījumos nav datu par latviešu valodu. Šī pētījuma mērķis ir noteikt, kā salīdzinājuma izteikšanas paņēmienus latviešu valodā var raksturot šajā klasifikācijā.

Kā pētījuma galvenais avots ir izmantots „Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss” (sīkāka informācija par korpusu: <https://korpuss.lv/id/LVTB>), kura apjoms ir ~ 18 000 teikumu un kurš aptver gandrīz visas salīdzinājuma konstrukcijas, kas raksturotas iepriekš minētajos latviešu valodas pētījumos. LVTB galvenokārt iekļauti teksti no rediģētiem materiāliem (daiļliteratūra, periodika, zinātniski teksti u. tml.), tomēr korpusā mēdz būt arī kļūdaini teikumi, bet atkāpes no literārās valodas normām salīdzinājuma konstrukciju aspektā šajā rakstā sīkāk nav komentētas.

Lai precīzāk ilustrētu dažu konstrukciju īpatnības, atsevišķi valodas piemēri ņemti arī no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas korpusa” (Levāne-Petrova et al. 2022, turpmāk tekstā – LVK2022). Daudzas salīdzinājuma konstrukcijas LVTB var atlasīt pēc sintaktiskās struktūras, jo korpusā ir marķētas salīdzinājuma konstrukciju salīdzinātājdalās un salīdzinājuma palīgteikumi (Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019), tomēr ar šo marķējumu nepietiek, lai atlasītu visas rakstā aplūkotās konstrukcijas, tāpēc daļa konstrukciju tika identificētas pēc noteiktām leksēmām un morfoloģiskajām formām. LVTB atrodamo salīdzinājuma konstrukciju biežums dots 1. pielikumā „Salīdzinājuma konstrukciju biežums „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā””. Tabulā uzskaitīti salīdzinājuma konstrukciju formālie rādītāji, norādīts, cik reižu konkrētā konstrukcija realizēta vienkāršā teikumā vai salikta teikuma daļā (Vienk. teik.) un cik – saliktā teikumā, t. i., divās salikta teikuma daļās (Sal. teik.). Vērtība „–” nozīmē, ka tāda salīdzinājuma konstrukcija konkrētās uzbūves teikumā nav iespējama, bet vērtība „0” – ka LVTB konstrukcija nav konstatēta. Tāpat tabulā minēti konstrukciju piemēri. Kā redzams, kopā no LVTB ir atlasītas 1080 salīdzinājuma konstrukcijas, šī statistika rāda, ka daži konstrukciju veidi ir lietoti daudz biežāk nekā citi, tomēr LVTB atrodamas arī daudzas retāk lietotas salīdzinājuma konstrukcijas.

Rakstā vispirms parādīts, kādi tipiskie salīdzinājuma izteikšanas paņēmieni atbilstoši tipoloģiskās valodniecības izpratnei sastopami latviešu valodā (1. nodaļa), un raksturoti dažādi perifēriski salīdzinājuma izteikšanas līdzekļi latviešu valodā (2. nodaļa). Beigās sniegti secinājumi un ieteikumi konstrukciju un to šķīruma turpmākai izpētei.

1. Salīdzinājuma konstrukcijas latviešu valodā tipoloģiskā aspektā

Ievadā minētajos tipoloģiskajos pētījumos visu konstrukciju kopums, kas izsaka salīdzinājumu, tiek apzīmēts ar terminu *comparison construction*, bet salīdzinājuma konstrukcijas, kas izsaka atšķirīgu mēru kopīgai pazīmei, – *comparative construction*. Šajā rakstā visu konstrukciju kopuma apzīmēšanai latviski izmantots tradicionālais termins *salīdzinājuma konstrukcija*, savukārt konstrukcijām, kas izsaka kopīgās pazīmes atšķirīgu mēru, lietots termins *gradācijas salīdzinājuma konstrukcija*.

Gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas (angl. *comparative construction*) – konstrukcijas, ar kurām tiek izteikts divu parādību salīdzinājums pēc kopīgas pazīmes, kas tām piemīt atšķirīgā mērā (Stassen 2013), piem.:

(4) *Kvalitatīvi materiāli, protams, izmaksās vairāk nekā sintētiskie materiāli [...]*

Šķīrums pielīdzinājuma (angl. *similative*) un vienlīdzības (angl. *equative*) konstrukcijās tipoloģijā tika ieviests M. Haspelmatha un O. Buhholcas (1998) pētījumā. Šķīruma pamatā svarīgāks par to, vai tiek izteikta tikai aptuvena līdzība vai pilnīga vienādība, ir tieši tas, ka pielīdzinājums izsaka vienādu veidu ((5) piemērs), bet vienlīdzība – vienādu mēru, kādā pazīme piemīt ((6) piemērs) (Haspelmath, Buchholz 1998; Haspelmath 2017):

- (5) *Mēs dzīvojam imitāciju laikmetā, kad plastmasa izskatās kā koks, mākslīgie ziedi aizvieto īstos un pārtika pilna ar konservantiem.*
- (6) *[..] apliku roku viņai ap vidukli, kurš bija tik trausls kā [viduklis] manai pusaudzei meitai.*

Katrai no šīm konstrukcijām ir iespējami dažādi veidi, kā to realizē konkrētā valodā. Lai šos veidus raksturotu, pētījumos (Haspelmath, Buchholch 1998; Stassen 2013; Rett 2013; Haspelmath 2017; Treis 2018 u. c.) tiek izmantoti šādi salīdzinājuma konstrukciju sastāvdaļu jēdzieni:

- 1) salīdzināmais (angl. *comparee*) jeb referents, kuru salīdzina ((7) piemērā – *viņa*);
  - 2) parametrs (angl. *parameter*) jeb pazīme vai īpašība, pēc kuras salīdzina un kuras piemītības pakāpe tiek salīdzināta ((7) piemērā – *spējīgs*);
  - 3) parametra jeb pakāpes iezīmētājs (angl. *parameter marker* (Haspelmath, Buchholz 1998; Stassen 2013); *degree marker* (Haspelmath 2017)) norāda, kādā mērā pazīme piemīt vai ka tieši šī ir pazīme, pēc kuras salīdzina ((7) piemērā – adjektīva pārākās pakāpes morfēma *-ĀK-*);
  - 4) standarts (angl. *standard*) jeb referents, ar kuru salīdzina ((7) piemērā – *es*);
  - 5) standarta iezīmētājs (angl. *standard marker*) – formālais rādītājs, kas teikumā iezīmē standartu ((7) piemērā – *NEKĀ*).
- (7) *Viņa bija simtreiz spējīgāka nekā es.*

Latviešu valodniecībā salīdzinājuma konstrukcijas sīkāk nav klasificētas un sastāvdaļu nosaukšanai lietotie termini tikai daļēji atbilst tipoloģiskajā valodniecībā lietotajiem terminiem un izpratnei. Salīdzināmais un standarts tiek saukts par salīdzināmiem nojēgumiem vai salīdzināmām parādībām (Porīte, Blinkena 1962, 378), salīdzinājuma konstrukcijas sastāvdaļas tiek dēvētas par salīdzināmo daļu un salīdzinātāja daļu, tomēr to izpratne variē: kad šajās daļās ieskaita teikumā nosauktās salīdzināmās reālijas un kad – tikai nosaukto pazīmi un salīdzināmo reāliju (Porīte, Blinkena 1962, 378–379).

Parametra iezīmētājiem netiek lietots nekāds termins, pat ja konstrukciju semantiskajā analizē pieminēti vārdi, kas šo funkciju veic, tomēr Arturs Ozols (1961, 385–386) tos uzskata par salīdzinājuma formālajiem rādītājiem (viņš lieto terminu *formas elements*). Standarta iezīmētāja izpratnei atbilst termini *salīdzinājuma partikula* vai *salīdzinājuma saiklis* atkarībā no tā, vai tas lietots vienkāršā vai saliktā teikumā (Smiltnece 2013, 666; Breņķe 2013, 677). A. Ozols (1961, 383) un Laura Rituma (2013) gan ir aicinājuši izvēlēties vienu terminu, tomēr šobrīd standarta iezīmētāju vienkāršā teikumā uzskata par partikulu, bet saliktā – par saikli (Smiltnece 2013, 646). Atsaucoties uz dažādu autoru pētījumiem, šajā rakstā saglabāti tādi standarta iezīmētāja vārdšķiru nosaukumi, kādus lietojis konkrēta pētījuma autors. Saliktā teikumā izteikti salīdzinājumi latviešu valodniecībā tiek aplūkoti atsevišķi (piem., Nītiņa 2013, 863; Kalnača, Lokmane 2021, 528), norādot, ka salīdzināmā parādība ir nosaukta virsteikumā, bet tas, ar ko salīdzina, – palīgteikumā, un visi šādi palīgteikumi tiek saukti par salīdzinājuma palīgteikumiem.

Iepriekš, lai noteiktu, vai konstrukcija izsaka līdźību vai atšķirību, tika piedāvāts izmantot tikai konstrukcijas semantiku (Rituma 2014), bet salīdzinājuma konstrukciju

šķīrums pēc to sastāvdaļu esamības un formālās realizācijas teikumā ir skaidrāks, jo teikuma semantiku ietekmē arī citi teikuma elementi, piem., noliegums maina apgalvojumu par vienlīdzību pret apgalvojumu par atšķirību:

(8) *Mans zīmējums, protams, nav TIK valdzinošs kā pats oriģināls.*

Analizējot salīdzinājuma konstrukcijas ar *kā/nekā*, jāņem vērā arī tas, ka salīdzinājums var būt izteikts gan vienkārša teikuma vai salikta teikuma daļas robežās, gan divās salikta teikuma daļās. Ja salīdzinājums pārsniedz vienkārša teikuma robežas, salīdzinājuma konstrukcijas sastāvdaļas bieži tiek reducētas (sk. arī Rause 1997, 44), piem.:

(9) *[..] un man likās, ka es viņai to varētu izstāstīt labāk, NEKĀ viņa [varētu izstāstīt] man.*

Konstrukcijas, kurās standartā jeb salīdzinātājdaļā ir reducēts predikāts, bet ir atlicis tikai kāds no tā paplašinātājiem, latviešu valodā jau tiek uzskatītas par vienkāršiem teikumiem, kuros salīdzinātājdaļa pilda sekundāri predikatīvā komponenta funkciju. Piem., ja tiek salīdzināta situācijas dalībnieka darbība ar to pašu darbību citā laikā un situācijā, tad standartā var būt realizēta tikai norāde par to, ar ko šī cita situācija atšķiras, – laiks, kad otra situācija notikusi, vai veids, kādā darbība otrā situācijā notikusi:

(10) *Iespējams, braucu ātrāk NEKĀ parasti [braucu].*

Par vienkārša un salikta teikuma robežgadījumu problemātiku un sintaktiskās struktūras neskaidrību liecina arī nekonsekvence pieturzīmju lietojumā (nosacījumus par fakultatīvu pieturzīmju lietojumu salīdzinājuma konstrukcijās sk. Blinkena 2009, 214–215), jo līdzīgās konstrukcijās pieturzīmju lietojums LVTB atšķiras:

(11) *Neizdevies mēģinājums veidot kaut ko labāku NEKĀ [tas, kas] bijis vecākiem.*

(12) *[..] es konstatēju, ka situācija ir labāka, NEKĀ iepriekš biju domājis.*

Šajā rakstā vienkārša un salikta teikuma robežgadījumi salīdzinājuma konstrukcijās netiek sīkāk analizēti, jo, pēc raksta autoru domām, tas būtiski neietekmē aplūkoto konstrukciju klasifikāciju.

1.1. Gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas

L. Stasens (1985, 2013) gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas iedala divās grupās pēc tā, kā valodā iekodēts salīdzinājuma standarts attieksmē pret salīdzināmo. Ja standarts tiek realizēts tikai vienā noteiktā locījumā, to sauc par fiksēta locījuma gradācijas salīdzinājuma konstrukciju (angl. *fixed-case comparative*); bet, ja standarts saskaņojas locījumā ar salīdzināmo, tad tā ir atkarīgā locījuma gradācijas salīdzinājuma konstrukcija (angl. *derived-case comparative*). Latviešu valodā aktīvi tiek lietotas abas divas konstrukcijas – gan gradācijas salīdzinājuma konstrukcija ar standartu prievārdiskā konstrukcijā, tātad – nemainīgā locījumā ((13) piemērs), gan konstrukcija ar standartu, kas locījumā saskaņojas ar salīdzināmo ((14) piemērs).

(13) *Mīlestība ir labĀKA PAR dzīvi [..]*

(14) *Bērniem A hepatīts mēdz izpausties vieglĀKĀ formā NEKĀ pieaugušajiem [..]*

Latviešu valodā konstrukcijas saskaņošanās aspektā nav plašāk pētītas. Jāņem vērā, ka standarta redukcijas rezultātā bieži saskaņotais teikuma komponents nemaz nav teikuma virsējā struktūrā realizēts un tiešu saskaņojumu nevar novērot.

1.1.1. Fiksēta locījuma gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas

Fiksēta locījuma konstrukcijas sīkāk tiek iedalītas divās grupās pēc izmantotajiem valodas līdzekļiem / izteikšanas paņēmieniem:

- 1) standarts tiek izteikts ar prievārda savienojumu vai noteiktā locījumā, kuru valodā lieto arī virziena vai vietas izteikšanai (angl. *locational comparatives*);
- 2) visa konstrukcija izsaka kaut kā pārsniegšanu (angl. *exceed comparatives*), standarts ir verba ar nozīmi ‘pārsniedz’ tiešais objekts (Stassen 2013).

Latviešu valodas konstrukcija ar prievārdu *par* atbilst fiksēta locījuma konstrukciju pirmajai grupai – mūsdienā latviešu valodā šo prievārdu nelieto vietas nozīmes izteikšanai, bet senākos rakstos konstrukcijā sastopams arī vietas nozīmes prievārds *pār*, kuru vēlāk aizstājis *par* (Nītiņa 2007, 56).

Gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas ar prievārdu *par* latviešu valodā lieto salīdzinājuma izteikšanai vienkāršā teikumā ((15) piemērs), bet kādu no salīdzinājuma sastāvdaļām var izvērst ar palīgteikumu.

(15) *[..] pastāvīgā lietošanā piešķirtās zemes platība ir lielĀKA PAR to zemes platību, uz kuru atjaunojamas īpašuma tiesības [..]*

Salīdzinājuma pazīme var būt ne vien referentu īpašība, bet arī veids, kādā abi referenti kaut ko dara:

(16) *Vīsi citi labĀK PAR viņiem zina, kas viņiem vajadzīgs.*

Sarežģītāka semantiskā struktūra veidojas teikumos, kuros vienlaikus tiek nosaukta gan kategorija, pie kuras viens referents pieder, gan šai kategorijai raksturīgā pazīme, tā (17) piemērā salīdzināmie referenti ir *teniss* un *golfs*, abi salīdzināmie referenti ir spēles, bet pazīme, pēc kuras salīdzina, ir spēles sarežģītības līmenis, šo pazīmi implicē vārdkopa *vienkāršāka spēle*.

(17) *Tāpēc, piemēram, teniss ir krietni vienkāršāka spēle PAR golfu [..]*

Salīdzinājumos ar prievārda savienojumu ir brīva sastāvdaļu secība, parasti salīdzināmais nosaukts pirmais, pazīme otrā un standarts trešais, tomēr šajās konstrukcijās iespējams arī citādi:

(18) *RezultatīvĀK PAR Šteinbergu uzvarētāju sastāvā nospēlēja vienīgi 24 punktus guvusī Katerina Elhotova.*

Kā redzams, fiksēta locījuma konstrukcijās atkarībā no izteikuma komunikatīvā mērķa un aktualizācijas teikuma sākumā var tikt izvirzīts arī parametrs.

1.1.2. Atkarīgā locījuma gradācijas salīdzinājuma konstrukcija

Atkarīgā locījuma gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas L. Stasens (2013) iedala divās lielās grupās, no kurām Eiropas valodu areālā raksturīgas ir salīdzinājuma partikulas konstrukcijas, kur salīdzinājuma partikula ievada standarta frāzi. Šeit arī iederas latviešu valodas gradācijas salīdzinājuma konstrukcija ar *nekā/kā* (apgalvojuma teikumos lieto *nekā*, bet nolieguma teikumos – *kā*). Nolieguma iezīmētājs salīdzinājuma partikulā ir raksturīgs latviešu valodā (*nekā*), lietuviešu valodā (*negu* ‘nekā’), poļu valodā (*niz* ‘nekā’) krievu valodā (*neželi* ‘nekā’), kā arī vēl citās valodās (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001). Vēl viena pazīme, kas izpaužas atšķirīgi tieši gradācijas salīdzinājuma konstrukcijās, ir salīdzināmās pazīmes gradācijas marķējums ar īpašu afiksu, piem., latviešu valodā *-āk-* vai angļu valodā *-er*, vai īpašu adverbu konstrukciju piem., angļu *more – more difficult*. Šāds marķējums raksturīgs galvenokārt Eiropas valodās, turklāt tieši tajās, kur gradācijas salīdzinājumu izteikšanai ir izmantota salīdzinājuma partikula (Stassen 2013).

Ja vērtē, kā šī tipa konstrukcijās teikuma struktūrā realizēts salīdzināmais, kopīgā pazīme un standarts, tad latviešu valodā standartā var būt nosaukta pati reālija, ar kuru salīdzina:

- (19) *[..] reģionāls konsultāciju pakts būtu daudz efektīvĀKS NEKĀ konsultācijas Tautu Savienībā.*

Standartā var būt nosaukti tikai atšķirīgie apstākļi, ja standarts ir tāda pati reālija kā salīdzināmais, tikai citā situācijā:

- (20) *[..] piena pārstrādē pirmajā ceturksnī apjomi bija lielĀKI NEKĀ [apjomi] pirms gada.*

Standarts var realizēties arī atsevišķā predikatīvā vienībā un veidot palīgteikumu, ko ievada *nekā*:

- (21) *[..] kad privātpersona uz ielas piedāvā iegādāties apavus par, iespējams, ZEMĀKU cenu, NEKĀ tie nopērkami veikalā.*

Pazīme var būt nosaukta tieši ar adjektīvu vai adverbu pārākajā pakāpē ((19) un (20) piemērā), bet var būt arī nosaukta ar lietvārdu, un tādā gadījumā parametra iezīmētājs *-āk-* parādās adjektīvā vai adverbā, kas raksturo pazīmes mēru vai intensitāti:

- (22) *Māksla un mūzika parasti skolās ir augstĀKĀ statusā KĀ teātris un dejošana.*

Atšķirīgas pakāpes iezīmēšanai arī latviešu valodā var lietot adverbu *mazāk*, ja jāuzsver, ka pakāpe piemīt mazākā mērā nekā standartam:

- (23) *Pilngraudu putras ir MAZĀK apstrādātas NEKĀ pārslas, un tām ir labāki uzturvielu rādītāji.*

Atšķirīga sastāvdaļu secība iezīmē šīs konstrukcijas paveidu – salīdzinājumā tiek izteikts vērtējums par diviem apgalvojumiem, norādot, ka viens no tiem ir vēlamāks vai ticamāks par otru. Salīdzinājuma parametrs ir vērtējuma skala „vēlams – nevēlams” vai „ticams – neticams”, adverbs ar vērtējuma nozīmi *labāk* vai *drīzāk* ir iezīmēts ar pārāko pakāpi un novietots konstrukcijas sākumā pirms salīdzināmā, pēc tam seko ar

nekā iezīmēts standarts jeb otrs apgalvojums. LVTB visos piemēros vērojamas konstrukcijas, kur ir divi salīdzinātie apgalvojumi, kuri katrs varētu veidot atsevišķu predikatīvu vienību, virsējā struktūrā realizēti vienkāršā teikumā, jo abos apgalvojumos ir viens un tas pats teikuma priekšmets:

(24) *Tāpēc viņa labāk piekrīt administratīvai atbildībai par pases nolaidīgu glabāšanu [..], NEKĀ lūdz policijas palīdzību.*

(25) *Atbilde bija drīzāk vienaldzīga NEKĀ nelaiņa [..]*

Tas, kāpēc latviešu valodā gradācijas salīdzinājuma izteikšanai vienkāršā teikumā paralēli ir gan konstrukcija ar prievārdu, gan konstrukcija ar salīdzinājuma partikulu/saikli, vēl ir pētāms, tomēr jau šobrīd raksta autore izvirza hipotēzi, ka konstrukcijas ar prievārdu funkcionē tikai vienas reālijas salīdzinājumam ar citu, bet nefunkcionē vienas un tās pašas reālijas salīdzinājumam dažādos apstākļos. Balstoties uz 16., 17. gs. tekstiem latviešu valodā, Norberts Ostrovskis (*Norbert Ostrowski* 2021, 93–94) izsaka domu, ka latviešu valodā pamata stratēģija bijusi konstrukcijas ar salīdzinājuma partikulu *nekā* un konstrukcijas ar *par* ienākušas vēlāk. Aina Blinkena (2002, 227–228) norāda, ka konstrukcija ar prievārda savienojumu rakstu avotos parādās jau 17. gs., tiesa, sākumā ar prievārdu *pār*, bet vēlāk ar prievārdu *par*.

A. Blinkena (2002, 225–228) min vēl dažādas gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas variācijas, kas parādās senākos latviešu valodas tekstos vai izlokšņu materiālā, tostarp konstrukcijas bez pārākās pakāpes morfēmas, bet ar parametra iezīmētāju *jo*, piem., *citus garus, kas jo nīkni, nekā viņš pats* (1824) ('niknāki, nekā viņš pats'). Tautasdziesmās un izlokšņu materiālos parādās vēl citi salīdzinājuma izteikšanas veidi ar prievārdiem *aiz* (*smukāka aiz Trīnas*) un *uz* (*lielāks uz to*) (Endzelīns 1951, 637, 692). 16.–18. gs. tekstos, arī vēl 19. gs. pirmajā pusē salīdzinājuma izteikšanai plaši lietota konstrukcija ar nolieguma partikulu *ne* standarta iezīmētāja funkcijā – *Pakkaļ mannis nahk weens jo spehcigs ne es* (1739) (Blinkena 2007, 299–300), *Man brālītis jo mīļākis, Ne raibītes pūriņā* (Ozols 1961, 385). LVK2022 salīdzinājuma izteikšanai *ne* sastopams vērtējuma salīdzinājuma konstrukcijās:

(26) *Labāk veiksies radošas [lietas], NE praktiskas lietas.* (LVK2022)

Salīdzinājuma partikulas konstrukcijas ļauj izteikt salīdzinājumu gan vienkāršā, gan saliktā teikumā, tāpēc ar tām tiek veidoti semantiski sarežģītāki salīdzinājumi, nekā ar prievārda konstrukciju, tomēr valodā joprojām lietotas abas konstrukcijas.

Gradācijas salīdzinājuma konstrukciju grupā vēl viens paveids ir konstrukcijas daudzuma izteikšanai ar adverbjiem *vairāk/mazāk*, salīdzinājuma partikulu *nekā* (sarunvalodā un reizēm rakstu valodā šajās konstrukcijās lieto arī partikulu *kā* bez nolieguma rādītāja) un skaitļa vārdiem vai mērvienību nosaucošiem lietvārdiem, piem., *puse, stunda, gads, kilograms*:

(27) *[..] šogad lapas krīt jau vairāk NEKĀ astoņu nedēļu garumā.*

(28) *Mazāk NEKĀ pusminūtes laikā laupītāji aiznesa dārgakmeņu seifu [..]*

Šajās konstrukcijās salīdzinājuma pazīme ir daudzums, salīdzinājuma standarts ir konkrētais daudzums daudzuma skalā, bet salīdzināmais ir salīdzināmajā situācijā

domātais daudzums vai mērs, kas izsecināms no tiem komponentiem, kas salīdzinājuma konstrukcijā realizēti.

Konstrukcijas ar nolieguma partikulu *ne vairāk / ne mazāk*, salīdzinājuma partikulu *kā* un skaitļa vārdiem vai mērvienību nosaucošiem lietvārdiem arī izsaka daudzumu, bet ar ierobežojumu:

(29) *[..] tas nozīmē, ka šie iedzīvotāji iztiek ar ne vairāk kā 74 latiem mēnesī [..]*

(30) *[..] stabs ielas malā, pie kura ne mazāk kā stundu spiests stāvēt cienījama vecuma cilvēks [..]*

Standarta frāzē nosauktais daudzums vai mērs iezīmē robežu mērvienību skalā, kuru teikumā domātais daudzums vai mērs nepārsniedz (ja lietots *ne vairāk*) vai par kuru teikumā domātais daudzums vai mērs noteikti nav mazāks (ja lietots *ne mazāk*), līdz ar to šo konstrukciju funkcija ir nosaukt daudzumu ar konkrētu ierobežojumu. Dažreiz šādā funkcijā tiek lietotas arī konstrukcijas *vairāk/mazāk par* un *ne vairāk / ne mazāk par* (Rituma 2013).

1.2. Pielīdzinājuma konstrukcijas

Pielīdzinājuma konstrukcijas (angl. *similative constructions*) izsaka divu referentu līdzību pēc veida, kādā tie pastāv vai kaut ko dara. M. Haspelmat un O. Buhholca (1998, 315) norāda, ka Eiropas areālā raksturīga pielīdzinājumu konstrukciju izveide ar prepozīcijai līdzīgu vārdu standarta iezīmētāja funkcijā, kurš nereti cēlies no relatīva vietniekvārda ar veida nozīmi. Tam atbilst arī latviešu valodas konstrukcijas ar salīdzinājuma partikulu/saikli *kā*. Tipiskā pielīdzinājuma konstrukcijā parādās salīdzināmais, standarta iezīmētājs un standarts, bet veids vai pazīmju kopums, pēc kura tiek noteikta līdzība, nav nosaukts. Valodas lietotājs to nosaka pēc tā, ar ko salīdzina, pēc konteksta un savām zināšanām par to, kas standartam piemīt:

(31) *[..] gais smaržo kā zāļu sievas skapjaugša [..]*

Nereti šādās konstrukcijās parādās metaforiski lietots darbības vārds, kas salīdzināmā referenta veikto darbību raksturo kā standartā nosauktā darītāja darbību:

(32) *Daži nejaušie vārdi, kas viņai varētu ienākt prātā šai rītā, peldēja gar lustru kā lielas, krāsainas zivis.*

Īpaši daiļliteratūrā metaforas izteikšanai tiek lietotas lietvārdu konstrukcijas:

(33) *Daba kā fotogrāfija, kā krāsainā tapete uz sienas, bez smaržas un garšas [..]*

Pielīdzinājuma standarts var būt izteikts arī ar predikatīvu vienību, kuru Andra Kalnača un Ilze Lokmane (2021, 529) uzskata par adverbiālu salīdzinājuma palīgteikumu. Šādam predikatīvam standartam raksturīgi standarta iezīmētāji *kā, it kā, itin kā, tā kā*:

(34) *Tas, ko viņš noturēja par vecu grāvi, tiešām nebija rakts taisnā līnijā, kā grāvjus parasti rok, bet haotiski locījās.*

- (35) *Viņš staroja tik bērnišķs, maigs un mīļš, un šai gaismā izskatījās, IT KĀ viņš būtu ieguvis mazu gabaliņu uzticības cilvēkiem un pasaulei.*

Latviešu valodā pielīdzinājuma konstrukcijās parādās arī divi vairākvārdu standarta iezīmētāji – *tā kā* un *tāpat kā*, un tos lieto konstrukcijās, kurās salīdzina divas situācijas un norāda, ka kaut kas notiek līdzīgi vai vienādi:

- (36) *Enerģētiski ir jābūt TĀ KĀ Olimpiskajās spēlēs [...] (LVK2022)*
 (37) *Lai gan Līgo vakarā svarīgs ir alus un ķimeņu siers, tie ir jāsvin TĀPAT KĀ jebkuri citi svētki.*

Abi šie standarta iezīmētāji parādās arī saliktos teikumos, kur standarts izteikts ar predikatīvu vienību – teikuma daļu:

- (38) *Viņi esot it kā mēģinājuši ar sāli aizbērt šīs bedrītes, TĀ KĀ mums ziemā pielīdzina asfaltu. (LVK2022)*
 (39) *Valdība un pašvaldības atkal varēs mierīgi gulēt šos trīs gadus, TĀPAT KĀ gulēja septiņus!*
 (40) *[...] kas vāciešiem lika sekot vadonim bezdibenī, gluži TĀPAT KĀ žurkas sekoja žurku ķērājam brāļu Grimmu pasakā?*

Abi apstākļa vārdi *tā* un *tāpat* ir formālie rādītāji vienlīdzības konstrukcijās (sk. raksta 1.3. nodaļu), tāpēc varētu uzskatīt, ka konstrukcijas ar šādiem vairākvārdu standarta iezīmētājiem ir vienlīdzības konstrukcijas, tomēr M. Haspelmat un O. Buhholca (1998, 314) uzskata, ka šīs konstrukcijas atbilst pielīdzinājuma konstrukcijām, jo korelatīvie apstākļa vārdi novietoti tieši pirms standarta iezīmētāja *kā* un semantiski šīs konstrukcijas arī izsaka līdzību pēc veida, nevis pēc kādas mērāmas pazīmes. Raksta autore uzskata, ka latviešu valodā minētās konstrukcijas ar vairākvārdu standarta iezīmētājiem *tā kā* un *tāpat kā* ir robežgadījums starp pielīdzinājuma un vienlīdzības konstrukcijām.

Pielīdzinājuma konstrukcijas ar standarta iezīmētājiem *it kā* un *itin kā* norāda uz hipotētisku pielīdzinājumu, tajās konkrēta situācija tiek salīdzināta ar kādu situāciju, kura varētu notikt, bet nav reāla. Tiek norādīts, ka šādām hipotētiskā pielīdzinājuma konstrukcijām var būt savi formālie rādītāji, lai tās atšķirtu no citām pielīdzinājuma konstrukcijām un veida apstākļa palīgteikumiem (Olguín, Jesús 2021, 30), un raksta autore domā, ka latviešu valodā tie ir vairākvārdu standarta iezīmētāji *it kā* un *itin kā*. Latviešu valodā par hipotētiskā pielīdzinājuma konstrukcijām varētu uzskatīt arī tādus pielīdzinājuma palīgteikumus, ko ievada tipiskais pielīdzinājuma iezīmētājs *kā*, bet kuros izmantota vajadzības vai vēlējuma izteiksme, it sevišķi, ja var ievietot partikulu *it* un teikuma nozīme nemainās:

- (41) *Katrs tur jūtas, [IT] KĀ [būtu] atbraucis uz kolhozu.*

Pielīdzinājuma un veida apstākļa palīgteikuma šķīrums latviešu valodā vēl precizējams.

Latviešu valodā sastopamas arī pielīdzinājuma konstrukcijas ar saliktu standarta iezīmētāju *līdzīgi kā*, ar kuru norāda, ka darbība notiek līdzīgā veidā, tomēr tiek uzsvērts, ka līdzība ir tikai aptuvena:

- (42) *Nākotnē šīs tehnoloģijas ļaus attīstīt izmantojuma metodes, kad cilvēks ar datoru sazinās mutiski, LĪDZĪGI KĀ mēs sarunājamies savā starpā, kā arī veidot „latviskus robotus”.*

Šāds iezīmētājs (sal. arī *tā kā* un *tāpat kā*) parādās arī sadalīts virsteikumā un palīgteikumā:

- (43) *[..] apvalks sacietē LĪDZĪGI, KĀ sacietē vārītas gaļas tauki atdziestot.* (LVK2022)

A. Ozols (1961, 387) norāda, ka tautasdziesmu tekstos pielīdzinājuma iezīmēšanai parādās viens pats *līdzī* vai *līdzī ar* (cēlies no adjektīva *līdzs*) – *Man sarkani vaigu gali Līdzī rožu lapiņām*, kas liecina, ka latviešu valodā pielīdzinājuma izteikšanai lietota ne tikai partikulas konstrukcija. LVTB arī parādās konstrukcijas ar adjektīvu *līdzīgs* (sk. raksta 2.2. apakšnodaļu). Iespējams, standarta iezīmētājs *līdzīgi kā* izveidojies abu šo konstrukciju mijiedarbībā.

Ar parametra iezīmētāju *tāpat kā, līdzīgi kā* sastopama arī mazāk tipiska salīdzinājuma konstrukcijas elementu secība – ierastā secība ir salīdzināmais, pazīme, standarts, bet iespējama arī secība salīdzināmais, standarts, pazīme:

- (44) *Vīna, TĀPAT KĀ viņas vīrs Zevs, ir pavēlniece pār pārkoniem un zibeņiem [..]*
- (45) *Kustību partitūra, LĪDZĪGI KĀ runas maniere, aktrisēm bija nereālistiska, stilizēta.*

Šādās konstrukcijās salīdzinājuma standarts var būt aktualizēts – minēts kā pirmais un novietots teikuma sākumā:

- (46) *TĀPAT KĀ tuvinieki, piemēram, mazi bērni, arī mobilie mēdz niķoties [..]*

A. Blinkena (2009, 222–226) norāda, ka šādas konstrukcijas ir uz robežas starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem un iespraudumiem, bet, ja šāds pielīdzinājums atrodas teikuma sākumā vai aiz teikuma priekšmeta, tas ir tuvāks iespraudumam ar papildu paskaidrojuma nozīmi.

1.2.1. Lomas konstrukcija

M. Haspelmat un O. Buhholca (1998, 321–324) šķir lomas konstrukcijas (angl. *role phrase*) – tās nosauc kādu salīdzināmajā daļā nosauktās personas vai objekta lomu jeb funkciju, kuru veic salīdzināmais objekts. Lomas konstrukcijās tiek izmantots tāds pats standarta iezīmētājs kā pielīdzinājuma konstrukcijās – *kā*, tomēr to semantika ir atšķirīga, tāpēc šo konstrukcijas veidu ir lietderīgi uzskatīt par pielīdzinājuma konstrukcijas paveidu. Lomas konstrukcijā sastāvdaļu novietojums teikumā ir brīvāks nekā pielīdzinājuma konstrukcijās – salīdzinājuma standarts var atrasties pirms ((47) piemērs) vai aiz ((48) piemērs) salīdzināmā.

- (47) *Vaira [..] mātei kā dāvanu pasniegusi ne vien siltus cimds, bet arī adītu cepuri.*
- (48) *[..] ka lielāku savas dzīves daļu viņš pavadīja kā mākslas skolotājs un gleznu tirgotājs.*

Arī Alfrēds Jankevics (1967) un A. Blinkena (2009, 212) ir ievērojuši šīs konstrukcijas nozīmes atšķirību un norāda, ka viena no partikulas *kā* funkcijām ir ierobežojuma funkcija, t. i., funkcija ierobežo aspektu, kādā tiek aplūkota teikumā raksturotā parādība.

1.2.2. Pielīdzinājuma konstrukcija šķietamības un šaubu izteikšanai

Atsevišķs konstrukciju paveids iezīmējas daiļliteratūrā, kur parādās pielīdzinājuma konstrukcijai raksturīgie formālie rādītāji – norādāmais vietniekvārds *tāds* un salīdzinājuma partikula *kā*:

- (49) *Bet meitenes acis, tādas kā izbiedētas, raudzīja viņa skatienu notvert un sagūstīt.*
- (50) *Starp mani un mīloto ir radusies tāda kā atsvešināšanās.*

Teorētiski tajās var noteikt pielīdzinājuma konstrukcijas struktūru, piem., meitenes acis (salīdzināmais) ir tādas (nenosaukta pazīme), kādas ir izbiedētas acis (standarts), vai arī sajūta, kas radusies starp mani un mīloto (salīdzināmais), tiek pielīdzināta atsvešināšanās sajūtai, tomēr jāšaubās, vai valodas lietotājs šādu dziļo struktūru apzinās, drīzāk ar šo konstrukciju tiek izteiktas šaubas, vai nosauktā pazīme vai parādība precīzi atbilst raksturojamam objektam, tomēr konstrukcijas forma norāda, ka ir atrasts līdzīgākais, kā to raksturot.

A. Jankevics (1967) uzskata, ka savienojumos ar *tāds kā* partikula *kā* funkcionē kā šķituma partikula un ka šī ir atšķirīga nozīme/funkcija, kas attīstījusies no pielīdzinājuma funkcijas. Raksta autore uzskata, ka vārdu savienojums *tāds kā* šādās konstrukcijās funkcionē kā salikts teikuma loceklis šķietamības un šaubu izteikšanai līdzīgi kā saliktas partikulas *it kā* un *tā kā* (Kalnača, Lokmane 2021, 356, 362):

- (51) *Te bija it kā maza būdiņa.*
- (52) *Viņam ir tā kā neērti, ka viņš te atrodas.*

Šādu konstrukciju semantiskā analīze ir turpmāku pētījumu uzdevums.

1.2.3. Konstrukcijas ar vispārinošo vārdu

Vēl viena konstrukcija, kuras formālie rādītāji atbilst pielīdzinājuma konstrukcijām, ir salīdzinājuma konstrukcijas ar vispārinošo vārdu:

- (53) *Tādus sierus KĀ **Emmental vai Holandes** [...] noteikti griez pēc iespējas plānākās šķēlītēs.*

Konstrukcija atbilst iepriekš minētajai ierobežojuma funkcijai – ierobežot aspektu, kādā aplūkojama nosauktā parādība, šajā gadījumā – iezīmēt kategoriju, pie kuras tā pēc noteiktām pazīmēm pieder. (53) piemērā salīdzināmais ir siers, salīdzinājuma standarts nosauc tos sierus, kas atbilst domātajai sieru grupai, parametrs netiek nosaukts, bet konstrukcija parāda, ka līdzīgas pazīmes ir, citādi tos nevarētu ieskaitīt vienā kategorijā.

Semantiski ļoti līdzīga ir konstrukcija bez norādāmā vietniekvārda *tāds*, bet joprojām ar pielīdzinājuma standarta iezīmētāju *kā*:

- (54) *[..] nostiprinās laikmetam atbilstoši postmodernisma jēdzieni, KĀ nenoteiktība, konstruēta perspektīva, organiskās sistēmas, savstarpēja mijiedarbība.* (LVK2022)

Šīs konstrukcijas A. Blinkena (2009, 246) uzskata par paskaidrojošiem iespraudumiem, kas sniedz piemērus nosauktajam virsjēdzienam.

1.3. Vienlīdzības konstrukcijas

Vienlīdzības konstrukcijas nosauc situāciju, kad kāda gradējama pazīme diviem referentiem piemīt vienādā pakāpē (Haspelmath 2017).

Atšķirībā no pielīdzinājuma konstrukcijām M. Haspelmeta un O. Buhholcas pētījumā (1998, 290–292) konstatēts, ka nereti vienlīdzības konstrukcijās tiek realizēts ne tikai standarta iezīmētājs, bet arī parametra iezīmētājs, kas var būt adverbīāls norādāmais vietniekvārds vai norādāmais adverbs, kas korelē ar standarta iezīmētāju, kā arī parametra iezīmētājā bez norādāmā adverbs var būt arī vārds ar nozīmi ‘tāds pats’ vai pastiprinājuma partikula. Latviešu valodā parādās šādi parametra iezīmētāji ar vietniekvārdu *pats* (vai partikulu *pat* vai morfēmu *-pat*) – *tāds pats, tikpat, tāpat*.

Tipiskā vienlīdzības konstrukcijā ir jābūt nosauktam parametram jeb pazīmei, kura piemīt vienādā mērā (Haspelmath 2017). Latviešu valodā tādas ir konstrukcijas ar parametra iezīmētāju *tik* un *tikpat*, turklāt standarta iezīmētājs var būt gan salīdzinājuma partikula *kā*, gan adverbs ar daudzuma nozīmi *cik*:

- (55) *Tu esi atklājusi kaut ko tādu, kas ir TIKPAT noslēpumains KĀ marsieši [..]*
 (56) *Katrs cilvēks ir TIK vecs, CIK vecs viņš jūtas [..]*
 (57) *[..] bet tas, ka šobrīd deputāti saņem TIKPAT, CIK jebkurš jefiņš saņem [..]*

Vārdu savienojums *tāds pats* tiek lietots konstrukcijās, kurās konkrēts parametrs, pēc kura salīdzina, realizēts ar nominālu vārdkopu, kura nosauc to, kas salīdzināmajam piemīt vai pieder:

- (58) *Mārtiņš pastāsta, ka mākslinieki, mūziķi, ir tieši TĀDI PAŠI cilvēki KĀ ikviens no mums.*

Šādās konstrukcijās ir grūti noteikt, kas būtu mērāmā pazīme, it sevišķi, ja tā ir abstrakta, piem., (58) piemērā mākslinieki un mūziķi salīdzināti ar citiem cilvēkiem un tiek secināts, ka viņi ir vienādi, tomēr bez plašāka konteksta nav iespējams noteikt, kādā aspektā, visticamāk – daudzos. Bez konteksta un papildu zināšanām nav iespējams arī noteikt, vai salīdzināmie referenti ir pilnīgi vienādi vai gandrīz vienādi. Šo neskaidrību var mazināt norāde, ka tomēr kaut kas šajā kopīgajā pazīmē atšķiras, tādējādi vājinot apgalvojumu par vienādumu:

- (59) *[..] iedvesma jaunam albumam, kura iznākšanas datums TĀDS PATS KĀ līdz šim veiksmīgākajam albumam „Varanasi” – 14. februāris, tikai ar gada starpību.*

Lai noteiktu, vai visos teikumos ar vienlīdzības konstrukcijas formāliem rādītājiem ietverta arī pazīmes mēra semantika, šo konstrukciju semantika un lietojums latviešu valodā vēl ir jāpēta sīkāk.

Kā atsevišķu paveidu M. Haspelmat un O. Buhholca (1998, 309–313) šķir vispārinošās vienlīdzības konstrukcijas (angl. *generic constructions*), kur standartā netiek nosaukta kāda konkrēta reālija, bet ir aptverta kategorija kopumā. Pazīme, pēc kuras pielīdzina, standartā minētās kategorijas pārstāvjiem piemīt ļoti lielā mērā, salīdzinājums nav burtisks, tas ir metaforisks un bieži vien veido idiomātiskus izteicienus:

(60) *Ienāca džeks, vecis, būda – plats kā skapis, skūtu galvu, ādas, jā, protams, ādas jakā.*

(61) *[..] tie ir briesmīgi nežēlīgi un skrien ātri kā vējš [..]* (LVK2022)

Šajās konstrukcijās tipiskā vienlīdzības konstrukciju parametra iezīmētāja nav. Par lielāku tuvību vienlīdzības konstrukcijām nekā pielīdzinājuma konstrukcijām liecina gan tas, ka pazīme jau ietver mēra nozīmi, gan tas, ka šajos piemēros varētu ievietot arī vienlīdzības konstrukcijai raksturīgo parametra iezīmētāju *tik*, un teikuma semantika nemainītos:

(62) *Viņš var skriet tik ātri kā vējš, kā izšauta lode.* (LVK2022)

Šādu konstrukciju šķīrums pielīdzinājuma vai vienlīdzības konstrukcijās praksē ir problemātisks, tāpēc ka formālie rādītāji sakrīt un to, vai standarts nosauc tikai kategoriju vai kaut ko konkrētu, nosaka valodas lietotāja zināšanas un konteksts.

Noliegumā vienlīdzības konstrukciju nozīme mainās – tiek noliegta vienādība ar standartu, bet to, vai parādības joprojām ir līdzīgas vai vairs nepavisam nav līdzīgas, var noteikt tikai no konteksta. Nevar droši pateikt arī to, vai parametra intensitāte kļūst lielāka vai mazāka, tas jānosaka kontekstā:

(63) *Nekas vairs nav tā kā agrāk [..]*

Konstrukciju nozīmi var ietekmēt arī dažādi mēra apstākļa vārdi, piem., *gandrīz (tāds pats), aptuveni (tikpat)*, kas raksturo iepriekš minētos vienlīdzības konstrukcijas parametra iezīmētājus un konstrukciju var padarīt semantiski tuvāku pielīdzinājumam, norādot, ka līdzība ir aptuvena.

(64) *To fosilie kauli izskatās gandrīz tādi paši kā mūsdienų gepardiem.* (LVK2002)

Savukārt citi mēra apstākļa vārdi, kas raksturo standarta frāzi, piem., *gluži kā, precīzi kā*, pielīdzinājuma konstrukcijas semantiku var tuvināt vienlīdzības konstrukcijas nozīmei.

Šai pētījumā izgūtais piemēru materiāls rāda, ka vienlīdzības konstrukciju tipiskos iezīmētājus ar *pats* un *-pat* lieto reālu lietu salīdzinājumos, bet ne salīdzinājumos ar hipotētisku situāciju. Tā (65) piemērā *tik* nevar aizstāt ar *tikpat*, pazīmes mēru norāda atbalsta vārds *tik*, kuru izvērš palīgteikums ar tradicionāli salīdzinājuma palīgteikuma iezīmētāju *it kā*, kas norāda uz pielīdzinājumu hipotētiskai situācijai.

(65) *Daugava todien bija TIK gluda, it kā būtu pārklāta ar laminātu.*

Kopumā var secināt, ka vienlīdzības konstrukcijas latviešu valodā var nošķirt kā atsevišķu grupu ar noteiktiem formālajiem rādītājiem (parametra iezīmētājiem *tāpat, tāds pats, tik, tikpat* un standarta iezīmētāju *kā* vai *cik*), tomēr to, vai konstrukcija izsaka pilnīgu vienlīdzību vai tikai aptuvenu līdzību, nosaka konkrētā teikuma semantika un konteksts, savukārt droši par salīdzinājumu pēc pazīmes mēra var runāt tikai konstrukcijās ar parametra iezīmētājiem *tik* un *tikpat*. Izteikuma nozīmes maiņa atkarībā no visiem papildu elementiem teikumā ir vēl viena turpmāku pētījumu tēma.

2. Perifēriski salīdzinājuma izteikšanas veidi

LVTB datos konstatēti arī citi salīdzinājuma izteikšanas paņēmieni, kuri lietoti daudz retāk un kuros var būt izmantoti gan iepriekš minētie formālie rādītāji, gan citi valodas līdzekļi. Šo konstrukciju izplatība būtu jāpārbauda arī plašākā valodas materiālā, tostarp sarunvalodā, jo var atklāties, ka dažas no šīm konstrukcijām nemaz nav tik retas, kā varētu šķist pēc LVTB datiem. Tāpat plašākā korpusā noteikti var konstatēt vēl kādu salīdzinājuma izteikšanas veidu, kas šajā rakstā nav minēts.

2.1. Salīdzinājuma konstrukcijas, kas norāda uz atšķirību

Vispārākās pakāpes konstrukcijas tiek uzskatītas par perifēriskām salīdzinājuma izteikšanas konstrukcijām un tipoloģiski ir pētītas mazāk (Bobaljik 2012; Gorshenin 2012). Latviešu valodā vispārākā pakāpe tiek veidota, pievienojot pārākajai pakāpei priedēkli *vis-*, vispārākās pakāpes formām parasti ir noteiktā galotne (Kalnača, Lokmane 2021, 156). Vispārākās pakāpes nozīmi īpašības vārdiem var izteikt arī ar konstrukciju, kurā ir noteiktais vietniekvārds *pats, pati* un pārākās pakāpes forma ar noteikto galotni. Tāpat vispārākās pakāpes nozīme ir pārākajai pakāpei ar noteikto galotni (Kalnača, Lokmane 2021, 159). LVTB parādās visi trīs vispārākās pakāpes izteikšanas veidi, bet visbiežāk – pārākā pakāpe ar noteikto galotni.

Salīdzinājuma konstrukcijās ar vispārāko pakāpi salīdzinājuma standarta iezīmētāji ir prievārdi *no, starp* (Kalnača, Lokmane 2021, 353), salīdzinājuma standarts izteikts ar prievārdisku savienojumu, kas ļauj iezīmēt veselu grupu:

(66) *PATI lielākā NO tām bija izmērā 1 × 2 metri.*

(67) *Romantiskas vakariņas, izrādās, pasaulē ir populārākais NO veidiem, kā pamest mīļoto.*

(68) *No šīm četrām plēsēju sugām tieši brūnais lācis ir vissastopamākais [..].*

(69) *Latvijā tas ir 8 skolēni klasē un ir zemākais rādītājs STARP vienpadsmit Eiropas valstīm.*

18. un 19. gs. tekstos sastopamas arī konstrukcijas ar adjektīvu pamata vai pārākajā pakāpē un vietniekvārdu *visi* standartā, kas izsaka to pašu semantiku, ko mūsdienu vispārākā pakāpe: *skaista auga bārenīte par (aiz) visām meitiņām* (piemērs no Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 519), *augstāks par visiem kungiem* (1797) (piemērs no Nītiņa 1978, 121). Konstrukcijas, kur prievārds *par* lietots kopā ar pārāko pakāpi un standartā parādās vietniekvārds *visi*, retumis sastopamas arī mūsdienās:

- (70) *Ik gadu augustā spilgtāk PAR visiem ziedētājiem iemirdzas košo dāliju stādījumi.* (LVK2022)

Konstrukcijās ar vārdu savienojumu *salīdzinājumā ar, salīdzinot ar* uz salīdzinājumu norāda tieši ar verbālas cilmes lietvārdu *salīdzinājumā* vai nelokāmo divdabi *salīdzinot*. Standarts ir izteikts prievārdiskā konstrukcijā ar prievārdu *ar*. Konstrukcija norāda uz atšķirību noteiktā aspektā, salīdzinājuma sastāvdaļu izvietojums teikumā ir brīvs:

- (71) *[..] nodokļa likme par šādu degvielas maisījumu ir mazāka SALĪDZINĀJUMĀ AR pamatlikmi.*
 (72) *Protams, SALĪDZINĀJUMĀ AR iepriekšējiem gadiem viesnīcas peļņa ir sarukusi [..]*

Konstrukcijās, kas izsaka atšķirību bez pārākās pakāpes, parametrs ir pamata pakāpē, bet parametra iezīmētājs ir saliktenis ar *-tik* vai *-reiz*, kas parāda, ka standarts ir lietots kā mērvienība:

- (73) *Tādēļ ceļš uz skolu viņai bija gandrīz DIVTIK garš KĀ Jūrunai.*
 (74) *Fruktoze ir DIVREIZ saldāka PAR cukuru un neļauj medum sabiezēt [..]*

Konstrukcijas ar adjektīvu *citāds*, adverbu *citādi* vai pārākās pakāpes formām *citādāks/citādāk* un standarta iezīmētāju *nekā* norāda, ka salīdzināmais un standarts atšķiras, bet nenosauc, kā tieši:

- (75) *Mana gaita Padomju Savienībā droši vien bijusi citāda NEKĀ vienam otram.*
 (76) *Es esmu pavisam citādāka NEKĀ mamma [..]* (LVK2022)

Konstrukcijas ar adjektīvu vai adverbu pārākajā pakāpē *citādāks, citādāk* formāli atbilst gradācijas salīdzinājuma konstrukcijām, tomēr šajās konstrukcijās gradācijas semantikas nav (sk. arī Freimane 1993, 204).

Konstrukcijas pazīmes pārmēra nosaukšanai ar parametru *vairāk*, standarta iezīmētāju *kā/nekā* un adverbu vai adjektīvu pamata pakāpē ar nenoteikto galotni norāda uz pazīmes piemītību ļoti augstā pakāpē:

- (77) *[..] jā, reklāma mūsdienās ir vairāk KĀ profesionāla, tā jau ir kļuvusi par mākslu...*
 (78) *Dzīvojuši vairāk NEKĀ pieticīgi, materiālā pasaule viņus maz interesē.* (LVK2022)

Šajā gadījumā salīdzinājuma standarts ir tāds pazīmes mērs, kurš tiek atzīts par pietiekamu, lai apgalvotu, ka tāda pazīme piemīt, un konstrukcija norāda, ka šī pazīme piemīt vēl lielākā mērā, pat pāri mēram, kas būtu pietiekams.

2.2. Salīdzinājuma konstrukcijas, kas norāda uz līdzību

Konstrukcijas ar vārdiem *līdzīgs/līdzīgi* norāda uz līdzību starp salīdzināmo un standartu noteiktā aspektā vai veidā, kādā tie kaut ko dara. Konstrukcija var būt predikatīvs pielīdzinājums, kur uz līdzību norāda galvenais predikāts *būt līdzīgam*. Standarts tādā gadījumā tiek iezīmēts ar datīvu tieši aiz predikāta:

(79) *Lucidīvisms lielā mērā līdzīgs pārveidotam apziņas stāvoklim [...]*

Konstrukciju var veidot arī ar adverbu *līdzīgi*, arī tad standarts tiek iezīmēts ar datīvu:

(80) *[...] aktieris [...] sataisa kokainu seju un līdzīgi runājošam robotam izkļiedz lomas tekstu.*

Adverbs *līdzīgi* var funkcionēt arī kā standarta iezīmētājs, ja pielīdzinātas divas līdzīgas situācijas, kas izteiktas predikatīvās teikuma daļās:

(81) *Ludzas virzienā posmā no Greiškāniem līdz dzelzceļa pārbrauktuvei jāērēkinās ar papildu pusstundu, LĪDZĪGI arī remontposmu uz Daugavpils šosejas (A6) no Daugavpils līdz Krāslavai var šķērsot pusstundā.*

Konstrukcijas ar iezīmētājiem *kā – tā* veidojas saliktos teikumos, kuros pirms virsteikuma novietotu palīgteikumu ievada pielīdzinājumam raksturīgais standarta iezīmētājs *kā*, bet virsteikumu ievada norādāmais adverbs *tā*. Šādas konstrukcijas norāda gan uz vienas situācijas līdzību ar otru, gan uz cēloņu un seku attiecībām starp tām:

(82) *Nav grūti uzminēt: kā **Briselē sauc, tā Rīgā atskan...***

Latviešu valodniecībā šīs konstrukcijas aprakstītas gan kā veida apstākļa palīgteikumi ar salīdzinājuma nokrāsu (Nītiņa 2013), gan kā salīdzinājuma palīgteikumi (Lepika 1962, 721–722), tomēr palīgteikuma novietojums pirms virsteikuma, korelatīvais vārdu pāris ar norādāmo adverbu, kā arī cēloņa un seku semantika norāda, ka tas varētu būt kāds korelatīvu konstrukciju paveids ar pielīdzinājuma nozīmi.

2.3. Korelatīvas salīdzinājuma konstrukcijas

Konstrukcijas ar korelatīvajiem salīdzinājuma (angl. *comparative correlative*) palīgteikumiem „pasaules valodās ir diezgan izplatītas” (Lipták 2009, 12). Šāda konstrukcija ir arī latviešu valodā. A. Kalnača un I. Lokmane (2021, 529–530) raksta, ka tās norāda uz divu situāciju salīdzinājumu un secinājumu par savstarpēji saistītu vērtību proporcionālu pieaugumu – palīgteikumam var būt stāvokļa vai cēloņsakarības nozīme, tajā tiek nosaukti apstākļi, kuros realizējas virsteikumā minētais. Formāli korelatīvo salīdzinājuma palīgteikumu ievada atkārtotā saikļa *jo – jo* pirmā daļa, otrā daļa ievada virsteikumam. Katrā salikta teikuma daļā ir apstākļa vārdi vai īpašības vārdi pārākajā pakāpē:

(83) *[...] Ģirts Ķesteris ir kā labs vīns – jo ilgāk tas gatavojas, jo izcilāks un gardāks top!*

Konstrukcijā izmantotie pārākās pakāpes adjektīvi un adverbji implicēti iekļauj gradācijas salīdzinājumu, tomēr salīdzinājuma standarts nav nosaukts un pati konstrukcija neizsaka ne līdzību, ne atšķirību starp situācijām, tāpēc neiederas iepriekš minētajās salīdzinājuma konstrukcijas grupās.

2.4. Citas reti lietotas salīdzinājuma konstrukcijas

Konstrukcijās ar *nekas cits – kā* un *kaut kas cits – nekā* salīdzināmais nav nosaukts, tā vietā tiek lietots nenoteiktais vietniekvārds *kaut kas cits*, ja vēlas norādīt, ka salīdzināmais nav tas, kas nosaukts standartā, vai *nekas cits*, ja vēlas norādīt, ka salīdzināmais neatbilst nevienam citam, izņemot standartu. Konstrukcijās ir gradācijas konstrukcijai raksturīgais standarta iezīmētājs *nekā* vai pielīdzinājuma konstrukcijai raksturīgais standarta iezīmētājs *kā*, bet to funkcija nav izteikt salīdzinājumu pēc kādas pazīmes mēra vai veida. Konstrukcijas ar *nekas cits – kā* tiek lietotas teikumos ar noliegtu predikātu un izsaka ierobežojumu, ka no noteiktā klāsta aprakstītajā situācijā der tikai formālajā standarta frāzē nosauktā parādība:

(84) *Tajos brīžos nekas cits neatliek, KĀ tikai gaidīt, kad ļaus spēlēt [..]*

Savukārt konstrukcijas ar *(kaut kas) cits – nekā* izsaka ierobežojumu, ka ir iespējama kāda cita iespēja, tikai ne standarta frāzē nosauktais:

(85) *[..] absolventi no reģionālajām augstskolām ir mācījušies kaut ko citu NEKĀ rīdzinieki.*

Abās konstrukcijās ir mazinājusies salīdzinājuma semantika, bet ir pievienojusies nosaucējfunkcija.

Konstrukcijās ar sastāvdaļām *ne vairāk, ne mazāk* salīdzinājuma formā tiek izteikts ierobežojums, ka ir domāts tieši tāds pazīmes mērs vai daudzums, kāds nosaukts standartā.

(86) *[..] šoferis nav bijis ne vairāk, ne mazāk satraukts KĀ citi līdzīgos gadījumos [..]* (LVK2022)

Tādējādi konstrukcijas nozīme atbilst vienlīdzības konstrukciju nozīmei.

Secinājumi

Rakstā iezīmēti tipoloģiskajā valodniecībā pētīto salīdzinājuma konstrukciju veidi un parādīts, kādi valodas līdzekļi šajās konstrukcijās izmantoti latviešu valodā. Visbiežāk latviešu valodā izmantotas atkarīgā locījuma salīdzinājuma partikulas konstrukcijas – salīdzināmā locījums nosaka standarta locījumu un standarta iezīmētājs ir salīdzinājuma partikula (vai saiklis). Šī tipa konstrukcija var būt realizēta gan vienkāršā, gan saliktā teikumā. Tomēr vienkāršā teikumā latviešu valodā ir vēl viena būtiska gradācijas salīdzinājuma konstrukcija – ar prievārdu *par*. Šo divu konstrukciju attīstība un paralēla pastāvēšana latviešu valodā nav sīkāk pētīta un būtu interesants pētījuma temats nākotnē.

Pielīdzinājuma un vienlīdzības konstrukcijas ir izteiktas ar salīdzinājuma partikulas (vai saikļa) konstrukciju, tikai vienlīdzības konstrukcijās parādās parametra iezīmētāji, kas norāda uz vienādu pazīmes mēru – *tikpat, tāpat, tāds pats, tik*. Tipoloģiskajā valodniecībā šķīruma pamatā izvirzītais semantiskais kritērijs, ka pielīdzinājuma konstrukcijas norāda uz vienādu veidu, bet vienlīdzības konstrukcijas – uz vienādu pazīmes mēru, latviešu valodā ir grūti nosakāms un ne vienmēr atbilst teikumā realizētajiem formālajiem rādītājiem. Saistībā ar šo abu konstrukciju realizāciju saliktā teikumā latviešu valodniecībā ierastais palīgteikumu šķīrums dažādos apstākļa un salīdzinājuma palīgteikumos arī nav īsti skaidrs, jo formālie rādītāji ir vieni un tie paši. Pēc formālajiem rādītājiem būtu iespējams nošķirt hipotētiskos pielīdzinājumus jeb hipotētiskos veida palīgteikumus no reāliem veida palīgteikumiem, tomēr salīdzinājuma palīgteikuma izpratne latviešu valodniecībā vēl būtu precizējama, ņemot vērā visas šajā rakstā minētās salīdzinājuma izteikšanas iespējas saliktā teikumā.

Salīdzinājuma konstrukcijas analīze atsevišķi tikai vienkāršā teikumā, kā tas latviešu valodniecībā pamatā darīts līdz šim, neļauj saskatīt, ka daudzās konstrukcijās semantiskā struktūra ir līdzīga. Darba autores uzskata, ka gan akadēmiskajā gramatikā, gan skolu gramatikās ir svarīgi raksturot salīdzinājuma semantisko struktūru un būtiskās sastāvdaļas un tikai pēc tam aplūkot to realizēšanās veidus vienkāršā un saliktā teikumā. Rakstā izmantotais salīdzinājuma struktūras dalījums piecos galvenajos komponentos ļauj precīzāk raksturot dažādu konstrukciju veidus atkarībā no tā, kuri komponenti konstrukcijā tiek realizēti. Tā kā konstrukciju klāsts salīdzinājuma izteikšanai ir tik plašs, to aprakstos būtu vērtīgs šķīrums gradācijas salīdzinājuma konstrukcijās un pielīdzinājuma konstrukcijās un to paveidos, norādot, kuri veidi var realizēties arī saliktā teikumā. Vienlīdzības konstrukcijas nošķiršanas kritēriji un nošķiršanas lietderība vēl jāprecizē, tomēr raksta autores uzskata, ka to var raksturot kā atsevišķu pielīdzinājuma konstrukcijas paveidu.

Pētījuma gaitā ir konstatēts, ka latviešu valodā salīdzinājuma izteikšanai tiek izmantotas arī dažādas perifēriskas konstrukcijas, kas rāda, ka salīdzinājuma izteikšanai izmantoto valodas līdzekļu daudzveidība latviešu valodā ir ļoti liela. Dažās no tām lietoti pamata konstrukcijām raksturīgie formālie rādītāji, bet atšķiras semantika, savukārt citās izmantoti atšķirīgi valodas līdzekļi, lai gan semantika joprojām izsaka līdzību vai atšķirību. Salīdzinājuma struktūras piecu galveno komponentu pieceja ļauj arī šīs konstrukcijas raksturot vienotā sistēmā ar pārējām salīdzinājuma konstrukcijām. Apkopotais materiāls ir vērtīgs pamats nākotnes latviešu valodas gramatiku un mācību līdzekļu veidotājiem.

Saīsinājumi un apzīmējumi

LVK2022	Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus
LVTB	Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus
PARAMETRA IEZĪMĒTĀJS	parametra iezīmētājs
parametrs	parametrs
<u>salīdzināmais</u>	salīdzināmais
STANDARTA IEZĪMĒTĀJS	standarta iezīmētājs
standarts	standarts

Avoti

Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* (LVK2022). CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>

Rītuma, Laura et al. 2024. *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss* (LVTB), v2.14. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/106>

Literatūra

Andersen, Paul Kent. 1983. *Word Order Typology and Comparative Constructions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/cilt.25>

Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.

Blinkena, Aina. 2002. Īpašības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. 1. Pokrotniece, Kornēlija (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 140–242.

Blinkena, Aina. 2007. Konjunkcija (saiklis). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. 2. Pokrotniece, Kornēlija (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 100–309.

Blinkena, Aina. 2009. *Latviešu interpunkcija*. 2., pārstrādāts izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC.

Bobaljik, Jonathan David. 2012. *Universals in Comparative Morphology: Suppletion, Superlatives, and the Structures of Words*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9069.001.0001>

Breņķe Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 669–678.

Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Endzelīns Jānis, Milēnbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu gramatika*. 2., pārstrādāts izdevums. Rīga: Valters un Rapa.

Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.

Gorshenin, Maksym. 2012. The crosslinguistics of the superlative. *Neues aus der Bremer Linguistikwerkstatt: Aktuelle Themen und Projekte*. 31. Stroh, Cornelia (ed.). Bochum: Brockmeyer, 55–160.

Haspelmath, Martin. 2017. Equative constructions in world-wide perspective. *Similative and Equative Constructions: A Cross-Linguistic Perspective*. Treis, Yvonne, Vanhove, Martine (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 9–32. <https://doi.org/10.1075/tsl.117.02has>

Haspelmath, Martin, Buchholz, Oda. 1998. Equative and similative constructions in the languages of Europe. *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Auwera, Johan van der (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 277–334. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3596032>

Jankevics, Alfrēds. 1967. Piezīmes par salīdzinājuma partikulas *kā* lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3, 140–147.

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.1075/lv.20019.kal>

Koptjevskaja-Tamm, Maria, Wälchli, Bernhard. 2001. The Circum-Baltic languages: an areal-typological approach. *The Circum-Baltic Languages*. 2. *Grammar and Typology*. Dahl, Östen, Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 615–750. <https://doi.org/10.1075/slcs.55>

- Lepika, Milda. 1962. Salikts pakārtojuma teikuma ar salīdzinājuma palīgteikumu. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 720–729.
- Lipták, Anikó. 2009. The landscape of correlatives: an empirical and analytical survey. *Correlatives Cross-Linguistically*. Lipták, Anikó (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–46. <https://doi.org/10.1075/lfab.1.02lip>
- Lokmane, Ilze. 2002. Sekundāri predikatīvs komponents kā teikuma loceklis. *Baltu filoloģija*. XI (1), 47–64.
- Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 710–766.
- Miķelsone, Aina. 1982. Daži kā, nekā lietojumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17, 141–146.
- Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Nītiņa, Daina. 2007. Prepozīcija (prievārds). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 31–99.
- Nītiņa, Daina. 2013. Salikts teikums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 830–882.
- Olguín Martín, Jesús Francisco. 2021. Hypothetical manner constructions in world-wide perspective. *Linguistic Typology at the Crossroads*. 1(1), 6–46. <https://doi.org/10.6092/issn.2785-0943/13415>
- Ostrowski, Norbert. 2021. Old Latvian comparative constructions. *Baltu filoloģija*. XXX (1/2), 93–99. <http://doi.org/10.22364/bf>
- Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Porīte, Tamāra, Blinkena, Aina. 1962. Salīdzinājuma konstrukcija. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 377–381.
- Rause, Olita. 1997. Salīdzinājuma izteikšana kā vienkārša un salikta teikuma robežgadījums. *Baltu filoloģija*. 7, 44–50.
- Rett, Jessica. 2013. Similatives and the argument structure of verbs. *Natural Language & Linguist Theory*. 31, 1101–1137. <https://doi.org/10.1007/s11049-013-9201-0>
- Rituma, Laura. 2013. Salīdzinājuma konstrukcijas daudzuma izteikšanai ar adverbiem „vairāk” un „mazāk”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 1 (17), 196–205.
- Rituma, Laura. 2014. Salīdzināto reāliju līdzība vai atšķirība kā salīdzinājuma konstrukcijas nozīmes pamats. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 1 (18), 223–234.
- Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>
- Smiltiece Gunta. 2013. Saiklis (konjunkcija). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 641–668.
- Stassen, Leon. 1985. *Comparison and Universal Grammar*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stassen, Leon. 2013. Comparative constructions. *The World Atlas of Language Structures Online (v2020.3)*. Dryer, Matthew S., Haspelmath, Martin (eds.). Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7385533>
- Treis, Yvonne. 2018. Comparative constructions: An introduction. *Linguistic Discovery*. 16(1), 1–26. <https://doi.org/10.1349/PS1.1537-0852.A.492>
- Ullmann, Russell. 1972. Some features of basic comparative constructions. *Working Papers on Language Universals*. 9, 117–162.

Summary

The article describes comparison constructions in Latvian according to the classification used in linguistic typology – comparative, similitive, and equative constructions. In each of the types of constructions, the linguistic means used in the Latvian language, as well as components and typical markers of the construction are demonstrated. In Latvian predominate the constructions with a comparative particle – both in a simple sentence and a compound one. In a simple sentence, a construction with the preposition *par* is also used. The study has provided a conclusion that it is easy to distinguish comparative constructions, but the boundaries between similitive and equative constructions are unclear because the formal markers of these constructions in the Latvian language (*tik* ‘this/that (much)’, *tikpat* ‘as much/many as’, *tāpat* ‘in the same way’, *tāds pats* ‘the same as’) are used in both types of constructions. The article also presents less frequent constructions expressing comparison, as well as some variations of constructions in the older language.

Keywords: comparison construction; comparative construction; similitive construction; equative construction; clause of comparison; language typology.

1. pielikums. „Salīdzinājuma konstrukciju biežums „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā””

Salīdzinājuma konstrukcijas veids	Formālie rādītāji	Daudzums LVTB		Piemēri
		Vienk. teik.	Sal. teik.	
Salīdzinājuma konstrukcijas, kas norāda uz līdzību				
Pielīdzinājuma konstrukcijas	standarta iezīmētājs <i>kā</i>	328	1	<i>Viņš bija tievs, garš un viegls kā pūciņa [..]. Dziļdomīgi klusēdams, viņš kā ēna slīdēja ap skulptūru ar uzkumpušu muguru, tievajam ķermenim saliecoties kā jautājuma zīmei.</i>
	standarta iezīmētājs <i>tā kā</i>	3	0	<i>Nekas vairs nav tā kā agrāk, Florence sev teica.</i>
	standarta iezīmētājs <i>it kā</i>	–	36	<i>Jūrūna izskatījās tā, it kā būtu nokritusi no Mēness.</i>
	iezīmētāji <i>kā [..] tā</i>	–	1	<i>Nav grūti uzminēt: kā Briselē sauc, tā Rīgā atskan...</i>
	adverbs <i>līdzīgi + nomens datīvā</i>	2	–	<i>[..] viņš kustas aizvien līdzīgāk lordam Henrijam [..]</i>
	adjektīvs <i>līdzīgs + nomens datīvā</i>	13	–	<i>Lucidīvisms lielā mērā līdzīgs pārveidotam apziņas stāvoklim [..]</i>
	standarta iezīmētājs <i>līdzīgi kā</i>	10	1	<i>Līdz ar to neuzticēšanās līdzīgi kā uzticēšanās ir sabiedrībai nozīmīgs kultūras resurss. [..] kad cilvēks ar datoru sazinās mutiski, līdzīgi kā mēs sarunājamies savā starpā [..]</i>
Vienlīdzības konstrukcijas	<i>tāds pats kā; tāds pats [..] kā</i>	10	0	<i>Augšpus grāvja strauts ir tāds pats kā arvien [..] Var pat teikt, ka filozofs visu mūžu saglabā tādu pašu jutību kā bērns.</i>
	standarta iezīmētājs <i>tāpat kā</i>	34	6	<i>Tāpat kā agro viduslaiku karaļi nakts pēdējo daļu monarhs pavadīja arhibīskapa pilī. Tas ir tāpat, kā skatoties burliekas mākslinieka trikus. Valdība un pašvaldības atkal varēs mierīgi gulēt šos trīs gadus, tāpat kā gulēja septiņus!</i>
	<i>tikpat [..] kā</i>	12	1	<i>[..] viņi runā par tikpat lielu termināli kā mūsējais. Protams, es gribētu būt tikpat populārs kā Kirkorovs mūsu valstī.</i>

Salīdzinājuma konstrukcijas veids	Formālie rādītāji	Daudzums LVTB		Piemēri
		Vienk. teik.	Sal. teik.	
	<i>tik [...] kā</i>	9	5	<i>[...] es bieži redzēju eņģeļus, istabas stūrī pie griestiem, tik lielus kā strazdus [...] Tas, ka nesanāca ar pirmo reizi un tik smuki kā agrā jaunībā izsapņots [...]</i>
	<i>tik [...] cik</i>	0	7	<i>[...] ministrija uzskatīja, ka stāvoklis patiešām ir tik labs, cik to apliecināja auditori.</i>
	<i>cik [...] tik</i>	0	2	<i>[...] visi šie pētījumi nenozīmē neko, absolūti neko, jo, cik cilvēku, tik modeļu.</i>
	<i>tikpat [...] cik</i>	0	3	<i>[...] šobrīd deputāti saņem tikpat, cik jebkurš jefiņš saņem, kurš aizbraucis uz Mensfīldu [...]</i>
Konstrukcijas ar vispārinošo vārdu	<i>tāds [...] kā [...]</i>	30	–	<i>Latvijas līdzšinējā pieredze rāda, ka mūsu uzņēmumi spēj veiksmīgi sadarboties ar tādiem spēlētājiem kā Microsoft, Google, Amazon. Gribējās viņu brīdināt, ka no tādiem zaķiem kā viņa lielveikali arī pārtiek. Piemēram, brāļu draudžu vadītāji un atbalstītāji Vidzemē, vācu garīdzniecības pārstāvji, tādi kā Garlībs Merķelis, Ernsts Gliks, Ernsts Johans Bīrons [...].</i>
Konstrukcijas, kas norāda uz aptuvenību un šaubām	<i>iezīmētājs tāds kā</i>	26	–	<i>Izveidojies tāds kā apburtais aplis [...]</i>
Lomas konstrukcija	<i>standarta iezīmētājs kā</i>	222	–	<i>Departaments kā ielu koku apsaimniekotājs vērsās Apstādījumu inspekcijā [...]. Kā piemiņu bērni saņēma CD ar bildēm [...]. Iemesls ir vienkāršs: viņa kā sieviete vēl nav tik nobriedusi, lai varētu izšķirties, kurš tad ir tas "īstais".</i>
Salīdzinājuma konstrukcijas, kas norāda uz atšķirību				
Gradācijas salīdzinājuma konstrukcijas	<i>pazīmes iezīmētājs -āk- + nekā/kā</i>	100	15	<i>[...] mēs pratām savus trumpjus izmantot labāk nekā pretinieki [...] Šajā turnīrā, pārstāvēt savu valsti, esmu vairāk satraucies, nekā spēlējot individuālajos turnīros.</i>
	<i>pazīmes iezīmētājs -āk- + par</i>	66	–	<i>[...] teniss ir krietni vienkāršāka spēle par golfu [...]</i>
	<i>pazīmes iezīmētājs -āk- + salīdzinājumā ar</i>	5	–	<i>[...] akcīzes nodokļa likme par šādu degvielas maisījumu ir mazāka salīdzinājumā ar pamatlīkmi.</i>

Salīdzinājuma konstrukcijas veids	Formālie rādītāji	Daudzums LVTB		Piemēri
		Vienk. teik.	Sal. teik.	
	pazīmes iezīmētājs -āk- + salīdzinot ar	3	–	[..] kas ir par 3% mazāk, salīdzinot ar analoģu periodu pērn.
Konstrukcijas vērtējuma izteikšanai	labāk/drīzāk [..] nekā [..]	5	0	Es drīzāk izjutu nekā redzēju, ka meitene sāpēs savieejas.
Konstrukcijas daudzuma izteikšanai	vairāk nekā/kā	76	–	Būvdarbi šī gada remontdarbu sezonā notiks vairāk nekā 100 objektos [..]
	ne vairāk kā	5	–	[..] šie iedzīvotāji iztieks ar ne vairāk kā 74 latiem mēnesī [..]
	mazāk nekā/kā	2	–	Mazāk nekā puse aptaujāto (42%) vēlētos [..]
	ne mazāk kā	3	–	Trīs Satversmes tiesas tiesnešus apstiprina pēc ne mazāk kā desmit Saeimas deputātu priekšlikuma [..].
Salīdzinājuma konstrukcijas ar ierobežojuma nozīmi	ne vairāk, ne mazāk kā	0	–	–
	(nekas) cits kā	4	–	[..] dažreiz mēs nedarām neko citu kā tikai braucam automašīnā [..]
Konstrukcijas, kas norāda uz pazīmes pārmeņu	vairāk nekā/kā	1	–	[..] reklāma mūsdienās ir vairāk kā profesionāla [..]
Konstrukcijas, kas uzsver atšķirību	citāds/citādi/citādāks/citādāk nekā	2	–	Tagad viņi citādi nekā agrāk, manā laikā.
	(kaut) kas cits nekā	2	–	[..] absolventi no reģionālajām augstskolām ir mācījušies kaut ko citu nekā rīdzinieki un otrādi.
Vispārākās pakāpes konstrukcijas				
	vispārākās pakāpes rādītāji vis- un -āk- un prievārda konstrukcija ar no	1	–	No šīm četrām plēsēju sugām tieši brūnais lācis ir vissastopamākais [..]
	vispārākās pakāpes rādītāji vis- un -āk- un prievārda konstrukcija ar starp	0	–	–

Salīdzinājuma konstrukcijas veids	Formālie rādītāji	Daudzums LVTB		Piemēri
		Vienk. teik.	Sal. teik.	
	vispārākās pakāpes rādītāji <i>pats</i> un <i>-āk-</i> un prievārda konstrukcija ar <i>no</i>	1	–	<i>Pati lielākā no tām bija izmērā 1 × 2 metri.</i>
	vispārākās pakāpes rādītāji <i>pats</i> un <i>-āk-</i> un prievārda konstrukcija ar <i>starp</i>	0	–	–
	pārākās pakāpes rādītājs <i>-āk-</i> un prievārda konstrukcija ar <i>no</i>	4	–	<i>[..] pat sīkākais no tiem spēj salauzt vissarežģītāko aparātu.</i>
	pārākās pakāpes rādītājs <i>-āk-</i> un prievārda konstrukcija ar <i>starp</i>	1	–	<i>Latvijā tas ir 8 skolēni klasē un ir zemākais rādītājs starp vienpadsmit Eiropas valstīm [..].</i>
Citas salīdzinājuma konstrukcijas				
Korelatīvās salīdzinājuma konstrukcijas	<i>jo [..] jo</i>	0	22	<i>Jo vairāk cilvēks steidzas, jo ātrāk skrien laiks.</i>
KOPĀ		980	100	

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Substantīvu piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā

The use of substantives' suffixes -in- and -īn- in the Latvian language of Būtiņģe and Šventoji

Daiga Straupeniece

Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas Akadēmija

Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3401, Latvija

E-pasts: daiga.straupeniece@rtu.lv

Lejaskurzemes izloksnēs ir daudzi produktīvi vārddarināšanas piedēkļi, kā *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-ien-*, *-in-*, *-īn-*, *-īt-*. Arī Būtiņģes un Sventājas latviešu valoda, kas mūsdienās iekļaujas latviešu (kuršu) kultūrtelpā Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras, ar kultūrvēsturiskām tradīcijām piederīga gan Rucavas kultūrtelpai, gan plašākai Lejaskurzemes kultūras, tai skaitā lingvistiskajai, ainavai. Raksta mērķis ir izpētīt divu produktīvāko vārddarināšanas piedēkļu – *-in-* un *-īn-* – dinamiku Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā, saskatot kopīgās iezīmes ar Lejaskurzemes izlokšņu materiālu, kā arī izceļot tās pazīmes un kvantitatīvos rādītājus, kas ir atšķirīgi. Pētījuma materiālu veido autores 2008.–2021. gadā veiktie latviešu valodas ierakstu atšifrējumi Būtiņģē un Sventājā, Kurzemes Humanitārā institūta ekspedīciju valodu piemēri, kas apkopoti grāmatā „No Sventājas līdz Ancei” (2008). Tāpat materiālā iekļauti arī Liepājas būtiņģnieku un sventājnieku (cilvēki, kuri dzimuši un auguši Būtiņģē un Sventājā, bet 20. gs. 60. gados pārcēlušies uz dzīvi Latvijā) 21. gs. valodas atšifrējumi. Galvenās darbā izmantotās pētniecības metodes ir analītiskā un salīdzinošā metode. No valodas materiāla tika ekscerpēti visi substantīvi ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-*. Salīdzinošā metode izmantota, lai apzinātu substantīvu ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-* lietojuma intensitāti trijās paaudzēs (vecākajā, vidējā un jaunākajā) dažādās tematiskajās grupās, kā arī salīdzinātu valodas materiālu gan ar Lejaskurzemes izloksnēm, gan lietuvisku valodas žemaišu dialekta ziemeļrietumu izloksnēm. Pētījumā tika secināts, ka substantīvi ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-* galvenokārt ir neitrālas nozīmes vārdi, kas neizsaka deminutīva nozīmi, to lietojums 21. gs. sākumā Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir izplatīts vecākās un vidējās paaudzes valodā. Lielu daļu atvasinājumu ar piedēkli *-in-* Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā veido personu nosaukumi, kas darināti no vīriešu dzimtes personvārdiem. **Atslēgvārdi:** substantīvi; piedēkļi; vārddarināšana; vārda nozīme; izloksne; Būtiņģe; Sventāja.

Ievads

Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras mūsdienās atrodas divi latviešu apdzīvotie ciemi – Būtiņģe un Sventāja. Pēc 1921. gada Latvijas un Lietuvas robežlīguma

noslēgšanas Būtiņģes un Sventājas latviešu ciemu iedzīvotāji kļūst par etnisko minoritāti Lietuvas pierobežas teritorijā. Vēlāk, 20. gs. otrajā pusē, šie ciemi ir iekļauti Palangas pilsētas teritorijā. Te, neskatoties uz nelabvēlīgiem sociolingvistiskajiem apstākļiem, joprojām dzīvo latvieši. Būtiņģes un Sventājas latviešu valoda ir unikāla 21. gs. Lejaskurzemes izlokšņu mantojuma daļa (Lejaskurzeme ir kultūrvēsturisks Kurzemes dienvidrietumu teritorijas apzīmējums), kas, vairāk nekā 100 gadus atrodoties Lietuvas kultūrtelpā, no vienas puses, ir saglabājusi Lejaskurzemes izlokšnēm raksturīgās morfoloģiskās īpatnības visu paaudžu valodā, bet, no otras puses, jūtama arī lietuviešu valodas un žemaišu izlokšņu ietekme (Straupeniece 2018, 180–181).

Mūsdienu Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir saglabājušās daudzas valodas parādības, kas Lejaskurzemes izlokšnēs bija aktīvas vēl 20. gs. sākumā, taču literārās valodas ietekmē tagad lietotas reti (tostarp tikai vecākās paaudzes valodā) vai izzudušas. Lejaskurzemes izlokšnēs ir sastopami daudzi produktīvi vārddarināšanas piedēkļi un ir vērojama dažāda to lietojuma intensitāte aktīvajā vārdu krājumā. Ieva Ozola un Liene Markus-Narvila (2021, 137), pētot Lejaskurzemes izlokšņu valodas īpatnības, to saglabāšanos un dinamiku, monogrāfijā „Valoda. Laiks. Lejaskurzeme” (2021) norādījušas, ka piedēkļi *-in-* un *-īn-* (līdzās piedēkļiem *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-ien-*, *-īt-*) ir vieni no Lejaskurzemes produktīvākajiem piedēkļiem, kas Lejaskurzēmē lietoti visai plaši, piem., Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Krūtē, Nīcā, Pērkonē, Rucavā.

Piedēkļi *-in-*, *-īn-* ir bijuši produktīvi vārddarināšanas formanti arī citās izlokšnēs. Anna Vulāne (1986, 74–75), pievēršot uzmanību adjektīvu ar formantu *-inis*, *-ine* derivācijai augšzemnieku dialektā, konstatējusi, ka 20. gs. beigās dažās augšzemnieku dialekta izlokšnēs ir saglabāta daļa lietvārdu ar izskaņām *-inis*, *-ine*, kas galvenokārt funkcionē vecākās un arī vidējās paaudzes pasīvajā leksikā, bet aktīvajā leksikā – maz. 21. gs. apkopotais materiāls par Būtiņģes un Sventājas latviešu valodu trijās paaudzēs liecina, ka atvasinājumu ar *-in-* un *-īn-* te joprojām ir visai daudz.

Raksta mērķis ir izpētīt divu produktīvāko substantīvu vārddarināšanas piedēkļu – *-in-* un *-īn-* – dinamiku Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā, vērtējot atvasinājumu semantisko grupu lietojuma biežumu trijās paaudzēs. Pētījumā raksturots atvasinājumu lietojums trijās paaudzēs (vecākajā, vidējā un jaunākajā), izpētot 44 teicēju valodu. Par vecāko paaudzi dēvēti cilvēki, kuri dzimuši 20. gs. 20. gados – laikā, kad Sventāja un Būtiņģe tika pievienotas Lietuvas valstij. Viņi arī izjutuši nesekmīgo latviešu skolu jautājuma risināšanu un ieguvuši izglītību lietuviešu valodā. Pārsvārā viņi izveidojuši latviešu ģimenes, tādēļ ģimenes sarunvaloda ir bijusi latviešu valoda. Par vidējo paaudzi saukti cilvēki, kuri dzimuši 20. gs. vidū, bieži vien izveidojuši jauktas ģimenes (latvietis + lietuviete; lietuviete + lietuvietis), tādēļ ģimenes sarunvaloda viņiem bijusi gan latviešu, gan lietuviešu valoda. Par jaunāko paaudzi dēvēti cilvēki, kuri dzimuši 20. gs. 70.–90. gados Sventājā un tās apkārtnē, latviešu valodu apguvuši no saviem vecākiem. Jaukto ģimeņu rezultātā šo cilvēku identitāte ir sarežģīta, nacionālā piederība bieži vien nenosaka latviešu valodas prasmi un otrādi. Ir vērojama tendence asimilēties lietuviešu kultūrā, nespējot saglabāt etnisko piederību.

Pētījumā izmantoti raksta autore veiktie Būtiņģes un Sventājas latviešu valodas ierakstu atšifrējumi no 2008. līdz 2021. gadam, kā arī no 2015. līdz 2021. gadam veiktie Liepājas būtiņģnieku un sventājnieku (parasti vidējā paaudze, kas 20. gs. 60. gados

pārcēlās uz dzīvi Latvijā, galvenokārt uz Liepāju) valodu piemēri, jo piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojuma biežums šo teicēju valodā ir saistāms ar sociolingvistisko vidi, kur tie dzimuši un uzauguši (sīkāk sk. Straupeniece 2018, 10–35; kopumā izpētīta 17 teicēju valoda). Rakstā iesaistīti arī Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta ekspedīciju valodu piemēri, kas apkopoti grāmatā „No Sventājas līdz Ancei” (Laumane 2008).

No Būtiņģes un Sventājas valodas materiāla tika ekscerpēti un grupēti visi substantīvi ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-*. Pētījumā izmantota gan analītiskā, gan salīdzinošā metode, lai noskaidrotu substantīvu ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-* lietojumu trijās paaudzēs. Materiālā pievienoti arī tematiski līdzīgi piemēri no citām Lejaskurzemes izloksnēm, kā arī lietuviešu valodas žemaišu dialekta ziemeļrietumu izloksnēm.

1. Substantīva piedēkļa *-in-* lietojums

Piedēklis *-in-* Lejaskurzemes izloksnēs ir produktīvs apelatīvās leksikas vārd darināšanas līdzeklis (Ozola, Markus-Narvila 2021, 152). Substantīviem ar piedēkli *-in-* vairumā gadījumu piemīt kāda no trijām nozīmēm: pirmkārt, tiek aizstāts vidus dialekta izlokšņu piedēklis *-en-*, otrkārt, tiek izmantots deminutīvu darināšanā, treškārt, tam var piemist priekšmetiska nozīme (Endzelīns 1951, 312–313; Bušmane 1989, 123–124). No tiem Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā nozīmīgu apelatīvās leksikas daļu ar piedēkli *-in-* aizņem vārdi, kur citviet vidus dialekta izloksnē un literārajā valodā lietots piedēklis *-en-*, piem., *ritinis*, *zemine*, retāk – *iņ-*, piem., *ābuolinis*, *ratins*.

Tematiski var izdalīt vairākas grupas.

1.1. Floras nosaukumi

Floras nosaukumu – *ābuolinis* ‘āboliņš’, *driģine* ‘driģene’, *kāpuostine* ‘astere’, *rācinis* ‘kartupelis’, *timuotinis* ‘timotiņš’, *tītarines* ‘pelašķi’, *zeminis* ‘zemenes’ – lietojums novērots visu paaudžu valodā, piem.:

- (1) *vaig savārīt driģines un apmazgāt kājas. / kāpuostines iesasēšu, šmuki ziedēs visas dārzs. / rāciņi šogad diži paauguši. / zeminis vaig glāzu saēst. / meža zeminis ir diži veselīgas.* (vec. p.)
- (2) *isvārīšu vakarīnēs rāciņus ar gaļu. / vaig isvārīt tītarines tēju.* (vid. p.)
- (3) *umamma cienīja rāciņus ar ruokām kast.* (jaun. p.)
- (4) *vaidzēja sēt ābuolini, timuotini.* (Latvijas vid. p.)

Floras nosaukumi sastopami arī citviet Lejaskurzēmē: *rācinis* ‘kartupelis’ Nīcā (Bušmane 1989, 125), Rucavā (Markus-Narvila 2016, 191), *zemine* ‘zemenes’ Kalētos, Krūtē, Mazgramzdā (Ābele 1929, 102), arī Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Purmsātos, Rucavā (Laumane 1999, 75, 23. karte) u. c. Tāpat reģistrēti arī citi floras nosaukumi, kā *brukline(s)* ‘brūklene(s)’ Kalētos, Krūtē, Mazgramzdā (Ābele 1929, 102), Nīcā (Bušmane 1989, 125), Rucavā (Markus-Narvila 2016, 191), *celminis* ‘celmenes (sēnes)’ Kalētos, Krūtē, Mazgramzdā (Ābele 1929, 102), *dzērvines* ‘dzērvenes’ Rucavā (Markus-Narvila 2016, 191), *gaiļina* ‘gailene’ Rucavā (KHI), *glāzines* ‘zilenes’ Bārtā, Dunikā, Nīcā,

Rucavā (izplatību un lietojumu sk. Laumane 1999, 78, 25. karte), *gūžine* ‘purene’ Rucavā (KHI), *kaļvines* ‘kalmes’ Dunikā, Nīcā, Virgā (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946, 580), *mežinis* ‘meženis’ Nīcā (Bušmane 1989, 125), *mellines* ‘mellenes’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Nīcā, Purmsātos, Rucavā (Laumane 1999, 76, 24. karte), *tītarine* ‘pelašķis’ Nīcā (Bušmane 1989, 124).

Tāpat lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs sastopami vārdi ar *-in-*, kas apzīmē ogu nosaukumus, piem., *žemīnē* ‘meža zemene’ (Vanagienē 2015, 482), ‘zemene’ Palangā, piem., *šī metq y[ra] daug žemīnių* [...] ‘šogad ir daudz zemeņu [...]’ (Naktinienē 2005).

1.2. Faunas nosaukumi

Mūsdienās dzīvnieku nosaukumi ar piedēkli *-in-* nav saklausīti daudz, nosaukumi – *ķirmins* ‘čūska’, *vapsine* ‘lapsene’ – konstatēti vidējās paaudzes valodā, piem.:

(5) *ķirmins līda pa ceļu. vapsines te zimz.* (vid. p.)

Faunas nosaukumu leksēmas lietotas arī citviet, piem., *briedine* ‘briežu mātīte’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *circinis* ‘circenis’ Rucavā (KHI), *gūžins* ‘zostēviņš’ Rucavā (KHI), *lapsine* ‘lapsene’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *sisine* Gramzdā (Ābele 1929, 102), *tītarine* ‘tītaru māte’ Dunikā, Rucavā (KHI). Dienvidrietumkurzemē sastopami tādi tēviņu nosaukumu atvasinājumi kā *gūžins* ‘zostēviņš’, *kaķins* ‘runcis’, *pīlins* ‘pīltēviņš’ u. c., kas, pēc Veltas Rūķes-Draviņas (1959, 201) materiāliem, ir reģistrēti arī augšzemnieku izloksnēs, piem., *avins*, *bucins* Krustpilī, *katins*, *runcins* Biržos, Kaldabruņā, Aknīstē, *rūncins* Saikavā, *gulbins* Biržos, *gagins* Lubānā u. c. (Ozola, Markus-Narvila 2021, 154). Arī lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs raksturīgi dzīvnieku nosaukumi ar piedēkli *-in-*, piem., *kātinās* ‘runcis’ (Vanagienē 2014, 277), ‘runcis, kaķis’, piem., *niurzga kaip katins, uodegā laužomas* ‘ņaud kā kaķis, asti luncinot’ Kretingā (Naktinienē 2005), *žqšinas* ‘zosu tēviņš’ (Vanagienē 2015, 477), piem., *žqšinas vaikus gandina, ans pula ir šnypšta* ‘zosu tēviņš bērņus biedē, viņš uzbrūk un šņāc’ Palangā (Naktinienē 2005).

Vārds *krupine* tiešajā nozīmē analizētajā materiālā nav konstatēts, bet ir fiksēts nozīmes pārnesums cilvēka raksturojumam. Pamazinājuma nozīme nosaukumā *krupine* ‘krupju mātīte’, kas pauž nicinājumu, vienlaikus norādot, ka persona ir zemākā sociālā hierarhijā, materiālā ir konstatēta tikai vienreiz, piem.:

(6) *tās divas meitenes, krupines, nuosūdžēja tam milicim.* (Latvijas vid. p.)

1.3. Darbarīku un priekšmetu nosaukumi

Mūsdienās Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā visbiežāk tiek lietoti dažādu priekšmetu nosaukumi – *ratins* ‘ratiņš’, *ritinis* ‘ritenis’, piem.:

(7) *ritinis bij tā, kā tagad tu mašīnu turēji. / kad bijām jauni, braucēm ar ritiņis.* (vec. p.)

(8) *nebija nekāda ritiņa, nekāda transporta.* (vid. p.)

- (9) *mamma man priekš jakas vērpā dziju ar **ratīnu**. / tad vērpē ar **ratīnu** / **ritinis** bez spieķiem bij.* (Latvijas vid. p.)

Darbarīku, priekšmetu u. c. nosaukumi tiek lietoti arī kaimiņizloksnēs, piem., *bradīnis* ‘bridinis’ Nīcā (Bušmane 1989, 126), *ritinis* ‘ritenis’ Rucavā (Ābele 1927, 122), *žagarīne* ‘zaru slota’ Rucavā (KHI).

1.4. Dabas parādību nosaukumi

Šai tematiskajai grupai Būtiņģē un Sventājā galvenokārt pieslejas vēju nosaukumi – *āzinis* ‘dienvidaustrumu vējš’, *jūrinis* ‘jūras vējš’, *saksinis*, *sakšinis* ‘dienvidrietumu vējš’, *sāminis* ‘ziemeļrietumu vējš’, piem.:

- (10) *taīsnī nūo jūrarā, ta būs **jūrinis**.* (Laumane 2008, 28) / *ar vēju, ar **saksini** [...] var redzēt zēltu.* (vec. p.) / *pūtīs **sakšinis**, ak:a` **sāminis**, sadu` straūme.* (Laumane 2008, 12)
- (11) *ja pūš **āzinis**, tad zini – zīve nau, var nebraukt jūrā nemaz.* (Latvijas vid. p.)

Tematiski līdzīgi nosaukumi sastopami arī citviet Lejaskurzemē: *putinis* ‘putenis’ Rucavā (Ābele 1927, 122; Markus-Narvila 2016, 190), *misins* ‘misiņš’ Pērkonē (Valtere 1938, 127) u. c. nosaukumi (plašāk sk. Ābele 1927, 122; 1929, 102; Valtere 1938, 127; Bušmane 1989, 123–130). Lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs arī raksturīgi vēju nosaukumi: *sāksinis* ‘dienvidrietumu vējš, saksenis’, piem., *sāksinis yr geras vē[ja]s* ‘dienvidrietumu vējš ir labs vējš’ Klaipēdā (Naktinienē 2005), *aūstrinis* ‘austrumu vējš, austrenis’, piem., *aūstrinis jau nuplikino mares* (žuvys pradingo) ‘austrumu vējš ir noplicinājis jūru (zivis pazudušas)’ Klaipēdā (Naktinienē 2005), *ōzinis* ‘dienvidaustrumu vējš, āzenis’ Klaipēdā, Kretingalē, Palangā (Naktinienē 2005).

1.5. Apģērbu nosaukumi

Vairāku apģērbu nosaukumu – *adītīnis* ‘adīta jaka’, *austīne* ‘sagša; liels lakats’, *vatīnis* ‘bieza, vatēta virsjaka’ – darināšanā izmantots piedēklis *-in-*, piem.:

- (12) *apsaģērbu **vatīni**, apsasēduos te.* (vec. p.)
- (13) *biju **adītīni** aizsalikusi / omamma **adītīni** nuopirkusi.* (vid. p.)
- (14) *atnāca vēcmāte ar tādu lielu **austīni**, rūtainu.* (Latvijas vid. p.)

Tuvākajās kaimiņu izloksnēs reģistrēti gan tie paši, gan citi apģērbu nosaukumi: *austīne* ‘dižā drāna’ Bārtā (Mīlenbahs 1923–1932, 229), ‘sagša; liels lakats’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Nīcā (Jansone 2003, 102), Rucavā (KHI; Laumane et al. 2007, 463), *kuōcinis* ‘līna sieviešu svārki’ Dunikā (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946, 685), ‘nātna auduma sieviešu svārki’ Nīcā (Bušmane 1989, 126), *kniepķins* ‘krekla sakta’ Rucavā (Markus-Narvila 2016, 132), *ķruōcinis* ‘krokoti sieviešu svārki’ Nīcā (Bušmane 1989, 126), *miŕmine* ‘sieviešu lakats’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *musline* ‘sieviešu lakats’ Dunikā (Jansone 2003, 124), Rucavā (Markus-Narvila 2016, 132), *musuline* ‘sieviešu lakats’ Nīcā (Jansone 2003, 124), *zīdīne* ‘zīda lakats’ Bārtā, Nīcā (Jansone 2003, 97; Bušmane 2004, 174), Dunikā (Mīlenbahs 1923–1932, 732; Jansone 2003, 97),

Rucavā (Mīlenbahs 1923–1932, 732; KHI). Arī lietuviešu valodā reģistrēts tekstilizstrādājums *mūslinas* ‘plāns kokvilnas audums’ (Naktinienē 2005), ‘muslīns’ (Balkevičs et al. 1995, 293)

1.6. Tautību nosaukumi

Tautību nosaukumu – *baltkrievine* ‘baltkrieviete’, *leitine* ‘lietuviete’, *krievine* ‘krieviete’, *židīne* ‘žīdiete’ – darināšanā arī izmantots piedēklis *-in-*, piem.:

- (15) *krievines sagaidīja, tās arī kādreiz ir vestas. / ka bijām Krievijā, krievines deve diegus. / Liepājā pie vārtu stāvēs židīne.* (vec. p.)
- (16) *sieva – baltkrievine nuo Kretingas, latviski runā, bet maģ.* (vid. p.)
- (17) *leitine tāda!* (jaun. p.)
- (18) *pie mums dzīvuoja krievines.* (Latvijas vid. p.)

Līdzīgi *leitine*, *židīne* Rucavā (Ābele 1927, 118, 122).

Tautību nosaukumi Lejaskurzemes izloksnēs reģistrēti maz, piem., *leitine* Rucavā (Endzelīns 1951, 313), *Dunikā* (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946, 731).

1.7. Profesiju nosaukumi

Arī vairāku sieviešu profesiju nosaukumu darināšanā – *ārstine* ‘ārste’, *daktarine* ‘daktere’, *skoluotajine* ‘skolotāja’ – izmantots piedēklis *-in-*, piem.:

- (19) *tai galā bija skola, un tai galā laikam skoluotajine dzīvava. / tā skoluotajine grīni ‘labi’ latviski runāja.* (vec. p.)
- (20) *sieva ēsuot ārstine / pasauce daktarini un teice, ka cilvēku tādu ņepar paļikt / sava starpā runāja latviski, ar skoluotajini – lietuviski.* (vid. p.)
- (21) *ārstine ņelaida duot biezpienu bērnam nuo sešu mēnešu.* (jaun. p.)

Tematiski līdzīgi nosaukumi sastopami arī citviet Lejaskurzemē, piem., *ārstine* Rucavā (Stafecka 2021, 33), *kalējine*, *skruōdeline* Bārtā, *Dunikā* (Stafecka 2021, 33), *kaļpine* ‘kalpa sieva’, *ķēķine* ‘saimnieces palīdzē (muižā)’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *ķeizarine* Rucavā (Ābele 1927, 118, 122), *mešsardzine* Krūtē (Ābele 1929, 102).

1.8. Citi ar cilvēkiem saistīti nosaukumi

Mūsdienās ar cilvēkiem saistītu nosaukumu nav daudz, nosaukums *ciemins* ‘kaimiņš’, *kūmins* ‘krusttēvs’ konstatēts divu paudžu valodā, piem.:

- (22) *vienās leišu kāzās es biju te, ciemīnuos.* (vec. p.)
- (23) *cik ir tuo cieminu? / kūmins jau rinka ‘vāca’ pādes naudu.* (vid. p.)

Personu nosaukumi reģistrēti arī kaimiņizloksnēs, piem., *vecine* ‘veca sieviete’, *vedējine* ‘vedēja’ Nīcā (Bušmane 1989, 124) u. c.

Apelātīvās leksikas substantīvi, kas atvasināti ar piedēkli *-in-*, ir tematiski daudzveidīgi. Izpētot tematiskās grupas, redzams, ka galvenokārt atvasinājumi ar piedēkli

-in- saglabājušies vecākās un vidējās paaudzes valodā, trijās paaudzēs tie raksturīgi tikai floras tematikas vārdiem.

Šos apelatīvās leksikas substantīvus iespējams iedalīt četrās grupās. Pirmkārt, tie ir apvidvārdi, kam Lejaskurzemes izloksnēs raksturīgs apvidvārds (retos gadījumos – latviešu sarunvalodas vārds) ar piedēkli *-en-*, piem., *ārstine – ārstene, āzinis – āzenis, daktarine – daktarene, jūrinis – jūrenis, krievine – krievene, ķirmins – ķirmēns, leitine – leitene, rācinis – rācenis, saksinis – saksenis, sāminis – sāmenis, skuoluotajine – skolotājene, tītarine – tītarene, vapsine – vapsene, žīdine – žīdene*. Otrkārt, apvidvārdi, kam latviešu literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar piedēkli *-en-*, piem., *austine – austene, driģine – driģene, ritinis – ritenis, vatinis – vatenis, zemine – zemene*. Treškārt, apvidvārdi, kam latviešu literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar piedēkli *-iņ-*, piem., *ābuolinis – āboliņš, ratins – ratiņš, timuotinis – timotiņš*. Ceturtkārt, apvidvārdi, kuriem izloksnēs vai literārajā valodā atvasinājumiem ar piedēkli *-iņ-* vai *-en-* nav līdzīgu nozīmju, piem., *adītinis* ‘adīta jaka’, *ciemins* ‘kaimiņš’, *kāpuostine* ‘astere’, *krupine* ‘krupju māīte’, *kūmins* ‘krusttēvs’.

Visu paaudžu sarunvalodā tiek lietoti arī sieviešu dzimtes personvārdu nosaukumi, kas darināti ar piedēkli *-in-*, piem.:

- (24) *un tai pusē atkal bija Bauverine / Diedine Malle dzīvava viņu mājās. / bijāt pie māsas Embrektines? / Jānītine bija mana tēva pussesere ‘pusmāsa’. / es esu Ķīkiline. / kur tā Medinčine dabūja zināt? / Mencuonine laikam bija lietuviete, bet latviski mācīja. / māsa Tuklerine ir mācītjusēs dui gadus Latvijā. / vīrs bij pusbrālis tai Zaicevinei. / večā Vindiģine arī bij izkrituse nuo gultas. (vec. p.)*
- (25) *Albužine bija glaunā saimiece. / Albužini zini? / Aleknine, tēta māsa, jau seneis ‘sen’ nuomiruse. / mēs bērībā braukdavām uz Liepāju – krustmāte Aleknine tur dzīvoja. / nuo vecajiem kūršiem bij Balcerine. / te, pie Ciņķines, apmetāties. / man bij vecākā māsa Deģine. / Dievini jau bija nuo saimnieku zurtas bišķi. / Flaksines mazdēls, kad atiedava, man dikti patika. / Flaksinij bij nesen astuoņdesmit pieci gadi. / kalpu māja nuodega Freimaninij. / tad Giruline izskrēja, izdzirdēja, ka šaun. / visu laiku nekuo neteikdavām, ka Jānītine atbraukuse. / ciemini atbrauca – Jānītines meita. / Giruļu Jurine man tuo teice. / mana pusmāsa – Skudiķine. / Spruoģine ir mana tēva māsa. / mana krustamāte ir Spruoģine. / vairāk Tuklerine uz ties kapis mēdza biežāk braukt. / Tuklerinij kājas sāp. / tāpat kā cienījām teikt Ukseline. / mana mamma ar Viģelini bija māsu bērni. (vid. p.)*
- (26) *es tik zinu, ka es aizbraukdavu pie Deģines, ļuoti gāršīgi tie saldējumi bija. / tur dzīvo Fūgalines mazdēls. / vezdava pie tās Mielavines, ar kamparu trīdava tuo sprandu. (jaun. p.)*
- (27) *kad nācu lielāka, teica, lai palieku pie Balceriem, juo Balcerine bij mana krustmāte. / man vēl ir Balcerines adīts balts lakats. / man ir divas krustmātes: Dievinine un Mārtinine. / pretī Vindiģa Jāņa mājām bija maza mājele, tur dzīvoju Lauvine. / Putrine Katrina bija vecākā. (Latvijas vid. p.)*

Kā redzams, šādi sieviešu dzimtes personvārdu nosaukumi, kas darināti ar piedēkli *-in-*, mūsdienās funkcionē vecākās un vidējās paaudzes aktīvajā leksikā. Sieviešu dzimtes

personvārdi, kas darināti no vīriešu dzimtes īpašvārdiem vai māju nosaukumiem, ir izplatīti vairākās Lejaskurzemes izloksnēs, piem., *Ber'ķine*, *Mežeicine* Kalētos (Ābele 1929, 102), *Dangučine* Nīcā (Bušmane 1989, 124), *Pēŗkuõnine*, *Kuršine* Rucavā (KHI).

Vārdiem, kuri atvasināti ar piedēkli *-in-*, nav novērota pamazinājuma nozīme – nosauktā reālija nav mazāka salīdzinājumā ar motivētālvārda nosaukto. Līdzīgi pamazinājuma nozīmes nav saskatāmas arī atsevišķu substantīvu darināšanā ar piedēkli *-in-* latviešu literārajā valodā, piem., *āboliņš*, *dakšiņa*, *vēŗpjamais ratiņš* (Vulāne 2013, 229).

2. Substantīva piedēkļa *-in-* lietojums

Jānis Endzelīns (1951, 318) norādījis, ka derivatīvie formanti *-ins* un *-ina* sastopami izlokšņu deminutīvos un tie atbilst deminutīvu atvasināšanai ar *-iņš*, *-iņa*. Sufiksi *-iņ-*, *-īt-* ir vieni no produktīvākajiem latviešu valodas piedēkļiem, jo ar tiem var atvasināt dažādus lietvārdus neatkarīgi no to leksiskās nozīmes (Kalnača 2015, 255). Anna Vulāne (2013, 227) apstiprina, ka latviešu valodā piedēklis *-iņ-* ir tipisks deminutīvu piedēklis, norādot, ka „piedēkļa *-iņ-* derivatīvā semantika ir sazarojusies un daļa atvasinājumu var izteikt gan dažādas emocionāli ekspresīvas papildnozīmes, gan arī neitrālu nozīmi”. Līdzīgs piedēkļa *-in-* lietojums piedēkļa *-iņ-* vietā novērots arī Lejaskurzemes izloksnēs, piem., *Aizvīķos*, *Bārtā*, *Dunikā*, *Gramzdā*, *Kalētos*, *Nīcā*, *Purmsātos*, *Rucavā* u. c.

Visbiežāk atvasinājumi izsaka pamazinājuma nozīmi (tātad reālija ir mazāka) vai pamazinājumu, norādot uz mīļumu, maigumu, sirsnību, piem., floras nosaukumi – *bēŗzīns* *Bārtā*, *bēŗzīnc* *Dunikā*, *bēŗzīns* *Nīcā* (Stafecka 2021, 190, 3. karte), *kuõcīnc* *Kalētos* (Rudzīte 1964, 105), faunas nosaukumi – *bucīns* *Nīcā* (Bušmane 1989, 127), ar cilvēkiem saistīti nosaukumi – *cilvēcīns*, *kuõdzīnus* *Nīcā* (Bušmane 1989, 127–129), *ganīnc* *Kalētos* (Rudzīte 1964, 105), *māsīna* *Gramzdā* (Ābele 1929, 10), dabas reālijas – *kalnīnā* *Kalētos* (Ābele 1929, 10), *kalnīns* *Bārtā*, *Dunikā*, *Nīcā*, *Purmsātos* (Stafecka 2021, 190, 3. karte) u. c.

Lai gan Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs piedēklis *-in-* izmantots vairāk deminutīvu darināšanā, ir gadījumi, kad šiem atvasinājumiem nav deminutīvu nozīmes. Lejaskurzemes izloksnēs deminutīvu funkcijas nav tādiem atvasinātiem vārdiem kā *kastīna*, *kastīns* ‘metāla rīks, ar ko kasa kopā mīklas paliekas abrā; abrkasis’ *Nīcā* (Bušmane 2020, 77), *kunkulīna* ‘(piena) zupa ar sīkām (parasti no cietas mīklas drupinātām) klimpām’, *vakarīnes* ‘vakariņas’ *Rucavā* (KHI). Šādi piemēri fiksēti vēl mūsdienās, piem., *galīns*, *ziedīns*, *caurumīns*, *matīni* *Nīcā* (Bušmane 2020, 3–4, 53), *kuõcīnis*, *tačīna* (KHI) u. c.

Arī Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ar piedēkli *-in-* ir atvasināti vārdi, kuriem nav deminutīvu nozīmes. Ir izdalāmas divas lielākas tematiskās grupas.

2.1. Floras nosaukumi

Nosaukumi *lazdīns* ‘lazda’, *mellīne* ‘mellene’, *nāŗrīne* ‘nāŗre’, *rūģštīne* ‘skābene’, *skābīne* ‘skābene’, *zemīne* ‘zemene’ uztverami bez pamazinājuma nozīmes, tos lieto visu paaudžu valodā, piem.:

- (28) *mellīnes* *acemis* vaig. / *sasaraun skābīnes!* / *zemīnes* jau mežā pasīrpušas. (vec. p.)
- (29) *lazdīns* pills ar sakritušis zaris. / *nātrīnes* vien apkārt māju aug. / *saraunies* un pārsavedies mājās *skābīnes!* / *Malles mamma* cienīs *zemīnes* iet saraut mežā. / *magājājam* jau garšo *zemīnes*. (vid. p.)
- (30) *vasaramis* rāvēm mežā *mellīnes* ar *umammu*. / *te* daug *nātrīnes*. / *tai* zupā ir *rāciņi*, *rūgštīnes*, *krūpi*. (jaun. p.)

Lejaskurzemes izloksnēs šie floras atvasinājumi ar piedēkli *-īn-* nav konstatēti.

2.2. Ēdienu un ēdienreižu nosaukumi

Arī šīs tematiskās grupas vārdiem *biguzīne* ‘maizes zupa’, *brīšīnes* ‘svaiga gaļa’, *kunkulīne* ‘piena zupa ar klimpiņām’, *vakarīnes* ‘vakariņas’ nav deminutīva nozīmes, piem.:

- (31) *i vēl* uotreiz *isvāru* priekš *vakarīnēm*. / *tā* kristīšana *bi tāda* – *ja tev* *bi kabatā*, *tās* *vakarīnes* *darīja*. / *vakarīnes* *jau* *bišķi* *bij* *vīra* *mājās*. (vec. p.)
- (32) *vakaris* *mumis* *deve* *biguzīni*. / *bij* *zuvju* *cehs*: *nelaida* *ne* *andelēt*, *ne* *mājās* *nes-ties*, *tik* *brīšīnes* *bišķi*. / *viņiem* (mazbērniem) *vaig* *vakarīnes* *pataisīt*. / *vakaris* *izsavāruos* *kunkulīni*. (vid. p.)

Kā redzams, substantīvi ar piedēkli *-īn-* vairāk izmantoti vecākās un vidējās paaudzes aktīvajā leksikā. Šādu atvasinājumu gan nav visai daudz, bet tas bieži skaidrojams ar lietuviešu valodas ietekmi: izskaņa *-ynė* ir izplatīta žemaišu izloksnēs, piem., *kunkulīne* ‘piena zupa ar klimpām’ (liet. *kunkulynė*), *nātrīne* ‘nātre’ (liet. *nōtrynė*, Vanagienė 2014, 476), *vakarīnes* ‘vakariņas’ (liet. *vakarynė(s)*, Vanagienė 2015, 403). Brigīta Bušmane (2001, 69; 2007, 262–263) ir norādījusi, ka lietuviešu valodas žemaišu izloksnēs ir raksturīgi ēdienu nosaukumi ar izskaņu *-ynė*, piem., *bulbūnė* ‘bulbieni’, *lapūnė* ‘lapieni’, *žirnūnė* ‘žirniņu sriuba’, kā arī piena zupas *kunkulīna* Rucavā un *kunkulīne* Sventājā atbilstīgi saistījusi ar liet. *kunkulynė* ‘zupa ar klimpām’.

Reizēm piedēkļa zilbes pagarinājums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā var būt ieviesies lietuviešu valodas žemaišu izloksņu uzsvērtā patskaņa ietekmē, piem., *mellīne* (liet. *mēlūnė*) ‘mellene’, *zemīne* (liet. *žemīnė*) ‘zemene’ (sal. liet. *mēlūnė* ‘Blaubeere, Schwarz-, Heidel-, Bickbeere’, Fraenkel 1955–1965; kā arī *žemīnė* ‘braške ir jo vaisius’, kas lietots Klaipēdas, Kretingas, Palangas raj., sk. Vanagienė 2015, 482), kur patskaņa pagarinājums piedēklī varēja būt ieviesies žemaišu izloksņu uzsvērtā patskaņa ietekmē (Straupeniece 2018, 164).

Secinājumi

Atvasinājumi ar piedēkļiem *-in-*, *-īn-* Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā parasti ir neitrālas nozīmes substantīvi, kas neizsaka deminutīva nozīmi, kur nosauktā reālija nav mazāka salīdzinājumā ar motivētālvārda nosaukto.

Visās trijās paaudzēs tiek lietoti substantīvi ar izskaņam *-inis*, *-ine*, kas atklāj gan floras, gan profesiju, gan tautību nosaukumus. Vairumā gadījumu substantīvi ar izskaņām *-inis*, *-ine* reģistrēti vecākās un vidējās paaudzes leksikā (darbarīku un priekšmetu

nosaukumos, apgērbu nosaukumos un citos ar cilvēku saistītos nosaukumos), retāk – jaunākās paaudzes valodā.

No 29 apelatīvās leksikas leksēmām, kas atvasinātas ar piedēkli *-in-*, visvairāk, t. i., 21 leksēmai (73 % gadījumu), izloksnēs vai latviešu literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar piedēkli *-en-*. Trim leksēmām (10 % gadījumu) atbilst latviešu literārās valodas vārdi ar piedēkli *-in-*, bet piecām leksēmām (17 % gadījumu) nav rodams ekvivalents ar līdzīgu nozīmi.

Trijās paaudzēs tiek lietoti personu nosaukumu atvasinājumi ar piedēkli *-in-*, kas darināti no vīriešu dzimtes personvārda.

Arī substantīvi ar piedēkli *-in-* vairāk reģistrēti vecākās un vidējās paaudzes aktīvajā leksikā, retāk – jaunākās paaudzes valodā. Atvasinājumiem vērojama lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu ietekme.

Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir vērojami tematiski daudzveidīgi substantīvu atvasinājumi ar piedēkļiem *-in-* un *-in-*. Apkopotie valodas materiāli rāda, ka no visām leksikas tematiskajām grupām visbiežāk lietoti dažādi floras nosaukumu atvasinājumi.

Saīsinājumi

jaun. p.	jaunākās paaudzes teicējs/-a
KHI	Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts
vec. p.	vecākās paaudzes teicējs/-a
vid. p.	vidējās paaudzes teicējs/-a

Avoti

- Balkevičs, Jons et al. 1995. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Bušmane, Brigita. 2020. *Nīcas izlokšnes vārdnīca (J–Ķ)*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2021/03/NIV-J-K-publicesanai-30.06.2020.pdf>
- Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1934–1946. *Papildinājumi un labojumi Kārļa Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. Rīga: Kultūras fonds.
- Fraenkel, Ernst. 1955–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Heidelberg: Carl Winter.
- Laumane, Benita (red.). 2008. *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Liepāja: LiePA.
- Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta apvidvārdu kartotēka. 2000–2016.
- Mīlenbahs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1–4. Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.
- Naktinienē, Gertrūda. 2005. *Lietuvių kalbos žodynas. Elektroninis variants*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Pieejams: <http://www.lkz.lt>
- Straupeniece, Daiga. 2008–2021. *Audiomateriālu ieraksti Būtiņģē un Sventājā*.
- Straupeniece, Daiga. 2015–2021. *Audiomateriālu ieraksti Liepājā*.
- Vanagienē, Birutē. 2014–2015. *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas*. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Literatūra

- Ābele, Anna. 1927. Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*. VII, 112–128.
- Ābele, Anna. 1929. Gramzda draudzes izloksne. *Filologu biedrības raksti*. IX, 89–113.
- Bušmane, Brigita. 1989. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Bušmane, Brigita. 2001. Ēdienu nosaukumi Sventājas latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 5, 68–89.
- Bušmane, Brigita. 2004. Lejaskurzemes leksika tautasdziesmās un mūsdienu izloksnēs. *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Laumane, Benita (red.). Liepāja: LiePA, 128–179.
- Bušmane, Brigita. 2007. Ēdieni un to nosaukumi Rucavā. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Laumane, Benita, Ozola, Ieva, Girņus, Gita (red.). Liepāja: LiePA, 252–292.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Jansone, Ilga. 2003. *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261.
- Laumane, Benita (red.). 1999. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- Laumane, Benita, Ozola, Ieva, Girņus, Gita (red.). 2007. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA.
- Markus-Narvila, Liene. 2016. Dienvidrietumkurzemes izloksnes: Bārta, Rucava. *Avoti vēl neizsikst*. Stafecka, Anna (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Ozola, Ieva, Markus-Narvila, Liene. 2021. *Valoda. Laiks. Lejaskurzeme*. Liepāja, Rīga: Liepājas Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rūķe-Draviņa, Velta. 1959. *Diminutive im Lettischen*. Lund: Lindstedts Universitāt Bokhandel.
- Stafecka, Anna (red.). 2021. *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija I*. Apraksts, kartes un to komentāri. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Zinātne.
- Straupeniece, Daiga. 2018. *Latviešu valoda Lietuvā – Būtiņģē un Sventājā*. Liepāja: LiePA.
- Valtere, Emma. 1938. Pērkonas izloksne. *Filologu biedrības raksti*. XVIII, 123–135.
- Vulāne, Anna. 1986. Adjektīvu ar *-inis*, *-ine* derivācija un atributīvā funkcija augšzemnieku dialektā. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*. 1 (462), 73–84.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Lower Kurzeme subdialects contain many productive word-formation suffixes, such as *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-ien-*, *-in-*, *-īn-*, *-īt-*. The Latvian language of Būtiņģē and Šventoji, which today belongs to the Latvian (Curonian) cultural space in the north-west of Lithuania at the Baltic Sea, with its cultural and historical traditions, also belongs both to Rucava cultural space and broader cultural and linguistic scenery of Lower Kurzeme. The article reflects the research dedicated to the dynamics of the two most productive word-formation suffixes, *-in-* and *-īn-*, in the Latvian language of Būtiņģē and Šventoji, noting the common traits with Lower Kurzeme subdialects and emphasising the features and quantitative indicators which are different. The material of research consists of the language recordings (2008–2021) from Būtiņģē and Šventoji, which were decoded by the author, and the language examples from Kurzeme Institute of Humanities expeditions published in the book “From Šventoji to Ance” (2008).

The research material also includes the decodings of the 21st-century language of people from Būtingē and Šventoji who moved to Latvia in the 1960s. The main research methods used in the study are the analytical method and the comparative method. All substantives with suffixes *-in-* and *-īn-* were excerpted. The comparative method was used to examine the intensity of use of the substantives with suffixes *-in-* and *-īn-* in the older, middle, and younger generations in different thematic groups and compare the language material with Lower Kurzeme subdialects and the north-western subdialects of the Lithuanian language's Samogitian dialect. The study has yielded a conclusion that substantives with the suffixes *-in-* and *-īn-* are mainly words of neutral meanings that do not express the meaning of a diminutive; their use at the beginning of the 21st century in the Latvian language of Būtingē and Šventoji is common in the language of the older and middle generations. A large part of derivatives with the suffix *-in-* in the Latvian language of Būtingē and Šventoji are personal names derived from masculine personal names.

Keywords: substantives; suffixes; word-formation; word's meaning; subdialect; Būtingē; Šventoji.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Development of Lithuanian dialects in the active Baltic-Slavic contact zone: Signs of the decay of morphological structure

Lietuviešu dialektu attīstība aktīvajā baltu-slāvu saskarsmes zonā: morfoloģiskās struktūras sabrukšanas pazīmes

Nijolė Tuomienė

Geolinguistic Center
Institute of Lithuanian Language
P. Vileišio St. 5, Vilnius, LT-10308, Lithuania
E-mail: nijole.tuomiene@lki.lt

This article presents sociolinguistic research of the Southern Aukštaitian subdialect of Lithuanian spoken on both sides of the border between Southeastern Lithuania and Northwestern Belarus. It should be noted that the Lithuanian dialect no longer forms a homogeneous area, as it is losing out to Belarusian, which is called *po prostu* in the studied areas. When the Lithuanian dialect lost its function, many Lithuanian speakers switched to the Belarusian dialect alone. The change of languages in the same areas over two or three generations has led to a very close relationship between the languages. The object of the investigation is two linguistic borderland areas: the first one includes 17 points of the southeastern borderland of Lithuania from *Atlas of the Lithuanian Language (LKA)* and the second one is comprised of four points, which constitute the continuation of Southern Aukštaitian beyond the borders of Lithuania. The material covers almost seven decades, from the second half of the 20th century to the second decade of the 21st century. The aim of the study is to analyse the most important changes in the morphological system of the Southern Aukštaitian dialect used in the two areas. The article analyses the changes of contact origin, which have occurred in the Lithuanian language systems of nouns and verbs at the morphological level. Due to constant interaction with Slavic languages, the Lithuanian dialect has undergone complex degenerative changes in its grammatical structure. The language processes are analysed using the apparent-time method (Labov 1963): the current language of three generations of informants is studied and compared.

Keywords: Southern Aukštaitian subdialect of Lithuanian; local Belarusian dialect *po prostu*; interference at morphological level; language contacts.

Introduction

The main aim of this study is to reveal the essential aspects of the interference between the Lithuanian language and the Belarusian language at the morphological level in the speech of Lithuanian-speaking indigenous inhabitants of the southeastern part

of Lithuania (Šalčininkai district) and the Lithuanian islands in Belarus (Varanavas district, Bel. *Voranava*).

Linguistic processes are dealt with in the Labovian term “apparent time” (Labov 1963, 207–309; 1975, 199–228): the current language of several generations of informants is investigated and compared, which makes it possible to directly observe and record linguistic changes over a certain period of time, from the youth of the oldest informants to the present. It should be considered that all the informants fluently spoke two or more languages interchangeably and could easily switch between them in a conversation.

The author analyses the current borrowing space of two languages functioning in the area based on contemporary dialectological material from the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. The main aim of this study is to reveal the most prominent aspects of the interference between the local Belarusian language varieties and the passively used Lithuanian language.

Specifically, the paper discusses the morphological borrowings of contact origin in the endangered Lithuanian language. One of the last signs of the decline of the Lithuanian language described here is the emergence of the borrowing asymmetry: words start to move more and more easily in only one direction, i.e. into Lithuanian, while other elements of the Lithuanian language become increasingly less adapted.

1. Study area and its inhabitants

Until the second half of the 20th century, the Lithuanian language spoken in the study area was the Southern Aukštaitian subdialect. From a geolinguistic point of view, the historical, linguistic and socio-cultural contexts of the two peripheral regions in both Lithuania and Belarus were identical or very similar until 1990 (cf. Buchaveckas 1992; Garšva, Grumadienė 1993; Zinkevičius 1993; Gaučas 2004; Chekman 2017c, 206–227; Tuomienė 2023, 34–49).

One region is the Southeastern Lithuanian border region with Belarus, encompassing most of the Šalčininkai district, while the other region is situated in Northwestern Belarus, mainly in the Varanavas district.

It was only after 1990, when Lithuania regained its independence, that these two formerly contiguous territories were *de facto* separated by a state border, as the Lithuanian–Belarusian border was not an issue during the Soviet period or before (Čekmonas, Grumadienė 1993, 132–136; Stravinskienė 2010, 42–51; Tuomienė 2023, 50–62 etc.).

On the Lithuanian side, there are 17 points, all in the Šalčininkai district. Of these, 10 points belong to the Southern Aukštaitian subdialect: Rūdninkai (LKA 634), Gudeliai (LKA 650), Šalčininkėliai (LKA 651), Kuršiai (LKA 664), Kaniūkai (LKA 665), Šalčininkai (LKA 666), Vėžionys (LKA 680), Eišiškės (LKA 681), Butrimony (LKA 682), and Daugidonys (LKA 691). The remaining seven points are attributed to the Eastern Aukštaitian subdialect: Maciučiai (LKA 670), Miežionys (LKA 669), Daulėnai (LKA 668), Dailidės (LKA 667), Kurmelionys (LKA 652), Tabariškės (LKA 637),

Jašiūnai (LKA 635). It is worth noting that there were many people who understood Lithuanian but struggled to speak it or no longer spoke it in the points of Šalčininkai (LKA 666), Kaniūkai (LKA 665), Dailidės (LKA 667), Daulėnai (LKA 668), Miežionys (LKA 669), Maciučiai (LKA 670), and Vėžionys (LKA 680).

The second study area is a continuation of the Southern Aukštaitian subdialect beyond the Lithuanian border, consisting of several Lithuanian islands about 60–70 km to the south and southeast. About 100 years ago there were four Lithuanian dialectological atlas points in the Varanavas area, which were still alive back then and therefore linguistically significant: Varanavas (Bel. *Voranava*), Nevaišiai (Bel. *Niavoshy*) and Asava (Bel. *Asava*) (LKA 806); Nočia (Bel. *Nacha*) (LKA 807); Rodūnia (Bel. *Radunj*), Plikiai (Bel. *Pliki*) (LKA 808); Pelesa (Bel. *Peliasa*) (LKA 809). Until the end of the 20th century, only remains of the Lithuanian language were still preserved in the villages along the line from Benekainiai (Bel. *Beniakoni*) to Armoniškės (Bel. *Germanishki*) on both banks of the Žižma (Bel. *Zhyzhma*) river (Tuomienė 2008, 16–35; Trumpa 2008, 11–34; Tuomienė 2010b, 11–15).

2. Object and methodological background of the study

The research object described in this article is the process of the disappearance of the Southern Aukštaitian Lithuanian subdialect in Southeastern Lithuania, Šalčininkai district, and Northwestern Belarus, Varanavas district. This process is taking place through increasingly intensive borrowing from the Belarusian language, the result of which is most accurately described by Dressler's (1988, 184–192) term “language death”.

This article reflects the analysis of the observed results of language contact in the Lithuanian noun and verb systems and usage. When listening to linguistic audio recordings, it was noticed that the gender of nouns in the Lithuanian dialect of bilingual people is confused (cf. Tuomienė 2010b, 56–59). Lithuanian words often receive an unusual Belarusian ending. For example, abstract nouns can be used with both masculine and feminine endings due to the mixing of word formation types in the Lithuanian dialect. Parallel forms of verbs, semantic values, etc. are used (see more Tuomienė 2014, 82–104).

Changes in the morphological system of the studied parts of speech are analysed using the sociolinguistic methodology of the *apparent-time* (Labov 1963, 207–309; 1975, 199–228): the current living, spoken language of several generations of informants is studied and compared. The chosen method of language analysis enables revealing the reasons for the results of the language change process that took place over a longer period, describing them and predicting the possible further course of changes.

The sociolinguistic *apparent-time hypothesis* states that the diversity of language associated with different age groups suggests that people represent variations in the language of their time, but they are observed now. This means that if the language differences identified during the research are characteristic of people of various ages, it is possible to suspect and investigate ongoing language changes (cf. Urnėžiūtė 1998, 131–140; Tuomienė 2006b, 161–172; 2022, 238–265; Kalėdienė 2015, 213–216 etc.).

The study distinguishes three generations according to the way of speaking: the oldest (60–95 years and older), the middle (40–59 years), and the youngest (18–39 years) (cf. Tuomienė 2008, 38–45; 2023, 15–21; Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014, 125). The generation of younger residents is considered conditional, as little linguistic and sociolinguistic data have been collected about this generation.

The chosen observation time method allows us to observe the transformations and changes of the language now, i.e. the extinction of one language. All the collected data were analysed, i.e. all variations of language diversification with “exceptions” and “non-systematic” facts. The research material consisted of audio recordings from the above mentioned 21 LKA points on both sides of the Lithuanian–Belarusian border. Audio recordings were made in all 17 border points of Southeastern Lithuania (70 hours of recordings in total). The texts were recorded in two different periods: in 1964–1990, 34 hours of audio recordings were made in the Lithuanian subdialect. Meanwhile, in 2011–2013, 36 hours of audio recordings were collected from the Šalčininkai district points: 31 hours in local Slavic languages and 17 hours in the Lithuanian subdialect and a non-literary version of Lithuanian. On the Lithuanian islands of Belarus, live speech data were also collected in several stages (a total of 96 hours of recordings). In 1995–2007, 58 hours of spoken Lithuanian texts were recorded and in 2011–2017, 34 hours of texts were collected: 9 hours in the Lithuanian subdialect and 25 hours in local Belarusian and Polish languages. Besides, 4 hours of recordings were made in Russian and literary Belarusian. A total of 89 multilingual respondents of the older, middle and younger generations were interviewed and/or recorded. The total volume of language audio recordings is more than 166 hours.

3. Grammatical impoverishment of the Lithuanian language against the background of the loss of functions

The uniqueness of this study lies primarily in its attempt to investigate and describe how, from the second half of the 20th century to the beginning of the 21st century, the Lithuanian language has undergone a linguistic transformation in all the study areas, gradually losing its basic functions as it has been pushed out of public life and replaced by other languages (Vidugiris 1983, 46–61; Čekmonas 2017, 61–107; Tuomienė 2023, 50–62, 136–145).

The linguistic and sociolinguistic situation in the region under study has been identified by researchers as an area of intense contact and mass borrowing (cf. Chekman 2017b, 387–415). More intensive borrowing process in one of the contact languages is the result of very strong cultural and even social pressures exerted by the users of the other language, which, in turn, leads to particularly pronounced structural changes in the receiving language. The exerted pressure can be so great and pervasive that the whole structure of the other language is eventually taken over (cf. Tuomienė 2020, 192–207). In such cases, the borrowing is not random or spontaneous, which is why the concept of interference is appropriate here: like light waves in physics, linguistic phenomena in linguistics add up to produce a certain amount (cf. Weinreich 1953).

Linguistic interference occurs when bilingual speakers increasingly repeat elements of foreign languages in their mother tongue, eventually leading to the use of these languages as substitutes for their mother tongue. This is how Weinreich (1979, 64–71) described this interference: he argued that when two languages are used interchangeably, there are instances of intermixing, which occurs when elements of the other language, which a person both knows and speaks, penetrate, i.e. are incorporated, into the language of the same person.

4. Expression of the convergence of morphological system in the Lithuanian dialect

Long-term bilingualism and multilingualism in the spoken languages under study have given rise to a phenomenon known as language levelling, i.e. when several languages are spoken without any of them being “pure”, correct, elaborate, and rich. Levelling is equivalent to mirroring, which means that what is expressed in one language is also expressed in another language, i.e. the elements of a language are brought into grammatical alignment with each other, not according to the rules of one’s own language, but according to the rules of the foreign language, which are becoming more and more established (see Chekman 2017a, 443–461 for more on this). The results of the mixing are especially obvious at the morphological level.

4.1. Variation in the gender of nouns: Mixing of word formation types

This chapter uses data from the Lithuanian colloquial system of the study region to show what is changing or has already changed in the category of noun gender. Some of the changes are more typical of the language of the middle generation, but similar changes have been observed in the audio recordings of older speakers. It should be noted that in all cases, the catalyst for the variation in the gender of nouns is language contact and bilingualism (the variation is between masculine and feminine within the speech of the same informants). It should be stressed that in the local variety of Belarusian, noun genders and corresponding endings are well preserved.

Some typical suffixes, such as *-imas*, *-umas* (*-a*), *-ystė* (*-ysta*), *-ybė* (*-yba*), *-lė*, and the ending *-ė*, which refer to the names of actions, possessors of qualities, and names of places, are used in a chaotic way by some of the informants, alternating between the masculine and the feminine gender (see more Tuomienė 2010b, 56–61). It could be argued that the rules of Lithuanian word formation are also sometimes ignored, i.e., these people have increasingly less understanding of, let alone respect for, the clear structure of word formation (cf. Dressleris 1994, 85).

Obviously, they already find it difficult to associate the derived words with the base words, because these words are used with different suffixes in the same story or even in the same sentence (1), e.g.:

- (1) Lithuanian
a. <i>baisum-as</i> / <i>baisum-a</i> awfulness.M/horrors.F 'awfulness' b. <i>ramum-a</i> / <i>ramum-as</i> serenity.F/calmness.M 'serenity' c. <i>rūgštum-a</i> / <i>rūgštum-as</i> acidity.F/sourness.M 'acidity'	d. <i>sausum-a</i> / <i>sausum-as</i> aridity.F/dryness.M 'drought' e. <i>tamsum-a</i> / <i>tamsum-as</i> / <i>tamsyb-ė</i> darkness.F/blackness./ twilight.F 'twilight'

Notably, all the above examples are attested in one or the other Lithuanian dialect or in the standard Lithuanian language (Ambrazas 2000, 22–24), but their use is strictly correlated: if a form of one gender is used, the other one will not be used, and in the material under study the forms are used interchangeably, i.e., in one gender as well as another (cf. LKA III, 36–37, map. No. 32–33).

In the Lithuanian subdialects under analysis, these suffixes are also very frequent, but they are already added even to those words where other suffixes are usually used in other dialects and in standard Lithuanian (2), e.g.:

- (2) Lithuanian
a. <i>baisum-as</i> / <i>baim-ė</i> <i>mani jima baisumas, kas in</i> <i>svieto daros</i> 'I'm scared of what's going on in the world' awfulness.M/fear.F 'fear' b. <i>sausum-as</i> / <i>sausr-a</i> <i>visų vasarų tokys sausumas</i> 'such a drought all summer' dryness.M/draught.F 'draught'	c. <i>gēr-yb-ė</i> / <i>ger-um-as</i> <i>iš tokio žmogaus gėrybės</i> <i>nelauk</i> 'don't expect kindness from such a man' goodies.F/kindness.M 'kindness'

It has been observed that due to the influence of the local Belarusian language, the noun patterns change in the Lithuanian language, both in the Šalčininkai area (Vėžionys, Didžiosios Sėlos, Kalesninkai) and on the Lithuanian islands in Belarus (Asava, Nočia, Rodūnia, Ramaškonys), because the ending of the nouns is adapted according to the Belarusian ending of the word.

For example, in several places (Kalesninkai, Nočia, Ramaškonys) some abstracts are recorded in the feminine, as it is customary in Lithuanian, but since the Belarusian equivalents are in the masculine, it is quite possible for a speaker of any given generation to use the masculine instead of the feminine gender when speaking in Lithuanian, e.g.:

- (3) Lithuanian
a. <i>apgau-l-ė</i> / <i>apgav-im-as</i> deceit.F/cheating.M 'deception'	b. <i>baim-ė</i> / <i>bais-um-as</i> fear.F/awfulness.M 'fear'

In contrast to the Lithuanian language, Belarusian has several abstracts of the opposite gender to the Lithuanian ones, and this is probably why, especially in the middle generation, the Lithuanian informants often use the feminine forms, e.g.:

- (4) Belarusian
a. <i>hlybin-ia</i> acorns.F 'depth' b. <i>krasat-a</i> beauty.F 'beauty' c. <i>zloscj-θ</i> anger.F, wrath.F 'fury'	d. <i>kislat-a</i> sourness.F, acidity.F 'sourness' e. <i>cemnot-a</i> darkness.F, gloominess.F 'darkness'
- (5) Lithuanian
a. <i>gražum-a</i> beauty.F 'beauty' b. <i>rūgštum-a</i> sourness.F 'sourness'	c. <i>tamsum-a</i> darkness.F 'darkness' d. <i>švarum-a</i> cleanliness.F, purity.F 'cleanliness'

Derivatives with *-umas*, *-uma* also abound in other nouns (cf. Ambrazas 2000, 23). The examples with varying suffixes and endings of nouns also show that different types of derivation have converged in the Southern Aukštaitian subdialects of the region under study, as well as in the adjacent large-area dialects.

A rather long list of words we have collected shows a similar pattern of gender variation as in the case of suffixal nouns, especially the middle generation tends to use some suffixal nouns, which are usually feminine, in the masculine as well as in the feminine, e.g.:

- (6) Lithuanian
a. <i>ažuvej-a</i> / <i>ažuvej-is</i> shelter.F/refuge.M 'refuge' b. <i>apinastr-is</i> / <i>apinastr-ė</i> horse halter.M/harness.F 'halters'	c. <i>papeč-ė</i> / <i>papeč-ys</i> under the stove.F./after the ovens.M 'storage drawer' d. <i>pavakar-ė</i> / <i>pavakar-ys</i> afternoon.F/early evening.M 'afternoon'

There are instances of such diversification elsewhere (cf. LKA III, 36–37, map No. 32–33). The other cases of these prefixed nouns also retain the endings of the chosen gender. One reason for the use of the two adjacent forms may be the mixing of noun stems.

Although, especially in the case of the middle generation, there does not seem to be a difference which ending to use (cf. Tuomienė 2010b, 83–84): feminine *-ė, -(i)a*, or masculine *-is, -ys*, the choice of the ending seems to be more and more influenced by the gender of the word in the local Belarusian language. Based on the examples discussed above, it can be assumed that bilinguals tend to use nouns of the same, rather than different, gender in both Lithuanian and Belarusian languages.

Belarusian is the main language of the younger generation, which is why it usually becomes the main language of communication in the family (Tuomienė 2010b, 58). It should be noted that in colloquial situations, when seeking similarity in another language, the most similar form is used, i.e. a formant is chosen from the Lithuanian dialect that not only corresponds to the meaning but, more importantly, satisfies the condition discussed above that the genders of the two languages be as similar as possible so that there is no, or hardly any, apparent grammatical difference.

The diversification of the gender of nouns sometimes leads to an inconsistency in the gender of adjectives, pronouns, less frequently numerals, and very rarely verbal participles with the noun's gender (usually those whose gender is indicated by the context rather than the ending) (cf. Tuomienė 2010b, 58–60). Descriptive words used by the middle generation are sometimes not related to the gender of the noun, so their endings are not matched in gender, e.g.:

- (7) Lithuanian
a. <i>šaknės per stori</i> roots.F too thick.M 'thick roots'	b. <i>dainavom dainas visokius</i> we sang different.M songs.F 'various songs'

The inability to combine nouns and adjectives in the same sentence is associated with a loss of language sense and the merging of several systems. It should be noted that in the language of the same informants in Belarus, adjectives are grammatically correctly combined with nouns, e.g.:

- (8) Belarusian
a. <i>vialik-aja trav-a</i> big.F grass.F 'high grass'	c. <i>toustae dreva</i> thick.N tree.N 'large woody tree'
b. <i>smachny jablyk</i> delicious.M apple.M 'tasty apple'	

The variation in the gender of nouns can also be explained by extra-linguistic reasons. Firstly, it has to do with the degree of bilingualism: the more one language is spoken, the more borrowings, quotations and citations appear in the other, more passively spoken language. The middle generation, compared to the older generation, uses much more grammatically processed lexical borrowings adapted to Slavic, such as (9).

- (9) Lithuanian
a. <i>arklio kapitai</i> horse's hooves (Bel. <i>kapity</i>) 'hooves' b. <i>kmūra ateina</i> cloud is coming (Bel. <i>kmara</i>) 'cloud'	c. <i>skobos sopa</i> my ribs ache (Bel. <i>skaby</i>) 'ribs'

Common Baltic and Slavic words and derivatives, also commonly found in other Lithuanian dialects, are used more often by the older generation, (10):

- (10) Lithuanian
a. <i>lancūgas</i> chain (Bel. <i>lancug</i>) 'chain' b. <i>sirata</i> orphan (Bel. <i>sirota</i>) 'foundling'	c. <i>prūdas</i> pond (Bel. <i>prud</i>) 'pond'

The diversification of noun families can also be explained by extralinguistic reasons. These reasons are primarily related to the degree of bilingualism: the more only one language is used, the more loanwords and limes appear in the second, more passively used language. Compared to the older generation, the middle generation of informants uses more lexical borrowings, grammatically adapted to the Lithuanian language system, but retaining the Slavic language.

4.2. Changes of noun forms in the category of number

Some uncountable nouns, both *singularia tantum* and *pluralia tantum*, are used slightly differently in the language of the younger informants than in the whole of the Southeastern Aukštaitian region, as *singularia tantum* nouns take the plural form, e.g.:

- (11) Lithuanian
a. <i>køki šimet karščiai,</i> <i>cik prakaitai bėga</i> how hot it is this year, only sweats.PL is pouring 'sweating' b. <i>kas gerai sulaiko kraujus</i> that which holds the bloods. PL well 'blood'	c. <i>gripai puola</i> the flues.PL have struck 'flue' d. <i>kur auksai paslėpta</i> where the golds.PL are hidden 'gold'

Conversely, *pluralia tantum* nouns are sometimes used in the singular form:

(12) Lithuanian

a. *pridėk pilnų ėdzių šieno*
load the manger.SG full
of hay
'manger'

b. *tėvai jam padarė išleistuvę*
his parents gave him
a prom.SG
'prom'

c. *palikau prie kupetos šakę*
I left a pitchfork.SG by
the haystack
'pitchfork'

Similar cases of plural nouns being used in the singular form for stylistic purposes occur in almost all Lithuanian dialects (for more examples see Zinkevičius 1966, 214–215).

The use of some uncountable nouns in the Lithuanian language of the middle generation is influenced by the Belarusian dialect. There are not many such words. Most often, confusion arises when the same nouns in Belarusian do not correspond to the same Lithuanian nouns in number, when words or their compounds are used figuratively or with a new shade of meaning. Sometimes, these nouns take unusual forms in speech. For example, in Belarusian, Lithuanian *singulare tantum* nouns can take a plural form:

(13) Belarusian

a. *krasata / krasoty*
beauty.SG / beauties.PL
'beauty'

b. *vysota / vysoty*
height.SG / heights.PL
'height'

When speaking in Lithuanian, especially in the case of code-switching, informants may use analogous forms side by side.

The plural nouns, which have been found in the vernacular in very small numbers, have been altered due to the confusion of the masculine and feminine endings of the nouns, just as in other subdialects, where the same occurs, due to the mixing of the stems or, when the word acquires a figurative meaning, e.g.:

(14) Lithuanian

a. *kelin(i)-ai*
trousers.M
'trousers'

b. *rog-(i)-ai*
sledge.M
'sledge'

c. *laidotuv(i)-ai*
funeral.M
'funeral'

d. *durp(i)-ai*
peat.M
'peat'

Thus, there are three cases of variation related to the category of number:

- 1) the complete disappearance of the grammatical category of the double number;
- 2) the substitution of uncountable nouns with countable ones;
- 3) the number of nouns in Lithuanian is determined by the number of nouns in Belarusian.

4.3. The effects of language interaction in the noun conjugation system

Nouns of some stems are more stable than others. Wurzel (1984, 129) describes stable flexion classes, as follows: “Stable flexion classes are those flexion classes whose paradigms follow the implicature pattern of a paradigm structure condition that is exclusively valid or dominant for words with the relevant extra-morphological properties”. Conversely, “unstable flexion classes are those whose paradigms follow a different implicational pattern that does not conform to the dominant conditions of the paradigm structure” (Wurzel op. cit., 130). Wurzel (op. cit., 129–131) also points out that stable flexion classes have no or weakly represented additional flexion classes, whereas unstable flexion classes have strongly represented additional flexion classes.

In the language under study, the latter stems vary in both the older and younger generations and are intertwined and obsolete. Changes in the system of derivation itself are related not only to the productivity of the stems and their mixing, to the phonetic adaptation of the individual relations, but also to the disintegration of the subdialect, which is strongly influenced by extralinguistic factors (Grumadienė 1994, 98).

The new borrowings are both masculine and feminine, but because they pass in only one direction, i.e. from the dominant Belarusian language to the disappearing Lithuanian language, this means that they bring the grammatical gender category to the Lithuanian language from the Belarusian language, e.g.:

(15) Lithuanian

a. <i>apalonikas</i> cufflink.M 'cufflinks'	d. <i>lusterkas</i> mirror.M 'mirror'
b. <i>abojai</i> wallpaper.M 'wall cladding'	e. <i>krotas</i> mole.M 'mole'
c. <i>dzivanas</i> sofa.M 'sofa'	f. <i>patopas</i> flood.M 'deluge'

However, these extraneous words are not always phonetically and morphologically adapted, especially in the language of the middle generation (cf. Kardelis 1999, 39–48).

The proliferation of occasionalism is rightly regarded as one of the features of the language's decline (Dressleris 1994, 84), as they irreversibly displace the old Lithuanian lexical clade in the studied dialects. The speed of this process depends on the specific needs of the informant and the ability to communicate in Lithuanian.

5. Innovations in verb conjugation

An interesting and perhaps the least studied part of speech is the verb. The article aims to present the most important innovative phenomena of the verb system of Lithuanian-speaking people in the vicinity of Šalčininkai and Varanavas related to the interaction

of languages. In other words, to analyse the features of the verb that change most rapidly under bilingualism. The peculiarities of verbs and their use in the speech of speakers of various ages are examined.

The past frequent tense of verbs is a relatively late phenomenon in Lithuanian and is not found in all Lithuanian dialects (see Zinkevičius 1966, 356–359; Palionis 1967, 135–136; Zinkevičius 1987, 216–218). In most of the area of the Lithuanian language (in the entire Aukštaitian dialect and in the closer Žemaitian subdialects, as well as in the standard language), the 3rd person forms are used, consisting of the verb stem infinitive and the suffix *-dav-*. The accented position of the infinitive is retained.

5.1. Forms of the past frequent tense of the verb

In the Southern Aukštaitian subdialect, the past frequent tense of the verb is rarely used or not used at all. Usually, the past simple tense (PST) is used, with its forms repeated or strengthened by certain adverbs *dažnai*, *tankiai* ‘often’, particle *vis* ‘again’ (Tuomienė 2014, 92–93), for example:

(16) Lithuanian

a. <i>sunkiai dzirbom vis dzirbom</i> we worked.PST hard all the time and kept working.PST ‘used to work’	b. <i>vaikai man lakštus rašė</i> my children wrote me letters.PST ‘used to write’

Another way of expressing multiplicity is verbs with the suffixes *-inėti*, *-dinėti* or *-dyti*, which have intensive and iterative meanings (see Kaukienė 1994, 218–224), e.g.:

(17) Lithuanian

a. <i>aš pats patikdžiau karves</i> I used to meet.PST frequent the cows myself ‘used to meet’	c. <i>sūnus vis atvažiuodzinėjo</i> the son kept coming.PST past frequent regularly ‘kept coming’
b. <i>anys ateidzinėjo ir viską padzedzinėjo</i> he used to come PST frequ- ent and used to help.PST frequent to do everything ‘used to come’; ‘used to help’	

However, verbs with the suffix *-dinėti* or *-dyti* are often used to denote not so much repetitive as prolonged periods of time, e.g.:

(18) Lithuanian

a. <i>burokus rasso-dzinėj-au</i> I have planted.PST.PFV all the beets ‘I have planted each beet’	b. <i>lietus susrink-dzinėj-a</i> the rain has gathered.PST. PFV ‘is gathering’

In the subdialects under study, a particularly frequent use of the 3rd person form was observed as an interjection, a kind of interlude when talking about frequent events in the past. This usage is typical off all Lithuanian dialects.

This interlude is also a common form of the frequent past tense in the studied subdialects. However, as mentioned above, the 3rd person forms of the past frequent tense are extremely rare in the whole area of the Southern Aukštaitian subdialect (cf. Tuomienė 2014, 93).

Moreover, the Belarusian word ‘*byvalo*’ ‘used to be’ is quite lively and is often encountered in the local Belarusian dialect as well, e.g.:

(19)	Lithuanian	Belarusian
	a. <i>kada tai, būdavo, mes prikepam grikinių blynų</i>	<i>kalisci, byvalo, my napiachom gryčannyh blynou</i>
	in the old days, we used to make .PST frequent buckwheat pancakes ‘it really was’	
	b. <i>suveina, būdavo, jaunimas, visi dainuoja</i>	<i>zbirajacca, byvalo, moladz, use spiavajuc</i>
	the youth used to gather .PST and sing together ‘it really was’	

Thus, comparing the examples of two more actively or more passively used local dialects, it can be assumed that the local Belarusian dialect encourages the informants to use the 3rd person form of the verb more often when talking in Lithuanian about frequently recurring events in the past.

This is one of the cases when the representatives of the dialects, who communicate less and less in Lithuanian in their everyday life, start to consider the Belarusian language as their means of expression, easily incorporating it into their language. An increasing number of these representatives simply translate their thoughts or individual sentences from Belarusian, in other words, express their Belarusian thoughts in Lithuanian words (see Grinaveckienė 1997, 185–195; Grumadienė 2005, 42; Tuomienė 2006b, 161–172; 2006a, 80–86; 2010a, 223–234).

5.2. Reflexive verbs

In the usage of the studied verbs, the first thing that catches the eye is the intensified usage of semantic calques and the growing layer of literal translations, which has emerged because of the expansion of the Lithuanian-Belarusian unilateral bilingualism. These linguistic phenomena can be described as the purest products of the finally developed late bilingualism.

Reflexive verbs are usually made with the reflexive affix *-si*, used without the vowel *i*, which is dropped as a semantically and functionally irrelevant element (cf. LKA III 105; Zinkevičius 1966, 331; Leskauskaitė 2006, 396–397). In the Lithuanian dialects under study, there are cases when the reflexive affix of the prefixed verb (often with the negative *ne-*) is placed at the end, as in Slavic languages (cf. Tuomienė 2014, 94–95), e.g.:

- (20) Lithuanian Belarusian
- a. *anas ilgai nežėninsi* *jon dougo ne zhenicca*
for a long time he is not getting married.PRST.REFL
'is not getting married'
- b. *man lygiai nepjaunasi* *mne rouna ne rezhacca*
I don't get lucky in cutting.PRST.REFL
'can't cut straight'
- c. *šiandien man negalvojasi* *sennia mne ne dumajacca*
today I'm having trouble in thinking.PRST.REFL
'it is not easy to think'

The influence of the Belarusian language can probably be explained by one or another meaning of the verb forms, which corresponds to the Belarusian one, but no longer has the same meaning as in Lithuanian, e.g.:

- (21) Lithuanian Belarusian
- a. *aš kat ra(s)siverkiau* *ja tak rasplakalsia*
I have cried.PST.REFL so hard
'cry for a long time'
- b. *kepasi* *vypekajacca*
is stinging.PRST.REFL (for nettles)
'is fried'

From the examples above, we can observe a tendency for more and more "copies" of the local Belarusian dialect to be found in the Lithuanian subdialects under study. In other words, the unchanged form of the word is transferred into Lithuanian, and the root of the Lithuanian word is chosen to match the Belarusian one (Tuomienė 2006a, 83–84).

Conclusions

1. The influence of the Belarusian dialect is more intense for the following categories of nouns in the Lithuanian dialect, especially of the middle generation:
  - 1.1. the diversification of gender is obtained by using the internal means of the Lithuanian language: due to the mixing of the types of derivation, the derivatives of the most common suffixes *-imas*, *-umas (-a)*, *-ystė (-ysta)*, *-ybė (-yba)*, *-lė*, as well as the derivatives of the ending *-ė*, which are used to denote the name of the action, of the possessor of the feature, and of the name of the place (the abstract of a verb and of a nominative word), are used with the ending in the masculine as well as in the feminine gender;
  - 1.2. the rules of Lithuanian word formation are disregarded; the choice of the noun ending is often determined by the gender of the word with the same meaning in the Belarusian vernacular;
  - 1.3. the use of different word endings in the same sentence is linked to the loss of the sense of language or to the fusion of several systems: the middle

generation uses many lexical borrowings whose grammatical form is modified to match the Lithuanian language system but retains the principles of the original Belarusian language.

2. Due to constant interaction with Slavic languages, the Lithuanian dialect has undergone complex structural changes. It is easy to see a new and rich layer of Slavic deposits – conjugated verb forms, semantic calques, etc.:
  - 2.1. the past frequent tense, which refers to frequent events in the past, is expressed by adding the 3rd person form *būdavo* (used to be). This is one of the cases when the means of expression of the Belarusian language are taken for granted and easily incorporated into the Lithuanian language;
  - 2.2. the suffix of the prefixed verb (usually with the negative *ne-*) is placed at the end, as in Slavic languages; the Belarusian meaning of the suffixed forms of individual verbs is taken over;
  - 2.3. several verb prefixes are used in a way that is foreign to the Lithuanian language.

Abbreviations

Bel.	Belarusian
F	feminine
LKA	Lietuvių kalbos atlasas
M	masculine
N	neuter
PFV	perfective
PL	plural
PST	past
PRST	present
REFL	reflexive
SG	singular

References

- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Buchaveckas, Stanislovas. 1992. *Šalčios žemė*. Vilnius: Mintis.
- Chekman, Valerij N. 2017a. Fonetiškeskie osobennosti gorovor sela Kolesniki Ejšshishskogo rajona Litovskoj SSR. *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Kalėdienė, Laima (ed.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 443–461.
- Chekman, Valerij N. 2017b. K probleme litovsko-belorusskoj fonetiškeskoj interferencii v Peliase. *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Kalėdienė, Laima (ed.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 387–416.
- Chekman, Valerij N. 2017c. K sociolingvistiškeskoj charakteristike poljskich gorovor belorussko-litovskogo pogranichja. *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Kalėdienė, Laima (ed.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 206–227.

- Čekmonas, Valerijus. 2017. Dar sykį apie rankraščių likimą, arba įvadinio straipsnio pratarmė. *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*. Kalėdienė, Laima (ed.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–107.
- Čekmonas, Valerijus, Grumadienė, Laima. 1993. Kalbų paplitimas rytų Lietuvoje. *Lietuvos Rytai*. Garšva, Kazimieras, Grumadienė, Laima (eds.). Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–136.
- Dressler, Wolfgang U. 1988. Language death. *Language: The Sociocultural Context. Linguistics. The Cambridge Survey*. 4. Newmeyer, Frederic J. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 184–192. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620577.011>
- Dressleris, Wolfgangas U. 1994. Kalbos mirtis. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Marcinkevičienė, Rūta (transl.). Vilnius: Gimtoji kalba, 84–90.
- Garšva, Kazimieras, Grumadienė, Laima (eds.). 1993. *Lietuvos Rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Gaučas, Petras. 2004. *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė – 1939 m.* Vilnius: Inforastras.
- Grinaveckienė, Elena. 1997. Izoliuotų lietuvių šnektų vertiniai etninėse Lietuvos žemėse Baltarusijoje. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. 37, 185–195.
- Grumadienė, Laima. 1994. Keletas naujesnių Punsko šnektos linksniavimo ir kirčiavimo ypatybių. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. 34, 97–106.
- Grumadienė, Laima. 2005. Kodų kaita lietuvių tarmėse. *Valoda – 2006*. XVI, 42–46.
- Kalėdienė, Laima. 2015. Vilniaus miesto kalba: stebimojo laiko hipotezė. *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 211–244.
- Kardelis, Vytautas. 1999. *Fonetinės slavizmų ypatybės ir jų raida rytinėse lietuvių šnektose*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kaukienė, Audronė. 1994. *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Labov, Uiljam. 1975. O mechanizme jazykovych izmenenij. *Novoje v lingvistike*. 7, 199–228.
- Labov, William. 1963. The social motivation of a sound change. *Word*. 19, 207–309.
- Leskauskaitė, Asta. 2006. Pietvakarinio Lietuvos paribio šnektos ir slavų kalbos. *Acta Baltico-Slavica*. 30, 391–402.
- Meiliūnaitė, Violeta, Mikulėnienė, Danguolė. 2014. Trinaris optimizacijos modelis: punktų gvybingumo laipsniai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*. Mikulėnienė, Danguolė, Meiliūnaitė, Violeta (eds.). Vilnius: Briedis, 124–128. <https://doi.org/10.11649/abs.2015.007>
- Morkūnas, Kazys (ed.). 1977–1991. *Lietuvių kalbos atlasas (LKA)*. Vilnius: Mokslas.
- Palionis, Jonas. 1967. *Lietuvių literatūrinė kalba. XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.
- Stravinskienė, Vitalija. 2010. Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959 m. *Istorija*. 1, 42–51.
- Trumpa, Edmundas. 2008. *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Tuomienė, Nijolė. 2006a. Periferiško lietuviėšu izlokšņu kalki. *Valoda – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XVI, 80–86.
- Tuomienė, Nijolė. 2006b. Ramaškoniškių šnektos kodų kaita. *Kalbos kultūra*. 79, 161–172.
- Tuomienė, Nijolė. 2008. *Ramaškonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Tuomienė, Nijolė. 2010a. Pietų aukštaičių šnektos Baltarusijoje: kalbų sąveikos padariniai. *Respectus Philologicus*. 18(23), 223–234.
- Tuomienė, Nijolė. 2010b. *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Tuomienė, Nijolė. 2014. Archajiškosios ir inovacinės veiksmazodžio ypatybės Pietų aukštaičių patarmėje Baltarusijoje. *Acta Linguistica Lithuanica*. 70, 82–104.
- Tuomienė, Nijolė. 2020. The borrowing domain in the south-eastern border regions of the Lithuanian language. *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*. 6, 192–207. Available at: <https://doi.org/10.35321/e-pub.8.problems-and-findings>
- Tuomienė, Nijolė. 2022. Kodų kaitos funkcijos Pietryčių Lietuvos diskurse. *Linguistica Lettica*. 30, 238–265. <https://doi.org/10.22364/lingualet.30>
- Tuomienė, Nijolė. 2023. *Kalba ir tapatybė Pietryčių Lietuvos ir Baltarusijos paribuose (XX a. II pusė – XXI a. pradžia)*. 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <http://ki.lt/nijole-tuomiene-kalba-ir-tapatybe-monografija-2023/>
- Urnėžiūtė, Rita. 1998. Kodų kaita joniškėčių šnekamojoje kalboje. *Kalbotyra*. 47(1), 131–140.
- Vidugiris, Aloyzas. 1983. Dėl kalbų kontaktavimo Pietryčių Lietuvoje. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. 23, 46–61.
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Weinreich, Uriel. 1979. *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague: Mouton.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich. 1984. *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit (Studia Grammatica 21)*, Berlin: Akademie Verlag.
- Zinkevičius, Zigmas. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas. 1987. *Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas. 1993. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Kopsavilkums

Šajā publikācijā aplūkoti sociolingvistikas pētījumi saistībā ar dienvidu augstienes lietuviešu dialektu, kurā runā Dienvidaustrumu Lietuvas un Ziemeļrietumu Baltkrievijas robežas abās pusēs. Tur lietuviešu dialekts vairs neveido viendabīgu areālu, savas kā ikdienā lietojamas valodas pozīcijas zaudējot baltkrievu valodai jeb pašu vietējo iedzīvotāju dēvētajai *po prostu*. Pēc tam, kad lietuviešu dialekts pilnībā zaudējis savas kā ikdienas valodas pamatfunkcijas, vairākums lietuviešu valodā runājošo iedzīvotāju pilnībā pārgājuši baltkrievu dialektā. Valodu apmaiņa vienā un tajā pašā jomā divu vai trīs paaudžu garumā ir radījusi ļoti ciešas valodu saites. Pētījuma objekts ir divas lingvistiskās robežjoslas: pirmajā iekļauti 17 Dienvidaustrumu Lietuvas lietuviešu valodas atlanta (LKA) robežpunkti, otrajā – četri punkti, veidojot dienvidaustrumu valodas turpinājumu ārpus Lietuvas valsts robežas. Materiāls aptver gandrīz 70 gadus garu pētījumu no 20. gs. otrās puses līdz 21. gs. 20. gadiem. Pētījuma mērķis ir analizēt svarīgākās izmaiņas šajā areālā dienvidu aukštaišu dialekta morfoloģiskajā sistēmā. Publikācijā pētītas lietuviešu valodas kontaktcelmu sistēmas morfoloģiskā līmeņa izmaiņas lietvārdu, darbības vārdu un vietniekvārdu sistēmā. Pastāvīgā mijiedarbībā ar slāvu valodām lietuviešu dialekts ir piedzīvojis sarežģītas deģeneratīvas izmaiņas gramatiskajā struktūrā. Valodas procesi analizēti, izmantojot šķietamā laika metodi (Labov 1963): pētīta un salīdzināta trīs informantu paaudžu pašreizējā valoda.

Atslēgvārdi: lietuviešu valodas dienvidu aukštaišu izloksne; vietējais baltkrievu dialekts *po prostu*; traucējumi morfoloģiskajā līmenī; valodu kontakti.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Productive word-formation types of compound neologisms in the Lithuanian language

Produktīvie jauno salikteņu darināšanas tipi lietuviešu valodā

Jolanta Vaskelienė

Šiauliai Academy Vilnius University
84 Vytauto St., Šiauliai, LT-76352, Lithuania
E-mail: jolanta.vaskeliene@sa.vu.lt

The article is dedicated to neologisms of the most productive word-formation types of nominal and adjectival compounds. The study is based on the data of the analysis of 355 compounds (244 nouns and 111 adjectives) of four word-formation types.

The study of neologisms has shown that the sequence of the most productive types of nominal compounds (*noun + noun*, *adjective + noun*) remains the same as indicated in grammars. The most productive word-formation type, *noun + noun*, includes 70% of nominal neologisms. Thus, this word-formation type both in the past and present is the most productive.

Nouns of both word-formation types meet the requirements of word-formation. Compounds are derived with an interfix (56%) and without it (44%). There remains a tendency to be based on base words of simple structure (78% of compounds are based on morphemically indivisible stems of base words).

The sequence of the most productive types of adjectival compounds also remained the same: the most productive type is *adjective + noun* (85% of adjectival compounds), the second most productive type is *noun + noun* (15%). 89% of compounds have an interfix. 65% of compounds are based on base words with morphemically indivisible stems.

All neologisms are based on the base words included in the dictionaries.

The meanings of all neologisms become clear from a minimal or wider context. Productivity of the word-formation type and knowledge of analogical real compounds also help to understand the meaning of a compound. Many neologisms are words with a negative connotation, often they are names of persons.

Keywords: productivity; neologism; word-formation type; compound; component; base word.

Introduction

In Lithuanian, the majority of complex words are formed by means of two word-formation processes – derivation and composition (Stundžia 2016, 3090). Nouns and adjectives of the Lithuanian language are characterized by all ways of forming words: four main ones (suffixation, prefixation, paradigmatic derivation (conversion), composition) and

a mixed one (usually prefixation-suffixation and composition-suffixation). According to these methods of word-formation, formations of various types have been formed. The word-formation type is both a characteristic of existing formations and a scheme for the formation of potential (new) words. Formations of the same word-formation type coincide in three differential features: the categorical meaning of the formation, the part of speech of the base word (or base words) and the derivational formant (Urbutis 2009, 293–308; cf. Kalme, Smiltiece 2001, 44–45; Soida 2009, 56–61). In terms of productivity, the types of formation are quite different – some word-formation types have a large number of real formations (included in dictionaries), while others have few formations, there are also isolated formations. Neologisms are formed according to both highly productive types and non-productive ones (a neologism can also be made with a rare, dialectal suffix, etc.). Sometimes, one talks about empirical productivity, i.e., the one that is realized and reflected by neologisms, distinguishing it from the systemic one, limited by the language system itself (see more in Urbutis 2009, 311–312).

In recent years, novel words in the Lithuanian language (including neologisms) published in the constantly updated Database of Lithuanian Neologisms have attracted the attention of researchers (Murmulaitytė 2021; Aleksaitė 2022; cf. Miliūnaitė 2018). Neologisms found in the texts of Lithuanian authors were selected as the object of this study. The author draws upon a personal database of 1500 neologisms manually collected for about 20 years. Neologism sources are various texts (60 books) of 30 Lithuanian authors of the second half of the 20th century and the 21st century. Neologisms are considered to be formations not recorded in the supporting sources – „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas” (DLKŽ) (Dictionary of the Modern Lithuanian Language), „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas” (BLKŽ) (Dictionary of the Standard Lithuanian Language), „Lietuvių kalbos žodynas” (LKŽ) (Dictionary of the Lithuanian Language) and „Lietuvių kalbos žodyno” Papildymų kartoteka (LKŽPK) (Supplement Catalogue of the Dictionary of the Lithuanian Language).

The author raises a question whether the productive word-formation types of compounds have changed. The aim of the article is to discuss the neologisms belonging to the most productive (derivable) word-formation types of compounds. The study is based on the data of the analysis of 355 neologisms (244 nouns and 111 adjectives). The quantitatively most numerous groups of compounds were selected after analysing about 1500 neologisms of various word-formation types. To achieve the aim of the article, the following objectives are set:

- 1) to select the most numerous groups of compounds from neologisms selected from the texts of Lithuanian authors and analysed in terms of word-formation;
- 2) to discuss neologisms belonging to the most productive word-formation types in terms of word-formation and semantics, to highlight some aspects of use;
- 3) in order to grasp the tendencies characteristic of nominal neologisms, to compare the obtained data with the results of the research on neologisms in the Database of Lithuanian Neologisms (Miliūnaitė, Aleksaitė; Murmulaitytė 2021; Aleksaitė 2022).

In the article, productivity is examined through a quantitative perspective, the methods of derivational and semantic analysis were applied, and the method of interpretation is used. The research adopts an inductive approach, ranging from the analysis of specific formations to insights of a generalised nature.

1. Productivity. Compounding. Productive word-formation types of nominal and adjectival compounds

Productivity or derivability is usually considered to be a quantitative trait, i.e., a type, according to the pattern of which tens and hundreds of formations are/were formed, is considered productive or derivable. There are those who believe that productivity belongs to diachrony, because productivity of the word-formation type can only be discussed from a historical perspective (more about the concepts of productivity, see Urbūtis 2009, 309–314; cf. Baayen 1991; 2009; Pustyl'nikov, Schneider-Wiejowski 2009). In synchronous word-formation, the productivity of the word-formation type is usually understood as the power of the type to serve as a pattern of word-formation, its ability to give neologisms. “When we call a morphological pattern productive, we mean that this pattern can be extended to new cases, can be used to form new words” (Booij 2005, 68; cf. Bauer 2001; 2005; Lieber, Štekauer 2014, 67–83).

In all languages that have word formation, some types of patterns produce more neologisms and others produce fewer neologisms (or none), however, a considerable proportion of neologisms usually belong to productive word-formation types. In addition, it is often emphasized that it is precisely neologisms that are an excellent indicator of productivity: “A more promising way of determining the productivity of an affix is counting those derivatives that were newly coined in a given period, the so-called neologisms” (Brown 2005, 8421; about the word-formation types of different productivity in different languages (Spanish, English, German, etc.), see Greenbaum 1996, 442, 457; Booij 2005, 67–71; Hein, Engelberg 2017; about productivity in Italian, see Gaeta, Ricca 2006; about the formation of nominal and adjectival compounds in Latvian, see Kalme, Smiltņiece 2001, 80–84, 127–130; about compound genitives in Latvian, cf. Kalnača, Lokmane 2016).

A compound is a lexical unit consisting of more than one element and functioning both grammatically and semantically as a single word (Quirk et al. 1985, 1567; cf. Plag 2003, 173; Olsen 2015). In the Lithuanian language, as in some other languages, most compounds are nouns and adjectives (Stundžia 2016, 3091–3093; cf. Navickaitė-Klišauskienė 2016, 3107–3111; Müller et al. 2016). About half of the compounds in Lithuanian have interfixes (combining vowels) *-(i)a-*, *-i-*, *-(i)o*, *-ė-*, *-(i)u-*, *-y-*, *-(i)ū-*. Interfix *-(i)a-* is the most common in nominal and adjectival compounding. Compounds are also derived without an interfix, phonetic circumstances and features of base words play a considerable role here. Compounds in Lithuanian belong to various inflectional paradigms (IP) but very often they have endings (nominative singular) *-is/-ys* and *-ė*.

Scholars usually describe word-formation types of compounds according to the parts of speech of the base words, i.e., it is about the *noun + noun* word-formation

type, *adjective + noun*, *noun + verb*, and other types. In Lithuanian linguistics, nominal compounds are more broadly divided according to the word that is the basis of the second component: nominal compounds with the second nominal component, compounds with the second verbal component are distinguished, and usually fourteen word-formation types of compound formation are indicated. Almost three-quarters of all compounds used in contemporary language consist of compounds with a noun as the second component.

According to productivity, the word-formation types of compounds with the second noun component are arranged in the following order: *noun + noun* (they make up the greater part of all nominal compounds with the second nominal component), e.g. *krauj-a-gysl-ė* ‘blood-vessel’ (← *krauj-as* ‘blood’, interfix *-a-*, *gysl-a* ‘vein’, IP *-ė*), *adjective + noun* (there are more than a fifth of them), e.g. *silpn-a-prot-is, -ė* ‘weak-minded’ (← *silpnas, -a* ‘weak’, interfix *-a-*, *prot-as* ‘mind’, IPs *-is, -ė*), *numeral + noun* (less than a tenth), e.g. *vien-ak-is, -ė* ‘monocular’ (← *vien-as, -a* ‘one’, *ak-is* ‘eye’, IPs *-is, -ė*), *verb + noun*, e.g. *rūg-pien-is* ‘clabber’ (← *rūg-ti* ‘sour’, *pien-as* ‘milk’, IP *-is*), *adverb + noun*, e.g. *gret-a-sien-is* ‘parallelepiped’ (← *greta* ‘alongside’, interfix *-a-*, *sien-a* ‘wall’, IP *-is*), *preposition + noun*, e.g. *tarp-u-vart-ė* ‘gateway’ (← *tarp* ‘between’, interfix *-u-*, *vart-ai* ‘gate’, IP *-ė*), *pronoun + noun* (the latter are much fewer), e.g. *kit-a-taut-is, -ė* ‘foreign-born’ (← *kit-as, -a* ‘other’, interfix *-a-*, *taut-a* ‘nation’, IPs *-is, -ė*). As a rule, the first member of compounds with a verbal second component is a noun, e.g. *saul-ė-tek-is* ‘sunrise’ (← *saul-ė* ‘sun’, interfix *-ė-*, *tek-a* PRS of *tekė-ti* ‘rise’, IP *-is*).

In some compounds of two nouns, the second components (in the English language, *-man*, e.g., *fireman, frogman*, in the Lithuanian language, *-gal-* ‘end’, e.g., *piemen-gal-is* (the derogatory form of *piemuo* ‘shepherd’) (← *piemen-s* GEN of *piem-uo* ‘shepherd’, *gal-as* ‘end’, IP *-is*), *vaik-i-gal-is* (the derogatory form of *vaikas* ‘child’) (← *vaik-as* ‘child’, interfix *-i-*, *gal-as* ‘end’, IP *-is*), become similar to derivational formants, sometimes they are even treated as suffixes (Quirk et al. 1985, 1575) or semi-suffixes (Lieber, Štekauer 2014, 359) rather than as separate base words. In the Lithuanian language, compounds with the component *šun-* ‘dog’, e.g., *šun-daktar-is* ‘bad doctor’, ‘charlatan’ (← *šun-s* GEN of *š-uo* ‘dog’, *daktar-as* ‘doctor’, IP *-is*), *šun-kelel-is* ‘bad road’, ‘byroad’ (← *šun-s* GEN of *š-uo* ‘dog’, *kelel-ias* ‘road’, IP *-is*), are usually distant from the base word, they often denote the meaning of falseness, relating to disparagement or contempt. Sometimes compounds of two nouns, the first component of which is based on the nouns *arkl-ys* ‘horse’, *vilk-as* ‘wolf’ denoting animals or beasts, also have this meaning, e.g.: *arkl-ia-rūgšt-ė* ‘horseradish’ (← *arkl-ys* ‘horse’, interfix *-ia-*, *rūgšt-is* ‘acid’, IP *-ė*), *vilk-uog-ė* ‘the herb Paris’ (← *vilk-as* ‘wolf’, *uog-a* ‘berry’, IP *-ė*) (see more in Ulvydas 1965, 442–443; on nominal compounding in contemporary Lithuanian, see Keinys 1999, 69–74; Ambrazas 2005, 151–167).

Lithuanian adjectival compounds are primarily divided into the group of compounds with the second nominal component and the group of compounds with the second verbal component – compounds with the second nominal component are much more numerous than compounds with the second verbal component. Usually, 13 word-formation types of compounds are indicated (on adjectival compounding

in contemporary Lithuanian, see Keinys 1999, 80–82; Ambrazas 2005, 228–236; cf. Ulvydas 1965, 591–603).

Of the noun compounds, the *noun + noun* type compounds stand out in productivity. This is the most productive type of compounds not only in Baltic and Germanic languages, but also in many other Indo-European languages. In English, where nominal compounds of two nouns are the most productive type of nominal compounds, compounds are sometimes classified in more detail according to the origin of the noun underlying the first or second component, thus, not only the type *noun + noun*, but also *noun + deverbal noun*, *noun + verbal noun in -ing*, *verbal noun in -ing + noun*, *noun + agential noun in -er*, etc. are distinguished (Quirk et al. 1985, 1571–1573; about English and Italian compounds from two nouns, see Malmkjær 2010, 371; Radimsky 2015; cf. Benczes 2005).

It can be said that the compound *noun + noun* type includes not only the real compounds presented in Lithuanian lexicographical sources, but also the largest part of neologisms included in the Database of Lithuanian Neologisms. In fact, the studies of the same source from different periods show a somewhat different sequence of productive types: Murmulaitytė's (2021, 80) study revealed that the second type of compounds with the most formations is *verb + noun*, the third one is *adjective + verb*, meanwhile, a somewhat later study by Aleksaitė (2022, 108) of the same source, but with a different amount of empirical material, showed that the second most abundant type is the *adjective + noun* type, and the third one is the *verb + noun* type. Regarding adjective formation, the *adjective + noun* type is considered the most productive in the Baltic and Germanic languages (Stundžia, Jarmalavičius 2019, 42, 337).

According to the syntactic-semantic relations of the components, all compounds are generally divided into determinative and copulative ones (Kalme, Smilniece 2001, 81, 127–128; Ambrazas 2008, 148–149; Kalnača, Lokmane 2021, 69–71; there are other classifications of compounds, for example, four semantic types of compound formations are mentioned in Malmkjær 2010, 371). In determinative compounds, one component (mostly the first one) determines (defines) another (mostly the second one) by narrowing its meaning. For example, the first *noun + noun* component indicates purpose, belonging, time, place, etc., in *adjective + noun* compounds, the adjectival component indicates a characteristic feature of the named thing, etc.

The majority of compounds in various languages including Lithuanian are determinative (Stundžia 2016, 3091; cf. Stundžia, Jarmalavičius 2019, 345). Both components of copulative compounds are equally independent in terms of grammatical relation and meaning. This type is characterized by the fact that none of the two members of the compound is more semantically prominent than the other, but both members equally contribute to the meaning of the compound. Plag (2003, 187–188) distinguishes two sub-types of copulative compounds: appositional compounds, coordinative compounds (about the two types of Lithuanian *noun + noun* copulative compounds according to the relationship of meaning, see Ambrazas 2005, 152). There are much fewer copulative compounds than determinative compounds, this applies to both English and Lithuanian (Ulvydas 1965, 441–442; Nakov 2013, 9). For example, most *noun + noun* nouns, all *adjective + noun* adjectives are determinative – their first adjective

component always defines (determines) their second noun component. Both noun and adjective compounds sometimes have a literal meaning, i.e., their lexical meaning basically coincides with the derivational meaning or differs in greater specialization, e.g. *žvyr-duob-ė* ‘gravel pit’ (← *žvyr-as* ‘gravel’, *duob-ė* ‘pit’), *ilg-a-kakl-is, -ė* ‘long-necked’ (← *ilg-as, -a* ‘long’, interfix *-a-*, *kakl-as* ‘neck’, IPs *-is, -ė*). However, some compounds also have a figurative – metonymic, metaphorical or metonymic-metaphorical – meaning, i.e., the lexical meaning of compounds is far from the derivational meaning, e.g. *vilk-dalg-is* ‘iris’ (← *vilk-as* ‘wolf’, *dalg-is* ‘scythe’) (see more in Keinys 1999, 71–72; Ambrazas 2005, 151–154, 228–229).

In the Lithuanian language, both nominal and adjectival compounds are derived from base words of various structures and origins, it is much more common to make them from primary words (not formations) (Keinys 1999, 72; Ambrazas 2005, 153, 228). Studies of neologisms recorded in the Database of Lithuanian Neologisms show somewhat different tendencies – although the tendency to be based on base words with the simplest possible structure remains, however, there is an increase in compounds, the base words of which are various derivatives of suffixes, prefixes or even compounds (see more in Murmulaitytė 2021, 82–88).

Both Lithuanian and other languages have iterative (reduplicative) compounds (Ulvydas 1965, 473, 603; Allan 2016, 108; Stundžia 2016, 3105), e.g., *maž-mož-is* ‘trifle’ (← *maž-as, -a* ‘small’, IP *-is*), *niek-niek-is* ‘trifle; nothing’ (← *niek-as* ‘nothing’, IP *-is*).

2. Productive word-formation types of nominal and adjectival neologisms

In general, neologisms are derived according to various word-formation types, however, the two most numerous groups of nominal and adjectival compounds were selected for the study. The analysis of the collected empirical material revealed that most compound neologisms belong to two word-formation types of nominal compounds and two types of adjectival compounds (see Figure).

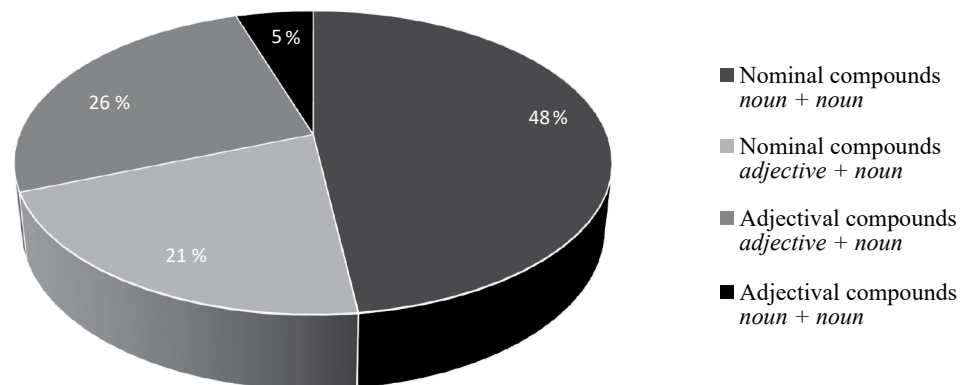

Figure. Word-formation types of neologisms

2.1. Nominal compounds

Word-formation types *noun + noun* and *adjective + noun* are the most productive in nominal compounding of neologisms.

2.1.1. Nominal compounds of the word-formation type *noun + noun*

The largest group of neologisms consists of compounds from two nouns: 70% of nominal compounds (or 48% of all neologisms) belong to this word-formation type. The absolute majority of compounds are determinative. The lexical meaning of such compounds is equal to the meaning of the word combination, it is often clear even without a context or becomes clear from a minimal context. The noun represented by the first component of compounds narrows and specifies the meaning of the noun that is the second component, the following points are indicated:

- (1) **belonging**, e.g.: *apelsin-žied-is* JM70 ‘orange blossom’ (← *apelsin-as* ‘orange’, *žied-as* ‘blossom’, IP *-is*), *diev-o-vaizd-is* SKV457 ‘image of god’ (← *diev-as* ‘god’, interfix *-o-*, *vaizd-as* ‘image, picture’, IP *-is*), *lang-a-stikl-is* EK155 ‘window glass’ (← *lang-as* ‘window’, interfix *-a-*, *stikl-as* ‘glass’, IP *-is*), *mus-ia-gars-is* ST234 ‘sound made by a fly’ (← *mus-ē* ‘fly’, interfix *-ia-*, *gars-as* ‘sound’, IP *-is*);
- (2) **location**, e.g.: *bad-a-viet-ē* KE171 ‘place of famine’ (← *bad-as* ‘famine’, interfix *-a-*, *viet-a* ‘place’, IP *-ē*), *žvyr-lom-ē* AŽII148 ‘gravel pit’ (← *žvyr-as* ‘gravel’, *lom-a* ‘lowland’, IP *-ē*);
- (3) **characteristic material feature**, e.g.: *mūr-nam-is* SRIII22 ‘brick house’ (← *mūr-as* ‘masonry’, *nam-as* ‘house’, IP *-is*), *od-maiš-is* AŽII319 ‘leather bag’ (← *od-a* ‘leather’, *maiš-as* ‘bag; sack’, IP *-is*);
- (4) **time**, e.g.: *eil-ia-met-is* AŽII297 ‘time to write verses’ (← *eil-ēs* ‘verses’, interfix *-ia-*, *met-as* ‘time’, IP *-is*), *speig-met-is* JSIII16 ‘cold season’ (← *speig-as* ‘frost’, *met-as* ‘time’, IP *-is*);
- (5) **concept of a kind**, e.g.: *burok-lemp-ē* JM158 ‘lamp made of beetroot’ (← *burok-as* ‘beetroot’, *lemp-a* ‘lamp’, IP *-ē*), *mait-paukšt-is* AŽII327 ‘bird feeding on carrion’ (← *mait-a* ‘carrion’, *paukšt-is* ‘bird’).

In some neologisms, the second component determines the first one, e.g., *vidur-kakt-is* SR112 ‘middle of the forehead’ (← *vidur-ys* ‘middle’, *kakt-a* ‘forehead’, IP *-is*), *gal-a-vasar-is* AŽII229 ‘end of summer’ (← *gal-as* ‘end’, interfix *-a-*, *vasar-a* ‘summer’, IP *-is*). The components of some compounds are distant from the nouns from which they are derived, they resemble an affix (prefix or suffix) more than an independent noun. For example, the incompleteness or falseness of the spoken object is shown by the neologism component *pus-* ‘half’:

- (6) *pus-alksn-is* AŽII128 ‘not completely grown alder’ (← *pus-ē* ‘half’, *alksn-is* ‘alder’), *pus-berž-is* AŽII206 ‘not completely grown birch’ (← *pus-ē* ‘half’, *berž-as* ‘birch’, IP *-is*), *pus-bebr-is* AŽII165 ‘quite a big beaver’ (← *pus-ē* ‘half’,

bebr-as ‘beaver’, IP *-is*), *pus-šlait-is* AŽII139 ‘quite a big slope’ (← *pus-ē* ‘half’, *šlait-as* ‘slope’, IP *-is*), *pus-ministr-is* TA209 ‘fake minister’ (← *pus-ē* ‘half’, *ministr-as* ‘minister’, IP *-is*) – the latter compound refers to a person derogatorily.

Compounds with the components *šun-* ‘dog’, *vilk-* ‘wolf’, have the same meaning of falseness with a tinge of disparagement, e.g.:

- (7) *šun-rim-is* AŽII104, 118 ‘poor rhyme’ (← *šun-s* GEN of *š-uo* ‘dog’, *rim-as* ‘rhyme’, IP *-is*), *vilk-slyv-ē* AŽII106 ‘poor (wild) plum’ (← *vilk-as* ‘wolf’, *slyv-a* ‘plum’, IP *-ē*), *vilk-valand-ē* Kal438, 439 ‘dangerous (dark) hour’ (← *vilk-as* ‘wolf’, *valand-a* ‘hour’, IP *-ē*).

Although compounds with the second component *-gal-* ‘end’ in the Lithuanian language often have a derogatory meaning (e.g., *drabuž-gal-is* ‘poor clothing; rag’ (← *drabuž-is* ‘clothing’, *gal-as* ‘end’, IP *-is*), the meaning of neologisms with this component basically coincides with the lexical meaning of the noun *gal-as* ‘end’, e.g.:

- (8) *ruden-gal-is* AŽII342 ‘end of autumn’ (← *ruden-s* GEN of *rud-uo* ‘autumn’, *gal-as* ‘end’, IP *-is*), *laik-a-gal-is* AŽII150 ‘end of time’ (← *laik-as* ‘time’, interfix *-a-*, *gal-as* ‘end’, IP *-is*), *dagt-i-gal-is* SRIII16 ‘tip of the wick’ (← *dagt-is* ‘wick’, interfix *-i-*, *gal-as* ‘tip; end’, IP *-is*), *pilv-a-gal-ē* AŽII243 ‘lower abdomen’ (← *pilv-as* ‘abdomen’, interfix *-a-*, *gal-as* ‘end’, IP *-is*).

Some neologisms from two nouns have a figurative meaning. These are mostly formations naming persons. External signs are taken as the basis of measurement, e.g., a person who looks like a Greek is called *graik-a-veid-is* MRR93 ‘Greek-faced’ (← *graik-as* ‘Greek’, interfix *-a-*, *veid-as* ‘face’, IP *-is*), a man with a moustache is called *žab-ūs-is* SKS195 ‘twig-moustached’ (← *žab-ai* ‘brushwood’, *ūs-ai* ‘moustache’, IP *-is*), an obese person is called *kubil-tauk-is* BUT114 ‘tub of lard’ (← *kubil-as* ‘tub’, *tauk-ai* ‘fat’, IP *-is*), a large person is called *drambl-ia-koj-is* KE174 ‘elephant-footed’ (← *drambl-ys* ‘elephant’, interfix *-ia-*, *koj-a* ‘foot’, IP *-is*), a person with a big head is called *jauč-ia-galv-is* JM180 ‘bull-headed’ (← *jauč-io* GEN of *jaut-is* ‘bull’, interfix *-ia-*, *galv-a* ‘head’, IP *-is*), etc. Often, some internal feature is brought up as well, e.g., an evil man is called *gyvul-ia-žmog-is* Jas148 ‘animal man’ (← *gyvul-ys* ‘animal’, interfix *-ia-*, *žmog-us* ‘man’, IP *-is*), or *žvēr-ia-žmog-is* Jas142 ‘beast man’ (← *žvēr-is* ‘beast’, interfix *-ia-*, *žmog-us* ‘man’, IP *-is*), a wise person is called *žin-ia-žmog-is* Ivan445 ‘knowledge man’ (← *žini-a* ‘knowledge’, interfix *-ia-*, *žmog-us* ‘man’, IP *-is*), *žyn-ia-vyr-is* Ivan445 ‘knowledge man’ (← *žyn-ys* ‘oracle’, interfix *-ia-*, *vyr-as* ‘man’, IP *-is*), a fool or a jerk is called *šaukšt-a-prot-is* MS211 ‘spoon-brained’ (← *šaukšt-as* ‘spoon’, interfix *-a-*, *prot-as* ‘brain’, IP *-is*), the following compounds have a negative connotation (reveal a negative assessment): *gaid-pon-is* BLB242 ‘rooster gentleman’ (← *gaid-ys* ‘cock’, *pon-as* ‘gentleman’, IP *-is*), *šun-vaik-is* AŽII208 ‘bad child; dog child’ (← *šun-s* GEN. OF *š-uo* ‘dog’, *vaik-as* ‘child’, IP *-is*), *šun-žmog-is* JSII240 ‘bad person; dog man’ (← *šun-s* GEN. OF *š-uo* ‘dog’, *žmog-us* ‘person’, IP *-is*), *vikšr-ia-žmogis* ST130 ‘caterpillar man’ (← *vikšr-as* ‘caterpillar’, interfix *-ia-*, *žmog-us* ‘man’, IP *-is*), *višt-žmog-is* AŽII259 ‘hen man’ (← *višt-a* ‘hen’, *žmog-us* ‘man’, IP *-is*), *žiurk-ia-žmog-is* ST289 ‘rat man’

(← *žiurk-ē* ‘rat’, interfix *-ia-*, *žmog-us* ‘man’, IP *-is*) – they are all derogatory names for people. Some compounds that name various inanimate things also have a figurative meaning, often personified, e.g., an apple is called *sod-a-vyr-is* AŽI240 ‘garden man’ (← *sod-as* ‘garden’, interfix *-a-*, *vyr-as* ‘man’, IP *-is*), the stumps of cut pine trees are called *puš-aši-ai* SKS115 ‘pine axles’ (← *puš-is* ‘pine’, *aš-is* ‘axle’, IP *-(i)ai*), an ornate saddle similar to a throne is called *sost-a-baln-is* MS484 ‘throne saddle’ (← *sost-as* ‘throne’, interfix *-a-*, *baln-as* ‘saddle’, IP *-is*), pleasant speech is called *siel-o-kalb-a* SN35 ‘soul speech’ (← *siel-a* ‘soul’, interfix *-o-*, *kalb-a* ‘speech’), worry (anxiety) is called *šird-a-duob-ē* BUT132 ‘heart pit’ (← *šird-is* ‘heart’, interfix *-a-*, *duob-ē* ‘pit’), St. John’s wort is called *vard-a-žol-ē* JSII65 ‘name herb’ (← *vard-as* ‘name’, interfix *-a-*, *žol-ē* ‘grass’), the starry sky is called *žvaigžd-ē-rašt-is* KN122 ‘star writing’ (← *žvaigžd-ē* ‘star’, interfix *-ē-*, *rašt-as* ‘writing’, IP *-is*), etc.

Only a few neologisms can be considered copulative compounds, e.g.: *jūr-mar-ē* AŽI240 ‘sea lagoon’ (← *jūr-a* ‘sea’, *mar-ios* ‘lagoon’, IP *-ē*), *liūn-raist-is* AŽII86 ‘swamp’ (← *liūn-as* ‘marsh’, *raist-as* ‘swamp’, IP *-is*), *marškin-švark-is* BUT114 ‘a garment that resembles both a shirt and a jacket’ (← *marškini-ai* ‘shirt’, *švark-as* ‘jacket’, IP *-is*).

Neologisms include reduplicative (iterative) compounds, both components of which are associated with some noun, e.g.: *kart-kart-ē* AŽI331 ‘time’ (← *kart-as* ‘time’, IP *-ē*), *laik-laik-is* PGK138, AŽI334 ‘(certain) time’ (← *laik-as* ‘time’, IP *-is*), *met-met-is* AŽIII49 ‘time’ (← *met-as* ‘time’, IP *-is*), *mieg-a-mieg-is* AŽII249 ‘sleep’ (← *mieg-as* ‘sleep’, interfix *-a-*, IP *-is*), *buv-ia-būv-is* AŽII180, 269 ‘being’ (← *būv-is* ‘being’, interfix *-ia-*, IP *-is*, including apophony <ū/u>). In fact, another possibility of measurement cannot be ruled out – that the compounds *mieg-a-mieg-is* and *buv-ia-būvis* are derived from repeated verbs *mieg-o-ti* ‘sleep’, *bū-ti* ‘be’.

Interfixes. 55% of all compounds of this word-formation type are derived with an interfix. Most often, the components of compounds are joined by *-(i)a-* – it is present in 71% of compounds with an interfix (see 9). Next, according to frequency, interfixes are arranged as follows: *-ē-* (11%), *-o-* (7%), *-u-* (6%) and *-i-* (5%) (see 10).

- (9) *diev-a-viet-ē* AŽI89 ‘place of god (meeting with god)’ (← *diev-as* ‘god’, interfix *-a-*, *viet-a* ‘place’, IP *-ē*), *driež-a-uodeg-is* KR16 ‘someone with a lizard tail’ (← *driež-as* ‘lizard’, interfix *-a-*, *uodeg-a* ‘tail’, IP *-is*), *gaisr-a-dūm-is* AŽII268 ‘fire smoke’ (← *gaisr-as* ‘fire’, interfix *-a-*, *dūm-as* ‘smoke’, IP *-is*), *piršt-a-plēv-ē* UM48 ‘finger webbing’ (← *piršt-as* ‘finger’, interfix *-a-*, *plēv-ē* ‘webbing’), *skyl-a-samt-is* JM149 ‘scoop with holes’ (← *skyl-ē* ‘hole’, interfix *-a-*, *samt-is* ‘scoop’, IP *-is*); *gerv-ia-koj-is, -ē* Kal334 ‘whose legs are like those of a crane’ (← *gerv-ē* ‘crane’, interfix *-ia-*, *koj-a* ‘leg’, IPs *-is, -ē*), *žodž-ia-gars-is* K142 ‘sound of the word’ (← *žod-is* ‘word’, interfix *-ia-*, *gars-as* ‘sound’, IP *-is*), *žol-ia-gēl-ē* MRR100 ‘wild flower growing in a meadow (grass)’ (← *žol-ē* ‘grass’, interfix *-ia-*, *gēl-ē* ‘flower’), *žol-ia-stieb-ē* SS360 ‘grass stalk’ (← *žol-ē* ‘grass’, interfix *-ia-*, *stieb-as* ‘stalk’, IP *-is*).
- (10) *erdv-ē-vaizd-is* SS98 ‘space view’ (← *erdv-ē* ‘space’, interfix *-ē-*, *vaizd-as* ‘view’, IPs *-is*); *krašt-o-vietē* SS315 ‘land, place of land’ (← *krašt-as* ‘land’,

interfix *-o-*, *viet-a* ‘place’, IPs *-ė*), *siel-o-vaizd-is* P170, SS317, 419 ‘soul image’ (← *siel-a* ‘soul’, interfix *-o-*, *vaizd-as* ‘view’, IPs *-is*); *virš-u-den-is* AŽI196 ‘top of the deck’ (← *virš-us* ‘top’, interfix *-u-*, *den-is* ‘deck’); *smegen-i-kalnis* Par96 ‘smart person (mountain of brains)’ (← *smegen-ys* ‘brain’, interfix *-i-*, *kaln-as* ‘mountain’, IPs *-is*).

45 % of compounds do not have an interfix, e.g.:

- (11) *bob-kaln-is* KE230 ‘mountain of old women’ (← *bob-a* ‘old woman’, *kaln-as* ‘mountain’, IP *-is*), *iev-žied-is* Kal296 ‘bird cherry tree blossom’ (← *iev-a* ‘bird cherry tree’, *žied-as* ‘blossom’, IP *-is*), *liep-med-is* Kal311 ‘linden tree’ (← *liep-a* ‘linden’, *med-is* ‘tree’), *migdol-med-is* GD83 ‘almond tree’ (← *migdol-as* ‘almond’, *med-is* ‘tree’), *niek-daikt-is* TA112 ‘menkas, prastas daiktas’ ‘poor thing’ (← *niek-as* ‘nothing’, *daikt-as* ‘thing’, IP *-is*), *kapin-kaim-is* JSII356 ‘village with a cemetery’ (← *kapin-ės* ‘cemetery’, *kaim-as* ‘village’, IP *-is*), *krap-viet-ė* KPN35 ‘place where dill grows’ (← *krap-as* ‘dill’, *viet-a* ‘place’, IP *-ė*), *obel-žied-is* DD182 ‘apple tree blossom’ (← *obel-is* ‘apple tree’, *žied-as* ‘blossom’, IP *-is*), *obuol-met-is* AŽII296 ‘apple season’ (← *obuol-ys* ‘apple’, *met-as* ‘season; time’, IP *-is*), *smėl-kel-is* K373, 395, 399 ‘sand (sandy) road’ (← *smėl-is* ‘sand’, *keli-as* ‘road’, IP *-is*), *sprogim-viet-ė* PGK198 ‘explosion site’ (← *sprogim-as* ‘explosion’, *viet-a* ‘place’, IP *-ė*), *šien-žol-ė* MS382 ‘hay (dried) grass’ (← *šien-as* ‘hay’, *žol-ė* ‘grass’), *reklam-plot-is* BUT113 ‘area of the publication for advertising’ (← *reklam-a* ‘advertising’, *plot-as* ‘area’, IP *-is*).

Base words. Compounds of two nouns are derived from systemic base words of various structures, origins and number of syllables (inherited words, loanwords, formations). (Several base words of compounds are rare in the contemporary language, dialectal, however, presented in LKŽ.) In 81 % of compounds of this word-formation type, base stems are equal to the root of the word (that is stem of each component of the compound is morphemically indivisible), e.g.:

- (12) *bad-a-viet-ė* KE171 ‘place of famine’ (cf. *bad-as* ‘famine’, *viet-a* ‘place’), *iev-žied-is* Kal296 ‘bird cherry tree blossom’ (cf. *iev-a* ‘bird cherry tree’, *žied-as* ‘blossom’), *pus-kauk-ė* SRIV295 ‘not an all covering mask’ (cf. *pus-ė* ‘half’, *kauk-ė* ‘mask’), *vilk-a-egl-ė* AŽII9 ‘poor fir tree’ (cf. *vilk-as* ‘wolf’, *egl-ė* ‘fir tree’).

In 19 % of compounds, the stem of one of the components is morphemically divisible (the absolute majority of words have some suffix). (Cf. According to the Database of Lithuanian Neologisms, the compounds whose base stems are equal to the root make up 71 % of all compounds (about the morphemic complexity of the base stems of compounds see more in Murmulaitytė 2021, 82–88)). Both the first and the second components of compounds are based on a noun with a morphemically divisible stem, e.g.:

- (13) *dag-t-i-gal-is* SRIII16 ‘tip of the wick’ (cf. *dag-t-is* ‘wick’, *gal-as* ‘tip; end’), *kap-in-kaim-is* JSII356 ‘village with a cemetery’ (cf. *kap-in-ės* ‘cemetery’, *kaim-as* ‘village’), *krūt-in-plauk-is* SR145 ‘chest hair’ (cf. *krūt-in-ė* ‘chest’, *plauk-as* ‘hair’), *mèn-ul-tak-is* AŽII204 ‘moon path’ (cf. *mèn-ul-is* ‘moon’,

tak-as ‘path’), *séd-yn-vaizd-is* JK15 ‘seat view’ (cf. *séd-yn-é* ‘seat’, *vaizd-as* ‘view’), *sprog-im-viet-é* PGK198 ‘explosion site’ (cf. *sprog-im-as* ‘explosion’, *viet-a* ‘site’); *ak-i-blyk-sn-is* AŽII329 ‘twinkle of an eye’ (cf. *ak-is* ‘eye’, *blyk-sn-is* ‘twinkle’), *skyl-a-sam-t-is* JM149 ‘scoop with holes’ (cf. *skyl-é* ‘hole’, *sam-t-is* ‘scoop’), *pa-baig-o-laik-is* AŽII339 ‘end, time of end’ (cf. *pa-baig-a* ‘end’, *laik-as* ‘time’).

Stems. In the contemporary Lithuanian language, compounds from two nouns have *ia* and *é* stems; some have both genders. All compounds of this word-formation type correspond in their gender to the base noun, acting as the second component (see more in Ambrazas 2005, 154). The analysis of neologisms basically confirms these tendencies: 69% of compounds are nouns of the *ia* stem, e.g.: *mešk-a-kaili-is* AŽII39 ‘bear fur’ (cf. DAT. PL. *meškakaili-ams*), *od-maiš-is* AŽII319 ‘leather bag’ (cf. DAT. PL. *odmaiši-ams*), *smėl-kel-is* K373, 395, 399 ‘sand road’ (cf. DAT. PL. *smėlkel-i-ams*), 25% are nouns of the *é* stem, e.g. *burok-lemp-é* JM158 ‘lamp made of beetroot’ (cf. DAT. PL. *buroklemp-éms*), *mišk-a-pel-é* Kal484 ‘forest mouse’ (cf. DAT. PL. *miškapel-éms*); 5% are names of persons, they can be used in the form of both genders, e.g. *jauč-ia-galv-is, -é* JM180 ‘whose head is big (like a bull’s head)’. Of these, two compounds – *drambl-ia-koj-is, -é* KE174 ‘who has feet like those of an elephant’, *gerv-ia-koj-is* Kal334 ‘whose legs are like those of a crane’ – are words of the *a* stem (cf. DAT. PL. *drambliakoj-ams, gerviakoj-ams*). A singular compound *siel-o-kalba* SN35 ‘speech of the soul; speech pleasing to the soul’ (1%) is a noun of the *o* stem (cf. DAT. PL. *sielokalb-oms*).

In 93% of compounds, their gender matches the gender of the noun that is the second component, cf. the compounds that coincide in gender: *mén-a-brol-is* SKV412 ‘moon brother’ (masculine) and its base word *brol-is* ‘brother’ (masculine), *pelk-raist-is* AŽII221 ‘swamp’ (masculine) and *raist-as* ‘marsh’ (masculine), *driež-lig-é* SKV383 ‘lizard disease’ (feminine) and *lig-a* ‘disease’ (feminine). In 7% of compounds, the gender is different from the gender of the noun that is the second component, e.g., the compounds *pilv-a-gal-é* AŽII243 ‘lower abdomen’, *virš-u-dang-é* AŽII318 ‘top of the sky’, *žol-ia-stieb-é* SS360 ‘grass stalk’ are feminine, meanwhile, their second component is based on the masculine nouns *gal-as* ‘end’, *dang-us* ‘sky’, *stieb-as* ‘stalk’; the compound *tarpu-maris* AŽII199 ‘lagoon gap’ is masculine, meanwhile, its second component is based on the feminine noun *mar-ios* ‘lagoon’.

2.1.2 Nominal compounds of the word-formation type *adjective + noun*

The second largest group consists of compounds from an adjective and a noun: 30% of nominal compounds (or 21% of all neologisms) belong to this word-formation type. All compounds are determinative – their first adjectival component determines the second nominal component. These compounds usually have a literal meaning (their adjectival component indicates a feature characteristic of the thing indicated by the compound), e.g.:

- (14) *akyt-kūn-is* PGK24 ‘porous body’ (← *akyt-as, -a* ‘porous’, *kūn-as* ‘body’, IP *-is*), *jaun-a-gir-é* AŽI341 ‘young forest’ (← *jaun-as, -a* ‘young’, interfix *-a-*,

giri-a ‘forest’, IP -ē), *karšt-vanden-is* EK11 ‘hot water’ (← *karšt-as, -a* ‘hot’, *vanden-s* GEN of *vand-uo* ‘water’, IP -is), *kart-uog-ė* AŽII6 ‘bitter berry’ (← *kart-us, -i* ‘bitter’, *uog-a* ‘berry’, IP -ė), *kvail-a-film-is* EK122 ‘stupid (shallow) film’ (← *kvail-as, -a* ‘stupid’, interfix -a-, *film-as* ‘film’, IP -is), *sen-berž-is* Kal551 ‘old birch’ (← *sen-as, -a* ‘old’, *berž-as* ‘birch’, IP -is), *smulk-žuv-ė* ŠAMS110 ‘small fish’ (← *smulk-us, -i* ‘small’, *žuv-is* ‘fish’, IP -ė), *šalt-vėj-is* SKV375 ‘cold wind’ (← *šalt-as, -a* ‘cold’, *vėj-as* ‘wind’, IP -is).

Some nominal compounds denote a person (their adjectival component indicates a feature characteristic of a person), e.g.:

- (15) *aukšt-a-kilm-is, -ė* SRIII154, PI/187 ‘who is of high descent’ (← *aukšt-as, -a* ‘high’, interfix -a-, *kilm-ė* ‘origin’, IPs -is, -ė), *balt-a-vyž-is, -ė* AŽII362 ‘who wears white (light) bast shoes’ (← *balt-as, -a* ‘white’, interfix -a-, *vyž-a* ‘bast shoe’, IPs -is, -ė), *dail-ia-blauzd-is, -ė* JSII164 ‘who has nice calves’ (← *dail-us, -i* ‘nice’, interfix -ia-, *blauzd-a* ‘calf’, IPs -is, -ė), *durn-merg-ė* KPN3 ‘stupid girl’ (← *durn-as, -a* ‘stupid’, *merg-a* ‘girl’, IPs -is, -ė), *šlakuot-a-nos-is, -ė* SKS75 ‘who has a freckled nose’ (← *šlakuot-as, -a* ‘freckled’, interfix -a-, *nos-is* ‘nose’, IPs -is, -ė).

Sometimes compounds of this word-formation type have a figurative meaning (i.e., their lexical meaning is far from the derivational meaning), this is sometimes the case with the names of persons or compounds denoting inanimate things), e.g.:

- (16) *kiaur-a-šikn-is, -ė* KE66 ‘who is poor, does not have anything’ (← *kiaur-as, -a* ‘leaky’, interfix -a-, *šikn-a* ‘asshole’, IPs -is, -ė), *skers-pon-is* BLB242 ‘not a real gentleman’ (← *skers-as, -a* ‘cross’, *pon-as* ‘gentleman’, IP -is), *juod-a-pykt-is* AŽII207 ‘great (black) anger’ (← *juod-as, -a* ‘black’, interfix -a-, *pykt-is* ‘anger’), *medin-galv-is* JSII273 ‘table (with a wooden surface)’ (← *medin-is, -ė* ‘wooden’, *galv-a* ‘head’, IP -is), *tušč-ia-dien-is* AŽI125 ‘day spent in vain, empty day’ (← *tušči-as, -a* ‘empty’, interfix -ia-, *dien-a* ‘day’, IP -is).

Interfixes. According to Ambrasas (2005, 155), more than half of the compounds of this word-formation type does not have an interfix. Of those with an interfix, the most common is -(i)a-. The Database of Lithuanian Neologisms research has shown the opposite trend: there are twice as many compounds with interfix -(i)a- as compounds without interfixes (Aleksaitė 2022, 114). The data of the analysis of the empirical material revealed that 57% of the compounds have the interfix -(i)a- (17), there are 43% of compounds without an interfix (18).

- (17) *girt-a-nakt-is* KE84 ‘night of drinking’ (← *girt-as, -a* ‘drunk’, interfix -a-, *nakt-is* ‘night’), *gryn-a-siel-is, -ė* AŽII277 ‘whose soul is pure’ (← *gryn-as, -a* ‘pure’, interfix -a-, *siel-a* ‘soul’, IPs -is, -ė), *jaun-a-med-is* AŽII140 ‘young tree’ (← *jaun-as, -a* ‘young’, interfix -a-, *med-is* ‘tree’), *juod-a-pykt-is* AŽII207 ‘great (black) anger’ (← *juod-as, -a* ‘black’, interfix -a-, *pykt-is* ‘anger’), *linksm-a-dien-is* AŽII298 ‘fun day’ (← *linksm-as, -a* ‘fun; jolly’, interfix -a-,

- dien-a* ‘day’, IP *-is*); *gil-ia-žiem-is* TA161 ‘deep winter’ (← *gil-us*, *-i* ‘deep’, interfix *-ia-*, *žiem-a* ‘winter’, IP *-is*), *stamb-ia-nos-is*, *-ē* A400 ‘whose nose is big’ (← *stamb-us*, *-i* ‘big; massive’, interfix *-ia-*, *nos-is* ‘nose’, IPs *-is*, *-ē*).
- (18) *juod-brast-ē* AŽII262 ‘black, dark ford’ (← *juod-as*, *-a* ‘black’, *brast-a* ‘ford’, IP *-ē*), *kart-uog-ē* AŽII6 ‘bitter berry’ (← *kart-us*, *-i* ‘bitter’, *uog-a* ‘berry’, IP *-ē*), *smulk-žuv-ē* ŠAMS110 ‘small fish’ (← *smulk-us*, *-i* ‘small’, *žuv-is* ‘fish’, IP *-ē*), *sen-žem-is* AŽII189 ‘old, worn-out soil’ (← *sen-as*, *-a* ‘old’, *žem-ē* ‘land; soil’, IP *-is*), *švies-nakt-is* AŽII281 ‘light night’ (← *švies-us*, *-i* ‘light’, *nakt-is* ‘night’).

In addition, neologisms do not confirm the tendency indicated by Ambrazas (2005, 155) to make such compounds, the first component of which is based on an *a* stem adjective, without an interfix. The study showed that 61 % of compounds, the first component of which is based on the *a* stem adjective have an interfix. All of them have the interfix *-a-*.

Base words. 77 % of compounds of this word-formation type are based on base words with morphemically indivisible stems (19), in 23 % of compounds, both the first and the second components of compounds are based on a word with a morphemically divisible stem (20).

- (19) *juod-a-šil-ē* AŽII335 ‘black, dark forest’ (cf. *juod-as*, *-a* ‘black’, *šil-as* ‘forest’), *jaun-a-gir-ē* AŽII341 ‘jauna giria [young forest]’ (cf. *jaun-as*, *-a* ‘young’, *gir-ia* ‘forest’), *ilg-laik-is* AŽII347 ‘ilgas laikotarpis [long period of time]’ (cf. *ilg-as*, *-a* ‘long’, *laik-as* ‘time’), *sen-berž-is* Kal551 ‘senas beržas [old birch]’ (cf. *sen-as*, *-a* ‘old’, *berž-as* ‘birch’), *vieš-tak-is* AŽII240 ‘viešas takas, kelias [public path, road]’ (cf. *vieš-as*, *-a* ‘public’, *tak-as* ‘path’).
- (20) *ak-yt-kūn-is* PGK24 ‘porous body’ (cf. *ak-yt-as*, *-a* ‘porous’, *kūn-as* ‘body’), *med-in-galv-is* JSII273 ‘table (with a wooden surface)’, *kombin-uo-t-pa-šari-ai* A291 ‘combined fodder’ (cf. *kombin-uo-t-as*, *-a* ‘combined’, *pa-šar-as* ‘fodder’), *šlak-uot-a-nos-is*, *-ē* SKS75 ‘who has a freckled nose’ (cf. *šlak-uot-as*, *-a* ‘freckled’, *nos-is* ‘nose’), *juod-a-pyk-t-is* AŽII207 ‘terrible (black) anger’ (cf. *juod-as*, *-a* ‘black’, *pyk-t-is* ‘fanger’), *švent-valand-ēl-ē* Kal327 ‘holy jiffy’ (cf. *šventas*, *-a* ‘holy’, *valand-ēl-ē* ‘jiffy’).

Stems. The majority of compounds (i.e., 68 %) are words of the *ia* stem (they have the ending *-is*), e.g.: *sen-berž-is* Kal551 ‘old birch’ (cf. DAT. PL. *senberži-ams*), 16 % of compounds are of the *ē* stem (have the ending *-ē*), e.g., *juod-a-šil-ē* AŽII335 ‘black, dark forest’ (cf. DAT. PL. *juodašil-ēms*), 15 % of compounds have forms of both genders, e.g., *rausv-a-akis*, *-ē* KE179 ‘who has reddish eyes’ (cf. DAT. PL. *rausvaaki-ams*, *rausvaak-ēms*), and the compound *šalt-vēj-is* SKS375 ‘cold wind’ is a word of the *a* stem (cf. DAT. PL. *šaltvēj-ams*), it accounts for 1 %.

2.2. Adjectival compounds

Word-formation types *adjective* + *noun* and *noun* + *noun* are the most productive in adjectival compounding of neologisms.

2.2.1. Adjectival compounds of the word-formation type *adjective + noun*

The largest group of adjectival compounds consists of compounds from an adjective and a noun: these are 85% of adjectival compounds (or 26% of all neologisms). Many compounds name living things, e.g., people or animals are named according to the distinctive external (21) or internal (22) feature indicated by the first adjectival component.

- (21) *gil-ia-ak-is*, -ē PGK123 ‘whose eyes are deep (sunken)’ (← *gil-us*, -i ‘deep’, interfix -*ia-*, *ak-is* ‘eye’, IPs -*is*, -ē), *murzin-a-nos-is*, -ē GD20 ‘whose nose is dirty’ (← *murzin-as*, -a ‘dirty’, interfix -*a-*, *nos-is* ‘nose’, IPs -*is*, -ē), *pilk-a-kakl-is*, -ē K284 ‘whose neck is grey’ (← *pilk-as*, -a ‘grey’, interfix -*a-*, *kakl-as* ‘neck’, IPs -*is*, -ē), *plač-ia-klub-is*, -ē AŽII301 ‘who has wide hips’ (← *plači-os* GEN of F *plat-i* ‘wide’, interfix -*ia-*, *klub-as* ‘hip’, IPs -*is*, -ē), *šveln-ia-od-is*, -ē ST96 ‘whose skin is soft’ (← *šveln-us*, -i ‘soft’, interfix -*ia-*, *od-a* ‘skin’, IPs -*is*, -ē).
- (22) *plač-ia-dūš-is*, -ē SRIII147 ‘who is open-hearted, compassionate’ (← *plači-os* GEN of F *plat-i* ‘wide’, interfix -*ia-*, *dūši-a* ‘soul’, IPs -*is*, -ē), *plač-ia-šird-is*, -ē SR45 ‘who is open-hearted generous, empathetic’ (← *plači-os* GEN of F *plat-i* ‘wide’, interfix -*ia-*, *šird-is* ‘heart’, IPs -*is*, -ē), *skamb-ia-liežuv-is*, -ē SRIV394 ‘who is very talkative’ (← *skamb-us*, -i ‘loud; ringing’, interfix -*ia-*, *liežuv-is* ‘tongue’, IPs -*is*, -ē), *stipr-ia-val-is*, -ē PM680 ‘strong-willed’ (← *stipr-us*, -i ‘strong’, interfix -*ia-*, *vali-a* ‘will’, IPs -*is*, -ē).

Frequently, the first component of compounds indicates some distinguishing feature of the thing, e.g.:

- (23) *aukšt-a-lub-is*, -ē ST61 ‘which has a high ceiling’ (← *aukšt-as*, -a ‘high’, interfix -*a-*, *lub-os* ‘ceiling’, IPs -*is*, -ē), *stač-ia-stog-is*, -ē UM54 ‘which has a steep roof’ (← *stači-os* GEN of F *stat-i* ‘wide’, interfix -*ia-*, *stog-as* ‘roof’, IPs -*is*, -ē), *ilg-a-kriaun-is*, -ē JK124 ‘which has long scales’ (← *ilg-as*, -a ‘long’, interfix -*a-*, *kriaun-os* ‘scales’, IPs -*is*, -ē), *kiet-a-briaun-is*, -ē JK124 ‘which has hard edges’ (← *kiet-as*, -a ‘hard’, interfix -*a-*, *briaun-a* ‘edge’, IPs -*is*, -ē).

Endings and interfixes. All adjectives have endings -*is*, -ē, regardless of what stem of noun the second component is based on (this is what is usual in this type of compounds, see Ambrazas 2005, 228). The majority of compounds (89%) are formed with an interfix. The components of all of them are joined by -(i)a-, e.g.:

- (24) *naiv-a-veid-is*, -ē JM44 ‘who has a naive face’ (← *naiv-us*, -i ‘naive’, interfix -*a-*, *veid-as* ‘face’, IPs -*is*, -ē), *prast-a-kilm-is*, -ē GD120 ‘who is of low descent’ (← *prast-as*, -a ‘bad’, interfix -*a-*, *kilm-ē* ‘origin’, IPs -*is*, -ē), *siaur-a-vyžd-is*, -ē PGK29 ‘whose pupils are constricted’ (← *siaur-as*, -a ‘narrow’, interfix -*a-*, *vyžd-ys* ‘pupil’, IPs -*is*, -ē); *apval-ia-žand-is*, -ē SR167 ‘whose cheeks are round’ (← *apval-us*, -i ‘round’, interfix -*ia-*, *žand-as* ‘cheek’, IPs -*is*, -ē), *graž-ia-šyps-n-is*, -ē K253 ‘who has a beautiful smile’ (← *graž-us*, -i ‘nice’, interfix -*ia-*, *šyps-n-ys* ‘smile’, IPs -*is*, -ē), *jautr-ia-kail-is*, -ē

JSII75 ‘whose fur is sensitive’ (← *jautr-us*, -i ‘sensitive’, interfix -*ia-*, *kail-is* ‘fur’, IPs -*is*, -*ē*).

Much less often, the components of compounds are joined without an interfix – this is the case in 11 % of compounds, e.g.:

- (25) *gelton-rūb-is*, -*ē* JSI93 ‘who has yellow clothes’ (← *gelton-as*, -*a* ‘yellow’, *rūb-ai* ‘clothes’, IPs -*is*, -*ē*), *mēlyn-keln-is*, -*ē* TV167 ‘who has blue trousers’ (← *mēlyn-as*, -*a* ‘blue’, *keln-ēs* ‘trousers’, IPs -*is*, -*ē*), *raudon-kail-is*, -*ē* K363 ‘whose fur is red (reddish)’ (← *raudon-as*, -*a* ‘red’, *kail-is* ‘fur’, IPs -*is*, -*ē*).

Base words. Although grammars and word-formation works indicate that all adjectival compounds tend to be based on base words with simple stems (Keinys 1999, 81), the analysis of the empirical material revealed that almost equally often the components of compounds are based on words, the stem of which is equal to the root (such are 51 % of compounds) (26), or is morphemically divisible (such are 49 % of compounds) (27). Most often, the first component is based on an adjective with a suffix (suffixes), sometimes the base adjective has a prefix and a suffix. Less often, the second nominal component is based on a word with a suffix (all base words are recorded in dictionaries).

- (26) *graž-ia-rank-is*, -*ē* SKS395 ‘who has beautiful hands’ (cf. *graž-us*, -*i* ‘beautiful’, *rank-a* ‘hand’), *marg-a-galv-is*, -*ē* JM128 ‘who has a mottled head’ (cf. *marg-as*, -*a* ‘mottled’, *galv-a* ‘head’), *maž-a-naud-is*, -*ē* AŽII256 ‘not very useful’ (cf. *maž-as*, -*a* ‘little’, *naud-a* ‘use’), *ryšk-ia-lūp-is*, -*ē* BUT113 ‘who has bright lips’ (cf. *ryšk-us*, -*i* ‘bright’, *lūpa-* ‘lip’).
- (27) *amž-in-a-met-is*, -*ē* AŽII301 ‘whose years are eternal’ (cf. *amž-in-as*, -*a* ‘eternal’, *met-ai* ‘year’), *gelt-on-rūb-is*, -*ē* JSI93 ‘who has yellow clothes’ (cf. *gelt-on-as*, -*a* ‘yellow’, *rūb-ai* ‘clothes’), *jaut-r-ia-kail-is*, -*ē* JSII75 ‘whose fur is sensitive’ (cf. *jaut-r-us*, -*i* ‘sensitive’, *kail-is* ‘fur’), *mēl-yn-keln-is*, -*ē* TV167 ‘who has blue trousers’ (cf. *mēl-yn-as*, -*a* ‘blue’, *keln-ēs* ‘trousers’), *murz-in-a-nos-is*, -*ē* GD20 ‘whose nose is dirty’ (cf. *murz-in-as*, -*a* ‘dirty’, *nos-is* ‘nose’), *spalv-ot-sparn-is*, -*ē* Kal497 ‘whose wings are coloured’ (cf. *spalv-ot-as*, -*a* ‘coloured’, *sparn-as* ‘wing’), *smail-ia-gob-tuv-is*, -*ē* SRIV250 ‘who has a peaked hood’ (cf. *smail-us*, -*i* ‘peaked’, *gob-tuv-as* ‘hood’), *sunk-ia-lengv-a-pēd-is*, -*ē* AŽII346 ‘who has both heavy and light feet’ (cf. *sunk-us*, -*i* ‘heavy’, *lengv-a-pēd-is*, -*ē* ‘easy-going’) (the second component of the latter neologism is based on the compound).

It is difficult to say exactly what base words the first component of the compounds *didž-ia-kilpis*, -*ē* KE47 ‘which has large loops’, *didž-ia-prot-is*, -*ē* AŽII256 ‘clever’, *raud-a-šon-is*, -*ē* ‘which has a red (reddish) side’ is based on: they could be measured by both the adjectives *didis*, -*i* ‘big’ (← *didži-o* GEN of *did-is*) and *raud-as*, -*a* (‘reddish, reddened’) presented in BLKŽ, or with shorter stems of the adjectives *did-el-is*, -*ē* ‘big’, *raud-on-as*, -*a* ‘red’ more common in the contemporary language (for more on the discrepancy between formal and semantic measurement, see Urbutis 2009, 101–104).

2.2.2. Adjectival compounds of the word-formation type *noun + noun*

The group of compounds from two nouns is much smaller (15% of adjectival compounds or 5% of all neologisms). The compounds of this word-formation type (as well as the compounds from an adjective and a noun) usually refer to a distinct part of a thing, which is indicated by the second component, and described by the first component. Regardless of the stem of the noun underlying the second component, all compounds have the ending *-is, -ē*. The absolute majority of compounds are based on base words with morphemically indivisible stems. 88% of the compounds are combined with an interfix *-(i)a-* (28), while 12% of compounds do not have an interfix (29).

- (28) *auks-a-kanop-is, -ē* GD418 ‘whose hooves are gold (golden)’ (← *auks-as* ‘gold’, interfix *-a-*, *kanop-a* ‘hoof’, IPs *-is, -ē*), *parš-a-snuk-is, -ē* K452 ‘whose snout (face) is similar to that of a pig’ (← *parš-as* ‘pig’, interfix *-a-*, *snuk-is* ‘snout; face’, IPs *-is, -ē*), *skiedr-a-stog-is, -ē* ST207 ‘which has a roof made of wood chips’ (← *skiedr-a* ‘chip’, interfix *-a-*, *stog-as* ‘roof’, IPs *-is, -ē*), *bul-ia-sprand-is, -ē* PGK167, 181 ‘whose neck resembles that of a bull’ (← *bul-ius* ‘bull’, interfix *-ia-*, *sprand-as* ‘neck’, IPs *-is, -ē*), *drambl-ia-ko-jis, -ē* KE173 ‘whose legs are big (like an elephant’s)’ (← *drambl-ys* ‘elephant’, interfix *-ia-*, *koj-a* ‘leg’, IPs *-is, -ē*).
- (29) *slibin-galv-is, -ē* Kal237 ‘whose head resembles that of a dragon’ (← *slibin-as* ‘dragon’, *galv-a* ‘head’, IPs *-is, -ē*), *subin-veid-is, -ē* ST62, 65, 180, 238, 253 ‘whose face looks like a butt’ (← *subin-ē* ‘ass’, *veid-as* ‘face’, IPs *-is, -ē*) (this compound is based on the vulgarism *subin-ē* ‘ass’).

3. Use of neologisms

The meanings of all neologisms, whether used in a literal (30) or figurative sense (31), (32), become clear from a minimal or larger context, only the latter requires a bigger context to understand.

- (30) *Visiškai aptraukt-i virtuv-ēs langastikli-ai*
 full pholster-PP.NOM.PL.M kitchen-GEN.SG. window_glass.NOM.PL.M
 “Fully covered kitchen window glasses” (EK155)
- (31) [Jis] *Neperkalbam-as tvirt-a-nugar-is*
 he-NOM.SG.M NEG.win over-NOM.SG.M stubborn_person-NOM.SG.M
 “An unpersuadable stubborn person” (KE61)
- (32) *smegen-i-kaln-is rimst-a ir vēst-a*
 head-NOM.SG.M get calm.PRS.3 and get cool.PRS.3
 “The head is getting calm and cool” (Par96)

Nouns are used to name various things: persons, animals, plants, objects, abstracts. Even compounds with a literal meaning are more expressive than word combinations with roughly the same meaning, cf. *obelžiedis* and *obelis žiedas* ‘apple tree blossom’, *kvailafilmis* and *kvailas filmas* ‘stupid film’. A considerable number of neologisms,

especially those naming persons, have a tone of disparagement or irony, e.g., *šunžmogis* ‘terrible person’, *drambliakojis*, *-ė* ‘whose feet are like those of an elephant’, *subinveidis*, *-ė* ‘whose face looks like a butt’. Adjectives describe various characteristics of animate and inanimate things. The absolute majority of neologisms of adjectives are attributes, that is, epithets with literal (33) or figurative meaning (34).

- (33) *aukštalubis koridorius* ST61 ‘high-ceilinged corridor’, *aukštastogis dvarelis* SRIV24 ‘high-roofed mansion’, *aukštastogiai namai* PI/I217 ‘high-roofed houses’, *dryžuotarėmiai akinukai* K453 ‘striped-rimmed glasses’, *įvairialiepsnis švytėjimas* GD113 ‘glow of various flames’, *įvairiaplanis gyvenimas* KN129 ‘multifaceted life’, *jautriaausis gyvūnas* JSII22 ‘animal with sensitive ears’, *liūdnaakis galvijąs* SR82 ‘sad-eyed animal’, *pilkakaklis kovas* K284 ‘gray-necked rook’, *plačianasrės žuvis* SKV297 ‘broad-mouthed fish’, *plačiašnervis šėrikas* PGK105 ‘wide-nostriled feeder’, *plačiašypsniis vyrškis* K416 ‘broad-smiling man’, *prastakilmis nugalėtojas* GD120 ‘winner of poor pedigree’, *rausvašonė kriaušiuokės* KE215 ‘reddish-sided pears’, *skaidrasparnė plaštakė* SKS66 ‘clear-winged butterfly’, *tamsiašakė giria* JSI291 ‘dark-branched forest’.
- (34) *apvalažandė vyšnaitė* SR167 ‘round-cheeked cherry’, *apvaliaskruosčiai obuoliai* JSI282 ‘round-cheeked apples’, *geltonrūbiai medžiai* JSI93 ‘yellow-clothed trees’, *plačiaširdis pardavėjas* SR45 ‘wide-hearted seller’, *skambialiežuvis kvailys* SRIV394 ‘loud-tongued fool’, *storakulšis augalas* AŽI341 ‘thick-thighed plant’, *žaliažvilgsnė moteris* K295 ‘green-gazed woman’, *minkštaliūpis liūdesys* K285 ‘soft-lipped sadness’, *putliažandžiai debesys* K285 ‘plump-cheeked clouds’.

The use of compounds of analogical construction in the text helps to understand the meaning of neologisms, e.g., next to the compound *švedkapis* ‘Swedish soldier’s grave’ recorded in dictionaries, the neologism *hitlerkapis* ‘grave of soldiers of Hitler’s army’ is used, next to the real compound *pusponis* ‘not a real gentleman’, the neologisms *gaidponis*, *skersponis*, are used with the same meaning (all the compounds with the second component *ponas* ‘mister, gentleman’ derogatively refer to a person).

Conclusions

The study of nominal neologisms showed that the sequence of the most productive word-formation types of nominal compounds (*noun + noun*, *adjective + noun*) remains the same as indicated in grammars and in the work of Aleksaitė (2022), the researcher of the Database of Lithuanian Neologisms. Quantitatively, the largest group consists of formations of the *noun + noun* word-formation type: this group includes 70% of all nominal neologisms (cf. 30% of compounds belong to the *adjective + noun* type). Thus, the word-formation type of compounds from two nouns both in the past and present (Murmulaitytė 2021; Aleksaitė 2022) is the most productive.

Nominal compounds basically meet the requirements of the word-formation types, the main tendencies of base words, the (non)use of the interfix, the selection

of the ending provided by both types of word-formation are also maintained. Both word-formation types of nominal compounds are derived with an interfix (56% of compounds) and without it (44%). A tendency remains to be based on base words of simpler structure: 78% of compound nouns are based on morphemically indivisible stems of base words, in 22%, the stem of one of the base words is divisible (most often – suffixed).

The sequence of adjectival compounds is the same as specified in grammars and works of word-formation: the *adjective + noun* (85% of compounds) word-formation type stands out in terms of productivity; the second most productive type is *noun + noun* (15% of compounds). There is a noticeably clear tendency to form both word-formation types of compounds with interfixes – 89% of compounds are like that. The components of all of them are combined by the interfix *-(i)a-*. The compounds are slightly more frequently based on base words with morphemically indivisible stems – such are 65% of compounds, while in 35% of compounds, the base word has some prefix or suffix (is morphemically divisible).

All neologisms are based on the base words included in the dictionaries.

The meanings of all compounds become clear from a minimal or wider context. Equally often, compounds have literal and figurative meanings (a more extensive context is needed to understand the latter). Even compounds with a literal meaning are more expressive than word combinations with the same meaning. Productivity of the word-formation type and knowledge of analogical real compounds also help to understand the meaning of a neologism. Many compounds are words with a negative connotation, often, they are names assigned to persons.

Abbreviations

3	3 rd person
A	Gegužė ant nulūžusio beržo
AŽ	Rinktiniai raštai
BLB	Baltas liūdesio balandis
BLKŽ	Bendrinės lietuvių kalbos žodynas
BUT	Baltų užtrauktukų tango
DAT	dative
DD	Danielius Dalba & kitos istorijos
DLKŽ	Dabartinės lietuvių kalbos žodynas
GD	Daiktai
GEN	genitive
EK	Ievos laišakai iš Galudienių miesto
F	feminine
IP	inflectional paradigm
Ivan	Sapnų nublokšti
Jas	Tikrasis nebūties veidas
JK	Kregždėlaiškis

JM	Maranta
JS	Lyrika. Rinktinē
K	Lietaus migla Lu kalne
Kal	Ne akmenys guli
KE	Ežeras ir kiti jī lydintys asmenys
KN	Du lagaminai sniego
KPN	Kada parsiklausim namo
KR	Kinivarpu raštai
LKŽ	Lietuvių kalbos žodynas
LKŽPK	“Lietuvių kalbos žodyno” Papildymų kartoteka
M	masculine
MRR	Mirti reikia rudenį
MS	Sugrįžimai
NEG	negative
NOM	nominative
P	Perrašai
Par	Marmurinis šuo
PI	Petro imperatorė
PL	plural
PGK	Prarastų godų kvartetas
PM	Parašyta moterų
PP	passive participle
PRS	present
SG	singular
SKS	Seno kareivio sugrįžimas
SKV	Sokratas kalbasi su vėju
SN	Salomėja Nėris. Fragmento poetika
SR	Silva Rerum
SS	Sauganti sąmonė
ST	Sun-tzu Vilniaus mieste
ŠAMS	Šiąnakt aš miegosiu prie sienos
TA	Tylos angelas
TV	Trys vienetės
UM	Užsagstyk mane

Sources

- Aputis, Juozas. 1986. *Gegužė ant nulūžusio beržo*. Vilnius: Vaga.
- Daujotė, Viktorija. 2005. *Perrašai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Daujotytė, Viktorija. 2001. *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera.
- Daujotytė, Viktorija. 2004. *Salomėja Nėris. Fragmento poetika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Daujotytė, Viktorija. 2007. *Sauganti sąmonė*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla.

- Gaidienė, Anželika et al. (eds.). 2015. *“Lietuvių kalbos žodyno” Papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. doi.org/10.35321/lkz-papildymu-kartoteka
- Gavelis, Ričardas. 1997. *Prarastų godų kvartetas*. Vilnius: Tyto alba.
- Gavelis, Ričardas. 2002. *Sun-tzu Vilniaus mieste*. Vilnius: Tyto alba.
- Gavelis, Ričardas. 2006. *Tylos angelas*. Vilnius: Tyto alba.
- Geda, Sigitas. 2001. *Sokratas kalbasi su vėju*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas, Romualdas. 2013. *Trys vienatvės*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Granauskas, Romualdas. 2015. *Baltas liūdesio balandis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Gutauskas, Leonardas. 2008. *Daiktai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Ivanauskaitė, Jurga. 2000. *Sapnų nublokšti*. Vilnius: Tyto alba.
- Jasukaitytė, Vidmantė. 2002. *Tikrasis nebūties veidas*. Vilnius: Eitkoma.
- Jonuškaitė, Birutė. 2007. *Kregždėlaiškis*. Vilnius: Versus aureus.
- Jonuškaitė, Birutė. 2009. *Baltų užtrauktukų tango*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Jonuškaitė, Birutė. 2011. *Užsagstyk mane*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Jonuškaitė, Birutė. 2015. *Maranta*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Kajokas, Donaldas. 2000. *Mirti reikia rudenį*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Kajokas, Donaldas. 2002. *Lietaus migla Lu kalne*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Kajokas, Donaldas. 2012. *Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys*. Vilnius: Tyto alba.
- Kalanavičius, Antanas. 1994. *Ne akmenys guli*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Karčiauskas, Mykolas. 2007. *Kada parsiklausim namo*. Vilnius: Kronta.
- Karnauskaitė, Elena. 2012. *Ievos laišakai iš Galudienų miesto*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Katiliškis, Marius. 2003. *Seno kareivio sugrįžimas*. Šiauliai: Šiaurės Lietuva.
- Keinys, Stasys (ed.). 2021. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, elektroninis variantas. Available at: <https://ekalba.lt>
- Liutkevičienė, Danutė (ed.). *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Available at: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-žodynas/>
- Martinaitis, Marcelijus. 1998. *Sugrįžimai*. Vilnius: Tyto alba.
- Miliūnaitė, Rita, Aleksaitė, Agnė. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <https://ekalba.lt/naujazodziai/naujienos>
- Naktinienė, Gertrūda (ed.). *Lietuvių kalbos žodynas*. I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: www.lkz.lt; <https://ekalba.lt>
- Navakas, Kęstutis. 2008. *Du lagaminai sniego*. Vilnius: Tyto alba.
- Parulskis, Sigitas. 2004. *Marmurinis šuo*. Vilnius: Baltos lankos.
- Radvilavičiūtė, Giedra. 2010. *Šiąnakt aš miegosiu prie sienos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Sabaliauskaitė, Kristina. 2008. *Silva Rerum*. Vilnius: Baltos lankos.
- Sabaliauskaitė, Kristina. 2012. *Danielius Dalba & kitos istorijos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Sabaliauskaitė, Kristina. 2014. *Silva Rerum III*. Vilnius: Baltos lankos.
- Sabaliauskaitė, Kristina. 2016. *Silva Rerum IV*. Vilnius: Baltos lankos.
- Sabaliauskaitė, Kristina. 2019. *Petro imperatorė I*. Vilnius: Baltos lankos.
- Saja, Kazys. 2013. *Kinivarpu raštai*. Vilnius: Typoart.
- Strielkūnas, Jonas. 2009. *Lyrika. Rinktinė I, II*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Žukauskas, Albinas. 1986. *Rinktiniai raštai I, II*. Vilnius: Vaga.

References

- Aleksaitė, Agnė. 2022. *Lietuvių kalbos naujažodžių daryba (2011–2019 m. Naujažodžių duomenyno pagrindu)*. Doctoral dissertation. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <https://www.lituanistika.lt/content/95244>
- Allan, Keith (ed.). 2016. *The Routledge Book of Linguistics*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315718453>
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 2005. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Baayen, Harald. 1991. Quantitative aspects of morphological productivity. *Yearbook of Morphology* Booij, Geert, Marle, Jaap van (eds.). Dordrecht: Springer, 109–149. https://doi.org/10.1007/978-94-011-2516-1_8
- Baayen, Harald R. 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. 2. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 899–919. <https://doi.org/10.1515/9783110213881.2.899>
- Bauer, Laurie. 2001. *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486210>
- Bauer, Laurie. 2005. Productivity: Theories. *Handbook of Word-Formation*. Štekauer, Pavol, Lieber, Rochelle (eds.). Dordrecht: Springer, 315–334. https://doi.org/10.1007/1-4020-3596-9_13
- Benczes, Réka. 2005. Creative noun-noun compounds. *Annual Review of Cognitive Linguistics*. 3, 250–268. <https://doi.org/10.1075/arcl.3.13ben>
- Booij, Geert. 2005. *The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199226245.001.0001>
- Brown, Keith (ed.). 2005. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd ed. London: Elsevier.
- Gaeta, Livio, Ricca, Davide. 2006. Productivity in Italian word formation: A variable-corpus approach. *Linguistics*. 44(1), 57–89. <https://doi.org/10.1515/LING.2006.003>
- Greenbaum, Sidney. 1996. *The Oxford English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Hein, Katrin, Engelberg, Stefan. 2017. Morphological variation: the case of productivity in German compound formation. *Proceedings of the Mediterranean Morphology Meetings*. 11, 36–50. <https://doi.org/10.26220/mmm.2871>
- Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfológija*. Liepāja: LiePA.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Compound genitives in Latvian. *Word-Formation across Languages*. Körtvélyessy, Livia, Štekauer, Pavol, Valera, Salvador (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 169–197.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). 2014. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.013.0005>
- Malmkjær, Kirsten (ed.). 2010. *Routledge Linguistics Encyclopedia*. 3rd ed. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group.

- Miliūnaitė, Rita. 2018. Naujažodžių pateikimas ir paieškos galimybės Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne. *Bendrinė kalba*. 91, 1–21. Available at: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2018~1555176235545/>
- Murmulaitytė, Daiva. 2021. *Daiktavardžių darybos ir morfemikos tyrimo perspektyvos* (Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno atvejis). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <https://www.lituanistika.lt/content/103318>
- Müller, Peter O. et al. (eds.). 2016. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. 4, 5. Berlin/Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110379082>; <https://doi.org/10.1515/9783110424942>
- Nakov, Preslav. 2013. On the interpretation of noun compounds: syntax, semantics, entailment. *Natural Language Engineering*. 19, 291–330. <https://doi.org/10.1017/S1351324913000065>
- Navickaitė-Klišauskienė, Agnė. 2016. Latvian. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. 5. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin, Boston: De Gruyter, 3107–3123. <https://doi.org/10.1515/9783110424942-002>
- Olsen, Suzan. 2015. Composition. *Word-formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. 1. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 364–386.
- Plag, Ingo. 2003. *Word-formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841323>
- Pustyl'nikov, Olga, Schneider-Wiejowski, Karina. 2009. Measuring morphological productivity. *Issues in Quantitative Linguistics*. Köhler, Reinhard (ed.). Lüdenscheid: RAM-Verlag, 106–125. Available at: <http://www.homes.uni-bielefeld.de/opustyl'nikov/pustyl'nikov/pdfs/Pustyl'nikovSchneider-WiejowskiV4-FINAL.pdf>
- Quirk, Randolph et al. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Radimsky, Jan. 2015. *Noun+Noun Compounds in Italian: A Corpus-based Study*. České Budějovice: University of South Bohemia.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Stundžia, Bonifacas. 2016. Lithuanian. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. 5. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter, 3089–3106. <https://doi.org/10.1515/9783110424942-001>
- Stundžia, Bonifacas, Jarmalavičius, Dalius. 2019. *Daiktavardžių dūryba vokiškuose XVII–XVII a. baltų kalbų žodynuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ulvydas, Kazys (ed.). 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. I. Vilnius: Mintis.
- Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kopsavilkums

Rakstā runāts par produktivitāti, produktīvajiem lietvārdū un īpašības vārdū salikteņu darināšanas tipiem, aplūkota to jauno lietuviešu valodas salikteņu darināšanas un semantikas specifika, kuri pieder pie produktīvajiem tipiem. Pētījumā analizēti četrū produktīvāko tipu dati: 355 salikteņi (244 lietvārdi un 111 īpašības vārdi).

Jaundarinājumu pētījums apliecina, ka produktīvāko lietvārdū salikteņu tipu secība (*lietvārds + lietvārds*, *īpašības vārds + lietvārds*) saglabājas tāda pati, kā norādīts gramatikās, vārddarināšanas pētījumos. Vislielāko grupu veido *lietvārds + lietvārds* tipa salikteņi – pavisam 70% lietvārdū

jaundarinājumu. Tādējādi no diviem lietvārdiem darināto salikteņu tips gan agrāk, gan tagad (kā liecina Lietuviešu valodas jaunvārdu korpusa pētnieku vērojumi) ir visproduktīvākais.

Lietvārdu salikteņi būtībā atbilst vārddarināšanas tipu prasībām, tiek saglabātas arī abu tipu darināšanas pamattendences. Abu tipu lietvārdi tiek darināti ar savienotājpatkskani (56% salikteņu) un bez tā (44%). Saglabājas tieksme izmantot vienkāršākas struktūras pamatvārdus (78% lietvārdu salikteņu darināti no morfēmiski nedalāmiem pamatvārdu celmiem).

Īpašības vārdu salikteņu secība ir tāda pati, kā norādīts gramatikās, vārddarināšanas pētījumos: produktīvākais tips ir *īpašības vārds + lietvārds* (85% salikteņu), otrs pēc produktivitātes – *lietvārds + lietvārds* (15% salikteņu). Ļoti izteikta ir tendence abu tipu salikteņus darināt ar savienotājpatkskaņiem – tādi ir 89% salikteņu. To komponentus savieno patkskaņi *-(i)a-*. Salikteņu pamatā nedaudz biežāk ir pamatvārdi ar morfēmiski nedalāmiem celmiem (tādi ir 65% salikteņu). Visi jaundarinājumi balstās uz vārdnīcās iekļautiem pamatvārdiem.

No minimālā vai plašāka konteksta kļūst skaidras visu salikteņu (tiešās vai pārnestās) nozīmes. Jaundarinājuma nozīmi saprast palīdz arī tipa produktivitāte, tas, ka ir zināmi analogiski reāli darinājumi. Samērā liela daļa salikteņu ir vārdi ar negatīvu konotāciju, nereti tie ir personu nosaukumi.

Atslēgvārdi: produktivitāte; jaundarinājums; vārddarināšanas tips; saliktenis; (salikteņa) komponents; pamatvārds.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Tauriņu taksonomija: sprīžmešu dzimtas sugu nosaukumu derivatīvi semantiskā struktūrā¹

Butterfly taxonomy: The derivative-semantic structure of the names of species of the Geometridae family

Anna Vulāne

Latviešu valodas institūts

Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: anna.vulane@lu.lv

Tauriņi jeb zvīņspārņi (*Lepidoptera*) ir viena no bagātākajām un krāšņākajām kukaiņu kārtām, kas veido plašu, sazarotu dzimtu un sugu taksonomiju. Tos nosacīti iedala dienas tauriņos un naktstauriņos, lieltauriņos un sīktauriņos. Lingvistiskā aspektā tauriņu terminoloģiskā sistēma latviešu valodā līdz šim nav plašāk analizēta, tāpēc pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā darināti vienas tauriņu dzimtas sugu nosaukumi un kādu informāciju par objektu sniedz izmantotie motivētājevārdi.

Tauriņu sugu nosaukšanai parasti izmantota sintaktiska konstrukcija, kurā līdzās sugas nosaukumam lietots viens vai divi diferencētājevārdi, piem., *pelēkais saulkrēsliņu sprīžmetis* (*Coenocalpe lapidata*). Termina pamatkomponents lielākoties ir determinatīvais saliktenis, kura pirmā daļa norāda dzimtai raksturīgu vispārīgo pazīmi – tauriņa lielumu, krāsu, piemēram, *baltsprīžmetis*, uzturēšanās vietu, spārnu izskatu u. tml. Otrā daļa ir dzimtas nosaukums – saliktnatvasinājums *sprīžmetis* (*Geometridae*), kura motivētājevārdkopa sniedz informāciju par tauriņu kāpuram raksturīgo pārvietošanās veidu. Savukārt vārdkopterminu pirmais vai otrais komponents ir pirmatnīgs vai atvasināts vārds, saliktenis vai saliktnatvasinājums, kas sniedz konkretizējošu, precizējošu, vienkāršu vai kombinētu informāciju par tauriņa krāsu (*brūnais melleņu sprīžmetis* (*Cepphis advenaria*), *pelēkzaļais lapsprīžmetis* (*Colostygia aptata*)), formu (*drukknais bērzu sprīžmetis* (*Biston betularia*)), kāpura dzīves vietu (*priežu sprīžmetis* (*Bupalus piniarius*)) u. tml.

Tauriņu nosaukumu terminoloģisko kopumu veido gan pašcilmes vārdi un nozares speciālistu oriģināldarinājumi, gan arī pēc citu valodu parauga veidotas leksēmas, kas diezgan detalizēti, precīzi, niansēti raksturo tauriņus, atklājot ikdienas vērojumos gūtās asociatīvās saiknes, un iekļaujas valodas derivatīvajā un pasaulainas sistēmā.

Atslēgvārdi: derivatīvā nozīme; sprīžmešu dzimta; suga; tauriņu taksonomija; vārddarināšana.

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

levads

Dažādas taksonomijas, kas funkcionē gan valodas kodificētajā paveidā, t. sk. nozaru terminoloģijā, gan izloksnēs, ir nozīmīgs lingvistisko pētījumu avots kā nominācijas, tā arī derivatīvā, asociatīvā, semantiskā un etnolingvistiskā aspektā. Tās atklāj valodas līdzekļu derivatīvo potenci, izmantojuma iespējas, tautas pasaules uztveres tipiskās un specifiskās iezīmes, latviešu valodas daudzveidību laikā un telpā.

Latviešu valodnieku interesi saistījušas daudzas tautas taksonomijas. Visplašāk dažādas leksiskās grupas pētījusi Benita Laumane, pamatā apcerot latviešu valodas izloksnēs sastopamos zivju (Laumane 1973), dabas parādību (Laumane 2005) un citus nosaukumus. Dažās Dienvidlatgales izloksnēs lietoto amatniecības leksiku raksturojusi Antoņina Reķēna (1975), savukārt ēdienus, īpaši piena, skatījusi Brigita Bušmane (2007). Galvas un plecu segu nosaukumu analīzei veltīta Ilgas Jansones (2003) monogrāfija, žogu nosaukumiem – Inetas Kurzemnieces (2008) pētījums, savukārt krāsu taksonomija raksturota Anitras Rozes (2015) darbā. Zinātniskajos rakstos, piem., Dainas Zemzares (1972), Ineses Ēdelmanes (2003), Annas Stafekas (2003) u. c., skatītas mazāka apjoma taksonomijas. Tomēr daudzas leksiski semantiskās vārdu grupas vēl arvien nav lingvistiski plašāk apcerētas. Viena no tādām valodnieciski maz skatītām jomām ir faunas objektu nominatīvā sistēma, piem., putnu, kukaiņu u. c. nosaukumi izloksnēs un terminoloģijā.

Šī pētījuma mērķis, turpinot izzināt terminoloģisko taksonomiju derivatīvi semantisko struktūru (Vulāne 2011), ir noskaidrot, kā darināti zvīņspārņu jeb tauriņu kārtas (*Lepidoptera*) sprīžmešu dzimtas (*Geometridae*) sugu nosaukumi un kādu informāciju par objektu sniedz izmantotie motivētārvārdi, kādas ir to radītās semantiskās un asociatīvās kopsakarības. Empīriskais materiāls – 265 vienības – iegūts no sugu enciklopēdijas „Latvijas daba” (latvijasdaba.lv) un raksturots, izmantojot analītisko un aprakstošo metodi.

1735. gadā zviedru dabaszinātnieks Kārlis Linnejs (*Carl von Linné*) izdeva grāmatu “Systema Naturae” (*Carolus Linnaeus* 2003 [1735]), kurā raksturoja bināro nomenklatūru – ar diviem vārdiem izteiktus sugu apzīmējumus latīņu valodā. Pirmais vārds norādīja ģinti, otrs – šai ģintij piederīgo sugu. Šis darbs kļuvis par mūsdienu augu un dzīvnieku sistemātikas jeb taksonomijas pamatu, un Kārļa Linneja izveidotā dzīvo organismu klasificēšanas sistēma, protams, ar izmaiņām, tiek lietota joprojām.

Mūsdienās augu un dzīvnieku nomenklatūru reglamentē starptautiski nomenklatūras kodeksi. Saskaņā ar tiem sugu nosaukumi sastāv no bināras kombinācijas. Kā norādīts sugu enciklopēdijā „Latvijas daba”: „Latīniskajos nosaukumos pirmais vārds ir ģints nosaukums, bet otrs – sugas epitets, piem., *Corydalis solida*. Latviešu valodā runājot vai rakstot pirmo dodam sugas epitetu un tikai tad ģints nosaukumu: iepriekš minētajā piemērā – *Corydalis solida* – *blīvais cīrulītis*. Ģinšu nosaukumus nu jau daudzus gadu desmitus latviešu valodā raksta daudzskaitlī (kaut arī latīniskajā nosaukumā tie ir vienskaitlī), jo pie ģintīm parasti pieder vairākas, pat daudzas sugas. Savukārt sugu nosaukumus raksta vienskaitlī, jo tāda suga ir tikai viena, piemēram, *blīvais cīrulītis*, *divšķautņu asinszāle*, *āra bērzs* u. c.” (Kļaviņš 2018)

1. Vārda *tauriņš* iekšējais tēls

Tauriņi ir viena no bagātākajām un krāšņākajām kukaiņu kārtām, kas veido plašu, sazarotu dzimtu un sugu taksonomiju. Tos nosacīti iedala dienas tauriņos un nakts-tauriņos, lieltauriņos un siktauriņos. Sugu enciklopēdijā „Latvijas daba” norādītas 68 tauriņu dzimtas, kurās ietilpst vairāki simti sugu (Piterāns 2014).

Vārda *tauriņš* un tā sinonīma *taurenis* iekšējais tēls jeb sākotnējā nozīme rada asociācijas ar laiku, kad Latvijas teritorijā brīvā dabā vēl dzīvoja tauri. Kā norāda Jānis Endzelīns (1980, 403), šī nosaukuma pamatā varētu būt nozīmes pārnesums, jo „tauriņu garie taustekļi ir atgādinājuši tauru jeb sūbru ragus, un sakarā ar to šie spārniņi ir dabūjuši savu tagadējo nosaukumu. Tā kā *tauriņam* (īsti: mazam tauram) atbilstošais pamatvārds [...] tagad līdz ar šā vārda īpašnieku ir zudis, tad ir gadījies dzirdēt, ka tauriņu tagad sauc arī par *tauru*”. Minētā lietvārda celmam varētu būt pievienots vai nu deminutīvpiedēklis *-iņ-*, vai, kā to liecina izlokšņu variants *taurinis*, senais pazīmes, līdzīguma izteicējpiedēklis *-in-* (Endzelīns 1951, 313). Šo versiju balsta tas, ka vairāku augšzemnieku dialekta izlokšņu īpašības vārdu un lietvārdu derivatīvajā struktūrā, līdzīgi kā lietuviešu valodā (Kniūkšta 1976), vēl arvien funkcionē ar derivatīvo formantu *-inis*, *-ine* darinātie īpašības vārdi un lietvārdi (Vulāne 1986). Šādi derivāti samērā plaši sastopami arī Latgales, Zemgales un Lejaskurzemes vietvārdu sistēmā (Reķēna 1989, 302–312). Konstantīns Karulis (1992, 372) min divas iespējamās asociatīvās kopsakarības – saikni ar zīdītājdzīvnieku *taurs* (iespējams, tā galvas priekšskata zināmas līdzības dēļ) vai ar vārda *taure* sākotnējo nozīmi ‘rags’, jo tauriņa antenas atgādina ragus. Elgas Kagaines (1983, 530) „Ērgemes izlokšnes vārdnīcas” 3. sējumā līdzās vārdam *taurīns*, *taurīc* norādīts arī *taurs*. Savukārt Antoņinas Reķēnas „Kalupes izlokšnes vārdnīcā” fiksēts gan vārds *tauriņc* (Reķēna 1998b, 495), gan *l'ip'iņc* (Reķēna 1998a, 575) un *m'et'ļuks* (Reķēna 1998a, 575) ar to pašu nozīmi.

2. Sprīžmešu sugu nosaukumu struktūra un asociatīvās saiknes

Floras un faunas taksonomijās parasti pastāv divi dažādi funkcionālie paveidi – kodi- ficētais, resp., standartvalodas, un izlokšņu, kuri savstarpēji atšķiras diezgan būtiski gan derivatīvi, gan leksiski. Kodificētajā valodas paveidā funkcionē oficiāli pieņemtie sazarotie tauriņu klašu, kārtu, rindu, dzimtu, ģinšu un sugu taksoni, pasaulē pieņemtie latīniskie nosaukumi, bet reģionālajos paveidos tauriņu dalījums dzimtās un sugās nav detalizēti strukturēts un nosaukumu ir daudz mazāk. Diemžēl „Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmā” (Feldhūne 1954) jautājums par tauriņu nosaukumiem nav iekļauts, līdz ar to nav atbilstoša mērķtiecīgi vākta izlokšņu materiāla.

Sprīžmeši ir sugām ļoti bagāta, visā pasaulē sastopama tauriņu dzimta, kurā nodala ap 23 000 sugu. No 2560 Latvijā zināmajām tauriņu sugām (Kļaviņš 2018) vairāk nekā 260 ir sprīžmeši (Savenkovs 2023), kas senākos avotos saukti arī par sprīžotājiem. Šai sugai piederīgi tauriņi ar tievām, garām kājām un slaidu ķermeni. Tie galvenokārt ir naktstauriņi, kuri reti lido dienā. Sākotnējā ar piedēkli *-tāj-* no darbības

vārda *sprīžot* celma darinātā darītājnosaucuma *sprīžotājs* pamatā ir asociācija ar kāpu-riem raksturīgo pārvietošanos sprīžojot – lai virzītos uz priekšu, tie saliec ķermeni, pakāļējo daļu pievelkot pie priekšējās daļas. Mūsdienās lietotais nosaukums *sprīžmetis* darināts ar sintaktiski morfoloģisko paņēmienu, to motivē verbālās vārdkopas *sprīžus met* formu celmi, kuru salikumam pievienota derivatīvā galotne *-is*. Arī šī vārda asociatīvais pamats ir tauriņu kāpuram raksturīgais pārvietošanās veids.

Trīs sugas – *kraukleņu sprīžmetis* (Baptria tibiale Esper), *zileņu vērpējsprīžmetis* (Biston lapponaria Boisduval) un *uzpirkstīšu ziedsprīžmetis* (Eupithecia pyreneata Mabilie) – iekļautas Latvijas Sarkanās grāmatas 3. kategorijā (Miezīte 2015, 74).

Sprīžmešu nosaukumi latviešu valodā lielākoties ir pašcilmes vārdi, vārdkoptermini, kuru sastāvā ietilpst sekundārais sugas nosaukums – ar sintaktiski morfoloģisko paņēmienu darinātais salikteņatvasinājums *sprīž+met+is* – vai salikteņi ar šo vārdu, piemēram, *bāl+sprīžmetis*, *vērpēj+sprīžmetis*. Tauriņu nosaukumu struktūru veido divi vai trīs vārdi, ko shematiski var attēlot šādi: D_1-S un D_2-D_1-S , kur S ir sugas nosaukums, D_1 – pirmais epitets jeb determinētājs, D_2 – otrais epitets.

Abos modeļos sugas nosaukšanai pamatā izmantots salikteņatvasinājums *sprīžmetis*, bet modelī D_1-S minētas vēl divas sugas – *līkvēderis* un *stūrspārnis*, kuru nosaukumi arī darināti ar sintaktiski morfoloģisko paņēmienu un sniedz konkrētu informāciju par objektu, proti, vārds *līkvēderis* norāda, ka tauriņa vēderdaļa ir nedaudz izliekta jeb līka, savukārt *stūrspārņa* raksturīga pazīme ir nedaudz stūraināki, nenopaļoti priekšspārnu gali.

Plašāku sugu nosaukumu grupu veido salikteņi, kurus darinot pamatkomponentam *sprīžmetis* pievienota papildinformācija par tauriņam vai kāpuram raksturīgāko, t. i.:

- 1) uzturēšanās un/vai barības vietu:
  - (1) *koksprīžmetis*, *krūmsprīžmetis*, *lapsprīžmetis*, *plavsprīžmetis*, *pogaļsprīžmetis*, *silpureņsprīžmetis*, *skujsprīžmetis*, *ziedsprīžmetis*;
- 2) spārnu krāsu:
  - (2) *baltsprīžmetis*, *bālsprīžmetis*, *pelēksprīžmetis*, *tumšmalsprīžmetis*, *zaļsprīžmetis*;
- 3) spārnu, kāju izskatu:
  - (3) *daivsprīžmetis*, *īskājsprīžmetis*, *līnijsprīžmetis*;
- 4) izmēru:
  - (4) *mazsprīžmetis*, *pundursprīžmetis*;
- 5) darbību:
  - (5) *vērpējsprīžmetis*;
- 6) raksturīgo lidošanas laiku:
  - (6) *salnsprīžmetis*, *pavasarsprīžmetis*.

Ja saliktenī sugas nosaukuma pirmo komponentu motivē vārdformas *koku*, *lapu*, *skuju*, *ziedu*, tad vairākos vārdkopterminos D_1 sniedz precizējošu norādi par attiecīgo

augu, piem., *lielais alkšņu koksprīžmetis* (*Ectropis crepuscularia*), *agrais madaru lap-sprīžmetis* (*Lampropteryx suffumata*), *rudais priežu skujsprīžmetis* (*Thera firmata*), *parastais vībotņu ziedsprīžmetis* (*Eupithecia absinthiata*). Augu vai tā daļu norāde nosaukumā nebūt nenozīmē, ka taurenis vai tā kāpurs izmanto vienīgi šo objektu. Parasti tie ir dažādi floras objekti, kuros mīt attiecīgās sugas pārstāvji.

Dažādos avotos rodamo tauriņu nosaukumu struktūra reizēm var atšķirties vai nu tāpēc, ka laika ritumā termini ir tikuši precizēti, vai arī tāpēc, ka nozares speciālisti, iespējams, dod priekšroku vienam vai otram variantam. Piem., sugu enciklopēdijā *latvijasdaba.lv* fiksēts divkomponentu nosaukums *krāšņais skujsprīžmetis* (*Thera obeliscata*), savukārt dabas novērojumu portālā *Dabasdati.lv* atrodams trīskomponentu nosaukums *krāšņais priežu skujsprīžmetis* (*Thera obeliscata*). Tajā iekļauta plašāka informācija – sugas nosaukumā saliktenī *skujsprīžmetis* norādīts, ko barībai parasti izmanto šī kaitēkļa kāpuri, epitets D_1 norāda *priedes* kā to raksturīgāko dzīves vietu, savukārt epitets D_2 , kam divkomponentu terminā atbilst D_1 , nosauc paša tauriņa izskata pazīmi, jo tā spārnu krāsojums, kurā mijas dažādas intensitātes brūnie un bēšīgie toņi, ir ļoti piesātināts un rada krāšņuma iespaidu.

Daži nosaukumi lingvistiski var būt šķietami maldinoši. Piem., *skābeņu zaļ-ganais lapsprīžmetis* (*Colostygia pectinataria*) dzīvo mežmalās, norās, pļavās, kur, protams, aug arī skābenes, bet kāpurs mīt uz madarām un nātrēm. Skābenes tauriņa bioloģiskajā aprakstā tieši netiek norādītas. Tauriņa raksturīgo pazīmju kopums, kas atbilst tā vizuālajam tēlam un pētījumā izmantotajam bioloģiskajam aprakstam, tiek atklāts ar vairāku motivētājpārdu celmiem: vienu no spārnu krāsas toņiem, kas spilgtāk izpaužas mātītēm, nosauc īpašības vārds *zaļgans*, kāpuru barību un apmešanās vietu norāda vārdformas *lapu* celms, savukārt kāpura pārvietošanās veidu raksturo sugas pamatnosaukuma motivētājpārdkopa *met sprīžus*, bet D_2 šajā gadījumā, šķiet, sniedz kādu pastarpinātu informāciju. Cita sugas „radnieka” – *skābeņu sprīžmeša* (*Timandra griseata*) – aprakstā norādīts, ka tā kāpurs dzīvo uz skābenēm, tāpēc iespējams, ka arī iepriekš raksturoto tauriņu kāpuri tomēr mēdz dzīvot uz šiem augiem. Terminā *baltpelēkais vībotņu ziedsprīžmetis* (*Eupithecia extensaria*) iekļauta informācija gan par kāpura pārvietošanās veidu, gan tauriņa spārnu krāsas toni un kāpuru dzīves vietu – vībotņu ziediem. Divkomponentu nosaukumos asociatīvo saišu ir mazāk, piem., vārdkopa *dzeltenais likvēderis* (*Eulithis mellinata*) rada redzes tēlu, kurā galvenie asociatīvie signāli ir tauriņa spārnu krāsa un ķermenīša vēderdaļas izliekums. Tātad informācijas detalizācijas pakāpe ir atkarīga gan no vārdkoptermina komponentu skaita, gan arī no to struktūras. Ja nosaukumā izmantoti salikteni vai saliktenatvasinājumi, iespējams saņemt vairāk asociatīvo signālu nekā tad, ja tajā ir derivatīvi vienkāršākas struktūras vārdi, piem., *kraukleņu sprīžmetis* (*Baptria tibiale*) vai *egļu stūrspārnis* (*Macaria signaria*). Abos terminos epitets D_1 norāda tauriņa kāpura dzīves vietu.

Vārdkopterminu determinējošie epitēti ir gan primāri, gan sekundāri vispārlietojamās leksikas vārdi vai nozares termini. Raksturīgi, ka abos modeļos lielākoties izmantots viens un tas pats D_1 , kas sniedz konkrētējošu papildinformāciju par dažādiem dabas objektiem, kuros parasti uzturas vai barojas tauriņi vai to kāpuri, raksturo sugas krāsu, lielumu un citas ārējā veidola pazīmes. Piem., par *ērķšķogu raibsprīžmeti* (*Abraxas grossulariata*) teikts, ka tā kāpurs dzīvo uz jāņogām, ērkšķogām un citu sugu

augiem, savukārt tauriņš sastopams jauktos un skujkoku mežos, arī lapkoku mežos, dārzos, parkos un palienēs (latvijasdaba.lv). Līdz ar to sugas nosaukumā ietverta norāde uz tauriņa spārnu raibo krāsojumu, bet epitets (D_1) norāda vienu no kāpura uzturēšanās vietām.

Skaitliski lielāko D_1 motivētāJVārdu grupu veido pļavas, meža ogu un citu augu nosaukumi, kopā 100 vārdkopterminu. Mazliet mazāk – 84 – ir koku un krūmu motivētu nosaukumu. Epitets D_1 galvenokārt norāda vietu, kur parasti mīt attiecīgās sugas tauriņu kāpuri. Augu (7) pārstāvniecība tauriņu nosaukumos ir ļoti plaša un daudzveidīga, piem.:

- (7) *aveņu lapsprīžmetis, āboliņa sprīžmetis, ceļteku mazsprīžmetis, ērkšķogu sprīžmetis, dzērveņu īskājsprīžmetis, jāņogu krūmsprīžmetis, sudrabpelēkais krustziežu sprīžmetis, laimiņu mazsprīžmetis, dūkstu madaru lapsprīžmetis, sarkanīgais māršilu mazsprīžmetis, lielais melleņu zaļsprīžmetis, paparžu sprīžmetis, parastais pelašķu ziedsprīžmetis, plaukšķeņu pogaļsprīžmetis, dzeltenais rožu lapsprīžmetis, rūgtdiļļu ziedsprīžmetis, pelēkais saulkrēsliņu sprīžmetis, sārmeņu pogaļsprīžmetis, sprigaņu līkvēderis, vībotņu sprīžmetis, zelteņu mazsprīžmetis, zeltgalvīšu zaļsprīžmetis, zvaguļu pogaļsprīžmetis.*

No koku un krūmu nosaukumiem (8) biežāk sastopami *alkšņi, apses, bērzi, egles, kārkli, ozoli*, bet *ābeles, ievas, kļavas, krūklus, liepas, paegļus, pīlādžus, plūškokus, priedes, vītolus, vīksnas, vilkābeles* sastop tikai dažos terminos:

- (8) *alkšņu mazsprīžmetis, apšu daivsprīžmetis, bērzu koksprīžmetis, mazais egļu ziedsprīžmetis, violetpelēkais kārķļu sprīžmetis, ozolu stūrspārnis, ābeļu vērpējsprīžmetis, ievu raibsprīžmetis, kļavu bālsprīžmetis, lielais krūķļu sprīžmetis, liepu lapsprīžmetis, pelēkais paegļu skujsprīžmetis, pīlādžu sprīžmetis, plūmju līkvēderis, plūškoku sprīžmetis, priežu stūrspārnis, vītolu bālsprīžmetis, vīksnu lapsprīžmetis, vilkābeļu daivsprīžmetis.*

Trešo asociatīvo grupu veido krāsu nosaukumi (9). Izmantoti gan pirmatnīgie un atvasinātie krāsu un to toņu apzīmējumi, gan arī saliekteņi. Šai epitetu grupai piederīgi arī netiešie krāsas apzīmējumi *gaišs, tumšs* un īpašības vārdi, kas norāda uz krāsu izkārtojumu, piem., *joslains, mainīgs, raibs*:

- (9) *bālganais mazsprīžmetis, brūnganais mazsprīžmetis, brūnpelēkais silpureņsprīžmetis, dzeltenais līkvēderis, gaišpelēkais īskājsprīžmetis, oranžais salnsprīžmetis, iepelēkais līkvēderis, melnais sprīžmetis, pelēkais pogaļsprīžmetis, pelēkdzeltenais salnsprīžmetis, pelēkzaļais lapsprīžmetis, rūsganais mazsprīžmetis, sūnzaļais lapsprīžmetis, tumšpelēkais īskājsprīžmetis, ozolu zaļais lapsprīžmetis, ābeļu zaļganais ziedsprīžmetis, zilganais lapsprīžmetis, gaišais pelēksprīžmetis, tumšais pelēksprīžmetis, kāpostu joslainais lapsprīžmetis, alkšņu mainīgais lapsprīžmetis.*

Dažos divkomponentu vai trīskomponentu nosaukumos atklātas arī citas tauriņu pazīmes:

- 1) spārnu vizuālais tēls, kas rada asociācijas ne tikai ar punktu, joslu u. tml. esamību, bet daļēji – arī ar spārnu krāsu:

(10) *acainais lapsprīžmetis, joslainais ..., punktainais ..., melnpunktu ..., taisnsvītru ..., sarkansvītru mazsprīžmetis, baltpunktainais ziedsprīžmetis, divpunktu līnījsprīžmetis, divsvītru pļavsprīžmetis, ozolu gludmalu sprīžmetis, plankumainais pogaļsprīžmetis, spožais tumšdzīslu sprīžmetis, svītrainais pogaļsprīžmetis, taisnsvītru mazsprīžmetis;*

2) tauriņu lielums, spārnu skaits:

(11) *bērzu mazais salnsprīžmetis, mazais zaļsprīžmetis, lielais salnsprīžmetis, sešspārnu daivsprīžmetis;*

3) tauriņu aktīvais lidošanas laiks, kas parasti ir pavasarī:

(12) *agrais koksprīžmetis.*

Trīskomponentu nosaukumos pirmā epiteta un sugas nosaukuma radītās asociācijas papildina, precizē, konkretizē otrs epitets D_2 . Ar to lielākoties tiek izteikta tā pati informācija, kas ar D_1 , proti, norādīta tauriņa vai kāpura tipiskā dzīvošanas vieta, tauriņa lielums, spārnu krāsa u. tml., tomēr katram epiteta ir savas funkcijas. Tā, ja D_1 nosauc augu vai citu objektu, tad D_2 ir īpašības vārds (13), kas norāda spārnu krāsu, izmēru u. tml. Savukārt, ja D_1 ir īpašības vārds, tad D_2 norāda augu (14).

(13) *brūnganais paegļu skujsprīžmetis, dzeltenais purva sprīžmetis, gaišzaļais ozolu sprīžmetis, lielais alkšņu koksprīžmetis, agrais egļu sprīžmetis.*

(14) *melleņu mainīgais lapsprīžmetis, kārkļu bālganais lapsprīžmetis, žodzeņu joslainais lapsprīžmetis.*

Trīskomponentu nosaukumos tauriņu vizuālā tēla raksturojums papildināts ar pirmatnīgiem, sufiksāliem, prefiksāliem krāsu īpašības vārdiem, kā arī salikteņiem ar noteikto galotni, kas norāda uz tauriņu spārnu krāsu, tās toni:

(15) *baltais, brūnais, rudais, pelēkais, dzeltenais, brūnganais, sarkanīgais, iepelēkais, iesarkanais, baltpelēkais, brūnpelēkais, gaišzaļais, olīvbrūnais, tumšbrūnais, pelēkdzeltenais, pelēkbrūnais, pelēkzaļais, sudrabpelēkais, tumšpelēkais, violetpelēkais, arī raibais, gaišais, tumšais, spožais un mainīgais.*

Epiteta D_2 izteikšanai izmantoti tikai daži augu (*ceļtekas, gaiļbiksītes, kāposti, madaras, mārpuķītes, mellenes, spriganes, sētložņas, skābenes, žodzenes*) un koku vai krūmu (*alkšņi, ābeles, bērzi, gobas, ievas, kārkli, plūmes, ozoli*) nosaukumi, kā arī sniegtas norādes uz tauriņa izmēru (*drukmais bērzu sprīžmetis, lielais/mazais egļu ziedsprīžmetis*), aktīvas lidošanas laiku (*agrais ābeļu/egļu sprīžmetis*) un spārnu veidolu (*šaurspārnu kazeņu lapsprīžmetis*).

Dažādo dabas objektu izmantojums sprīžmešu sugu nominācijā rāda, ka šie tauriņi pamatā mīt pļāvās, tīrumos un mežos. Gan sugas nosaukums, gan tam pievienotie epiteta rada redzes gleznas un kompleksas asociācijas ar dažādiem objektiem, krāsām, tauriņu vizuālo tēlu, saikni ar dabu, sniedzot detalizētu informāciju par tauriņu izskatu, to uzturēšanās vidi, kāpuru barošanās vietu un barībai izmantotajām augu daļām.

Secinājumi

Sprīžmešu nosaukumu terminoloģisko kopumu veido leksēmas, kuras latviešu valodā funkcionē dažādos kontekstos un diezgan detalizēti, precīzi, niansēti raksturo tauriņus, atklājot ikdienas vērojumos gūtās asociatīvās saiknes, un iekļaujas valodas derivatīvajā un pasaulainas sistēmā. Vairākpakāpju asociatīvo bāzi veido ar redzi uztveramās tauriņu pazīmes un to kāpuru dzīves vietu norādes.

Sprīžmešu dzimtas sugu nominācijā izmantotas divu vai triju vārdu sintaktiskās konstrukcijas, kurās apvienoti primāri vai sekundāri lietvārdi un īpašības vārdi. Sugas nosaukums – vārdkoptermina pamatkomponents – ir salikteņatvasinājums vai determinatīvais saliktenis, kurā iekļauta vai nu informācija par tauriņa kāpuru – tā pārvietošanās veidu, dzīves vietu, barībai izmantojamo materiālu –, vai arī tauriņa izskata raksturotājpazīmes. Līdzās sugas nosaukumam lietots viens vai divi epiteti.

Pirmais vai otrais epitets ir pirmatnīgs vai atvasināts vārds, saliktenis vai salikteņatvasinājums, kas rada asociatīvās saiknes ar dabas objektiem – kokiem, krūmiem, augiem, puķēm, ogām, krāsām un nokrāsām, izmēru, kukaiņa ķermeņa vai spārnu veidolu, sniedz konkretizējošu, precizējošu, vienkāršu vai kombinētu informāciju par tauriņa vizuālo tēlu, lidošanas laiku, raksturīgo uzturēšanās vietu vai kāpura dzīves vietu.

Lai izzinātu latviešu valodai raksturīgos nominācijas tipus, būtiski apzināt un analizēt visas taksonomijas, skatot gan standartvalodā vispārlietojamās vienības, gan terminu sistēmu un izlokšņu materiālu, kas ļauj noskaidrot ne tikai derivatīvo paņēmieni un līdzekļu lietojumu un potences, bet arī semantiskās un asociatīvās kopsakarības.

Literatūra

- Bušmane, Brigita. 2007. *Piena vārdi. Piena produktu nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Ēdelmane, Inese. 2003. Latviešu valodas augu nosaukumu nomenklatūras raksturīgākās īpatnības. *Linguistica Lettica*. 12, 190–198.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1980. No vārdu dzīves. *Darbu izlase*. III₁. Rīga: Zinātne, 400–407.
- Feldhūne, Anna (red.). 1954. *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Jansone, Ilga. 2003. *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Kagainē, Elga. 1983. *Ērgemes izlokšnes vārdnīca*. 3. Rīga: Zinātne.
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. Rīga: Avots.
- Kļaviņš, Askolds. 2018. Latvijas augi un sēnes. *Latvijas daba*. Pieejams: http://latvijas.daba.lv/augi_senes/apraksts.shtml
- Kniūkšta, Pranas. 1976. *Priesagos -inis būdvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Kurzemiece, Ineta. 2008. *Žogu nosaukumi latviešu valodas izlokšnēs*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Laumane, Benita. 1973. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Laumane, Benita. 2005. *Smalki lija zelta lietus: dabas parādību nosaukumi latviešu valodā*. Liepāja: LiePA.

- Linnaeus, Carolus. 2003. *Systema Naturae*. Facsimile of the first edition. Utrecht: HES & de Graaf. [pirmizdev.: 1735.]
- Miezīte, Oļga. 2015. *Meža aizsardzība un apsardzība*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža fakultāte.
- Piterāns, Andris. 2014. Sprīžmeši jeb sprīžotāji (Geometridae). *Tauriņi jeb zvīņspārņi (Lepidoptera)*. Pieejams: <https://www.latvijasdaba.lv/taurini/sistematiskais-raditajs/geometridae/>
- Reķēna, Antoņina. 1975. *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*. Rīga: Zinātne.
- Reķēna, Antoņina. 1989. Dienvidlatgales vietvārdi ar izskaņām *-inis, -ine*. *Valodas aktualitātes – 1988*. Rīga: Zinātne, 302–312.
- Reķēna, Antoņina. 1998a. *Kalupes izloksnes vārdnīca. A–M*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Reķēna, Antoņina. 1998b. *Kalupes izloksnes vārdnīca. N–Ž*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Roze, Anitra. 2015. *Caur krāsu logu. Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Savenkovs, Nikolajs. 2023. Sprīžmešu dzimta (Geometridae). *Sugu enciklopēdija latvijasdaba.lv*. Pieejams: <https://www.latvijasdaba.lv/taurini/sistematiskais-raditajs/geometridae/>
- Stafecka, Anna. 2003. Augu, koku un mežu nosaukumi Naurānu vietvārdos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 7, 93–99.
- Vulāne, Anna. 1986. Adjektīvu ar *-inis, -ine* derivācija un atributīvā funkcija augšzemnieku dialektā. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*. 1, 73–84.
- Vulāne, Anna. 2011. Adjektīva loma analītiskajos sēņu nosaukumos. *Valodas elementu cilme un attīstība: akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 32–33.
- Zemzare, Daina. 1972. Pirkstu nosaukumi latviešu valodā. *Baltistica*. VIII (1), 63–72. Pieejams: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1023/949>

Summary

Butterflies, or Lepidoptera, are one of the most diverse and magnificent orders of insects, forming an extensive, branching taxonomy of genera and species. They can be loosely categorised into diurnal and nocturnal butterflies, large and small butterflies. From a linguistic perspective, the terminological system of butterflies in Latvian language has not yet been studied extensively. The aim of this study is to elucidate how names of species within one butterfly genus are formed and what information is conveyed about the object by the basic words that have been used.

The nomenclature of butterfly species typically involves a construction in which one or two distinguishing words are used alongside the species' name, for example, *pelēkais saulkrēsliņu sprīžmetis* (the Gray Meadow-Rue Span-Thrower = *Coenocalpe lapidata*). The foundational component of the term is predominantly a determinative compound word, where the first part indicates a general characteristic specific to the family – the size, colour, for example, *balt-sprīžmetis* = *White-Span-Thrower*, habitat, wing appearance, etc., of the butterfly. The second part is a derivational compound, a derivation of the family name *sprīžmetis* (*Span-Thrower* = *Geometridae*). The basic word group provides information about the characteristic mode of movement of the butterfly larva.

The first or second component of analytical lexical units is a simple or derived word, a compound, or a derivative compound that provides specifying, precise, simple, or combined information

about the colour of the butterfly – *brūnais melleņu sprīžmetis* (the Brown Blueberry Span-Thrower = *Cepphis advenaria*), *pelēkzaļais lapsprīžmetis* (the Gray-Green Leaf Span-Thrower = *Colostygia aptata*), shape – *druknais bērzu sprīžmetis* (the Pudgy Birch Span-Thrower = *Biston betularia*), the habitat of the larva – *priežu sprīžmetis* (the Pine Span-Thrower = *Bupalus piniarius*), etc.

The terminological set of butterfly names is composed of both native terms and original creations by specialists in the field, as well as lexemes that have been formed by following the pattern of other languages. These terms characterise butterflies in a detailed, precise, nuanced manner and incorporate associative links derived from everyday observations. They also integrate into the language's derivative and world-view system.

Keywords: word-formation meaning; *Geometridae* family; species; Butterfly taxonomy; word-formation.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

VALODA: NOZĪME UN FORMA

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rīkoto valodniecības starptautisko konferenču un semināru materiāli, kas ir **oriģināli zinātniski pētījumi un nav iepriekš publicēti**. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
Pieejams: <https://doi.org/10.22364/vnf>
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek recenzēti savstarpēji anonīmi.
4. Raksta apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
  - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
  - b) raksta nosaukums latviski – vidū, *Bold*, 14;
  - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, *Bold*, 14;
  - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, *Bold*, 12;
  - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
  - f) kopsavilkums latviešu valodā (apm. 250 vārdu), burtu izmērs 10;
  - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
  - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);
  - i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
  - j) citāti tekstā pēdiņās (bez slīpraksta), atvērējpēdiņas – apakšā (t. i., „”).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) apm. 250 vārdu, burtu izmērs 10, kā arī 5–7 atslēgvārdi. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums un atslēgvārdi latviešu valodā (apm. 250 vārdu).

7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami lapas kreisajā malā ar (1), (2), (3) utt.;
  - nošķirami jaunā rindkopā un rakstāmi slīprakstā;
  - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdiņās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
  - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru / redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsaucis tekstā);
  - grāmatas:**
Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne. Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsaucis pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; **nosaukumu abreviatūras nav izmantojamas**):
Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 923–955.
  - raksti:**
Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>
Nau, Nicole, Spraunienē, Birutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>
  - literatūra (arī teksti / piemēri / atsaucis) kirilicā u. c. nelatīņu rakstībā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>);
  - ja grāmatai, žurnāla u. c. periodiska izdevuma rakstam ir DOI indekss, tas obligāti jānorāda katras bibliogrāfiskās vienības beigās, sk. iepriekš abu rakstu bibliogrāfiju (sk. arī <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).
10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *Pdf* versiju. **Raksts, kas nav noformēts atbilstoši prasībām, netiek izskatīts un pieņemts publicēšanai.**

12. Redakcijas adrese:
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a
Rīga, LV-1050
LATVIJA
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv*
ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

LANGUAGE: MEANING AND FORM

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings “Language: Meaning and Form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics, and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume **the original and previously unpublished research results and theoretical developments** that are presented each year at the international conferences and workshops in linguistics organised by the Department of Latvian and Baltic Studies of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: Meaning and Form* includes researchers, university lecturers, doctoral students, and students at other stages of their training.

Available at: <https://doi.org/10.22364/vnf>

2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are read by two anonymous reviewers.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text, unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
  - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
  - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
  - c) Author’s (authors’) name and last name – centred, bold, 12pt.
  - d) Author’s (authors’) affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
  - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
  - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
  - g) Article’s main text.
  - h) A summary of no more than 250 words and 5–7 keywords in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
  - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
  - j) References.

6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year, the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
8. Language material in the text:
  - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
  - b) All examples are italicised.
  - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas ūpetajaks* 'became a teacher' (Estonian).
  - d) Examples from languages (other than Latvian / English) are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced, if applicable.
10. Sources of language material, etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only the works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfolģija*. I. Rīga: Zinātne. Grammars, dictionaries, and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; **book title abbreviations are to be avoided**):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

To cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume, use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) **Articles**

Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>

Nau, Nicole, Spraunienē, Birtutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>

- c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic and other non-Latin alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).
- d) If DOI is available, it should be presented in full form as suggested by CrossRef's DOI display guidelines (see <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in Word. An additional Pdf copy may be attached if necessary. **Submitted articles that will not follow the submission guidelines will not be considered for publication.**

12. Contact details of the editorial board:

Department of Latvian and Baltic Studies

Faculty of Humanities

University of Latvia

4a Visvalža Street

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

Valoda: nozīme un forma 15
Gramatika un korpusa pētījumi, 2024
Krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv
Interneta grāmatnīca: gramatas.lu.lv